

Uppruni, hönnun og þróun íslensku lopapeysunnar

Rannsókn og skýrsla

unnin af Ásdísi Jóelsdóttur lektor við Háskóla Íslands

í tengslum við samstarfsverkefni þriggja safna;

Hönnunarsafns Íslands, Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi og Gljúfrasteins

september – desember 2014

Uppruni, hönnun og þróun íslensku lopapeysunnar

Rannsóknarverkefnið er samstarfsverkefni þriggja safna; Hönnunarsafns Íslands, Gljúfrasteins og Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi.

Höfundur rannsóknar og skýrslu er Ásdís Jóelsdóttir, lektor við Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

© Ásdís Jóelsdóttir 2015

Óheimilt er að afrita innihald skýrslunnar á nokkurn hátt nema með leyfi höfundar og safnanna sem um ræðir.

ISBN 978-9979-9899-5-0

Ágrip

Uppruni, hönnun og þróun hinnar sígildu íslensku lopapeysu er meginviðfangsefni rannsóknarinnar. Rannsóknarverkefnið er samstarfsverkefni Hönnunarsafns Íslands, Gljúfrasteins og Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi. Höfundur rannsóknar og skýrslu er Ásdís Jóelsdóttir, lektor við Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

Rannsóknin er mikið til byggð á frumheimildum í formi munnlegra og ritaðra heimilda, bréfasafna, ljósmynda og safnmuna, einnig greinum, umfjöllunum og auglýsingum í dagblöðum og tímaritum, bæklingum og þrjónauppskriftum. Viðtöl eru við fjölmarga einstaklinga, auk þess hafa margir aðilar veitt upplýsingar og gefið ábendingar. Lögð var áhersla á að samræma og sannreyna upplýsingar sem fram komu við rannsóknina. Í því samhengi var gerður samanburður á því sem fram kom í viðtölum og frásögnum einstaklinga við greinaskrif, fréttatilkynningar og auglýsingar í dagblöðum ásamt því að útbúið var ítarlegt myndasafn í tímaröð.

Fjölmargir áhrifavaldar hafa átt þátt í að marka upphaf, hönnun og þróun lopapeysunnar eins og fram kemur í niðurstöðum rannsóknarinnar. Rannsóknin felur því í sér fjölþættar niðurstöður sem fjallað er um í ákveðinni atriða- og tímaröð í texta- og myndaformi, eða eins og niðurröðun og innhald kaflanna í skýrslunni segja til um, og skoða þarf sem eina heild.

Formáli

Rannsóknin var víðtæk og hefði ekki verið möguleg nema með aðstoð margra og óeigingjarnra einstaklinga. Allir áttu þeir, hver á sinn hátt, þátt í að móta uppruna, hönnun og þróun lopapeysunnar. Munnlegar og ritaðar heimildir, safnmunir og ljósmyndir hafa verið bornar saman til að fá sem besta heildarsýn á þá áhrifavalda sem komu að mótun lopapeysunnar enda hafa margar hendur og hugvit komið þar við sögu.

Lopapeysan hefur mótast óáreitt innan grasrótarinnar og þannig fengið sinn eðlilega framgang og þroska sem öll góð hönnun þarf að gangast undir. Hún er Íslendingum í blóð borin vegna þess að uppruni hennar á sér að hluta til rætur á fimmta áratugnum þegar Íslendingar öðluðust fullt sjálfstæði sitt frá Dönum með stofnun lýðveldisins. Lopapeysan er þannig inngreipt í þjóðarsálina sem sannast best á því að stór hluti þjóðarinnar á slíka peysu.

Lopapeysan sameinar útsjónarsemi, handverksþekkingu og meginhráfni Íslendinga til fatagerðar, þ.e. ullina. Handverkið á bak við flíkina er einstakt, það að mögulegt sé að þrjóna heila og meðalstóra peysu í einu samfelldu stykki úr óspunnum lopa með þykkum þrjónalykkjum, og þegar síðasta lykkjan er þrjónuð og búið að fella af, þá er peysan tilbúin til notkunar, eftir um að meðaltali 15 vinnustundir. Sú útfærsla hefur gert það að verkum að auðvelt var að læra að hraðþrjóna lopapeysur til útflutnings, enda varð lopapeysuprjónið hluti af lífsviðurværi fjölmargra íslenskra heimila. Árið 1967 voru fluttar út um 40-60 þúsund lopapeysur, og það er þá sem vörumerkið „Íslensk lopapeysa“ verður til. Saga lopapeysunnar er þannig mikilvægur hluti af handverks-, iðnaðar- og útflutningssögu þjóðarinnar.

Lopapeysan hefur hin síðari ár verið mikilvæg fyrirmynd fyrir unga íslenska hönnuði sem sótt hafa innblástur í hráfni, útlit, handverk og þá ímynd sem lopapeysan stendur fyrir. Þess vegna er nauðsynlegt að halda til haga og varðveita gögn og muni sem einkenna uppruna, hönnun og þróun hennar og gæti slíkt fallið undir sama ramma og íslensku þjóðbúningarnir. Einnig er mikilvægt að varðveita og viðhalda þrjóna- og munsturhefðinni innan safna- og skólasamfélagsins.

Ég vil þakka þeim fjölmörgu viðmælendum sem tóku þátt í rannsókninni. Einnig vil ég þakka starfsmönnum hjá Þjóðminjasafni Íslands og Ljósmyndasafni Íslands, Þjóðskjalasafni Íslands, Ljósmyndasafni Reykjavíkur, Íslandssafni Landsbókasafns Íslands - Háskólabókasafni, Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi, Heimilisiðnaðarfélagi Íslands, Textílsetri Íslands, Gljúfrasteini, Hönnunarsafni Íslands og Iðnaðarsafninu á Akureyri sem veitt hafa mikilvægar upplýsingar og aðstoð. Auk þess vil ég þakka þeim aðilum sem veittu leyfi fyrir myndbirtingunum í skýrslunni og þeim sem komu með góðar upplýsingar og ábendingar,

meðal annars þeim sem tóku þátt í málþinginu sem haldið var 20. september síðastliðið haust í Bókasafni Mosfellsbæjar. Að lokum vil ég þakka Hörpu Þórsdóttur, forstöðumanni Hönnunarsafns Íslands, Guðnýju Dóru Gestsdóttur, forstöðumanni Gljúfrasteins og Elínu S. Sigurðardóttur, forstöðumanni Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi fyrir frábært samstarf.

Ásdís Jóelsdóttir

Efnisyfirlit

Ágrip	3
Formáli	4
Inngangur	9
1 Prjónaafurðir, vélvæðing og verslunarhættir	11
1.1. Ullin og tóvinnan	11
1.2. Forsaga ullarprjóns á Íslandi	12
1.3. Vélvæddur verksmiðjuiðnaður	17
1.4. Breyttir verslunarhættir og innflutningur	18
1.5. Aldahvörf og breytt viðhorf til fatnaðar	19
2 Heimilis- og listiðnaður	23
2.1. Heimilisiðnaður og sýningar	23
2.2. Fækkun í sveitum og vélvædd frumvinnsla	24
2.3. Heimilisiðnaðarfélag Íslands og Halldóra Bjarnadóttir	26
2.4. Skrifstofan „Íslenzk ull“	28
2.5. Íslenzkur heimilisiðnaður	36
2.6. Íslenskur listiðnaður	39
3 Leiðir til menntunar og fræðslu	43
3.1. Prjón sem námsgrein	43
3.2. Húsmæðraskólar á 20. öld	45
3.3. Listiðnaðar- og hönnunarnám	46
3.4. Útgefnar munsturfyrirmyndir	49
4 Vél- og handprjón áttu samleið	55
4.1. Prjónavélar sem búbót fyrir heimilin	55
4.2. Prjónastofur	57

4.3. Lopinn dugði þegar annað var ekki í boði	59
5 Áhrifavaldar í peysuprjóninu	62
5.1. Innlendir áhrifavaldar	62
5.2. Erlendir áhrifavaldar	74
6 Vélvædd afurð	83
6.1. Lopinn	83
6.2. Að handprjóna úr lopanum	84
6.3. Lopinn sem útflutningsvara	85
6.4. Loðbandið og vélprjónaður tískufatnaður	91
7 Frumkvöðlarnir í lopapeysuprjóni	93
7.1. Fyrstu frumkvöðlarnir	93
7.2. Hraðprjón og aukin afköst til sölu og útflutnings	96
7.3. Ánægjan af því að prjóna	100
7.4. Sóst eftir fleiri prjónakonum og nýjum munstrum	102
7.5. Lopapeysuprjónið festi sig í sessi	103
7.6. Munsturhönnuðir	105
7.7. Handprjónasamband Íslands	111
7.8. Fagfélög hönnuða	114
8 Lopapeysumunstrin	116
8.1. Munstur – útlit og staðsetning	116
8.2. Munsturútfærslan	119
8.2.1. Lopinn og prjöntæknin	123
8.2.2. Sauða-, jurta-, verksmiðjulitir og samkembur	123
8.2.3. Snið og prjöntækni samkvæmt tísku og tíðaranda	125
8.2.4. Hið sígilda útlit festir rætur	127

9	Forverar lopapeysunnar	129
	9.1. Forverar í lopanum	129
	9.2. Forverar í munsturútliti	131
10	Munsturhönnun – þróun og áhrifavaldar	140
	10.1. Munsturfyrirmyndir sóttar til menningararfsins	140
	10.2. Munsturfyrirmyndir úr vélprjóninu	141
	10.3. Erlend áhrif í munsturgerðinni	143
11	Lopapeysuþróunin eftir 1960	154
	11.1. Að láta sér nægja lopann	154
	11.2. Lopapeysan sem tískuflík unga fólksins	158
	11.3. Upphafsár útflutnings á lopapeysum	160
	11.4. Samkeppnir og sýningar	163
	11.5. Ull verður gull	164
	11.6. Vaxandi erfiðleikar	168
	11.7. Árin eftir 1990	169
12	Rýnt í niðurstöður	175
	Samantekt	182
	Heimildaskrá	186

Inngangur

Megintilgangur rannsóknarinnar er að rannsaka uppruna, hönnun og þróun íslensku lopapeysunnar og tengsl hennar við íslenska arfleifð. Rannsóknarverkefnið er samstarfsverkefni Hönnunarsafns Íslands, Gljúfrasteins og Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi.

Í rannsókninni er eingöngu miðað við þróun hinnar sígildu íslensku lopapeysu í sauðalitunum, sléttprjónaðri úr óspunnum lopa með munstruðu berustykki sem að hluta til endurtekur sig neðan á bol og framan á ermum.

Hin sígilda lopapeysa hefur fest sig í sessi sem eitt af okkar helstu þjóðareinkennum og því tímabært að skoða uppruna hennar í ljósi þeirra sem eru enn meðal okkar og eru til frásagnar um mótun og þróun hennar. Lopapeysan hefur marga snertifleti og því hefur í rannsókninni verið lögð sérstök áhersla á að skoða þróunina í heild þar sem margir áhrifavaldar koma við sögu. Sérstakur gaumur er gefinn að frumkvöðlunum, þeim karlmönnum sem gerðu verksmiðjuframleiðsluna mögulega, rekstri Skrifstofunnar „Íslenzk ull“, stofnun Heimilisiðnaðarfélag Íslands og íslensku prjónakonunum sem með útsjónarsemi sinni lögðu mikilvægan grunn að þróun lopapeysunnar. Prjónakonurnar nýttu sér lopann, útfærðu fjölbreytt munstur auk þess sem þær þróuðu hraðvirkir prjón. Án þessa, auk fjölmargra annarra þátta sem rannsóknin nær yfir, hefði vöruheitið „Íslensk lopapeysa“ ekki orðið til. En það var upphafið að ævintýrlegri atburðarás þegar íslensk ullarframleiðsla varð að stórfelldum útflutningsiðnaði sem þykir vera eitt af merkustu afrekum íslensku þjóðarinnar.

Í rannsókninni hefur einnig verið lögð áhersla á að skoða eldri peysur sem gátu gefið vísbendingu um þróun lopapeysunnar hvað varðar gerð munsturs og staðsetningu þess, hráefnið lopann og prjöntæknina. Peysurnar er að finna á Þjóðminjasafni Íslands, Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi, Sarpi.is og á ljósmyndum frá einstaklingum og viðmælendum, úr bókum, dagblöðum, tímaritum, en einnig frá Ljósmyndasafni Íslands og Ljósmyndasafni Reykjavíkur, auk þess sem höfundur hefur sjálfur tekið fjölda ljósmynda. Einnig hafa verið skoðuð vettlingamunstur og bækur um prjón, innlendar og erlendar sem og munsturbækur. Í gegnum rannsóknarvinnuna voru búnar til nokkrar tímalínur með myndum yfir sögu lopapeysunnar, þróun munstursins, verk prjónakvenna og prjónahönnuða auk innlendra og erlendra áhrifavalda sem nýttar hafa verið til samanburðar við ritaðar og munnlegar heimildir. Þessar tímalínur hafa síðan verið sameinaðar í skýrslunni.

Rannsóknin felur þannig í sér fjölþættar niðurstöður sem greint er frá í ákveðinni atriða- og tímaröð í texta- og myndaformi, eða eins og niðurröðun og innhald kaflanna í skýrslunni segja til um. Niðurstöður rannsóknarinnar í skýrslunni ber því að skoða sem eina heild. Í lok skýrslunnar er stutt yfirlit yfir helstu niðurstöðuþætti sem mótað hafa uppruna, hönnun og þróun lopapeysunnar.

Lopapeysan er talin einn mest áberandi og sýnilegi arfur þjóðarinnar þótt hún sé tiltölulega ung að árum. Hún er einnig mikilvægur hlekkur og hluti af hönnunarsögu okkar og því kominn tími til að festa það í menningarsögu okkar hvaðan hinn þjóðlegi arfur okkar – lopapeysan – á uppruna sinn.

1 Þrjónaafurðir, vélvæðing og verslunarhættir

1.1. Ullin og tóvinnan

Einkenni íslensku ullarinnar eru þau að ullarhárin eru sérlega löng og skiptast í tvær hárgerðir; þel og tog. Þelið liggur næst húðinni og eru ullarhárin þar mjúk, fíngerð, stutt og fjaðrandi. Þegar sá siður var að skilja að tog og þel þá var þelið aðallega notað í fínna og vandaðri vefnað og fínar þrjónaafurðir eins og sjöl og sparivettlinga.¹ Togið er ysti hlutinn og þar eru ullarhárin lengri, stinnari, gróf og gljáandi. Togið eitt og sér var notað í grófari fatnað og togþræðir voru notaðir til að handsauma saman flíkur, en einnig voru búin til falleg togsjöl.

Það sem hefur mótað einkenni ullarinnar er hið raka loftslag hér á landi.² Einkennin eru að ullin er hlý þegar kalt er og þegar heitt er í veðri þá andar hún og loftar vel. Hún er einangrandi og vatnsfráhrindandi vegna ullarfitunnar og þannig er hún hlý þó hún blotni. Önnur sérstaða er að þyngdarhlutföll þels og togs eru nokkuð jöfn og fíngerða og létta þelið er einnig hroknara en í ull af öðrum sauðfjartegundum og inniheldur þannig hlutfallslega mikið rúmmál lofts.³ Vegna þessara fyrrnefndra eiginleika hefur ullin nokkra sérstöðu miðað við erlenda ull.

Að skilja að tog og þel var iðja á heimilum áður fyrr, ull sem er laus við tog þykir hentugust til vinnslu, en þegar vélvæðingin í ullariðnaðinum tók yfir var því hætt þar sem ekki var hægt að búa til vélar sem aðskildu reyfið og að gera það í höndum þótti of tímafrek vinna. Til voru sérstakir togkambar og þelkambar til að kemba ullina. Eftir að búið var að kemba var ullin dregin úr kömbunum í lopa, kallað að lyppa, og var það undirbúningurinn fyrir spuna. Lengi vel frá fyrstu tíð var spunnið á halasnældu, bæði til að spinna þráðinn og einnig til að tvinna saman þræði.

Spunarokkar voru ekki algengir fyrr en á 19. öld, en þeim kynntust Íslendingar í gegnum Innréttingar Skúla Magnússonar, á sama hátt og þeir kynntust láréttu dönsku vefstólunum sem tóku við hlutverki gömlu kljásteinavefstaðanna. Tóvinnan var það kallað þegar unnið var með ullina í ýmiskonar fatnað og afurðir til heimilisnota. Tóvinna var mikilvægur hluti af stórtækum heimilisiðnaði Íslendinga langt fram á 19. öld.⁴

Í viðtali við Sigrúnu Stefánsdóttur, framkvæmdastjóra Íslensks heimilisiðnaðar, frá árinu 1962 segir hún:

¹ Stefán Aðalsteinsson, „Íslenska sauðféð og séreinkenni þess“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1986, bls. 14-15.

² „Óska eftir hugmyndum en greiða ekkert fyrir“, *Þjóðviljinn*, 20. mars, 1975, bls. 2.

³ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull, Safn til iðnsögu Íslendinga 11. bindi*, Jón Böðvarsson ritsj. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 1988, bls. 157.

⁴ Jóhanna Kristjánsdóttir frá Kirkjubóli, „Ullin okkar – ljúfar minningar“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1978, bls. 11.

Áragömul reynsla kenndi ömmum okkar að spinna hárfínt band úr beztu lögðunum úr reyfinu, þessi sama reynsla kenndi þeim að vinna úr því, sem skyldi fara í finni vinnu og það, sem nota ætti í grófari vinnu. Þær unnu og þær spunnu, þær lituðu, saumuðu og ófu. Síðar komu vélarnar, sem ætluðu að gera þetta allt saman í einni svipan. En kunnátta ömmu varð samt ekki til einskis. Engin vél nær þeim fínleik, sem fingur hennar höfðu, engin vél fær þá sjón, sem augu hennar höfðu og engin vél á næmleik handanna, sem héldu um þráðinn, sem rann upp á snælduna.⁵

Allt fram á 20. öldina bjó mestur hluti íslensku þjóðarinnar í sveit og sauðfjárrækt var aðalatvinnugreinin. Þorkell Jóhannesson segir frá því í Iðnsögu Íslands frá árinu 1943 að ullariðnaðurinn á heimilum landsmanna sé talinn vera ein elsta iðngrein landsins og jafnframt eitt að stærstu verklegum afrekum þjóðarinnar sem hafi komið til vegna iðjusemi, nákvæmni og listfengi sem náðst hafi með samhæfingu og reynslu margra ættliða. Slíkt gefur einnig til kynna að allt frá landnámi hafi verið allmikill fjárstofn hér á landi og þróuð verkmennning.

Ullarvinnslan var því þýðingarmikill þáttur í afkomu þjóðarinnar þegar vaðmál og síðar prjónles voru eftirsóttar verslunarvörur og mikilvæg útflutningsvara og stór hluti af hagkerfi þjóðarinnar.⁶ En einnig bendir Þorkell á að sú verkdyggð hafi dvínað og verið fórnað vegna afkastanna þegar Íslendingar þurftu að sinna viðskiptaháttum Dana á tímum einokunarverslunar þeirra á 17. og 18. öld.⁷

1.2. Forsaga ullarprjóns á Íslandi

Fyrir tíma prjónsins var vefnaður nánast eina leiðin til að skapa efni í fatnað, eins og gefur að skilja. Ullin og vefnaðarkunnátta höfðu haldist í hendur um aldir hér á landi. Heimilin voru eins og litlar verksmiðjur, framleiðslan var þó mismunandi eftir stærð heimila og efnahag. Vefstólar voru algengir en þó ekki til á hverju heimili, sumir tóku einnig að sér vefnað á heimilum og jafnvel ferðuðust á milli bæja til að að setja upp í vefstóla og vefa. Að setja upp vef krefst mikilla útreikninga sem engu má skeika bæði er varðar uppistöðu og ívaf. Fyrir marga er bindifræðin og uppsetningin í vefstólinn þannig mjög flókin og oftast ekki á færi einnar manneskju. Þannig voru ekki margir sem gátu tileinkað sér vefnaðinn, auk þess sem vefnaðurinn var meira í höndum karlmanna enda erfið vinna þegar vefa þurfti mikið magn fyrir marga fjölskyldumeðlimi. Plássleysið gerði það að verkum að gamli kljásteynavefstaðurinn og

⁵ *Alþýðublaðið* blað II, „Úr þeli þráð að spinna“, 17. júní, 1962, bls. 12.

⁶ Margrét Þorvaldsdóttir, „Ullin var okkar gull“, *Morgunblaðið*, 29. febrúar, 1984, bls. 1.

⁷ Þorkell Jóhannesson, „Ullariðnaður“, Guðmundur Finnbogason ritstj. *Iðnsaga Íslands*, Iðnaðarmannafélagið í Reykjavík, Reykjavík, 1943, bls. 135-153.

síðar danski vefstóllinn voru gjarnan geymdir sundurteknir og settir saman við notkun.⁸ Þrjónið var því kærkomin nýjung, mun minna um sig og síðan gátu flestir lært að þrjóna. Til samanburðar við ofinn fatnað hefur þrjónaður fatnaður þann eiginleika að gefa eftir við minnstu hreyfingu, en fellur samt þétt að líkamanum og er því þægilegur og lipur auk þess að krumpast lítið.

Gullöld í þrjónaskap hófst á 15. öld í Evrópu. Þá ríkti mikil fagmennska í þrjónaskap og víða starfrækt fagfélög þrjónameistara sem voru karlmenn. Menntuninni var háttað eins og um iðngrein væri að ræða og sveinar lærðu hjá meisturum. Þrjónið olli byltingu í fatagerð enda hafði vefnaðurinn verið eina aðferðin, fyrir tíma þrjónsins, sem notuð var til að búa til voð fyrir fatnað. Þrjónarnir voru einnig mikil tæknibylting þó einfaldir væru þeir að gerð. Talið er að þrjónið sé upprunnið í Mið-Austurlöndum og hafi borist þaðan til Tíbet og Spánar. Sagan segir einnig að fyrstu sokkarnir hafi verið þrjónaðir á Spáni, meðal annars hafi Hinrik VIII fengið sokka að gjöf þaðan árið 1547. Í byrjun voru þrjónaðar afurðir taldar lúxusvörur og eingöngu fyrir kónga og aðalsmenn. Þrjónið náði mikilli útbreiðslu á tímum Elísabetar I Englandsdrottningar.⁹

Á 16. og 17. öld lærði alþýðan í Evrópu að þrjóna og fyrir fátæka alþýðu gat þrjónið verið atvinnutækifæri, til dæmis voru handþrjónaðir sokkar vinsæl söluvara. Kunnátta í þrjóni var því orðið mikilvægt framlag til lífsbjargar fjölskyldunni, eins og vefnaðurinn áður og saumavinnan.¹⁰

Ekki er vitað nákvæmlega hvenær Íslendingar lærðu fyrst að þrjóna en talið er að það hafi borist með enskum eða þýskum og jafnvel hollenskum kaupmönnum sem sigldu reglulega hingað til lands á 16. öld.¹¹ Elstu heimildir um þrjón á Íslandi eru úr bréfabók Guðbrands Þorlákssonar, Hólabiskups um landskuld sem borguð var í „þrjónasaumi“ með sokkum á árunum 1582-1583. Þannig voru þrjónavörur notaðar sem gjaldmiðill, til dæmis til að borga sýslugjöld og jarðarafgjöld. Líklegt er talið að það hafi verið fátækustu bændur sem buðu þrjónaðar vörur með þessum hætti, en það þótti ekki viðeigandi og sæma venjulegum manni að greiða skuldir sínar með þessum hætti, allavega ekki til að byrja með. Guðbrandur biskup kvartaði yfir því árið 1590, að ekki sé verið að borga með vaðmáli í Skagafirði og Eyjafirði heldur bjóði menn honum „sokka, er ekki par duga“. Í Guðbrandsbiblíu, prentaðri á Hólum árið 1584, er kyrtli Krists lýst sem þrjónuðum í Jóhannesarguðspjalli, XIX kafla 23. versí, en hafði

⁸ Guðmundur Þorsteinsson, *Horfnir starfshættir*, Örn og Örlygur, Reykjavík, 1990, bls. 64-79.

⁹ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, Iðnú-bókaútgáfa, Reykjavík, 2013, bls. 76.

¹⁰ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 76.

¹¹ Þorkell Jóhannesson, „Ullariðnaður“, 1943, bls. 135-153.

verið sagður ofinn í fyrstu íslensku þýðingu Nýja testamentisins eftir Odd Gottskálksson, sem prentuð var í Hróarskeldu árið 1540.¹²

Við uppgröft að Bergþórshvoli árið 1927 fundust leifar af þrjóni sem taldar eru frá því um 1600 eða fyrri hluta 17. aldar. Árið 1981 fannst í uppgreftri sléttþrjónaður belgvettlingur að Stóru-Borg undir Austur-Eyjafjöllum, en hann er talinn vera frá fyrri hluta 16. aldar. Vettlingurinn mun vera einn elsti þrjónaði hlutur sem varðveittur er hér á landi og sem fundist hefur á Norðurlöndum, ef það fæst staðfest að hann sé íslenskur. Annað íslenskt þrjónles sem hefur varðveist er flest frá 19. og 20. öld.¹³

Mynd 1: Myndin er tekin úr baðstofu í Eyjafirði árið 1898, en ekki er vitað á hvað stað myndin er tekin né hverjir það sem eru á myndinni. Hér má sjá konur á öllum aldri að kemba, spinna og þrjóna.

Þrjónið breiddist hratt út og um 1670 var þrjónakunnátta orðin almenn hér á landi auk þess sem tæknin að þrjóna hentaði ullinni vel. Ástæðan mun einnig vera sú að mun auðveldara og fljótlegra var að framleiða ullarvarning með þrjóninu heldur en að vefa, auk þess sem þrjónið var auðlærðara en vefnaðurinn. Nánast allir sem vettlingi gátu valdið voru látnir þrjóna, bæði börn, unglingar og fullorðnir, konur og menn, þannig tóku allir þátt í að afla tekna til heimilisins enda mikil búbót fyrir fátækustu bændur. Auðvelt var að bera þrjónið með sér á milli staða og því var hver stund og staður notaður til að þrjóna. Í sveitum var unnið samkvæmt ákvæðisvinnu, til dæmis átti vinnukona að þrjóna eina alsokka á dag eða kemba og spinna í einn sokk og þrjóna hann.¹⁴ Börn og ungmenni áttu helst að þrjóna einn sokk á dag.¹⁵ Sum þurftu að þrjóna tvenna

¹² Elsa E. Guðjónsson, „Um þrjón á Íslandi“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1985, bls. 8.

¹³ Elsa E. Guðjónsson, „Um þrjón á Íslandi“, 1985, bls. 8.

¹⁴ Sara Bertha Þorsteinsdóttir og Valgerður Kristín Sigurðardóttir, „Þrjón“, *Hugur og hönd*, 1984, bls. 10.

¹⁵ Guðmundur Þorsteinsson, *Horfnir starfshættir*, 1990, bls. 119. Elsa E. Guðjónsson, „Um þrjón á Íslandi“ bls. 9.

sjóvettlinga á viku, þá átta ára að aldri og jafnvel yngri.¹⁶ Þannig að mikil vinnuharka var viðhöfð og ekkert af ullinni mátti fara forgörðum og hvatt var til vandaðra vinnubragða, þannig lærðist og viðhélst prjónalistin milli kynslóða.

Prjónaafurðir urðu aðalútflutningsvara landsmanna á tímum einokunarverslunar Dana 1602-1787, þegar Íslendingum var bannað að hafa viðskipti við aðrar þjóðir.¹⁷ Vefstaðurinn var þó notaður langt fram á 19. öld. En með tilkomu dönsku lárétu vefstólanna, sem teknir voru í notkun á tímum Innréttinganna, hélst vaðmálið sem útflutningsvara, þó í mun minna mæli. Innréttingarnar má rekja til Hins íslenska hlutafélags og stofnun tauvefsmiðju að Leirá í Leirársveit árið 1751 sem hafði það hlutverk að þjóna öllu landinu og klæðavefsmiðju á Bessastöðum ári 1752. Vefsmiðjurnar voru síðan fluttar til Reykjavíkur (1754-56) og kallaðar einu nafni Innréttingarnar.¹⁸ Frá byrjun voru þær reknar með fjárstyrk frá danska konungnum með atvinnuuppbyggingu í huga. Innréttingarnar lögðust af árið 1788 vegna rekstrarörðugleika.¹⁹

Vinnan við prjónlesið var illa launuð og vinnubrögðin og gæðin eftir því. Danir höfðu komið á fót fyrirtæki eða miðstöð sem keypti og seldi prjónavörurnar og var þeim skipt upp í duggarales (úr togi sem var grófara) fyrir sokka (duggarasokka) og sjóvettlinga og smálesið (smáband úr þeli sem var mýkra) sem var notað í fínustu fingravettlinga, skothúfur og sjöl sem voru svo fíngræð að draga mátti í gegnum hring sér.²⁰ Verð á prjónlesi og vaðmáli árið 1776 var mælt á eftirfarandi hátt, 26 pör duggarasokkar = 78 pör af vettlingum = 20 álnir vaðmáls = 1 hndr. fiska (120 fiskar).²¹ Árið 1624 er verslað með 72.231 par af sokkum og 12.232 pör af vettlingum en 12.251 alin af vaðmáli. Ekki voru þó reiknuð þarna inn í „ólögleg“ viðskipti landsmanna sem seldu beint til sjómanna sem komu á land í sjávarþorpum kringum landið, einkum fyrir norðan og austan, enda þóttu prjónavörur þaðan vera vandaðar.

Prjónaafurðir voru eftirsóttar í viðskiptum við erlenda sjómenn sem bæði nýttu þær sjálfir eða keyptu til að selja þegar heim kæmi. Prjónavörurnar voru einnig á tímum einokunar gjaldmiðill landsmanna í skiptum fyrir brennivín og tóbak. Tekið var fyrir þessi „ólöglegu“ viðskipti árið 1741 og kom það mjög niður á íbúum Norðurlands, sem höfðu „komist upp með“ að selja mikið magn af prjónavörum á „ólöglegan hátt“ í áraraðir að mati Dana. Þannig tóku

¹⁶ Sara Bertha Þorsteinsdóttir og Valgerður Kristín Sigurðardóttir, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands 1984, bls. 10.

¹⁷ Hulda Jósefsdóttir, „Norraen prjónahefð og prjónarannsóknir“, *Húsfreyjan*, 36. árg., 3. tbl., 1985, bls. 5.

¹⁸ Hrefna Róbertsdóttir, *Landsins forbetran*, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2001, bls. 29.

¹⁹ Hrefna Róbertsdóttir *Landsins forbetran*, 2001, bls. 213, 214, 216.

²⁰ Inga Lára Lárusdóttir, „Vefnaður, prjón og saumur“, Guðmundur Finnbogason ritstj. *Iðnsaga Íslands*, Iðnaðarmannafélagið í Reykjavík, Reykjavík, 1943, bls. 180.

²¹ Þorkell Jóhannesson, „Ullariðnaður“, 1943, bls. 135-153.

dönsk herskip margar hollenskar skútur á Íslandsmiðum eftir 1740 og fannst í þeim mikið magn af íslenskum prjónavörum.²²

Árið 1734 voru flutt út 141.415 pör af sökkum og 50.074 af vettlingum en aðeins 6.672 álnir af vaðmáli. Þarna var um umtalsverða aukingu að ræða frá árinu 1624, en útflutningur á vaðmáli hafði aftur á móti minnkað til muna og er nánast horfið sem útflutningsvara á 18. öld. Meðalútflutningur á árunum 1764-1773 var 185.440 pör af sokkum og 71.974 af vettlingum. Árið 1774-1783 voru það 146.398 pör af sokkum og 103.082 pör af vettlingum.²³

Óunnin ull var ekki flutt út að ráði fyrr en á 18. öld.²⁴ Peysur til útflutnings voru fyrst nefndar árið 1743 og þá voru þær 1.211, árið 1806 voru þær 6.282 en flestar voru þær árið 1849 eða 8.405. En útflutningur á þeim fór síðan minnkandi og var kominn niður í 55 peysur árið 1880. Undirgefni þjóðarinnar var mikil á tímum einokunarverslunar Dana en sú verslun var ekki lengur við lýði á 19. öldinni og útflutningur fór því minnkandi og árið 1900 voru flutt út 32.753 pör af sokkum og 30.843 pör af vettlingum og ekkert vaðmál.²⁵ Vinnan við prjónlesið var oft illa launuð og vinnubrögðin og gæði mismunandi og lagðist sá útflutningur niður um aldamótin 1900.

Til heimanotkunar voru áfram prjónaðir sokkar, belgvettlingar, fingravettlingar, nærfatnaður, sjöl, peysur, buxur (hnésíðar og síðar), brjóstadúkar, hettur, skór o.fl.²⁶ Til voru fjölbreyttar aðferðir við prjón s.s. formprjón með aukingum og úrtökum, var peysan löguð að líkamanum, útprjón (munsturprjón), damaskprjón (einlitt munstur á einlitum botni), gataprjón, krónuprjón og klukkuprjón.²⁷ Prjónum, gjarnan úr járn í þá daga, var skipt upp eftir gildleika í smábands- og duggaraprjóna og utan um þá var búinn til útskorinn prjónastokkur úr tré.²⁸ Fyrir tíma verksmiðjanna var algengast að unnið væri úr sauðalitunum en einnig var ullin lituð í svörtu, dökkbláu, rauðu og grænu. Algengt var að sokkar- og sjóvettlingar væru látnir þorna og mótast á sérstöku tréformi.²⁹

Í kjölfar iðnbyltingarinnar í Evrópu á 19. öld var vélvæðingin tekin við í ullariðnaðinum og nú voru það vélvæddu spuna-, vefnaðar- og prjónavélarnar sem framkölluðu fjölbreyttan varning. Þannig voru markaðir erlendis ekki lengur til staðar fyrir handprjónaðan íslenskan ullarvarning vegna fjöldaframleiðslu þessara iðnvæddu ríkja á samskonar vörum. Á sama tíma

²² Þorkell Jóhannesson, „Ullariðnaður“, 1943, bls. 135-153.

²³ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 89.

²⁴ Inga Lára Lárusdóttir, „Vefnaður, prjón og saumur“, 1943, bls. 168.

²⁵ Þorkell Jóhannesson, „Ullariðnaður“, 1943, bls. 135-153.

²⁶ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, 1985, bls. 9.

²⁷ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, 1985, bls. 11.

²⁸ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Prjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013, bls. 12.

²⁹ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Prjónað úr íslenskri ull*, 2013, bls. 13.

jókst útflutningur á óunninni ull hér á landi þar sem mikil eftirspurn var eftir hráefni frá verksmiðjum erlendis. Áhrif iðnbyltingarinnar í Englandi á 19. öld hafði því víðtæk áhrif á samfélagið hér á landi. Íslendingar gerðust hrávöruútflutningsþjóð og seldu óunna ull í förmum til útlanda og hafði svo verið frá því um miðja 19. öld. En til þess að anna þessari auknu eftirspurn var lagst í það að fjölga sauðfénu í landinu, margfalt á aðeins nokkrum áratugum. Árið 1890 voru fluttar út 50.000 gætur, 1910 130.000 og 1912 260.000 gætur.³⁰ Sú þróun kom sér reyndar vel, því ullarverksmiðjurnar sem byggðar voru hér undir lok 19. aldar hefðu ekki verið settar hér á laggirnar nema að næg ull væri til í landinu.

1.3. Vélvæddur verksmiðjuíðnaður

Á þessum tímamótum var orðið spurning hvort Íslendingar myndu eingöngu framleiða hrávöru til útflutnings eða hvort þeim tækist mögulega að iðnvæðast af fullum krafti og fullvinna vörur eins og fatnað, bæði til eigin nota og til útflutnings. Lögð var áhersla á að verksmiðjurnar yrðu staðsettar á helstu verslunarstöðum landsins og í námunda við vatnsafl til að hægt væri að knýja vélarnar áfram. Verksmiðjurnar eða tóvélaverkstæðin, sem stofnuð voru á árunum 1884 til 1903, voru í fyrstu aðallega stofnuð til að létta undir með ullariðnaði heimilanna.³¹ Tóvinnuvélar verksmiðjanna leystu þannig af hólmi eldri vinnubrögð með kamba, snældur og rokka, þar sem handspunavélar gátu afkastað fimm til tífalt meira en rokkurinn. Þannig urðu Álafoss í Mosfellsbæ (1896) og skömmu síðar Gleráreyrar á Akureyri fyrir valinu, en þar var einnig hægt að nýta vatnsafl til að virkja vélarnar áður en rafmagnið tók síðar alfarið við.

Á fyrstu árum nýrrar aldar hefst síðan nýtt merkistímabil í sögu íslensks ullariðnaðar þegar hér rísa klæðaverksmiðjur að erlendri fyrirmynd.³² Hér á landi voru fyrst ofnir efnisdúkar í Klæðaverksmiðjunni Álafossi árið 1901, Klæðaverksmiðjunni Íðunni 1903 og Verksmiðjufélaginu (síðar Gefjun) á Akureyri 1908.³³ Verksmiðjurnar ófu fyrir fólk eða aðstoðuðu við heimaofna dúka og þæfðu, lóskáru, lituðu og pressuðu. Árið 1904 auglýsir Álafoss í *Fjallkonunni*: „Klæðaverksmiðjan Álafoss tekur að sér að kemba ull, tvinna og spinna, þæfa heimaofin vaðmál, lóskera og pressa, lita vaðmál, band og sjöl.”³⁴

³⁰ Þórarinn Hjartarson, *Skinna, saga sútunar á Íslandi*, 2000, bls. 38.

³¹ *Frjáls verslun*, „Íðnaðardeild SÍS 25 ára“, 2-1974, bls. 78. Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 106.

³² „Ullariðnaður“, *Iðnaðarmál*, 3. árg. 6. hefti, 1956, bls. 87.

³³ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 153.

³⁴ „Klæðaverksmiðjan „Álafoss“, *Fjallkonan*, 1. tbl., 1904, bls. 4.

1.4. Breyttir verslunarhættir og innflutningur

Eftir að Alþingi var endurreist árið 1845 var barist fyrir verslunarfrelsi og að tilstuðlan Jóns Sigurðssonar var Verslunarfélagið stofnað árið 1848. Jón skrifaði *Litla varningsbók* sem innihélt meðal annars vörufræði og hvatningu til vöruvöndunar á ullarvörum, en án þess væri lítil von um að Íslendingar gætu selt vörur sínar erlendis sem og hér á landi.³⁵ Verslunarfrelsi var síðan veitt 1855 sem var þó mest í höndum erlendra kaupmanna, en verslunar- og deildarstjórar voru þó oft Íslendingar.³⁶ Sumar gömlu dönsku kaupmannaættirnar settust hér að, eins og Thomsensættin sem stofnaði Thomsens-Magasín árið 1837 og var hún stærsta verslun landsins fram til upphafs 20. aldar.³⁷

Mynd 2: Thomsens-Magasín í byrjun 20. aldar. Á myndinni má sjá ferðamenn á hestum.

Ný og breytt viðhorf til lífsins og tilverunnar mótuðu einnig nýjar hugmyndir um samtímalegan klæðnað. Á sama tíma og Sigurður Guðmundsson, málari stóð fyrir því að hanna íslenska skautbúninginn var Englendingurinn Charles Frederick Worth, upphafsmaður hátískunnar (haute couture), að stofnsetja sitt eigið tískuhús, fyrsta hátískuhús sinnar tegundar í París árið 1858. Í hönnun hans mátti sjá listrænt jafnvægi þar sem fegurð og glæsileiki voru höfð í fyrirrúmi. Hann var fyrirmynd fyrir það sem koma skyldi í hönnun 20. aldar.³⁸

Erlendar vefnaðarvörur voru ekki auðfengnar hér á landi og kunnáttu í sníðagerð og saumaskap var mjög ábótavant þar sem hér hafði ekki þróast nein sérstök fataiðn með klæðskerum, verkstæðum og saumakonum. Í lok 19. aldar fór að bera enn meira á innfluttri munaðarvöru eins og dönskum fatnaði og vefnaðar- og tískuvörum. Sérverslanir fóru einnig að

³⁵ Vilhjálmur Þ. Gíslason, „Íslensk verzlun, 1955, bls. 18.

³⁶ Lýður Björnsson, *Saga verslunar á Íslandi*, Viðskiptaráðuneytið, Reykjavík, 2005, bls. 21.

³⁷ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi: frá lokum 19. aldar til byrjun 21. aldar*, Ásdís Jóelsdóttir, Kópavogur, 2009, bls. 19.

³⁸ Ásdís Jóelsdóttir, *Tíska aldanna*, Mál og menning, Reykjavík, 2005, bls. 115.

ryðja sér til rúms á síðustu tugum 19. aldar. Árið 1890 var Thomsens-Magasín skipt upp í tvær verslanir og þegar mest var samanstóð verslunin af 20 deildum og var ein stærsta verslun í Reykjavík. H.Th.A.Thomsens verslun auglýsir eftirfarandi vörur í Nýju öldinni 1897:

svart klæði, fataefni allskonar, ulster yfirfrakkar, karlmannaföt, drengjaföt, svört kjóltau, möbeltau, flonel, tvisttau, gardínusirts, lakaléref, moleskin í erfiðisföt, svart og mislitt flauel, silki flauel, silkiplyss, hattslör, blúndur, leggingabönd, silkibönd, golfblús, yerseylíf, ullartreyjur, prjónavesti, nærfatnaður, þríhyrnur, sjöl, sjalklútar, lífstykki, flibbar, kragar, humbug, manchettur, brysselgólftoppi, regnhlífur og regnkápur.³⁹

Í Kvinnablaðinu 1897 auglýsir Verslun Sturlu Jónssonar nýkomnar vörur:

buxnaefni, yfirfrakkaefni, kjóla- og svuntutau úr ull og silki, tvisttau, gardínutau, nankin, drengjaföt, barnakjólar, waterproofkápur fyrir kvenmenn, yfirfrakkar, kvenslipsi, kvenbelti, lífstykki, hattar, húfur, silkihanskar, skinnhanskar, tvistgarn, prjónagarn, heklugarn, brodergarn, silki flauel, bómullarflauel, manchetskyrtur, ljereftsbrióst, pappírshrióst, ljereftskragar, pappírskragar, ljereftsmanchettur, slipsi, humbug og axlabönd svo eitthvað sé nefnt.⁴⁰

Þessi aukni innflutningur og vöruúrval eru því talin marka upphafið að þeim miklu breytingum og kröfum sem áttu sér stað á lifnaðarháttum þjóðarinnar. Stórfelldasta breytingin sem fylgdi verslunarfrelsinu var bæjarvöxturinn, þar sem gamalt og dreifbýlt sveitaþjóðfélag fór nú að mynda kaupþún og bæi, þó að þróunin hafi verið töluvert hægfara.

Með þessum stórverslunum og breyttum samgönguháttum má segja að töluverður stórborgarbragur hafi einkennt höfuðborgina á þessum tíma. Breytingarnar sköpuðu fjölbreyttara menningarlíf með tilheyrandi tískustraumum. Ferðatíminn stýttist milli fjarlæggra heimshorna og leyndustu afkímar í meginlöndum miðjum opnuðust fyrir landnámi og verslun, þannig að nýir tískustraumar breiddust hraðar út en áður og tiskusveiflurnar urðu örari.

1.5. Aldahvörf og breytt viðhorf til fatnaðar

Tímabilið um og eftir aldamótin 1900 er stundum kallað fallega tímabilið (La Belle Époque) þegar götur og torg víða erlendis iðuðu af fjölbreyttu mannlífi og glæsilegum fatnaði. Fastbundnar reglur um klæðnað voru á undanhaldi. Allir virtust geta tileinkað sér nýjustu tískustrauma enda fengu tiskutímarit mikla útbreiðslu, en *Vogue* byrjaði sem vikublað í New

³⁹ Thomsens-Magasín, „Vefnaðarvörubúðin“, *Nýja öldin*, 4. tbl., 1897, bls. 16.

⁴⁰ Verslun Sturlu Jónssonar, *Kvinnablaðið*, 6. tbl., 1897, bls. 48.

York 1892. Fjöldaframleiðslan var komin til að vera á þessum tíma, allavega í tengslum við vinnufatnað, hversdagslegan kven- og barnafatnað og fatnað til frístundaiðkunar.⁴¹

Ólympíuleikarnir sem voru endurreistir í Aþenu árið 1896 ýttu undir hreyðingarsamtöktir sem leiddi til stofnunar Íþróttafélaga og aukinnar útiveru til heilsuþóttar. Sú breyting átti einnig eftir að hafa mikil áhrif á fataflórana og auka fjölbreytni og áherslur. Þessi vaxandi áhugi á íþróttum, útlífi og lestarferðalögum til fjarlæggra staða gerði það einnig að verkum að efnisnotkun minnkaði í fatnaðinum. Konur voru farnar að taka meira þátt í útivist og sportiðkun og var því nauðsynlegt að til væri frjálsgri og efnisminni klæðnaður, þannig að þilsin styttust og efast var um notkun lífstykkja.

Í *Kvennablaðinu* árið 1898 var hvatning til ungra stúlkna að æfa sund og stunda skíðaferðir og skautuferðir eins og gert væri erlendis „...myndu Reykjavíkurstúlkurnar fara af stað þá myndu allar hinar koma á eftir.“⁴² Nýju menningaráhrifin frá Ameríku og Evrópulöndum voru einnig vel kynnt í blöðum. Samanburðurinn við fjölbreyttan og erlendan fjöldaframleiddan fatnað gerði það einnig að verkum að meiri kröfur voru gerðar um útlit og snið fatnaðarins og því orðið aðeins á færi sérmenntaðra aðila að koma að slíkri vinnu, það er fagfólki í sníðagerð og saumum.

Thomsens-Magasín auglýsir dömufatadeildina í *Kvennablaðinu* 1906:

„Elegant“ kjólar, kápur og hattar beint frá París, London og Berlín. Á saumastofunni eru saumaðir „elegant“ og „flot“ dömukjólar, dömukápur, telpukjólar, telpukápur og drengjaföt, allt úr vönduðustu efnum og eftir allra nýjustu tísku. Um næstu mánaðarmót kemur nýr, útlendur dömuskreddari, sem í mörg ár hefur unnið á stærstu saumastofum í París og Berlín og mun saumastofan hér þá fullkomlega jafnast á við þær fínustu og bestu ytra og engin hér standa náðanærri á sporði. Sérstök deild er fyrir dömuhatta og barnahöfuðföt undir forstöðu frökenar Önnu Ásmundsdóttur.⁴³

Áföll í landbúnaði, harðari og ytri aðstæður um 1880 urðu til þess að töluvert af fólki fluttist af landi brott til Norður-Ameríku, aðallega Kanada. Ameríka var lausnarorðið fyrir nýja framtíð, ekki bara hér á landi heldur alls staðar í Evrópu.⁴⁴ Þegar sjósókn jókst var lögum um vistarbandið breytt árið 1894 og með þeim var öllu fólki eldra en 21 árs leyft að ráða vinnu sinni sjálf og eiga allt sitt kaup. Í kjölfarið fjölgaði karlmönnum sem fóru á sjó og konum sem

⁴¹ Ásdís Jóelsdóttir, *Tíska aldanna*, 2005, bls. 126.

⁴² „Skíðaferðir o.fl.“, *Kvennablaðið*, 1. tbl., 1898, bls. 13.

⁴³ Thomsens-Magasín, *Kvennablaðið*, 9. tbl., 1906, bls. 71.

⁴⁴ Ingólfur V. Gíslason, *Bjarmi nýrrar tíðar*, Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 1994, bls. 21.

unnu við handverk og iðnað en samkvæmt manntali 1901 voru þær orðnar 140.⁴⁵ Algengt var að konurnar úr dreifbýlinu færu til Reykjavíkur til að vinna við karlmannafatasaum en hversdagslegur kvenfatnaður var áfram heimasamaður.⁴⁶

Loks þegar vistarbandið tók að fullu gildi árið 1907 fór unga fólkið að flykkjast í þéttbýlið í leit að nýjum tækifærum. Á þeim tíma jókst skipafloti Íslendinga sem gerði það að verkum að kauptún og bæir stækkuðu.⁴⁷ Þannig að ungu mennirnir fóru til sjós meðan ungu stúlkurnar fengu vinnu á saumaverkstæðum og nokkru síðar á þrjónastofum sem vélþrjónuðu ýmsan fatnað.

Árið 1880 unnu 1544 við handverk og iðnað, þ.e. 2,1% af landsmönnum, 1901 voru það 4253 eða 5,4%. Árið 1920 voru þeir orðnir 10.697 eða 11,3% en aðeins 72 af þeim unnu við klæðaverksmiðjurnar. Tíu árum síðar (1930) var talan komin upp í 19% enda var verksmiðjuiðnaður þá kominn vel á veg.⁴⁸ Samkvæmt manntali árið 1801 voru Íslendingar 47.240, en um aldamótin 1900 voru þeir orðnir 78.470 og bjuggu þá 20% þjóðarinnar í þéttbýli.⁴⁹ Á fyrri hluta 19. aldar hófu Íslendingar baráttu fyrir auknu sjálfstæði sem þeir öðluðust í áföngum, fjárveitingavalld 1874 á 1000 ára afmæli Íslandsbyggðar og heimastjórn 1904-1918, en árið 1904 var hlutfall þeirra sem bjuggu í Reykjavík orðið 10% af þjóðinni. Heimastjórnarárin einkenndust af miklum hagvexti í efnahagslífinu þar sem iðnaður tók miklum framförum.

Samgöngumálin höfðu verið á algjöru frumstigi um aldamótin, ekki til vegarspotti, engar hafnir og flestar ár óbrúaðar, enginn bíll og ekkert kaupskip. Hesturinn, þarfasti þjónninn, var eina farartækið. Árið 1903 ákvað Alþingi að veita Thomsen kaupmanni 2000 króna styrk til að kaupa bíl sem kom síðan hingað til lands 1904, tími bílsins var samt ekki kominn, því næstu bílar komu ekki fyrr en 1913.⁵⁰ Eimskipafélag Íslands var stofnað 1914 og hófst þá nýr þáttur í siglingamálum þjóðarinnar, bæði varðandi útflutning og ferðir Íslendinga erlendis.⁵¹

Fólksflótti til Ameríku var í rúnun en ýmsir erfiðir atburðir gerðust árið 1918, spænska veikin herjaði á landsmenn, einnig í nágrennalöndunum og mörg hundruð manns hér á landi dóu af völdum hennar. Snemma árs varð mikill kuldi yfir landinu og voru dæmi um 30 stiga

⁴⁵ Guðjón Friðriksson, *Saga Reykjavíkur 1870-1940*, Edda útgáfa, Reykjavík, 2003, bls. 81.

⁴⁶ *Iðnaðarmál*, 13. árg., 3-4. hefti, 1966, bls. 47.

⁴⁷ *Alþýðumenning á Íslandi 1830-1930*, Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson ritstýrðu, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2003, bls. 14.

⁴⁸ Páll S. Pálsson, „Hlutur iðnaðarins í þjóðarbúskapnum“, *Morgunblaðið*, 7. mars, 1948, bls. 2.

⁴⁹ Símon Jón Jóhannsson og Ragnhildur Vigfúsdóttir, *Íslandsdætur*, Örn og Örlygur, Reykjavík, 1991, bls. 9. Ingólfur V. Gíslason, *Bjarmi nýrrar tíðar*, 1994, bls. 22.

⁵⁰ Kristinn Snæland, *Bílar á Íslandi í myndum og máli 1904-1922*, Örn og Örlygur, Reykjavík, 1983, bls. 11.

⁵¹ *Ísland í dag. Land og þjóð – atvinnuhættir og menning*, Guðmundur Jakobsson ritstýrði, Landkynning hf., Reykjavík, 1961, bls. 114.

frost og gos í Kötlu hófst einnig sama ár. Fyrri heimsstyrjöldin 1914-1918 náði varla hingað til lands, mestu áhrifin urðu á verslunarhætti þegar hinar stóru deildaskiptu verslanir lögðu upp laupana vegna viðskiptasambanda sem rofnuðu í stríðinu.⁵²

Á sama tíma og innflutningur jókst og vélvæðingin tók við dró úr vefnaði og þrjóni á heimilum og í framhaldi minnkaði sjálfbær klæðagerð heimilanna. Notkun íslenskra peysufata meðal kvenna minnkaði að sama skapi og eftir síðari heimsstyrjöldina voru það einungis eldri konur sem klæddust kvenbúningum og þá frekar sem spariflíkur en ekki til hversdags eins og áður hafði tíðkast. Saumavélin var einnig orðin að almenningseign og þegar innflutningur á þrjónavélum jókst verulega í byrjun 20. aldar dró einnig úr handþrjóninu. Á þeim árum hófst einnig barátta hjá heimilisiðnaðar-, kven-, búnaðar- og ungmennafélögum fyrir endurreisn og viðhaldi heimilisiðnaðar hér á landi.

⁵² Lýður Björnsson, *Saga verslunar á Íslandi*, 2005, bls. 26.

2 Heimilis- og listiðnaður

2.1. Heimilisiðnaður og sýningar

Þegar talað er um heimilisiðnað er átt við það form sjálfsþurftar, þar sem hvert heimili sá sér og sínum fyrir fatnaði, yst sem innst. Að vinna ull í fat var heimilisiðnaður á Íslandi allt fram til loka 19. aldar, fatnaður sem unninn hafði verið með sama hætti í margar aldir. Íslendingar þekktu mjög vel til eiginleika og eðli ullar meðan unnið var úr öllu heimavið enda aðaluppistaðan í fatnaði þjóðarinnar í margar aldir.⁵³ Vinnuferlið var vandasamt og þurfti því flestar hendur heimilismanna við hin mörgu og skipulögðu handtök, bæði karla og kvenna; þvott, þurrkun, kemberingu, spuna, vefnað, prjón og saum. Vefnaður, prjón, skinnaverkun og fatagerð eiga sérstaklega heima innan iðnsögunnar þar sem á þeim sviðum var um eiginlega framleiðslu að ræða og vinnuferlið flókið.⁵⁴

Árið 1874 fengu Íslendingar stjórnskrána afhenta og haldið var upp á þúsund ára byggð í landinu með þjóðhátíð. Fyrsta iðnsýningin var haldin 1883 og vakti hún mikla athygli. Íslenskar handunnar ullarvörur voru til sýnis á sýningum erlendis, meðal annars árin 1885, 1886 og 1888 og hlutu verðlaun fyrir. Einnig á heimssýningunni í Chicago árið 1893.⁵⁵ Í *Fjallkonunni* árið 1884 er fjallað um fyrstu iðnsýninguna í Reykjavík sem þótti góð byrjun til að efla iðnaðinn.⁵⁶

Lítið er vitað um þátttöku Íslendinga í alþjóðlegum sýningum á seinni hluta 19. aldar, en vitað er að þeir tóku þátt í list- og iðnsýningunni í Kaupmannahöfn árið 1872.⁵⁷ Í *Fjallkonunni* árið 1885 var greint frá íslenskum munum sem voru til sýnis og sölu á sýningu í London árið á undan, sem var í umsjá Viktoríu Englandsdrottningar. Á sýningunni fékk vönduð íslensk tóvinna og útsaumur viðurkenningarskjal. Í Edinborg árið 1886 hlutu íslenskir munir einnig heiðursverðlaun og á alþjóðasýningu í London árið 1888 hlaut íslensk ullarvinna og hannyrðir viðurkenningarskjal og gullmedalíu. Síðast en ekki síst hlutu íslenskir munir viðurkenningarskjal og heiðurspening á heimssýningunni í Chicago árið 1893.⁵⁸ Á sýningunum var ekki getið um peysur heldur aðallega vettlinga, sokka, útsaum og vefnað.⁵⁹

⁵³ Stefán Aðalsteinsson, „Íslenska sauðféð og séreinkenni þess“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1986, bls. 14-15.

⁵⁴ Guðmundur Finnbogason, *Iðnsaga Íslands*, 1943, bls. 169.

⁵⁵ Ólafía Jóhannsdóttir, „Viðurkenning um íslenska tóvinnu og hannyrðir“, *Framsókn*, 8. tbl., 1901, bls. 30.

⁵⁶ „Um sýningar“, *Fjallkonan*, 31. mars, 1884, bls. 3.

⁵⁷ Áslaug Sverrisdóttir, „Halldóra Bjarnadóttir og heimilisiðnaðarsýningin 1930“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2002, bls. 24.

⁵⁸ *Framsókn*, „Viðurkenning um tóvinnu og hannyrðir“, 7. árg., 8. tbl., 1901, bls. 30.

⁵⁹ Kristján Jónasarson, „Um tóvinnu“, *Fjallkonan*, 2. árg., desember, 1885, bls. 91.

Á norrænu kvennasýningunni í Kaupmannahöfn árið 1895 voru blaðamenn sérstaklega hrifnir af íslensku mununum og töldu að kvenfólkið hér á landi hefði sýnt framúrskarandi verklagni, smekk og dugnað. Til sýnis voru meðal annars íslenskir þjóðbúningar, silfurmunir, áklæði, prjónles og vandaður vefnaður.⁶⁰ Markmiðið með sýningum sem þessum var að efla samkeppni og fjölbreytni og auka tækifæri til að kynnast nýrri tækni og læra nýjar og jafnvel hagkvæmari aðferðir.

Ferðamannaiðnaðurinn var farinn að blómstra hér á landi undir lok 19. aldar, enda var orðið vinsælt hjá efnaða fólkinu í Evrópu að sigla til „framandi landa“ eins og Íslands. Þannig að einhvern varning þurfti að hafa fyrir þessa snemmbúnu túrista hér á landi. Hið íslenska kvenfélag tók að sér árið 1896 að vera með „útsölu“ á vönduðu íslensku handverki í þeim tilgangi að vekja athygli útflendinganna á góðum varningi á sanngjörnu verði. Borið hafði á því að óvandaðar vörur væru í boði fyrir ferðamenn sem væri þjóðinni ekki til sóma. Draumurinn var að geta hafið útflutning á slíkum varningi. Útsalan var einnig í formi sýningar og opin í þrjá mánuði yfir sumarið. Ýmsar ullarvörur voru til sölu og sýnis, eins og vettlingar og sokkar, en ekki voru nefndar neinar peysur.⁶¹

2.2. Fækkun í sveitum og verksmiðjuvædd frumvinnsla

Síðan dregur verulega úr heimilisiðnaði á síðustu áratugum 19. aldar og fyrstu áratugum 20. aldar, ástæður voru meðal annars, eins og áður sagði, flutningur fólks úr sveitum, aukin vélvæðing, meiri menntun og fjölbreyttari starfssvið kvenna sem gerði þær einnig fjárhagslega sjálfstæðari og mikilvægt framlag í framfærslu heimilanna.⁶² Aðrar ástæður voru útflutningur á óunninni ull, innflutningur á erlendum fataefnum og erlend áhrif í klæðavali.

Rýmkun varð á vinnuskyldu karla og kvenna til sveita þegar vistarbandinu var að fullu aflétt árið 1907, en sama ár var sett á skólaskylda fyrir börn á aldrinum 10-14 ára með nýjum fræðslulögum.⁶³ Með þeim breytingum fækkaði þeim verulega sem gátu unnið ullarvinnslu í sveitunum. Sveitahúsmóðirin þurfti þó áfram sjálf að fylla í skörðin með vinnuframlagi sínu, störf sem margir höfðu komið að áður. En smám saman fór vinnuálagið að koma niður á forgangs röðuninni og „ónauðsynlegt“ handverk varð að víkja.⁶⁴ Húsmóðurinni bar samt sem áður skylda til að skila iðjusemi og góðu handbragði áfram til næstu kynslóðar.

⁶⁰ „Norræna kvennasýningin“, *Kvennablaðið*, 1. árg., 11. tbl., 1895, bls. 81.

⁶¹ „Iðnaður og útsala“, *Kvennablaðið*, 2. árg., 2. tbl., 1896, bls. 10.

⁶² *Ísland í dag*, Guðmundur Jakobsson ritstýrði, 1961, bls. 69.

⁶³ *Öldin okkar 1901-1930*, „Almenn skólaskylda“, Gils Guðmundsson ritstýrði, Iðunn, Reykjavík, 1950, bls. 73.

⁶⁴ Inga Lára Lárusdóttir, „Vefnaður, prjón og saumur“, 1943, bls. 190.

En raunveruleikinn var fólksflótti úr sveit í þéttbýli og lífnaðarhættir breyttir auk þess sem fólkið sóttist frekar eftir útlendum og ódýrum innfluttum vörum og fatnaði, þótt skjóllítill væri. Á öðrum tug 20. aldar hafði heimilisiðnaðinum farið það mikið aftur að talað var um að gera þyrfti alvarlegar ráðstafanir til að viðhalda honum.

Á örfáum áratugum hefur erlendur varningur oft af lökustu tegund tekið höndum saman við skammsýni vora og viðburðaleysi og nærfellt kollvarpað hinum forna innlenda iðnaði. Nú er nálega allt keypt frá útlöndum, þarft og óþarft, skaðlegt og gagnlegt. Annríkið og iðjusemin gamla hvarf og í hennar stað kom atvinnuleysið og iðjuleysið að vetrinum, fátækt og skuldir. Vér sem áður vorum sjálfbjarga, sækjum nú allt til annarra. Þetta verður að breytast. Íslenskur iðnaður á að blómgastr og þroskast að nýju svo honum verði engin hættu búin af lélegum erlendum varningi. Vér eigum aftur að verða sjálfbjarga, aftur gera veturinn arðsaman.⁶⁵

Eftir að Sigurjón Pétursson á Álafossi hafði keypt verksmiðjuna að Varmá árið 1919 hófst hér ullarvinnsla í stórum stíl.⁶⁶ Á vörusýningu árið 1920 var sýnt fjölbreytt úrval af ullarvörum frá Álafossi, meðal annars ellefu tegundir af efnum úr alull auk prjónavöru, lopa og bands.⁶⁷ Eftir að vélvæðingin tók völdin og vinnuafli í sveitum og heimilishjálpi í kaupstöðum minnkaði, fóru klæðaverksmiðjur, sauma- og síðan prjónastofur að taka alfarið við fataframleiðslunni.

Skiptingin á milli heimilisiðnaðar, handverks og verksmiðjuiðnaðar var ekki afgerandi í kringum aldamótin 1900 þar sem mikið var um blöndu af hvoru tveggja. Ástæðan var að heimilisiðnaður og verksmiðjuiðnaður þróuðust lengi vel hlið við hlið fram eftir 20. öldinni. Því er nauðsynlegt að skilja hvað heyrir undir það ferli sem liggur á bak við hinn tilbúna hlut. Heimilisiðnaður er í þrengri merkingu líka iðnaður eins og nafnið gefur til kynna, þar er minna um vélaafli og gjarnan þannig að sami aðili fylgir vinnuferlinu alla leið að tilbúinni vöru sem hann sjálfur kemur síðan á markað. Við hinn hefðbundnari verksmiðjuiðnað er um að ræða framleiðslu á vörum í stærri stíl, með aðstoð véla, og meiri sérhæfingu í störfum. Fjöldaframleiðsla er framleiðsla á miklu magni af sömu vörutegund sem síðan er til sölu á hinum frjálssa markaði hér heima eða á mörkuðum erlendis.

Umfangsmesta starfsemi fjöldaframleiðslunnar er þegar um er að ræða stórgerðan vélakost og fjölda starfsmanna sem er deildaskipt undir stjórn verksmiðjueiganda. Störfin krefjast þar bæði sérhæfðra og menntaðra starfsmanna, til dæmis við hönnun og vöruþróun auk fjölda menntaðra og ómenntaðra á vélum og í færibandavinnu. Slíkt krefst stærra húsnæðis, meira og

⁶⁵ „Íslensk iðnsýning í Reykjavík 1911“, *Fjallkonan*, 27. árg., 11. maí, 1910, bls. 17.

⁶⁶ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 17.

⁶⁷ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 18.

áhættusamara fjármagns og flóknara stjórnunarfyrrkomulags.⁶⁸ Íslendingar áttu eftir að kynnast slíkum stóriðnaði þegar líða tók á 20. öldina, ekki síst eftir inngönguna í EFTA (Fríverslunarsamtök Evrópu) árið 1970 þegar útflutningurinn tók mikinn vaxtarkipp.

2.3. Heimilisiðnaðarfélag Íslands og Halldóra Bjarnadóttir

Heimilisiðnaðarfélag Íslands var stofnað árið 1913 með það að markmiði að endurreisa íslenskan heimilisiðnað, auka og efla þjóðlegan heimilisiðnað á Íslandi, stuðla að vöndun hans og fegurð og vekja áhuga fólks á því að framleiða nýtsama hluti. Jafnframt skyldi félagið stuðla að sem arðvænlegastri sölu á íslenskum heimilisiðnaðarvörum bæði hér á landi og erlendis. Frumkvæðið kom frá Lestrarfélagi kvenna í Reykjavík sem stofnað var árið 1911, en það hafði meðal annars að markmiði að efla heimilisiðnað.

Við undirbúning að stofnun heimilisiðnaðarfélagsins voru kosnir sjö nefndaraðilar, þar á meðal voru Inga Lára Lárusdóttir og Laufey Vilhjálmsdóttir (síðar stofnandi Skrifstofunnar „Íslenzk ull“ sem vikið verður að síðar). Stofnendur Heimilisiðnaðarfélagsins voru á milli 30 og 40 manns.⁶⁹ Tveimur árum síðar var Heimilisiðnaðarfélag Norðurlands stofnað og mátti finna fleiri félög með svipuðu sniði árið 1920, meðal annars á Húsavík, Sauðárkróki, í Viðvíkurhreppi í Skagafirði og víðar. Í yfirliti yfir markmið félagsins kom einnig fram að halda skyldi árleg námskeið um allt land, gefa út bækur, koma á fót safni og útvega fólki sölustaði.⁷⁰

Halldóra Bjarnadóttir (1873-1981) var einn af stofnendum Heimilisiðnaðarfélags Íslands og Kvenfélagasambands Íslands. Hún lærði karlmannafatasaum og stundaði kennaranám í Noregi rétt fyrir aldamótin en á þeim tíma var mikil endurvakning á heimilisiðnaðinum í Skandinavíu. Halldóra varð fyrsti skólastjóri stærsta barnaskóla landsins á Akureyri árið 1908 eftir að skólaskylda komst á með lögum árið 1907. Hún var einnig ritstjóri ársritsins *Hlínar* þar sem hún skrifaði margar áhugaverðar greinar.⁷¹

Halldóra var ráðunautur almennings í heimilisiðnaði frá árinu 1924 og gegndi því í 33 ár, hélt erindi, námskeið og sýningar um allt land. Hún var frumkvöðull breyttra tíma og tók upp nýja kennsluhætti, gerði námið fjölbreyttara og leitaðist við að hafa gott samstarf við heimilin.⁷² Ekki var mikið um skólavist fyrir ungar stúlkur eftir barnaskólann og bauð Halldóra þá upp á

⁶⁸ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 15-16.

⁶⁹ Nanna Ólafsdóttir, „Lestrarfélag kvenna Reykjavíkur 50 ára“, *Melkorka*, 2.-3. tbl., 1962, bls. 48-49.
„Heimilisiðnaðarfélag Íslands“, *Kvennablaðið*, 19. árg., 7. tbl., 1913, bls. 51.

⁷⁰ „Heimilisiðnaður“, 19. júní, 7. tbl., 1919-1920, bls. 52.

⁷¹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 101.

⁷² Jón Hjaltason, *Saga Akureyrar 1906-1918*, Akureyrarbær, Akureyri, 2000, bls. 199.

námskeið í fatasaumi ásamt fyrirlestrum í bóklegum greinum. Því var hér um að ræða einskonar framhaldsskóla fyrir alþýðustúlkur á árunum 1913-1922.⁷³

Halldóra stofnaði og stjórnaði Tóvinnuskólanum á Svalbarða árin 1946-1955, en markmið þess skóla var að vekja skilning nemenda og áhuga á þjóðlegum verðmætum. Halldóra starfaði einnig sem handavinnukennari við Kennaraskólann í átta ár.⁷⁴ Textílsafnið á Blönduósi hýsir nú safn Halldóru, „Halldórustofu“, en hún lést 27. nóvember 1981, þá 108 ára gömul. Halldóra var sæmd riddarakrossi Hinnar íslensku fálkaorðu árið 1931 og stórriddarakrossi hinnar sömu orðu árið 1971.⁷⁵

Ríkið styrkti heimilisiðnaðinn í landinu með kaupum á vélum fyrir almenning, eins og spunavélum, vefstólum og prjónavélum. Félagasamtök eins og heimilisiðnaðar-, kven-, búnaðar- og ungmennafélögin fengu einnig styrki til að halda námskeið í vefnaði, prjóna- og saumaskap. Oftast voru haldnar veglegar sýningar af afrakstri námskeiðanna sem ávallt voru mjög vel sóttar. Einnig voru haldnar samkeppnir og veitt voru ýmis verðlaun. Slíkar sýningar og samkeppnir stuðluðu að framförum og nýjungum, auk þess sem þær juku vöruvöndun. Einnig var reynt að útvega handverksfólki markað fyrir ullarvörur bæði hér heima og erlendis, meðal annars í gegnum Samband íslenskra heimilisiðnaðarfélaga sem stofnað var 1920.⁷⁶ Tilgangur félaganna var einnig að viðhalda því sem var þjóðlegt og fagurt.

Svipuð þróun hafði einnig átt sér stað í nágrannalöndunum enda voru sölumöguleikar orðnir miklir á handprjónuðum ullarvörum. Hér á landi var hvatt til nýrrar nálgunar með gömlu ívafi í samræmi við kröfur nýrra tíma. Landssýningin sem haldin var 1930 var ein af glæsilegri sýningum sem haldin hafði verið á íslenskum heimilisiðnaði, en tilefnið var þúsund ára afmæli Alþingis Íslendinga. Í hátíðarnefndinni sat Halldóra Bjarnadóttir fyrir hönd Heimilisiðnaðarfélags Íslands.⁷⁷

Í ársritinu *Hlín* árið 1933 skrifar Halldóra Bjarnadóttir að það sé misskilningur að dæma þær þjóðir sem eru komnar langt í verksmiðjuíðnaði, að þær kunni ekki að nota heimilisiðnaðinn, og að það sé fjarri lagi. „Þær viðurkenna, engu að síður en hinar smærri þjóðir, menningarlegt, siðferðilegt og efnahagslegt gildi hans, bæði fyrir einstaklinginn og þjóðarheildina.“⁷⁸

⁷³ Jón Hjaltason, *Saga Akureyrar 1906-1918*, bls. 204. Hulda Á. Stefánsdóttir, „Halldóra Bjarnadóttir“, *Hugur og hönd*, 1982, bls. 5-6.

⁷⁴ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 102.

⁷⁵ *Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna*, Erla Hulda Halldórsdóttir og Guðrún Dís Jónatansdóttir ritstýrðu, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1998, bls. 18.

⁷⁶ „Heimilisiðnaður og iðnsýningin“, *Kvennablaðið*, 17. árg., 9. tbl., 1911, bls. 67.

⁷⁷ Halldóra Bjarnadóttir, „Heimilisiðnaður, Landssýningin 1930“, *Hlín*, 14. árg., 1. tbl., 1930, bls. 56.

⁷⁸ Halldóra Bjarnadóttir, „Heimilisiðnaður í nágrannalöndum vorum“, *Hlín*, 18. árg., 1. tbl., 1934, bls. 72.

Verksmiðjuframleiðslan fram að fyrri heimsstyrjöld gekk nær eingöngu út á að vinna ull fyrir bændur, þvo, kemma og spinna. Þó voru margir bændur sem keyptu saman kembi-, spuna-prjónavélar og samnýttu, eins og áður hefur komið fram. Það er því ekki fyrr en í fyrri heimsstyrjöldinni, þegar skortur var á innfluttum tilbúnum fatnaði og fataefnum, að verksmiðjurnar fara að auka framleiðslu á klæðaeftum og að almenningur var tilbúinn til að kaupa meira af íslenskri framleiðslu. Gæði íslensku verksmiðjuefnanna höfðu einnig aukist verulega en verksmiðjurnar höfðu verið í samkeppni við innfluttar vörur og erlend fyrirtæki.

Kvenfélagasamband Íslands var stofnað 1930 með það að markmiði að koma á samvinnu milli kvenfélaga og kvenfélagasambanda. Meðal þeirra sem stóðu að stofnun félagsins voru Halldóra Bjarnadóttir, Ragnhildur Pétursdóttir, Guðrún Pétursdóttir, Inga Lára Lárusdóttir og Laufey Valdimarsdóttir. Markmið sambandsins var að efla húsmæðrafræðslu og heimilisiðnað, með hvatningu, fjárstyrk og eftirliti. Lögð var áhersla á innlendan heimilisiðnað og að komið yrði á útsölum fyrir hann og að haldnar væru bæjar-, héraðs- og landssýningar. Aðaláhersluverkefni í byrjun voru húsmæðrafræðsla og handavinna í barnaskólum, heimilisiðnaður, farkennsla í heimilisiðnaði og húsmæðraskólar. Búnaðarfélagið, þ.e. samtök bænda, studdi þessar tillögur en þær höfðu þegar komið fram nokkrum árum áður.⁷⁹ Markmiðið var að koma upp húsmæðraskóla í hverjum landsfjórðungi á sama hátt og gert hafði verið með bændaskólana.

2.4. Skrifstofan „Íslensk ull“

Árið 1939 stofnuðu Anna Ásmundsdóttir og Laufey Vilhjálmsdóttir Skrifstofuna „Íslensk ull“ sem starfaði til ársins 1951. Árið 1938 höfðu þær reyndar þegar auglýst samkeppni um fallegustu skíðapeysuna. Anna hafði áður rekið þekkta hattabúð í Reykjavík auk þess að vera mikil hannyrðakona. Laufey hafði verið ein af stofnendum Lestrarfélags kvenna í Reykjavík sem áður hefur verið getið um.⁸⁰ Laufey lagði einnig grunn að stofnun Heimilisiðnaðarfélags Íslands og var meðal stofnenda Kvenfélagasambands Íslands.⁸¹

Eitt af aðalstörfum Skrifstofunnar „Íslensk ull“ var að hvetja landsmenn til að vinna sem mest ull sína sjálfur.

„Íslensk ull“ hefir oft minst á það, hve afaráridandi það væri, að fyrsta vinsla ullar sje í lagi, svo sem: að ullin sje flokkuð strax við rúningu fjárlins, að nauðsyn beri til þess, að þvottur ullar og þurkun fari fram á stöðvum, er reistar verði, helst við heitt uppsprettuvatn og liggi sem næst alfarabrautum,

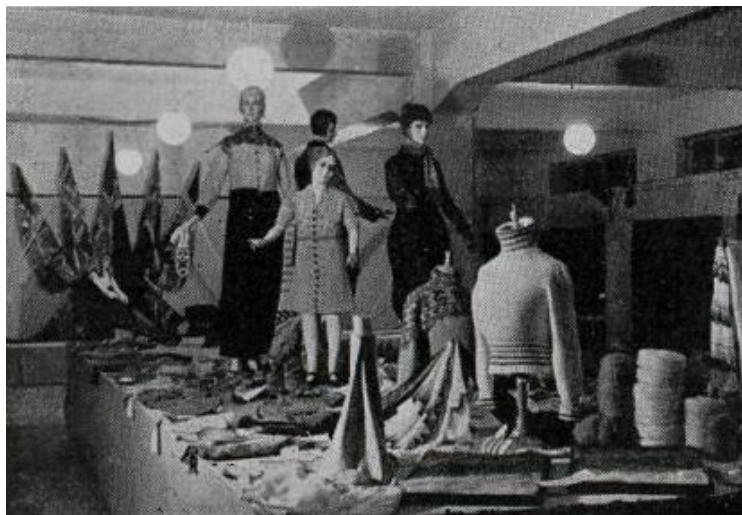
⁷⁹ Freyr, mars-apríl, nr. 3-4, 1930, bls. 1.

⁸⁰ Nanna Ólafsdóttir, „Lestrarfélag kvenna í Reykjavík 50 ára“, *Melkorka*, 2.-3. tbl., 1962, bls. 48-49.

⁸¹ Nanna Ólafsdóttir, „Lestrarfélag kvenna í Reykjavík 50 ára“, 1962, bls. 48-49.

að tekið verði ofan af og innan úr þelbestu ullinni og almenningi gert auðvelt að útvega sjer þel, tog og hærur til vinslu. Ennfremur að kostað sje kapps um að útvega hentugar vinnuvjolar og tæki fyrir heimilin og smáíðjuna, svo að lopa- og bandframleiðslan geti aukist að miklum mun, því þá fyrst megi vænta aukinnar framleiðslu á fjölbreyttari og fallegri munum úr ullinni okkar en unnir hafa verið til þessa á Íslandi.⁸²

Starfsemi þeirra var orðin mjög víðtæk á fimmta áratugnum. Þær hvöttu til vöruvöndunar bæði í vélprjóni og handprjóni og hafði það mikil áhrif á samhliða þróun á þeim sviðum. Þær voru duglegar að halda samkeppnir þar sem óskað var eftir fallegum útivistarpeysum. Skrifstofan lagði einnig áherslu á að vörurnar og munstrin væru með þjóðlegu yfirbragði, og einnig samkvæmt nýjustu tísku. Þær töldu að miklir markaðsmöguleikar væru fyrir íslenskar prjónavörur sem sniðnar væru eftir innlendum og erlendum kröfum til sölu á mörkuðum hér heima og erlendis.⁸³

Mynd 3: Skrifstofan „Íslensk ull“ með sýningu í Markaðsskálanum árið 1938/39.

Markmið þeirra var að hefja ullina til vegs og virðingar í hugum almennings. Með framtaki þeirra fór í fyrsta skipti eitthvað að gerast fyrir alvöru með þann vilja að auka gæði íslensku ullarinnar og auka möguleika á sölu á tilbúnum ullarvörum. Þær voru meðal annars í samvinnu við ullarverksmiðjurnar, skólasamfélagið og Halldóru Bjarnadóttur.⁸⁴

Í nágrannalöndunum var aukin eftirspurn eftir íslenskum prjónavörum og íþróttavarni með íslenskum munstrum, meðal annars prjónuðum peysum, treflum, vettlingum og hlýjum sokkum.⁸⁵ Þörfina mátti rekja til aukinnar útivistar og vetraríþróttar unga fólksins. Áður fyrr

⁸² Laufey Vilhjálmsdóttir, „Íslensk ull“, Suðurgötu 22, Reykjavík, *Hlín*, 1. tbl., Akureyri, 1942, bls. 33.

⁸³ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 104.

⁸⁴ „Stórfelldir markaðsmöguleikar fyrir íslenskt prjónles“, *Morgunblaðið*, 27. september, 1938, bls. 4.

⁸⁵ „Stórfelldir markaðsmöguleikar fyrir íslenskt prjónles“, *Morgunblaðið*, 27. september, 1938, bls. 4.

hafði það aðallega verið fátækasta fólkið sem sóttist eftir þrjónavörum úr ull, þeir sem höfðu ekki efni á að klæðast öðru. En nú var þessu öðruvísi farið, nú var það fólkið sem hafði mest peningaráð og stundaði vetraríþróttir sem sóttist eftir ullarfatnaðinum og var íslenska ullin talin sérlega hentug í slíkan fatnað.

Sölusýningar Skrifstofunnar „Íslenzk ull“ voru haldnar árlega frá 1938 og var sú fyrsta haldin í Markaðsskálanum við Ingólfsstræti. Anna og Laufey stóðu að framkvæmd hennar með stuðningi ullarverksmiðjunnar Framtíðarinnar og ríkisstjórnarinnar. Sýningin var sett upp á smekklegan hátt og var mjög vel sótt. Þar voru fjölbreyttar vörur á boðstólum, meðal annars peysur. Einnig sýndu þær svokallaðar „samkembur“ úr sauðalitunum til að sýna hversu mörgum afbrigðum af litum var mögulegt að ná fram, auk þess voru sýnishorn af jurtalituðu garni. Einnig voru á sýningunni færeyskar og norskar peysur til samanburðar við þær íslensku.⁸⁶ Í *Vísi* kemur fram lýsing á peysunum undir undirfyrirsögninni „Íslensk peysa er engin hneisa“ og þar segir:

Sumar eru peysur þessar norskar að gerð, úþrjónaðar, litskreyttar og hinar fegurstu, aðrar færeyskar, hvítar, svartar eða gráleitar, grófar að gerð, ekki beinlínis fagarar á að líta, en þeim mun sterkari, og svo kemur íslenski stíllinn, - svona bil beggja, - en alt er þetta unnið úr íslenskri ull.

Einnig er bent á að ekki sé það af hinu góða ef keypt eru klæði aðeins fyrir skrautið en ekki til hlífðar, en hitt sé gott ef skrautið og skjólið sé látið fara saman. Á sýningunni mátti einnig sjá vörur frá verksmiðjunum Álafossi, Framtíðinni og Gefjun auk þess sem 150 konur af öllu landinu sýndu vörur sínar. Í greininni eru allar húsmæður hvattar til að skoða sýninguna „...sér til lærdóms og uppbyggingar, og minnst þess, að ull er íslenskt silki og ull er auðæfa best.“⁸⁷

Í *Samvinnunni* er einnig minnst á þessa sýningu og tekið fram að vel væri hægt að selja slíkar vörur til útlanda í stórum stíl. Af þessum hvatningarorðum að dæma var ætlast til verðmætasköpunar úr ullinni og að það væri í höndum íslenskra húsmæðra að koma ull í verð og að slíkt væri mikil búbót fyrir heimilin í landinu, enda varð það svo með lopapeysuprjóninu.

Árið 1939 efndu þær til verðlaunasamkeppni fyrir bestu íslensku kvensokkana og fallegustu skíðapeysuna. Verðlaunin voru 50 kr. á hvorn hlut. Margar fallegar peysur voru sendar í samkeppnina og voru þær sýndar á sýningu. Skrifstofan „Íslenzk ull“ var þá þegar komin í samband við á annað hundrað konur í landinu sem vildu fá verkefni hjá þeim og höfðu einnig fengið leiðbeiningar um það hvernig ætti að vinna ullarvörurnar, þannig að þær gæfu pening.⁸⁸ Sama ár munu þær Anna og Laufey hafa birt uppskrift að tvíbanda norskri skíðapeysu

⁸⁶ „Þrjónlessýningin var opnuð í gær í Markaðsskálanum“, *Alþýðublaðið*, 7. desember, 1938, bls. 1.

⁸⁷ „Þrjónlessýningin í Markaðsskálanum er íslenskust allra sýninga“, *Vísir*, 7. desember, 1938, bls. 3.

⁸⁸ „Kvenþjóðin og heimilin: Ullarfötin eru tiskuföt og skjólföt“, *Morgunblaðið*, 24. desember, 1939, bls. 4.

með hringlaga munstri „...axlastykkjum og ermahvelum þrjónuðum í einu lagi með fjórum sneiðingsúrtökum, tveimur að framan og tveimur að aftan í líkingu við laskaermar, en slík úrtaka náði ekki vinsældum.“⁸⁹

Myndir 4 og 5: Laufey Vilhjálmsdóttir og Anna Ásmundsdóttir starfræktu Skrifstofuna „Íslenzk ull“ fram til ársins 1951. Myndirnar eru frá 1940 í tengslum við viðtal í Útvarpstíðindum. Peysurnar voru íslenskar og til sölu hjá þeim.

Í viðtali við Önnu og Laufeyju í *Útvarpstíðindum* árið 1940 er sagt frá sölusýningu á handunnum vörum, meðal annars á handþrjónuðum tvíbandapeysum sem konur víðs vegar að af landinu höfðu gert. Einnig stóðu þær fyrir samkeppni meðal almennings um fallegustu kven- og karlmannspeysuna og áttu gestirnir að greiða um það atkvæði hver væri fallegust.

Við þurfum að geta hagað því svo, að ullin okkar geti orðið efni í eftirsóttu tízkuvöru, „luxusvöru“, jafnframt því sem hún er ómissandi nauðsynjavara. Með því er hægt að leggja há vinnulaun á lítið magn ullar. Hugsum okkur t. d. að við gætum einhvern tíma í framtíðinni flutt út 1000 kg af slíkri „luxusvöru“, sem unnin væri úr íslenskri ull. Vinnan ein er oft um ein króna á grammið. Fyrir þetta umrædda magn mundi því fást um ein miljón króna. En þó við hugsum ekki svona hátt, þá ættum við að vera þess minnug, að íslensk ullarframleiðsla getur, — ef rétt er á haldið — hæglega keppt við tilsvareandi framleiðslu annarra þjóða.⁹⁰

Undir lok viðtalsins er sagt frá því að beiðni hafi komið frá heildsala um að fá peysur til að senda sem sýnishorn til Ameríku, en því tilboði varð að hafna sökum þess hve starfsemin var skammt á veg komin, því að enn hafði ekki verið hægt að fullnægja eftirspurninni innanlands.

⁸⁹ Elsa E. Guðjónsson, „Um þrjón á Íslandi“, *Þrjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013, bls.19.

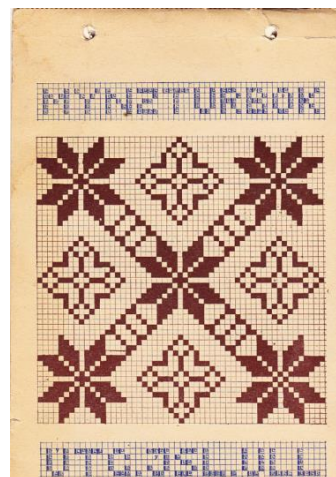
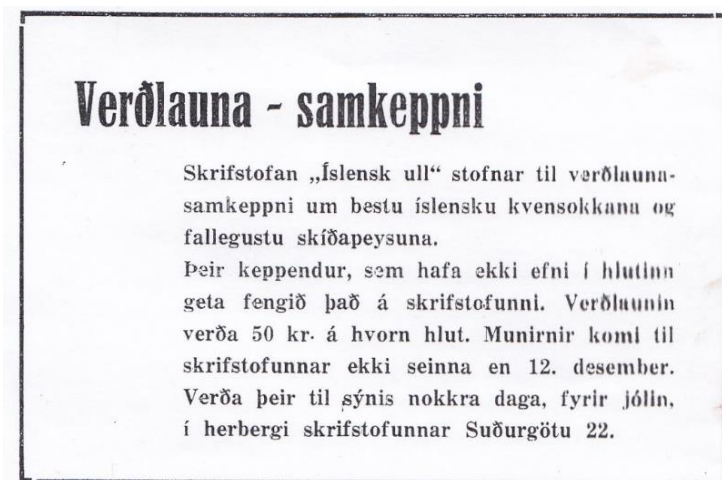
⁹⁰ „Íslenzk ull“, *Útvarpstíðindi*, 6. tbl., 25. nóvember, 1940, bls. 87-89.

— „Þetta er nú samt óðum að lagast og vona ég, að ekki líði mörg ár, þar til íslenzkur ullarvarningur verður drjúgur liður í útflutningi Íslendinga.“⁹¹

Skrifstofan „Íslenzk ull“ framleiddi einnig og seldi ullarjakka úr ýfðri prjónavoð, fóðraða með silki. Flíkurnar vöktu mikla athygli og voru seldar í miklum mæli til útlanda.⁹² Ýfða prjónavoðin sem þær unnu með má segja að sé grunnhugmyndin að ýfðu ullarflíkunum sem seldar voru í miklu magni víða erlendis frá sjötta og fram á tíunda áratug 20. aldar og sem síðar verður vikið að.

Árið 1942 er fjallað um sölusýningu þeirra að Suðurgötu 22 undir heitinu „Verðmæti íslenzkrar ullar“. Á þessum tíma höfðu þær ferðast um ýmsar sýslur landsins, flutt erindi í útvarp, haldið vélprjónanámskeið og sölu- og vörusýningar héldu þær árlega.

Með þessari starfsemi vinnur Skrifstofan „Íslenzk ull“ ekki aðeins að sölu íslenzkra ullarafurða fyrir íslenzku kvenþjóðina fyrir hæstu vinnulaun miðuð við verðgildi peninga á hverjum tíma, heldur vinna þær markvisst að því að gera vörur úr íslenzkri ull að samkeppnisfærri markaðsvöru við beztu erlendar ullarvörur, og skapa þannig og endurvekja þjóðlegan iðnað, byggðan á vandvirkni og smekkvísi í hvívetna.

Myndir 6 og 7: Auglýsing fyrir verðlaunasamkeppni frá árinu 1939 og forsíða á Mynzturbókinni sem kom út árið 1944.

Í greininni er einnig vísað til þess að ekki sé aðeins um þjóðlegan fatnað að ræða heldur sé einnig fylgst með kröfum tímans og tískunnar. Auk þess sé hugað að smekkvísi í útliti, vönduðum vinnubrögðum, góðum frágangi og endingu. „Tepruhátturinn, sem hélt því fram að íslenzkar ullarvörur væru „ófínar“, er sem betur fer úr sögunni.“⁹³ Árið 1944 gáfu þær út *Mynzturbók*, þar sem einnig mátti finna munsturfyrirmyndir og peysuuppskriftir.

⁹¹ *Útvarpstíðindi*, 6. tbl., 25. nóvember, 1940, bls. 87-89.

⁹² Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 104.

⁹³ „Verðmæti íslenzkrar ullar“, *Vísir*, 25. mars, 1942, bls. 1.

Í *Morgunblaðinu* 1945 er fjallað um sölusýningu hjá „Íslenskri ull“ sem haldin er í skrifstofuhúsnæði samtakanna að Suðurgötu 22. Haldin hafði verið slík sýning árlega og eingöngu sýndir munir úr íslenskri ull frá konum af öllu landinu. Í yfirliti yfir upptalninguna á sýningargripum er nefnt að mikið úrval sé af peysum, bæði tvíbönduðum peysum og lopapeysum.⁹⁴ Meiri áhersla var lögð á að varan væri góð, vel unnin, úr góðri ull, í réttum stærðarhlutföllum, hrein og snyrtileg að útliti og sambærileg við svipaðar aðfluttar vörutegundir. Á þessum tíma var aðeins lítill hluti af ullarmagni hér landi unninn í tilbúnaðar markaðsvörur.

Mynd 8: Sýningarskáli Skrifstofunnar „Íslensk ull“ árið 1947. Eins og sjá má er mikið af peysum á sýningunni, bæði vélprjónuðum og handprjónuðum.

Á ljósmynd í eigu Þjóðminjasafnsins af Landbúnaðarsýningunni árið 1947, sem haldin var í flugskýli á Reykjavíkflugvelli, gefur að líta sýningarsvæði frá Skrifstofunni „Íslensk ull“, og má þar sjá mikinn fjölda af peysum af öllum gerðum, flestum með útprjóni og hugsanlega bæði vél- og handprjónuðum peysum.⁹⁵

Árið 1945 skrifar Halldór Pálsson, síðar búnaðarmálastjóri, grein í tímaritið *Samvinnuna* um ull og ullariðnað þar sem hvatt er til heilbrigðs iðnaðar og að ótækt sé að 3/4 hluti af ullarframleiðslu þjóðarinnar sé seldur óunninn úr landinu. Hann taldi að orsakirnar væru af tvennum toga, vantrú á gæði og notagildi íslenskrar ullar sem byggist á vanþekkingu Íslendinga

⁹⁴ „Sölusýning Íslenskrar ullar“, *Morgunblaðið*, 21. mars, 1945, bls. 7.

⁹⁵ „Landbúnaðarsýningin“, *Fálkinn*, 27. tbl., 1947, bls. 3. Þjóðminjasafnið, Ljósmyndasafn Íslands, ST2-585 (Sigurður Tómasson).

á gæðum hennar, í öðru lagi á minnimáttarkennd Íslendinga gagnvart öðrum þjóðum, sem lýsti sér í því að telja allt fínna og betra sem erlent var, en þannig væri það ekki í raun.⁹⁶

Árið 1948 skrifar Laufey Vilhjálmsdóttir grein í *Morgunblaðið* þar sem fram kemur að ullarvörur gætu nú selst á fyrir þrettánfalt ullarverð, flokkun og vöruvöndun væri því nauðsynleg fyrir framtíðarmarkað. Því til sönnunar mætti skoða hagtölur frá 1946 þegar kílóíð af útfluttri ull var á 9,50 kr. Sama ár voru flutt út nokkur kíló af lopa, þ.e. kembd ull á fyrsta vinnslustigi og var verðið 28 kr. fyrir hvert kg. Þarna mátti sjá augljósan mun, eftir fyrstu frumvinnslu hefði verðið nær þrefaldast. Spurningin var því sú, hvað ef gengið væri enn lengra og fluttar út fullunnar vörur.

Mynd 9: Útstilling í Magasin du Nord á marglitum íslenskum plötulopa í samvinnu við Skrifstofuna „Íslenzk ull“ árið 1946.

Vörur sem fyrirtækið „Íslenzk ull“ bauð upp á var ekki aðeins nytjavarningur heldur einnig útskuvarningur og hafði eftirspurnin hundrafaldast á nokkrum árum.⁹⁷ Í greininni kemur Laufey einnig inn á það, að árið 1937 hafi verið flutt út ull til Danmerkur undir nafninu Islandske Uldvarer, sem voru að útliti og gerð algjörlega óhæf söluvara, einnig þær ullarvörur sem seldar voru úr landinu eftir stríð. Slæmt orðspor væri erfitt að bæta fyrir framtíðarviðskipti landsins.⁹⁸ Íslenska ullin hafði ekki verið léleg, heldur einfaldlega illa verkuð. Einnig var tekið fram að því norðar sem féð væri frá, og því kaldara sem loftslagið væri, þeim mun meiri sauðfita væri í ullinni og þeim mun meira hrinti hún frá sér vætu og því sérlega hentug í skíðafatnað og annan útivistarfatnað.

⁹⁶ Dr. Halldór Pálsson, „Ull og ullariðnaður“, *Samvinnan*, 7. hefti, september, 1945, bls. 224-225.

⁹⁷ Laufey Vilhjálmsdóttir, „Ullarvörur seljast 13. falt ullarverð“, *Morgunblaðið*, 25. júlí, 1948, bls. 5.

⁹⁸ Laufey Vilhjálmsdóttir, „Ullarvörur seljast 13. falt ullarverð“, *Morgunblaðið*, 25. júlí, 1948, bls. 5.

Anna og Laufey töldu íslensku ullina þá bestu sem völ væri á og að sauðalitirnir gæfu mikla möguleika, auk þess sem við ættum „...fyrirmyndar og smekkvísar hannyrðakonur“. Þær töldu að með þessu framtaki sínu myndu opnast nýir atvinnumöguleikar sem væri „... stórkostleg stoð fyrir fjölda heimila í landinu.“

Tíma þarf ekki langan til þess að koma málinu á góðan reksþöl. Dönsk forstöðukona í hannyrðum kom til Færeyja fyrir tveim árum, og kom með sýnishorn af því hvernig prjónles færeyskar húsmæður ættu að gera. Jóhannes Patursson, kóngsbóndi sagði mjer í vetur, að nú þegar hefðu sum færeysku heimilin eins miklar tekjur af prjónaskap kvenmanna, eins og sjósókn karlmanna frá heimilinu. Og þannig getur það orðið víðar, þegar framtaki og hagsýni er beitt um framleiðslu og sölu prjónafatnaðarins.⁹⁹

Í erindi sem Laufey hélt á norræna heimilisiðnaðarþinginu árið 1948 og birt var í *Morgunblaðinu*, kom fram að mikil eftirspurn væri eftir tvíbanda peysum og vettlingum með íslenskum munstrum. Einnig er þar minnst á að auka þurfi vélakost landsins og stuðla að vélunnum lopa og bandi í fjölbreyttum litum og gerðum, því þá var fullunninn einungis helmingur af þeirri ull sem til var í landinu. Bent er á að ullarfyrirtækin í landinu séu einkafyrirtæki sem láti eigin framleiðslu vera í fyrirrúmi og framleiði of lítið af sölubandi í prjónavörur og að lopinn komi oft seint til smáfyrirtækja og til heimilanna og því þurfi að breyta. Ráða skuli farkennara sem leiðbeini við að gera vörur markaðshæfar en fyrirmyndin að því var sótt til Norðurlandanna. Einnig eigi að vera til munstursafn með þjóðlegum blæ auk þess að koma þurfi á miðstöð þar sem strangt eftirlit sé með vörum sem selja á til útflutnings.

Að fluttar verði inn í landið kembi-, spuna- og prjónavjelar, að undangenginni rannsókn á því, hvað best á við gerð íslensku ullarinnar. — Í sambandi við verksmiðjuna starfi fullkomin litunarstöð. Að leiðbeiningarstarf við vinnslu heimilisiðnaðar og markaðsvöru og fyrirgreiðslu á sölu verði styrkt með fjárframlögum frá ríki og bæjarfjelögum. Jeg hef þá brugðið upp nokkrum dráttum úr sögu íslenskra heimila hvað ullariðnaðinum við kemur. Þeir sýna, að við ýmiskonar erfiðleika er að stríða, er draga úr vexti hans og viðgangi. Þeir sýna, meðal annars, að meðan besta ullin er ekki almennt aðgreind í þel og tog og meðan ekki er framleitt prjónaband og lopi í ákveðnum stærðum og litum, má ekki vænta góðrar ákvæðisvöru á markaðinn, svo nokkru nemi. Vitað er að meðan vinnutækin voru fábreytt og hin sömu um Norðurlönd, þá stóðst íslenska þjóðin vel samanburðinn við nágranna sína, sbr. þjóðmenjasöfn víða um lönd, en er iðnmennning frændþjóða vorra óx, ræktun ullar og meðferð var innleidd sem kennslugrein í skólum, handíðaskólar stofnaðir, þar sem listin og tæknin hjeldust í hendur, þá drógumst við aftur úr. En vísir er þó til viðreisnar í ýmsum greinum nú, sem

⁹⁹ „Stórfelldir markaðsmöguleikar fyrir íslenskt prjónles“, *Morgunblaðið*, 27. september, 1938, bls. 4.

betur fer, og fái þjóðin stuðning og uppörfun í þessum efnum, mun hún brátt sýna hvað í henni býr, sýna, að hún getur skapað verðmæti, er lyftir henni upp, eigi aðeins fjárhagslega, heldur miklu fremur menningarlega.¹⁰⁰

Í minningargrein sem Laufey ritar um Önnu segir hún hana glöggskyggna og með mikla skipulagshæfileika og að það sé til vansa fyrir forráðamenn þjóðarinnar að hafa ekki haft skilning á þessu þýðingarmikla og óeigingjarna starfi sem hún lagði fram til íslenskra ullarmála hér á landi og reynsla hennar í viðskiptamálum hafi gert hana að forystumanneskju í þessum mikilvæga atvinnuvegi sem skapast hafði í kringum ullarafurðir „...sem enn hefur ekki hlotið þann sess, er því ber.“¹⁰¹

Framlag Önnu og Laufeyjar er einstakt í íslenskri textílsögu. Þær áttu mikinn þátt í að auka trú fólks á sölumöguleikum á íslenskri ullarvöru, auka þekkingu fólks á vandaðri vöru og síðast en ekki síst að endurvekja hagleikni íslenskra kvenna. Einnig sýndi framtak þeirra að hægt var að búa til gæðavörur úr íslenskri ull og skapa aðstæður fyrir sölu á handprjónavörum, þar á meðal peysum, á mörkuðum erlendis. Einkunnarorð þeirra voru: „Vinum ull, hún verður gull“.¹⁰²

2.5. Íslenzkur heimilisiðnaður

Skrifstofan „Íslenzk ull“ var lögð niður árið 1951 og runnu sýnishorn, uppskriftir og spjaldskrá til Heimilisiðnaðarfélags Íslands með það fyrir augum að Íslenzkur heimilisiðnaður, sem stofnaður var sama ár yrði arftaki „Íslenzkrar ullar“. Þetta kemur fram í orðsendingu frá Önnu og Laufeyju í vikublaðinu Fálkanum árið 1951.¹⁰³ Heimilisiðnaðarfélag Íslands og Ferðaskrifstofa ríkisins opnuðu síðan upplýsinga- og sölumiðstöð fyrir íslenskan heimilisiðnað árið 1951 (Ferðaskrifstofan til 1957).

Markmiðið var að stuðla að framleiðslu vandaðra og fjölbreyttra heimilisiðnaðarmuna úr íslenskum hráefnum eins og ull og skinn. Fyrirtækið var heildsölufyrirtæki og hafði góð sambönd í öllum sýslum landsins. Það starfaði einnig á grunni Sambands íslenskra heimilisiðnaðarfélaga sem stofnað hafði verið 1920, en það hafði verið með sölusýningar auk þess að vera umboðsaðili fyrir íslenskar prjónavörur hér heima og erlendis. Í fyrstu var verslun Íslenzks heimilisiðnaðar í húsi Heimilisiðnaðarfélags Íslands að Laufásvegi, en frá árinu 1969 var verslunin staðsett á áberandi stað í Hafnarstræti í Reykjavík. Sigrún Stefánsdóttir veitti

¹⁰⁰ Laufey Vilhjálmsdóttir, „Ullarvörur seljast fyrir 13 falt ullarverð“, *Morgunblaðið*, 25. júlí, 1948, bls. 5.

¹⁰¹ Laufey Vilhjálmsdóttir, „Frú Anna Ásmundsdóttir“, minningarorð, *Morgunblaðið*, 10. október, 1954, bls. 2.

¹⁰² Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 104. Halldóra Bjarnadóttir, *Hlín*, 1949, bls. 75.

¹⁰³ Anna Ásmundsdóttir og Laufey Vilhjálmsdóttir, „Orðsending frá íslenskri ull“, *Fálkinn*, 39. tbl., 1951, bls. 15.

versluninni fyrst forstöðu en síðan varð Gerður Hjörleifsdóttir framkvæmdastjóri í Hafnarstræti þar til verslunin hætti árið 1998.

Á liðnum árum hefur margur landinn og ferðalangurinn dáðst að úrvali íslensks handverks, sem þar hefur verið til sölu. Á þessum árum hefur íslenskt handverksfólk og listhandverksfólk reglulega verið kynnt á sérstökum sýningum auk sérsýninga á heimilisiðnaði. Alla tíð hefur verið lögð áhersla á gæði þeirra vara sem í boði hafa verið. Sökum rekstrarörðugleika síðustu ára mun versluninni verða lokað. Kemur þar margt til en ekki síst dvínandi verslun í Kvosinni sem hefur tekið sinn toll.¹⁰⁴

Í ódagsettu boðsbréfi til Auðar Sveinsdóttur Laxness, hugsanlega frá árinu 1950, kemur fram að Heimilisiðnaðarfélag Íslands og Ferðaskrifstofa ríkisins hafi í hyggju að stofna til samvinnu um fjölbreytta minjagripaverslun í Reykjavík á sumri komanda. Reynt verði að ná sambandi við fólk um land allt með fjölbreyttar vörur svo að sem flestir geti notið þess að taka þátt í heimilisiðnaðarframleiðslunni.

Í samráði við Kvenfélagasamband Íslands og sambandsstjórn heimilisiðnaðarfélaganna er í bréfinu sóst eftir stuðningi í þessu máli. Einnig er verið að skora á félögin að senda sem allra fyrst muni á væntanlega samkeppnissýningu sem þá þegar var búið að auglýsa í blöðum og útvarpi. Einnig höfðu fyrrnefndir boðsaðilar þegar sett á stofn skrifstofu sem átti að vera einskonar leiðbeiningarstöð og aðeins vel gerðir hlutir myndu koma til greina sem söluvörur. Lagt var til að hvert félag á landsvísi myndi útvega muni og skipa dómnefnd til að hafa eftirlit með gerð fyrstu munanna. „Séu þeir, er sýna sérstaka hæfni, hvattir til að framleiða sölumuni, en ekki aðeins samkeppnis- eða sýningarmuni.“¹⁰⁵

Í bréfinu kemur einnig fram að á síðasta ári, þá hugsanlega 1949, hafi markmið samkeppninnar einkum verið að selja munina til erlendra ferðamanna. Til stóð að halda aðra samkeppni þetta árið, einnig með áherslu á heimamarkað. Tekið var fram að hægt væri að senda teikningar af munum, eða orðrétt „framkvæmanlegar ábendingar“ um framleiðslu minjagripa þótt ekki hafi getað orðið að því að fullgera hlutina. Þessi væntanlega sölusýning átti síðan að vera upphafið að minjagripa- og heimilisiðnaðarverslun. Síðan eru taldir upp þeir gripir sem kemur til greina að sýna og í fyrsta sæti eru fjölbreyttar þrjónavörur þar sem áhersla er lögð á góðar skíðapeysur og sterka stígvélaleista, hyrnur, trefla og ýmsar gerðir af vettlingum. Ennfremur er talað um vefnað, útsaum, heimaspunnið band undir sitthvorum flokknum.

¹⁰⁴ *Morgunblaðið*, „Verslunin Íslenskur heimilisiðnaður hættir“, sótt 2.12.2014, <http://www.mbl.is/greinasafn/grein/383637/>.

¹⁰⁵ Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Auðar Sveinsdóttur Laxness, safnheimild, nóvember, 2014.

Íslenzkur heimilisiðnaður virðist því hafa verið rekinn með svipuðum áherslum og Skrifstofan „Íslenzk ull“, til dæmis hvað varðar skíðapeysurnar og aðrar þrjónavörur. Í bréfinu kemur einnig fram að lögð væri áhersla á að munirnir væru vandaðir og að þeir ættu, eins og orðað er í bréfinu, að vera „framleiðendum og íslenzku þjóðinni til sóma“. Undir bréfið skrifa Þorleifur Þórðarson fyrir hönd Ferðaskrifstofu ríkisins og Arnheiður Jónsdóttir fyrir hönd Heimilisiðnaðarfélags Íslands. Hún starfaði einnig sem kennari við Kennaraskóla Íslands.¹⁰⁶

Mynd 10: Frá heimilisiðnaðarsýningunni árið 1956 þar sem sjá mátti munstraðar lopapeysur með ísettum ermum.

Árið 1954 hafði Íslenzkur heimilisiðnaður um 100 konur sem seldu þrjónavörur sínar í versluninni. Árið 1956 var haldin heimilisiðnaðarsýning í Þjóðminjasafninu þar sem sýnt var jurtalitað garn, hyrnur og sjöl og lopapeysur, allt smekklega og vel unnið samkvæmt fyrirmyndum Íslenzks heimilisiðnaðar.¹⁰⁷ Á myndum frá sýningunni má sjá lopapeysur með munsturbekkjum og ísettum ermum.

Árið 1967 var hafin útgáfa á tímaritinu *Hugur og hönd*, en eins og fram kemur í tilkynningu frá félaginu var orðin mikil þörf fyrir allskonar leiðbeiningarstarfsemi af hendi félagsins og ætlunin með blaðinu var að kynna gamlan og nýjan fróðleik í tengslum við heimilisiðnað.¹⁰⁸

Árið 1979 var settur á stofn Heimilisiðnaðarskóli Íslands og ráðinn skólastjóri og með því komst meiri festa á leiðbeiningarstarf félagsins, en með skólastarfinu var stuðlað enn frekar að því að ýmis gömul og góð vinnubrögð féllu ekki í gleysku. Skólaárið 1979-1980 sóttu 460 manns 56 námskeið í 15 greinum og sýndi það og sannaði þörfina fyrir slíkan skóla.¹⁰⁹ Meðal greina

¹⁰⁶ Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Auðar Sveinsdóttur Laxness, safnheimild, nóvember, 2014.

¹⁰⁷ „Heimilisiðnaðarfélag Íslands og sýningin 1956“, *Húsfreyjan*, 7. árg., 2. tbl., 1956, bls. 3.

¹⁰⁸ „Hugur og hönd, myndarlegt rit Heimilisiðnaðarfélagsins“, *Þjóðviljinn*, 21. janúar, 1967, bls. 8.

¹⁰⁹ Sigríður Halldórsdóttir, „Heimilisiðnaðarskólinn“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1980, bls. 27.

voru útsaumur, vefnaður, prjón (sjöl og hyrnur), knipl og þjóðbúningasaumur. Árið 2005 mátti sjá auglýst námskeið í lopapeysuprjóni.

2.6. Íslenskur listiðnaður

Flestum bar saman um að heimilisiðnaðurinn þyrfti einnig að uppfylla hin listrænu gildi. Nýsmíði hafði ekki verið mikil, heldur frekar hugað að því að viðhalda og bjarga gömlum aðferðum og hefðum frá gleymsku. Hið listræna handbragð lifði þó áfram hjá ýmsu hagleiksfólki. Á heimssýningunni í París árið 1936 fékk Jóhanna á Svínavatni, eins og hún var kölluð, verðlaun fyrir fíngert og einstaklega vel unnið togsjal.¹¹⁰ Sjöl hennar, bæði úr tog- og þelbandi, höfðu víða áður hlotið lof og var verkum hennar líkt við knipl því þráðurinn var spunninn einstaklega fínn og vandvirkinn sérstök. Víða erlendis, sem og hér á landi, var nota- og sölugildið farið að ná yfirhöndinni og prjónavaran því meira hugsuð sem verslunarvara. Helst var litið til Svía og hvað þeir væru komnir langt í þróun sinni á gæðakröfum í heimilisiðnaði, meðal annars með uppbyggingu sterkra samtaka sem tóku að sér útflutning á heimilisiðnaðarvörum með sölumiðstöðvum og þar sem einnig færi fram gæðamat og leiðbeiningar um aðferðir og frágang á vörum til sölu og útflutnings.¹¹¹

Á fjórða, fimmta og sjötta áratugnum þegar ljóst var að vélarnar voru nánast teknar yfir í fatagerðinni, þróaðist heimilisiðnaðurinn meira í átt að listhandverki eða listiðnaði þar sem mikil hvatning var fyrir því að horfa til þjóðararfsins og skapa eitthvað nýtt með hann sem fyrirmynd. Þannig má segja að listiðnaðurinn hafi þróast samhliða verksmiðjuíðnaðinum. En hér á landi voru ekki margir lærðir listamenn og listiðnaðarmenn til að vinna með nýjar hugmyndir innan textíliðjunnar og sem einnig gætu verið byggðar á gömlum gildum.

Í þessu samhengi er vert að huga að frumkvöðlunum á hinu listræna sviði, þeim sem gátu með verkum sínum sýnt fram á hvaða möguleikar væru fyrir hendi í þeirri afurð sem í raun „spratt“ rétt við bæjardyrnar hjá okkur; ullinni. Hér liggur beinast við að nefna Júlíönu Sveinsdóttur sem var einn af frumkvöðlum í íslenskri myndlist og listiðnaði á fyrstu áratugum 20. aldar. Hún var einnig ráðgjafi hjá danska heimilisiðnaðarfélaginu Håndarbejdets Fremme. Júlíana naut mikillar viðurkenningar fyrir listvefnað sinn, þar á meðal voru ýfðar og léttar teppavoðir í hlýlegum litum. Mest notaði hún sauðaliti, en einnig litað ullarband sem hún litaði sjálf með jurtalitum en ýfingin á voðinni var unnin í kembivélum í verksmiðjum. Með verkum

¹¹⁰ „Um Halldórustofu“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1982, bls. 9.

¹¹¹ „Reykjavíkurbref“, *Morgunblaðið*, 23. ágúst, 1936, bls. 4.

sínum sýndi hún fram á að hægt væri innan listiðnaðarins að vinna eftirsóttar gæðavörur úr íslenskri ull.¹¹²

Þegar listiðnin var farin að þróast í takt við heimilisiðnaðinn var horft meira út frá listgildunum en samt í sterkum tengslum við þjóðararfinn með nýjar áherslur og markmið í huga. Samkeppnir og sýningar höfðu einnig ýtt undir þróun í tækni- og verkunnáttu og aukningu á gæðum, metnaði og virðingu.

Árið 1955 skipaði iðnaðarmálaráðherra vörusýningarnefnd til að vinna að undirbúningi að þátttöku Íslendinga í vörusýningum erlendis. Meðal annars tók nefndin saman álit sem fjallaði um fyrirgreiðslu hins opinbera í Danmörku, Noregi og Svíþjóð vegna sýninga erlendis. Kom þar meðal annars fram að Norðurlöndin voru farin að hafa samstarf sín í milli vegna slíkra sýninga. Árið 1958 tóku Íslendingar þátt í listiðnaðarsýningu í París og var það félagið Íslenzk listiðn sem sá um skipulagið, en félagið var stofnað árið 1955. Fyrsta sýningin sem það tók þátt í var listiðnaðarsýningin í München árið 1955. Á sýningunni í París vöktu íslensku munirnir mikla athygli og í umfjöllunum um sýninguna kom fram að sjá mætti listrænt útlit og tengsl listiðnaðarins við eldri hefðir þar sem styrkleikinn væri fólgin í látleysi og fegurð.¹¹³ „Vænti ég þess, að þessi sýning reynist okkur góður skóli og veiti okkur hvöt til sóknar og framfara á sviði listiðnaðar.“ Þannig hljómuðu orð Lúðvígs Guðmundssonar, skólastjóra Handíðaskólans í fréttataka í útvarpinu árið 1958. Hann var einnig formaður Íslenzks listiðnaðar og í stjórn með honum var einnig Björn Th. Björnsson, listfræðingur.¹¹⁴

Í París voru sýndir vefnaðarmunir frá Júlíönu Sveinsdóttur og Ásgerði Búadóttur, langsjöl frá Jóhönnu Jóhannsdóttur frá Svínavatni í Húnavatnssýslu og Þórdísi Egilsdóttur frá Ísafirði auk muna frá Íslenzkum heimilisiðnaði. Í upptalningu yfir listmunina er ekki minnst á peysur. Sýndir voru silfurmunir frá Ásdísi Thoroddsen, gullsmið og blandaðir munir frá Þjóðminjasafni Íslands. „Á sviði nútíma-listiðnaðar stöndum vér Íslendingar á byrjunarstigi, en starfið er hafið. Og nú er að fylgja því eftir og sækja fram.“¹¹⁵

Á norrænu heimilisiðnaðarþingi sem haldið var í Reykjavík árið 1962 sýndi íslenska deildin nýtískulega muni, bæði í fatnaði, húsbúnaði og ýmsum skrautbúnaði sem einnig báru séríslensk einkenni, þar mátti meðal annars sjá lopapeysur.¹¹⁶

¹¹² Margrét Ólafsdóttir, „Júlíana Sveinsdóttir“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1967, bls. 4.

¹¹³ „Listiðnaðarsýning í París“, *Íslenzkur iðnaður*, 102-103. tbl., 1959, bls. 8.

¹¹⁴ Bréfasafn, Íslenzk Listiðn, Hönnunarsafn Íslands, 1958.

¹¹⁵ Bréfasafn, Íslenzk Listiðn, Hönnunarsafn Íslands, 1958.

¹¹⁶ „Íslenzkur heimilisiðnaður“, *Húsfreyjan*, 4.tbl., 1962, bls. 23.

Verslunin Icelandic Arts & Crafts í New York var sett á stofn árið 1964. Hún var sú fyrsta sinnar tegundar á erlendum mörkuðum með íslenskar listiðnaðarvörur, meðal annars gardínuefni, áklæði, gæruskinn, ofinn fatnað, handprjónaðar lopapeysur, hyrnur og sjöl auk húsgagna. Nokkur íslensk fyrirtæki höfðu stofnað með sér hlutafélag um að koma á fót þessari verslun og var Kristján Friðriksson í Últíma ráðinn framkvæmdastjóri. Icelandic Arts and Crafts var staðsett á Manhattan, á horni Third Avenue og 62. strætis og var 270 fermetrar að flatarmáli. Hluthafar voru Álafoss, Últíma, Víðir, Dúna, Valbjörk, Kristján Siggeirsson, Skeifan, Glit, Árni Jónsson, Sláturfélag Suðurlands, Sóló, Hansa, Model Magasin, Axel Eyjólfsson, Iðunn, Teppi, Peysan, Sportver og Dröfn.¹¹⁷ Hér var um að ræða áhugaverða tilraun en einnig fullmikil bjartsýni því að fyrirtækið lifði aðeins í eitt ár enda nokkrir erfiðleikar sem fylgdu verslunarrekstri í heimsborginni.¹¹⁸

Apparel

Though it doesn't get as cold in Iceland as most people think (the average January temperature in Reykjavik, our capital, is $+30^{\circ}\text{F}$), it does get cold. Whenever there's a nip in the air, you can keep warm and look your best in one of our hand-knit Icelandic sweaters. We have them for men, women and children in all styles and colors. We also have woolen scarves, mitten sets, shawls, hats and many more apparel items.

Blankets of 100% Icelandic wool
 54" x 79" Price \$ 24.75
 65" x 98" Price \$ 34.80

This was intended to be the Icelandic Arts & Crafts Story. It isn't, of course. We would need much more space than this to provide a listing of all our various items. We would need a decorator's manual to

show you how "a touch of Iceland" can brighten your home, your wardrobe, and your living. And we would have to have something much better than words to convince you of the quality in every item stamped "Made in Iceland." That's why we say, "Don't buy before you've been down to our new store and seen it all!"

Teak Figures
 \$ 7.50 — \$ 13.00

We'll be waiting for you.

Remember...

We combine quality, utility, and variety in every product, with the unique skill of Icelandic craftsmen as an added dividend.

ICELANDIC arts & CRAFTS, Inc.
 1056 Third Avenue (at 62nd Street)
 New York, N. Y. 10021
 Phone (212) 838-1335

Novelties

For good looks and good conversation making, you'll like the many interesting and unique accessories in our store. Like the genuine whale's tooth at right. Or the one-of-a-kind ceramics made from volcanic lava, pictured below.

These unique Icelandic ceramics come in many styles, sizes, and prices... from ashtrays at \$ 2.80, and up.

Mynd 11: Úr auglýsingabæklingi verslunarinnar í New York árið 1964.

Farið var að gera auknar gæðakröfur til íslensks listiðnaðar eftir að Íslendingar voru farnir að taka þátt í alþjóðlegum listiðnaðarsýningum erlendis og skilaboðin voru þau að annars myndi ekki finnast markaður fyrir íslenskar afurðir erlendis. Ljóst var þó á þessum tíma að íslenskur listiðnaður var orðinn mjög eftirsóknarverður. Þannig að sú vinna sem áður hafði verið hluti af sjálfsþurftarbúskap landsmanna í formi heimilisiðnaðar eða hjáverkavinnu, var nú orðin hluti af listiðnaði til sölu og sýninga erlendis. Þeir sem stunduðu listiðnað voru með framtaki sínu

¹¹⁷ „Efnahagsbandalagið nær merkjum áfanga“, *Íslenskur iðnaður*, 173. tbl. 1964, bls. 6.

¹¹⁸ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, 2009, bls. 67.

virkir þátttakendur í að færa íslenska hönnun í form fjöldaframleiðslunnar. Í sköpun sinni létu þeir sig einatt varða íslenskt útlit og vöruvöndun sem sýnilegt var í samkeppnum og á sýningum.

Íslenska þrjónakonan sem kom íslensku lopapeysunni á framfæri hefur lítið verið nefnd fyrir framlag sitt til listiðnaðarins, skýringuna er eflaust að leita víða. Ástæðan getur verið sú að lopapeysan hafi mun lengur verið „sjálfsagður“ hluti af lífsbjörginni, bæði hvað varðar notagildið sem snerist um að klæðast peysunni, auk þess sem hún var hluti af lífsviðurværi þeirra sem þrjónuðu peysurnar.

Íslenska lopapeysan fer þó smám saman að endurspegla á sinn hátt hin þjóðlegu listgildi og handverksarf frá fyrri tíð, hvað varðar ullina og sauðalitina, þrjónhefðina og munstrin sem haldið hafði verið til haga mann fram af manni og fjallað verður um í næstu köflum. Lopapeysan fer því að þróast frá því að vera hluti af lífsbjörginni til að klæðast í vetrarhörkum og vinnu, yfir í það að mótask af tíðaranda og tísku og verða að vinsælli minjavöru fyrir ferðamenn hér heima fyrir. Íslenska lopapeysan, ásamt vélofnum fatnaði og síðar vélþrjónuðum, opnaði síðan möguleika á stórtækum og sögulegum útflutningi hér á landi.

Myndir 12 og 13: Lopapeysur á sýningu á vörum frá Íslenskum heimilisiðnaði frá árinu 1958. Handþrjónaðar lopapeysur voru orðnar vinsælar minjavörur fyrir ferðamenn áður en útflutningur hófst fyrir alvöru.

3 Leiðir til menntunar og fræðslu

3.1. Prjón sem námsgrein

Lopapeysuprjón var ekki meðal námsgreina þeirra skóla eða námskeiða sem hér verður fjallað um, en eflaust hefur sú almenna prjónakunnátta sem þar var þjálfuð ýtt undir áhuga, aðallega kvenna, að stunda prjónaiðju í hvaða formi sem er.

Í *Þjóðólfi* frá árinu 1871 kemur fram nauðsyn þess að koma á fót stofnun eða skóla í Reykjavík þar sem áherslan á að vera á kvenlegar hannyrðir og heimilisstörf sem við eiga á Íslandi. Eitt af áhersluatriðunum átti að vera „...að sníða og sauma allskonar fatnað, sauma allskonar útlendan og innlendan útsaum, baldýra; ennfremr: að lita, vefa, prjóna ýmislegt (t. a. m. peysur), svo og útprjón, að hekla og knipla, o. s. frv.“¹¹⁹

Einkum mæður, konur og dætur efna- og embættismanna höfðu ráð og tíma til fínna hannyrða á árum áður eins og í málun, teiknun, útsaum og hvers konar saumaskap. Í raun voru það hinar sömu konur sem mynduðu þá borgarastétt sem um var að ræða í Reykjavík á þessum tíma. Embættismannadæturnar fóru gjarnan til Danmerkur til náms í hannyrðum og ýmsum bóklegum greinum og báru með sér til baka ýmsar nýjar hugmyndir og þekkingu á málefnum kvenna og voru að sama skapi frumkvöðlar bættrar menntunar hér á landi.

Þóra Melsted (1823-1919) nam hannyrðir í Kaupmannahöfn á árunum 1842-1846. Á árunum 1851-1853 stóð hún, ásamt systur sinni Ágústu Johnson, að fyrsta stúlnaskólanum hér á landi. Skólinn var eingöngu ætlaður stúlkum „betra fólks“ í bænum. Fyrir utan hefðbundnar bóklegar greinar var kennt að sauma og prjóna. Þóra stofnaði síðan Kvennaskólann í Reykjavík árið 1874, sem jafnframt var fyrsti kvennaskólinn í landinu, og stýrði honum til ársins 1906. Í skólanum var hannyrðakennsla í hávegum höfð, auk almennra námsgreina var kenndur klæða- og léreftasaumur, skattering, baldýring, hekl, prjónaskapur og útsaumur.¹²⁰ Árið 1906 var Þóra sæmd heiðursmerki úr gulli af Friðriki áttunda Danakonungi fyrir vel unnið ævistarf og var hún fyrst kvenna hér á landi til að hljóta slíka viðurkenningu.¹²¹

Elín Eggertsdóttir Briem (1856-1937) var ein aðalhvatamanneskjan að stofnun Hússtjórnarskólans í Reykjavík árið 1897 og veitti hún honum forstöðu fyrstu árin. Síðar gerðist hún skólastýra Kvennaskólans á Blönduósi (1901-1903 og 1912-1915).¹²² Hann hét áður Kvennaskóli Skagfirðinga og Húnvetninga á Ytri-Ey. Í yfirliti yfir fjölbreyttar bók- og

¹¹⁹ „Ávarp til Íslendinga“, *Þjóðólfi*, mars, 1871, bls. 82.

¹²⁰ *Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna*, Erla Hulda Halldórsdóttir og Guðrún Dís Jónatansdóttir ritstýrðu, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1998, bls. 28-29.

¹²¹ *Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna*, 1998, bls. 25.

¹²² *Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna*, 1998, bls. 33.

verklegar námsgreinar veturinn 1916-17 má meðal annars sjá eftirtalдар námsgreinar: fatasaumur, hvítur og mislitur útsaumur, vírsaumur, hekl og prjón. Einnig var kennt að teikna ýmsa uppdrætti, taka upp snið og sníða föt. Bóknám var samanlagt 23 stundir, leikfimi 2 og handavinna 15. Elín var sæmd riddarakrossi Hinnar íslensku fálkaorðu árið 1921, fyrst kvenna til að hljóta þá viðurkenningu.¹²³ Húsmæðraskólarnir tóku síðan að mestu við starfsemi kvennaskólanna.

Mynd 14: Skólahús Kvennaskólans á Blönduósi, en skólinn var lagður niður haustið 1978.

Aðrar skólastofnanir, sérstaklega ætlaðar konum, voru svokallaðir námskeiðsskólar og saumaskólar þar sem boðið var upp á ókeypis kennslu í saumaskap, prjóni og hekli.¹²⁴ Aðallega voru þessir skólar ætlaðir fátækum sveitastúlkum til að forða þeim frá iðjuleysi auk þess að vera gefinn kostur á að vinna fyrir sér. Þessir skólar nutu mikilla vinsælda. Í Danmörku og Englandi var algengt að boðið væri upp á slíka kennslu fyrir ungar stúlkur úr verkalýðsstétt. Þar voru kennd ýmis hagnýt verk þar sem tilgangurinn var einnig að þjálfa þær í hefðbundnum kvennastörfum og stuðla að hagnýtum heimilisrekstri svo fjölskyldan gæti lifað af launum karlmannsins.¹²⁵ Thorvaldsensfélagið, stofnað árið 1875, stóð fyrir slíkum skóla á árunum 1877-1903.¹²⁶ Ríkið styrkti einnig heimilisiðnaðinn, eins og áður hefur komið fram, og mikið var um námskeiðahald hjá heimilisiðnaðar-, kven-, búnaðar- og ungmennafélögum í ýmsu handverki, meðal annars í saumum og prjóni.

Miklar hugleiðingar og umræður um breytta kennsluhætti í handavinnukennslu voru í Danmörku á þessum tíma sem og annars staðar. Árið 1889 voru gefnar út leiðbeiningar um kennslufræði í hannyrðum en fyrir þann tíma hafði handavinna verið skilgreind sem vinna í

¹²³ Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna, 1998, bls. 17.

¹²⁴ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1998, bls. 98.

¹²⁵ *Alþýðumenning á Íslandi*, Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson ritstj, 2003, bls. 274.

¹²⁶ *Alþýðumenning á Íslandi*, Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson ritstj, 2003, bls. 273.

höndum sem ekki krafðist sérmenntunar þeirra sem kenndu og kennslan því gjarnan einhæf og ómarkviss.¹²⁷ Ljóst var að til þess að handavinna gæti öðlast sama gildi og verið metin til jafns við aðrar námsgreinar skólanna, yrði að kenna fagið samkvæmt kennslufræði á sama hátt og aðrar námsgreinar. En til þess að svo myndi verða, þyrfti að mennta sérhæfða kennara. Kennslufræðin ætti að ganga út á að æfa hug og hönd, efla sjálfstæði, frumkvæði og almenna skynsemi til að takast á við daglegt líf og ný gildi. Til að ná þessum markmiðum yrði að leggja áherslu á hnitmiðað námsefni og skýr markmið.¹²⁸

Í *Fjallkonunni* árið 1886 kemur fram að Johann Amos Comenius (1592-1671) sé talinn hafa verið fyrstur til að koma handavinnukennslu í vandlega hugsað vísindalegt fræðikerfi auk þess að vera faðir hinnar nýju „fræðslulistar“ (pædagogik). Hann taldi nauðsynlegt að venja barnið við vinnu til að koma í veg fyrir iðjuleysið og láta það frekar fá ást á vinnu í líkingu við maurana sem eru sífellt á iði.¹²⁹

3.2. Húsmæðraskólar á 20. öld

Kvenfélögin á höfuðborgarsvæðinu vildu efla pólitíska og félagslega vitund kvenna og hvetja þannig til þátttöku þeirra í samfélaginu, en kvenfélögin úti á landi beindu athyglinni að alþýðukonunum. Á fyrsta áratug tuttugustu aldar tóku félögin þátt í að styrkja efnilegar konur til náms í hannyrðum erlendis en skilyrði voru fyrir því að viðkomandi tæki að sér kennslu hér heima að loknu námi, meðal annars með svokallaðri farkennslu eða umferðarkennslu. Farkennslan var fólgin í því að farið var á milli staða um allt land og húsmæður og annað heimilisfólk hvatt til að sinna handverkinu. Einnig var markmiðið að þær sem voru búnar að læra myndu síðan miðla þekkingu til annarra á svæðinu.

Á Búnaðarþingi 1929 komu fram tillögur frá talsmönnum kvenfélaga að hvatt skyldi til að handavinnukennsla yrði gerð að skyldunámsgrein í öllum barnaskólum og að húsmæðraskólum yrði komið á fót, að minnsta kosti einum í hverjum landsfjórðungi. Húsmæðraskólarnir voru stofnaðir sem mótvægi við bændaskólana. Árið 1938 voru samþykkt lög um húsmæðrafræðslu í sveitum og 1941 í kaupstöðum, en þá voru húsmæðraskólarnir orðnir dreifðir víða um land.¹³⁰ Stór og myndarleg hús voru byggð í öllum landshlutum og fyrirmyndir voru sóttar til annarra Norðurlanda og Bandaríkjanna.

¹²⁷ Kristín Schmidhauser Jónsdóttir, „Þráðurinn langi“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2002, bls. 29.

¹²⁸ Kristín Schmidhauser Jónsdóttir, „Þráðurinn langi“, 2002, bls. 30.

¹²⁹ „Handavinnukennsla í skólum“, *Fjallkonan*, 3. árg., ágúst, 1886, bls. 63.

¹³⁰ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 58.

Með skólunum var ýtt undir mikilvægi húsmóðurhlutverksins þar sem konur áttu að verða einskonar sérfræðingar í hlutverkum sínum sem eiginkonur og mæður. Annað mikilvægt hlutverk var varðveisla og miðlun handverks og listiðnaðar enda stóðu skólarnir fyrir víðtækri kennslu á því sviði þar sem þúsundir kvenna sóttu sér menntun í þessa skóla. Meðal námsgreina voru vefnaður, saumur og þrjón og var námstími eitt ár.¹³¹ Árið 1942 var Húsmæðraskóli Reykjavíkur stofnaður og síðar sama ár Húsmæðrakennaraskóli Íslands.

Stórt hlutfall íslenskra kvenna sótti nám við skólana, til dæmis skólaárið 1952-53, þá sóttu 305 konur húsmæðraskólana en þá voru um 1200 konur á hverju aldursári. Hlutfallið var miklu hærra hér en á hinum Norðurlöndunum, 36% hér, 5% í Danmörku, 8% í Noregi og 6% í Svíþjóð. Á sjöunda áratugnum fór skólunum stöðugt fækkandi og um miðjan áttunda áratuginn voru þeir lagðir niður hver af öðrum, sumir sameinuðust nýju fjölbrautaskólunum sem þá var verið að koma á fót á ýmsum stöðum á landinu.¹³²

Húsmæðraskólarnir eru án efa saga heimilishalds, hannyrða og listiðnaðar á Íslandi því margar þeirra kvenna sem þar voru við nám, viðhéldu kunnáttu sinni á ýmsum sviðum handverks, meðal annars með lopapeysuprjóni.¹³³

3.3. Listiðnaðar- og hönnunarnám

Árið 1939 stofnaði Lúðvíg Guðmundsson Handíðaskólann sem var í fyrstu rekinn sem einkaskóli. Tilgangurinn var fyrst og fremst sá að bæta kennslu í verklegum greinum í barna- og unglingaskólum landsins og móta íslensk stíleinkenni í vali á viðfangsefnum og efla þannig íslenskt handverk. Auk þess átti hann að veita fleiri kennurum hér á landi tækifæri til að sérmennta sig í verklegu námi en fyrir þann tíma þurfti að fara í nám erlendis, sem aðeins fáir höfðu tók á.

Árið 1942 var skólanum breytt í sjálfseignarstofnun og hét þá Handíða- og myndlistarskólinn, en nemendur skólans það ár voru 238 og 14 kennarar. Skólinn var einnig rekinn sem menningarstofnun, því á hverju vori voru haldnar metnaðarfullar sýningar á verkum nemenda.¹³⁴ Árið 1947 voru staðfest lög um menntun kennara, meðal annars þeirra sem vildu gerast sérkennarar í handíðum og var ætlast til að sú menntun færi fram í Handíða- og myndlistarskólanum í Reykjavík, það er kennsla fyrir handavinnukennara í barna-, gagnfræða-

¹³¹ „Reglugerð fyrir Húsmæðraskólann á Hallormsstað“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1984, bls. 18.

¹³² Halldóra Eggertsdóttir, „Hugleiðingar um aðsókn að húsmæðraskólunum“, *Húsfreyjan*, 5. árg., 2. tbl., 1954, bls. 11.

¹³³ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

¹³⁴ „Handíðaskólinn verður Handíða- og myndlistaskóli“, *Morgunblaðið*, 16. maí, 1942, bls. 5.

og húsmæðraskólum. Elsa E. Guðjónsson var ráðunautur skólans við hina nýju deild. Eins árs nám þurfti til kennsluréttinda fyrir barnaskóla en síðan tveggja ára viðbót fyrir gagnfræða- og húsmæðraskóla. Einnig voru í boði námskeið fyrir starfandi handavinnukennara og almenning.¹³⁵ Árið 1948 var boðið upp á námskeið í munsturgerð fyrir húsmæður sem áttu „heimangengt“ síðdegis. Kennari var Valgerður Briem sem hafði starfað við munsturteiknun bæði hérlendis og erlendis. Fram kom að nemendur hafi sótt mikið hugmyndir á Þjóðminjasafni Íslands.¹³⁶ Þrjónahönnuðirnir Jóhanna Hjaltadóttir og Auður Sveinsdóttir Laxness voru þar meðal nemenda skólans.

Handavinnukennaradeild Kennaraskóla Íslands starfaði í byrjun sem deild í Handíðaskólanum, en með nýju fræðslulögunum var gert ráð fyrir að stofnaður yrði Handavinnukennaraskóli Íslands (1951) og tók námið tvö ár. Inntökuskilyrði voru landspróf eða gagnfræðapróf auk þess sem nemendur þurftu að hafa verið í húsmæðraskóla eða hafa lokið öðru hliðstæðu verklegu námi. Nemendur luku námi átján ára og gátu þá kennt handavinnu í öllum skólum landsins, allt frá barnaskólum til húsmæðraskóla. Kennslugreinar voru bókleg uppeldisfræði, íslenska, vefjarefnafræði, listfræði og heilsufræði, verklegu námsgreinarnar voru fatasaumur, útsaumur, þrjón, hekl, línsaumur, föndur, sniðteikning og munsturteikning.¹³⁷ Kennaraskóli Íslands, sem seinna fékk nafnið Kennaraháskóli Íslands, heitir í dag Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

Árið 1951 voru kennaradeildir Handíðaskólans í smíði og handavinnu færðar undir Kennaraskóla Íslands eins og áður sagði. Handíða- og myndlistarskólinn átti áfram að sjá um sérmenntun kennara í teiknun og skyldum greinum. Með nýjum iðnaðarlögum árið 1955 var samþykkt að skólinn yrði að hluta til ríkisstyrktur og stofnaðar voru tvær listiðnaðardeildir við skólann, í listvefnaði og í hagnýtri myndlist. Í þeirri síðarnefndu var lögð áhersla á þjálfun í listrænni stílgerð í heimilisiðnaði og handavinnu kvenna, meðal annars munsturgerð.¹³⁸

Í skólanum var jafnframt lögð áhersla á að sameina nýtískulegan blæ við gamla og þjóðlega iðn. Efling listiðnaðar var þannig orðið mikið hagsmunamál á þessum tíma og farið var að líta á íslensku ullina sem mikilvæg verðmæti, meðal annars sem hráefni í ýmsan listvarning til sölu á erlendum mörkuðum. Bætt handavinnukennsla í skólum hafði einnig mikið að segja um það að bæta þekkingu á sviði handverks almennt og áhuga á tengdum greinum, hvort sem var á sviði lista, hönnunar, handverks, listiðnaðar eða iðnmenntunar.

¹³⁵ „Kennaradeild fyrir handavinnu kvenna“, *Morgunblaðið*, 19. ágúst, 1947, bls. 6.

¹³⁶ „Námskeið í munsturgerð“, *Morgunblaðið*, 14. febrúar, 1948, bls. 2.

¹³⁷ „Menntun handavinnukennara“, *Húsfreyjan*, 8. ág., 2. tbl., 1957, bls. 17.

¹³⁸ Bréfasafn, Lúðvíg Guðmundsson, Borgarskjalasafn Reykjavíkur.

Handíðaskólinn fékk síðar nafnið Myndlista- og handíðaskóli Íslands og var framtíðarsýnin að tengja námið í skólanum við ýmsar greinar iðnaðarins sem myndi stuðla að bættri hönnun hér á landi.¹³⁹ Á áttunda áratugnum var hönnun nýyrði í íslenskum orðaforða og starfsvettvangur hönnuða orðinn fjölbreyttur.¹⁴⁰ Hönnuðurinn var farinn að fá viðurkenningu sem upphafsmaður hugmynda og í samstarfi við tækni-, sölu- og markaðsmenn var mögulegt að búa til betri og seljanlegri vöru á hagstæðu verði.¹⁴¹ Öflugri menntun á sviði hönnunar átti því smám saman eftir að skila sér inn í fata- og ullarframleiðsluna hér á landi í formi textíllistamanna frá Myndlista- og handíðaskóla Íslands og fyrstu fatahönnuðanna sem fengið höfðu menntun sína í ýmsum sérskólum erlendis.

Í kringum 1980 var Myndlista- og handíðaskólinn talinn vera fagurlistaskóli fyrir þá sem vildu stunda frjálsa myndlist og í öðru lagi listiðnaðarskóli fyrir þá sem vildu stunda nám í frjálsri hönnun, listiðnaði og iðnhönnun. Textíldæild var starfrækt við skólann allt fram til ársins 2001 þegar skólinn breyttist í Listaháskóla Íslands, en umræður um slíka stofnun mátti rekja allt aftur til níunda áratugarins.¹⁴² Í Listaháskólanum var innleitt BA nám í fatahönnun en áður hafði eingöngu verið hægt að fara utan til að afla sér menntunar á því sviði. Hliðstætt námsframboð í fatahönnun var að finna til margra ára í nágrannalöndum okkar.

Í námsframboði fyrrnefndra skóla fór ekki mikið fyrir kennslu í lopapeysuprjóni sem slíku, eins og áður hefur komið fram, en gera má ráð fyrir því að það prjón sem kennt var hafi verið góður og nytsamlegur grunnur fyrir prjón af ýmsu tagi. Í markmiðum heimilisiðnaðar- og listiðnaðarfélaganna auk áherslna í námsframboði skólanna, mátti sjá auknar áherslur á þjóðlega og listræna nálgun, þá helst í tengslum við munsturútfærslur, sauðalitina og vinnslu ullar. Slíkar áherslur skiluðu sér einnig inn í þróun lopapeysunnar, eins og sjá má nánar í næstu köflum.

Það er ekki fyrr en á sjötta, sjöunda og áttunda áratugnum sem stærri söluaðilar lopapeysunnar fóru að halda sérhæfð námskeið til þess að markvisst kenna lopapeysuprjón auk þess að gefa út sérstakar leiðbeiningar um stærðir og frágang peysanna til þeirra sem prjónuðu. Ástæðan var aðallega til að auka sölumöguleikana á nýja hespulopnum sem komst á erlendan markað árið 1968. En vegna mikillar eftirspurnar erlendis frá vantaði meiri fjölbreytileika í munsturgerðina á lopapeysunum. Þess vegna var lögð aukin áhersla á að auka munsturhönnunina og útfærslu prjónauppskrifta af lopapeysum sem seldar voru í sérstökum hespulopakkingum.

¹³⁹ „Íslenskur iðnaður í 20 ár“, *Íslenskur iðnaður*, 21. árg., 1970, bls. 16.

¹⁴⁰ „Orðið hönnun og að hanna“, *Iðnaðarblaðið*, 5. tbl., 1983, bls. 8.

¹⁴¹ Stefán Snæbjörnsson, „Listiðnaður og iðnhönnun“, *Iðnaðarmál*, 5.-6. hefti, 1967, bls. 101.

¹⁴² Björgvin Sigurgeir Haraldsson, „Fjörtíu ára bið á enda“, *Morgunblaðið*, 3. apríl, 1979, bls. 38.

3.4. Útgefnar munsturfyrirmyndir

Gömul sjónablöð með fjölbreyttum munstrum hafa lengi verið mikilvægar fyrirmyndir fyrir prjón, útsaum og vefnað. Aðallega er um að ræða sjónablöð frá seinni hluta 18. aldar og fyrri hluta 19. aldar. Einnig má gera ráð fyrir því að hingað hafi borist áhrif með erlendum uppdráttarbókum, en útgáfa á slíkum bókum hófst í Þýskalandi og Ítalíu snemma á 16. öld.¹⁴³

Margar munsturbækur voru gefnar út hér á landi um miðjan fimmta áratug 20. aldar, enda var mikil vakning fyrir því að nýta gömul íslensk útsaums-, vefnaðar- og prjónamunstur sem munsturbekki, meðal annars í lopapeysuprjónið. Íslenskir útprjónaðir tvíbandavettlingar voru meðal mikilvægra fyrirmynda fyrir peysumunstur sem og litasamsetningar í fallegum prjónasjöllum. Vestfirðir eru þekktir, frá því á seinni hluta 19. aldar, fyrir litríka og svonefnda laufaviðarvettlinga með tvíbanda munsturbekkjum, þá aðallega sem sparivettlingar.¹⁴⁴ Áttablaðarósin var algeng munsturfyrirmynd í prjóni hér á landi og til eru ýmis afbrigði af henni.

Í kjölfar iðnbyltingarinnar í V-Evrópu hafði myndast fjölmenn millistétt sem hafði efni á að ferðast, en fyrir þann tíma voru það aðallega fámenn yfirstétt, landkönnuðir og vísindamenn. Lögð var meiri áhersla á uppfræðslu, menntun og rannsóknir, fleiri voru orðnir læsir um miðbik 19. aldar og fleiri höfðu efni á að kaupa bækur, en margar þeirra voru nú myndskreyttar.¹⁴⁵ Hér á landi fengu fréttablöð meiri útbreiðslu á síðari hluta 19. aldar, enda virtust Íslendingar fylgjast vel með líðandi stundu, bæði innlendum og erlendum.¹⁴⁶ Blöðin komu ýmist út vikulega eða á hálfsmánaðar fresti, jafnvel sjaldnar, en eiginleg dagblöð fara að líta dagsins ljós hér á árunum eftir 1910. Bréfaskrif á milli landa voru mikilvæg samskipti milli fólks og forréttindi hinna betur settu framan af 19. öld, þar sem gjarnan voru viðraðar nýjar hugmyndir og þekking, auk þess að vera mikilvægur miðill fyrir nýjustu tískustrauma.

Í lok 19. aldar fóru einnig að berast hingað erlend tímarit um handavinnu og það nýjasta um fatnað og klæðaburð og þeir sem vildu tolla í tískunni urðu sér úti um dönsk tískublöð. Má þar helst nefna *Nordisk Mönstertidende*.¹⁴⁷ Ekki fór þó mikið fyrir prjónauppskriftum í því blaði fyrr en undir lok fjórða áratugarins þegar handprjónið var komið meira í tísku.

Árið 1886 var gefin út fyrsta hannyrðabókin á íslensku, *Leiðarvísir til að nema íslenskar hannyrðir*, eftir þær Þóru Pjeturdóttur, Jarðþrúði Jónsdóttur og Þóru Jónsdóttur. Í formála bókarinnar kemur fram að innihaldið sé nær 300 erlendir uppdrættir, munsturteikningar og

¹⁴³ Elsa E. Guðjónsson, *Handíðir horfinnar aldar*, 1994, bls. 11.

¹⁴⁴ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Prjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013, bls. 15.

¹⁴⁵ Sumarliði Ísleifsson, *Ísland framandi land*, Mál og menning, Reykjavík, 1996, bls. 93.

¹⁴⁶ Sumarliði Ísleifsson, *Ísland framandi land*, 1996, bls. 195.

¹⁴⁷ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, 2009, bls. 50.

fjölbreyttar hugmyndir, en skýringar að mestu leyti frumsamdar og hafi þær þurft að hafa „nýmynduð og sjaldhöfð“ orð yfir ýmislegt. Einnig segir að það sé ósk þeirra og von að bókin nýtist einkum sveitastúlkum sem eigi erfitt með að ná í tilsögn og uppdrætti.¹⁴⁸ Í bókinni er að finna leiðbeiningar um hekl, útsaum, prjón og sauma. Talið var nauðsynlegt að kunna að hekla og er aðferðin kennd til hlítar, en að sama skapi er talið að prjón sé svo algeng iðja að ekki þurfi að kenna aðferðina.

Elín Eggertsdóttir Briem gaf út bókina *Kvennafræðarann* árið 1889, sem var handbók um meðal annars saumaskap og prjón. Bókin var endurútgefin 1891, 1904 og 1911, og seldist fyrsta útgáfan í 3000 eintökum.¹⁴⁹ Í kaflanum um prjón eru uppskriftir af kvenhúfu, fingravettlingum, sokkum, herðaklútum og treflum, en engri peysu.

Bríet Bjarnhéðinsdóttir (1856-1940) var ritstjóri *Kvennablaðsins* sem náði mikilli útbreiðslu á 19. öld, eða hátt í þrjú þúsund eintök.¹⁵⁰ Fræðileg umræða og hannyrðapættir birtust reglulega í blaðinu, einnig var umfjöllun um kvenklæðnað og tísku. Um aldamótin 1900 var til dæmis auglýst sérstakt *Standard Móðblað*, þar sem fjallað var um nýjustu tískustrauma, en einnig voru auglýstar til sölu prjónavélar sem gátu prjónað allt mögulegt, meðal annars nærföt á alla fjölskylduna, lífstykki, barnakjóra, treyjur, karlmannspeysur, sjöl, útprjónaðar blúndur og margt fleira.¹⁵¹

Heimilisiðnaðarfélag Íslands gaf út ýmsar munsturbækur sem hægt var að nota fyrir útsaum, prjón og vefnað, meðal annars má nefna *Vefnaður og útsaumsgerðir* frá árinu 1928 og fleiri bækur eftir það. *Leiðarvísir til að nema ýmsar hannyrðir og fatasaum* eftir Elísabetu Valdimarsdóttur kom út árið 1928 en innhaldið var fjölbreytt, meðal annars leiðbeiningar um prjón. *Mynsturbók* frá Skrifstofunni „Íslenzk ull“ kom út árið 1944 og var þar aðallega að finna fjölbreytt munstur fyrir prjón og uppskriftir af peysum. Einnig var gefin út bók um prjón á prjónavélar og bókin *Jurtalitun* eftir Kristínu Þorsteinsdóttur sem Skrifstofan „Íslenzk ull“ gaf út árið 1942, en jurtalitaður plötulopi var seldur hjá þeim. Matthildur Halldórsdóttir gaf út bókina *Um jurtalitun* árið 1944. Þórdís Stefánsdóttir hafði einnig áður gefið út ritið *Jurtalitir* sem fylgirit með 2. árgangi 19. júní árið 1919. *Mynsturbók* eftir Maríu Ólafsdóttur kom út árið 1945 og bókin *77 krosssaums- og prjónamunstur* var gefin út í þremur litum árið 1946. *Nýja útsaumsbókin með 28 útsaumsteikningum* eftir Arndísi Björnsdóttur og Ragnheiði O.

¹⁴⁸ Þóra Pjetursdóttir, Jarðbrúður Jónsdóttir og Þóra Jónsdóttir, *Leiðarvísir til að nema íslenskar hannyrðir*, Höfundar, Reykjavík, 1886.

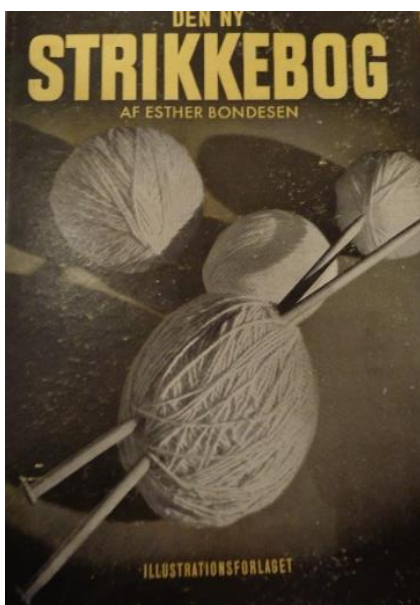
¹⁴⁹ *Alþýðumennning á Íslandi 1830-1930*, Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson ritst, 2003, bls. 137-138.

¹⁵⁰ *Alþýðumennning á Íslandi 1830-1930*, Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson ritst, 2003, bls. 55.

¹⁵¹ Matthías Viðar Sæmundsson, *Héðinn, Bríet, Valdimar og Laufey*, JPV útgáfa, Reykjavík, 2004, bls. 272.

Björnsson, en ekki er vitað hvaða ár hún kom út og 36 *Krosssaumsmynztur* og *Gömul krosssaumsmynztur* komu út árið 1945.

Árið 1932 var gefin út *Vefnaðarbók* eftir Sigrúnu P. Blöndal með íslenskum vefnaðargerðum. Bókin hafði reyndar fylgt ársritinu *Hlín* í 12 ár sem Halldóra Bjarnadóttir ritstýrði, en ritið var síðan gefið út í heild sinni á Akureyri árið 1948 og var *Hlín* einnig útgefandi.¹⁵² Árið 1949 gaf Herdís Guðmundsdóttir, þá kennari í kjólasaum við Húsmæðraskóla Reykjavíkur, út bókina *Sníðabókin* og var þetta í fyrsta sinn sem gefnar voru út leiðbeiningar í sníðagerð.

Myndir 15 og 16: Íslenskar munsturbækur sem gefnar voru út á fimmta áratugnum áttu mikinn þátt í að móta munsturhefðina í íslensku lopapeysunum. Á fjórða og fimmta áratugnum varð vaxandi áhugi á að stunda skíði og skauta og því nauðsynlegt að eiga hlýlega og fallega peysu. Erlendar prjónabækur bárust einnig hingað til lands á fimmta áratugnum. Prjónabókin til hægri var gefin út í fimm mismunandi heftum.

Prjónahefti og prjónabækur með erlendum eða þýddum uppskriftum voru einnig mikið á markaðnum á fimmta áratugnum, en aðallega á þeim sjötta og sjöunda. Árið 1948 var gefin út *Prjónabókin* sem Aðalbjörg Bjarnadóttir tók saman og þýddi. Bókin samanstóð af fimm heftum eða bókum, hver þeirra með mismunandi áherslum; fyrir konur, börn, karlmenn og unglunga.¹⁵³ Í heftunum eru ítarlegar leiðbeiningar með góðum textaskýringum og myndum. Ekki er tekið fram hvaðan uppskriftirnar komu en gera má ráð fyrir að þær séu breskar eða bandarískar. Í fyrsta heftinu eru aðallega kennd grunnatriði prjóns en í öðru heftinu er mikið um

¹⁵² Elísabet Þorgeirsdóttir (ritstj.), *Við vefstólinn: Starfsvettvangur Guðrúnar J. Vigfúsdóttur í hálfa öld*, Kópavogur, Guðrún Jóhanna Vigfúsdóttir, 1998, bls. 18.

¹⁵³ Handavinnuútgáfan, „Getum nú afgreitt öll heftin“, *Nýtt kvennablað*, 10. árg., 4.-5. tbl., 1949, bls. 16.

peysuuppskriftir en engar tvíbanda eða munsturprjónaðar peysur. Í formála 2. heftis er tekið fram:

...því þó að leiðbeiningarnar gefi viss munstur eða stærð, þá geta góðar prjónakonur hagað því eins og þeim þykir henta hverju sinni og fengið útrás fyrir löngun sína til að búa til eitthvað frumlegt. Eins er það með efni það, sem gefið er upp í fyrirsögninni, að það sé ekki fáanlegt í svipinn, má ef til vill nota eitthvað annað í þess stað, t.d. úrrak úr gamalli flík, íslenzkan lopa, sem margar konur nota nú í vaxandi mæli, eða þá íslenskt band.¹⁵⁴

Þegar innflutningshöftin voru við lýði var lítið flutt inn af erlendum tímaritum, í kjölfarið blómstraði útgáfa tímarita hér á landi þar sem fjallað var meðal annars um hannyrðir og fatatísku, auk þess sem finna mátti prjónauppskriftir af peysum. Má þar meðal annars nefna; *Hlín* (1917-1961 og 1967), *19. júní* (1917-1929), *Melkorku* (1944-1962), *Nýtt kvennablað* (1940-1967), *Fálkann* (1928-1966), *Femina* (1946-?), *Vikuna* (1938-) og *Húsfreyjuna* (1950-). Aðrar munsturfyrirmyndir má rekja til þess að árið 1947 voru keyptar fullkomnar prjónavélar (Jacquard-vélprjónavél) til Fataverksmiðjunnar Heklu á Akureyri sem gátu prjónað fjölbreytt munstur. Hér má helst nefna hinar vinsælu Heklupeysur sem fluttar voru út til Rússlands.¹⁵⁵ Munstrin á vélprjónuðu ullarpeysunum voru notuð sem fyrirmyndir fyrir lopapeysumunstrin og svo öfugt, að lopapeysumunstrin hafi verið nýtt sem fyrirmyndir fyrir vélprjónaflíkurnar þegar sóst var eftir þjóðlegum einkennum til að gera þær söluvænlegri. „Munstrin á vélprjónuðu peysunum voru gjarnan fyrirmyndir fyrir munstur á lopapeysum, allavega til að byrja með.“¹⁵⁶

Árið 1966 hófst útgáfa á ritinu *Hugur og hönd*, eins og áður hefur verið nefnt, en ritið var einskonar fræðslutímarit Heimilisiðnaðarfélags Íslands. Blaðið er gefið út einu sinni á ári og hefur þar í gegnum tíðina birst mikilvægur fróðleikur um íslenska textílarfleifð. Í fyrsta blaðinu voru meðal annars prjónauppskriftir af lopapeysu og lopakápu.¹⁵⁷

Árið 1986 gaf Elsa E. Guðjónsson (1924-2010) út bókina *Íslenskur útsaumur* þar sem fjallað var um hefðbundin íslensk útsaumsverk og kynntar gamlar íslenskar saumgerðir og úrval íslenskra reitamunstra. Rannsóknir, rit og greinar um prjón sem birst hafa eftir Elsu eru ómetanlegar heimildir. Hér má einnig nefna bókina *Handíðir horfinnar aldar*, en innihaldið er sjónabók frá Skaftafelli sem var varðveitt handrit. Elsa E. Guðjónsson ritaði inngang og kom bókin út árið 1994. Sjónabókin frá Skaftafelli er munsturbók með uppdráttum í reitum en slíkar

¹⁵⁴ *Prjónabókin: Leiðarvísir um allt viðvíkjandi prjóni, með myndum og munstrum*, Aðalbjörg Bjarnadóttir tók saman og þýddi, Handavinnuútgáfan, Reykjavík, 1948.

¹⁵⁵ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 261; *Fálkinn*, 5. tbl., 1963, bls. 1.

¹⁵⁶ Munnleg heimild, Bára Þórarinsdóttir, september, 2014.

¹⁵⁷ „Hugur og hönd, myndarlegt rit Heimilisiðnaðarfélagsins“, *Þjóðviljinn*, 21. janúar, 1967, bls. 8.

bækur voru fátíðar en mikið notaðar sem munsturfyrirmyndir fyrir útsaum, prjón, vefnað og fleira.

Árið 1987 kom fram nýr klúbbur, *Nýtt af nálinni*, með undirtitlinum „Tíska, hönnun og hugmyndir“ sem Vaka-Helgafell gaf út fram til ársins 1993. Fyrirmyndin að *Nýtt af nálinni* kom frá samskonar klúbbritum í Svíþjóð, Noregi og Hollandi. Megininnihaldið var uppskriftir af saumuðum og prjónuðum fatnaði eða sextán uppskriftir í hverjum mánuði og var því um algjöra nýjung að ræða. Lengi vel höfðu verið gefnar út prjónauppskriftir en íslenskar saumauppskriftir af flóknum fatnaði var eitthvað alveg nýtt. Lögð var áhersla á að vera með fjölbreytta og íslenska fata- og prjónahönnun í blaðinu. Blaðið náði mikilli útbreiðslu og á tímabili náði það u.þ.b. 15.000 áskrifendum. Einnig var boðið upp á ráðgjafabjónustu og haldin prjóna- og saumanámskeið um allt land og gefið út prjóna- og saumaleiðbeiningarhefti.¹⁵⁸ Vaka- Helgafell stofnaði einnig prjónaklúbb árið 1997 sem fékk nafnið *Nýtt á prjónunum* sem starfaði í nokkur ár.

Ýmis prjónablöð hafa verið gefin út hér á landi, meðal annars *Prjónablaðið Ýr* og *Lopi og band*, en í því blaði voru meðal annars ýmsar lopapeysuuppskriftir eftir fjölmarga íslenska prjónahönnuði. *Lopi og band* kom fyrst út 1981 og *Prjónablaðið Ýr* árið 1990.¹⁵⁹

Nokkrar háskólaritgerðir fjalla eingöngu eða að hluta til um íslenska prjónahefð og sögu og verið gefnar út. Má þar meðal annars nefna meistararitgerð Ásdísar Jóelsdóttur frá árinu 2008, *Fatagerð og fatahönnun á Íslandi - framþróun frá lokum 19. aldar til byrjun 21. aldar* sem einnig var gefin út í bók árið 2009, þá undir titlinum *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi frá lokum 19. aldar til byrjun 20. aldar*. Einnig má nefna áhugaverða BA-ritgerð Soffíu Valdimarsdóttur frá árinu 2010 undir heitinu *Ull er gull: Lopapeysan við upphaf 21. aldarinnar*. Ýmsar greinar hafa einnig verið skrifaðar um lopapeysuna, meðal annars *Lopapeysan: Til minja um Ísland* eftir Guðrúnu Helgadóttur frá árinu 2008.¹⁶⁰

Á sjöunda og áttunda áratugnum var mikið gefið út af prjónauppskriftum í formi einblöðunga og uppskriftabóka frá Álafossi og Gefjun og á tíunda áratugnum og frá aldamótum 21. aldar hafa aðallega verið gefnar út prjónabækur frá Ístex, sem síðar verður vikið að. Fjölmörg innlend og erlend prjónablöð og metnaðarfullar bækur um vettlinga, sokka og húfur hafa verið gefnar út, nú nýlega; *Prjónað úr íslenskri ull* (2013) þar sem er að finna 65 uppskriftir sem valdar voru í samvinnu við Ístex með aðaláherslu á lopapeysur, *Prjónabiblían* (2013) eftir

¹⁵⁸ „Klúbbfélagar fjórtán þúsund“, *Morgunblaðið*, 5. júní, 1987, bls. 33.

¹⁵⁹ „Íslenska ullin“, *Lopi og band*, 1. árgangur, 1. tölublað, 1981; „Garnbúðin Tinna í nýtt húsnæði“, *Fjarðarpósturinn*, 1. tbl., 1990, bls. 7.

¹⁶⁰ Guðrún Helgadóttir, „Lopapeysan: Til minja um Ísland“, *Rannsóknir í félagsvísindum IX*., Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2008, bls. 187-196.

Grétu Sörensen, en umfangið er eins mikið og nafnið á bókinni bendir til og *Íslenskt prjón* (2014) eftir Helene Magnússon, þar sem unnið er með ýmsar gamlar fyrirmyndir í nýjum búningi í samvinnu við Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi.

Prjónaklúbbar hafa verið sérlega vinsælir hin síðari ár, hvort sem þeir hittast reglulega eða eru samferða á netinu. Meðlimir skiptast á hugmyndum og uppskriftum og kenna hverjir öðrum. Einnig eru margir sem halda úti metnaðarfullum heimasíðum um prjónakennslu auk þess sem finna má öfluga prjónabloggara og heimasíður um prjón eða prjónasögu, hér má helst nefna bloggsíðu Hörpu Hreinsdóttur frá Akranesi.¹⁶¹

Íslensk sjónabók (2009) er einnig merkilegt rit sem hefur verið mikil lyftistöng fyrir munstursögu Íslands. Í bókinni er samansafn af munstrum sem notuð voru sem fyrirmyndir fyrir útsaum, vefnað, útprjón og aðrar hannyrðir. Bókin er gefin út af Heimilisiðnaðarfélagi Íslands í samvinnu við Þjóðminjasafn Íslands og hönnunar- og arkitektúrdeild Listaháskóla Íslands. Í bókinni má finna íslensk munstur frá 17., 18. og 19. öld sem varðveitt eru í tíu handritum á Þjóðminjasafninu og Þjóðminjasafni Dana. „Íslensk sjónabók á að vera brunnur hugmynda að nýsköpun með sterka tilvísun í sérstakan íslenskan menningararf.“¹⁶²

¹⁶¹ www.harpa.blogg.is.

¹⁶² *Íslensk sjónabók*, Birna Geirfinnsdóttir og Guðmundur Oddur Magnússon ritstýrðu, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2009, bls. 6.; Heimilisiðnaðarfélag Íslands „Sjónabók“, sótt 29.11.2014, <http://www.heimilisidnadur.is/index.php/utgafa/sjonabok>:

4 Vél- og handprjón áttu samleið

4.1. Prjónavélar sem búbót fyrir heimilin

Englendingurinn William Lee fann upp prjónavélina árið 1589 og Frakkinn Brunel fann upp hringprjónavélina 1816.¹⁶³ Smám saman þróuðust vélarnar og urðu hagkvæmari fyrir fjöldaframleiðslu. Jacquard munsturvélar voru til að mynda bæði settar í vefstóla og prjónavélar. Góðar handprjónakonur geta prjónað 100 lykkjur á mínútu, á prjónavél Lee voru gerðar um 1000 lykkjur á mínútu og í dag yfir milljón á sama tíma. Á Englandi var ennþá mikið prjónað í heimahúsum árið 1870 en um aldamótin 1900 var það orðið að verksmiðjuíðnaði. Árið 1855 var aðeins ein prjónastofa í Kaupmannahöfn, en árið 1897 voru þær orðnar 31.¹⁶⁴

Handprjón var eingöngu stundað hér á landi þar til prjónavélar fóru að berast til landsins. Talið er að fyrstu prjónavélnar hafi komið hingað til lands í kringum 1855, en misjöfn reynsla var af þeim. Síra Jón Jónsson að Möðrufelli í Eyjafirði hafði þó keypt prjónavél árið 1821 og fékk danskan prjónameistara, Pilemark að nafni, til að kenna dóttur sinni á vélina, en eftir fimm ár var vélin talin ónýtt.¹⁶⁵ Eftir að fyrstu tóvélaverkstæðin voru stofnuð á árunum 1884 til 1903 gátu bændur fengið ullina þvegna og kembda í plötum.¹⁶⁶ Fyrir þá sem ekki voru staðsettir nálægt verksmiðjunum voru veittir styrkir til að kaupa sameiginlegar kembi- og spunavélar og einnig prjónavélar.¹⁶⁷

Þegar innflutningur hófst á prjónavélum undir lok 19. aldar dró verulega úr handprjóni, á sama tíma var einnig verið að flytja inn saumavélar.¹⁶⁸ Fyrstu saumavélnar bárust til landsins eftir 1860 en aðeins þrjár saumavélar munu hafa verið til í Reykjavík fyrir árið 1870. Saumavélar náðu einnig mikilli útbreiðslu og segja má að ekkert heimili hafi getað verið án þeirra, enda töluvert ódýrari en prjónavélar.¹⁶⁹ Þessi vélvæðing hafði mikil áhrif á heimilisiðnaðinn í landinu, þar sem allar flíkur heimilismanna höfðu fyrir þann tíma verið handprjónaðar eða handsaumaðar úr handofnum efnum langt fram á 19. öld.

Með tilkomu saumavélanna, ásamt auknu framboði á vefnaðarvöru, urðu forsendur fyrir því að konur gætu haft saumaskap að atvinnu og til varð ný stétt kvenna; saumakonur. Þannig

¹⁶³ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 253.

¹⁶⁴ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 123.

¹⁶⁵ Anna Sigurðardóttir, *Vinna kvenna á Íslandi í 1100 ár*, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1985, bls. 335.

¹⁶⁶ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 106; *Frjáls verslun*, „Iðnaðardeild SÍS 25 ára“, 2-1974, bls. 78.

¹⁶⁷ Inga Lára Lárusdóttir, „Vefnaður, prjón og saumur“, 1943, bls. 166, 191.

¹⁶⁸ Pétur Hjaltasteð, „Stál-saumavélar“, *Kvennablaðið*, 9. tbl., 1898, bls. 72.

¹⁶⁹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 93.

fjölgaði þeim konum sem lögðu fyrir sig kvenfatasam að dönskum sið og voru peysufötin, gömlu hversdagsfötin, farin að víkja fyrir alþjóðlegum kvenfatnaði.

Á árunum 1898-1918 voru að jafnaði fluttar inn 40 vélar á ári hér á landi.¹⁷⁰ Þrjónavélarnar þóttu léttar til muna erfiðar til sveita. Árið 1920 var skráð 801 þrjónavél hér á landi og 286 konur við þrjónastörf. Þar voru ótaldir þær húsmæður sem skráðu sig ekki sem þrjónakonur en þrjónuðu mikið fyrir heimafólk og aðra.¹⁷¹

Árið 1930 eignaðist fjelagið spunavjel, og fanst okkur þá við vera býsna ríkar. Forstöðukona tók vjelina fyrst á sitt heimili og lánaði henni húspláss og sá um fæði handa spunakonunnar fjelaginu að kostnaðarlausu, en konur borguðu kaup spunakonunnar. Þetta var ómetanleg hjálp fyrir konurnar og spuninn líka mjög ódýr þar sem forstöðukonan gaf bæði fæði og húsnæði. Svo þegar enga stúlku var að fá til að spinna, var spunavjelin flutt í skúr, sem fjelagið keypti yfir hana, og síðan hafa konur spunnið sjálfar hver fyrir sig. Einnig á fjelagið vefstól, sem hefur gengið milli kvennanna og hefur talsvert verið ofið á hann bæði í flíkur og til heimilisprýði. Síðast eignaðist fjelagið stóra þrjónavjel, og var henni fenginn staður hjá einni fjelagskonunni. Þangað hafa svo konur farið til að þrjóna. Með þessu móti hafa konur getað þrjónað fyrir sín heimili, og hafa það þótt mikil þægindi nú þegar ekkert er hægt að fá gert, og enginn er til að gera neitt nema húsfreyjurnar sjálfar. Árlega munu vera þrjónaðar á vjelina á 3. hundrað flíkur.¹⁷²

Af þessum lýsingum að dæma hér að framan má af því ráða að þrjónavélarnar hafi verið orðnar mjög algengar og hjálpað mikið til við gerð fatnaðar þegar mannfæð var orðin í sveitinni, það sama má segja um saumavélina. Lítil tími gafst orðið til að sinna seinunnum störfum eins og að spinna. Árið 1923 skrifar Elín Guðmundsdóttir Snæhólm í ársritið *Hlín*, að hún eigi þrjónavél og hafi gert tilraun til að vélþrjóna trefil á manninn sinn árið 1920 með því að nota plötulopa beint í þrjónavélina í stað þess að spinna hann fyrst, og hafi það tekist vel, auk þess að hafa gert ýmsar tilraunir eftir það.¹⁷³ Hugmyndin fékk góðan hljómgrunn og náði fljótlega útbreiðslu, þó það hafi í fyrstu ekki þótt tilefni til frásagnar, það að hafa hvorki efni né tíma til að spinna fyrst lopann og síðan þrjóna úr honum eða vefa, eins og hefðin sagði til um.

Ekki var mögulegt að vefa úr óspunnum lopanum en með lagni gekk að vél- og handþrjóna úr honum. Ef til vill hefur það einnig haft eitthvað að segja að á þessum tíma höfðu húsmæður til sveita yfirdrifið nóg að gera eftir að vistarbandinu var aflétt og vinnufólkið tók að flykkjast í þéttbýlið í leit að nýjum tækifærum. Húsmóðirin náði ekki að sinna öllum þeim verkum sem

¹⁷⁰ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 91.

¹⁷¹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 257.

¹⁷² „Kvenfjelagið „Hekla“ í Austur-Húnavatnssýslu 20 ára“, *Hlín*, 1. tbl., 1949, bls. 142.

¹⁷³ Elín Guðmundsdóttir Snæhólm, „Frásögn um fyrstu gerð lopaprjóns“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1975, bls. 10-11.

höfðu áður verið í höndum margra aðila þannig að tóvinna á heimilum fór minnkandi. Vera herliðsins, fyrst Breta og síðan Bandaríkjamanna, á fimmta áratugnum jók einnig á þessa þróun, en þá heyrði atvinnuleysi nánast sögunni til og vinnufólki til sveita fækkaði enn meira, enda eftirsótt vinnuafli, meðal annars í því að leggja vegi, smíða flugvelli og brýr og grafa skurði.¹⁷⁴

Árin 1920-1930 var áratugur handprjónavélanna til heimilisnota en þá voru fluttar inn árlega að jafnaði 147 prjónavélar.¹⁷⁵ Gefin voru út leiðbeiningahefti og haldin fjölmörg námskeið. Innflutningur á erlendum vefnaðarvörum var orðinn mjög takmarkaður á þessum árum og því þótti nauðsynlegt að auka prjónafataframleiðsluna.¹⁷⁶

Prjónavélarnar voru notaðar miklu fyrr en farið var að prjóna lopapeysurnar. Prjónavélarnar voru aðallega notaðar fyrir finna band. Þó man ég eftir að á næsta bæ á var til gróf prjónavél og prjónað úr tvöföldum plötulopa. Mamma mín átti mjóa sokkaprjónavél sem hún prjónaði sokka á og lítil nærföt og var þetta í kringum 1932.¹⁷⁷

Myndir 17 og 18: Mikið var flutt inn af prjónavélum í kringum 1920. Hér að ofan er mynd af peysum frá prjónastofunni Hlín árið 1957. Fyrir miðju sést í vélprjónaða peysu með hringlaga munsturstykki í ætt við lopapeysumunstrið.

4.2. Prjónastofur

Mikil verksmiðjustarfsemi var í tengslum við prjón á kreppuárunum og á árunum fyrir seinni heimsstyrjöldina, en 19 prjónastofur voru stofnaðar milli árána 1925 og 1942. Þessar prjónastofur prjónuðu sams konar vörur og gert var í heimahúsum og veittu því

¹⁷⁴ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 106.

¹⁷⁵ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 91.

¹⁷⁶ Haraldur Árnason, „Námsskeið fyrir prjónakonur“, 19. júní, 2-3. tbl., 1922-1923, bls. 16.

¹⁷⁷ Munnleg heimild, Kristín Óskarsdóttir, nóvember, 2014.

heimilisiðnaðinum harða samkeppni. Þrjónastörf þróuðust þannig frá því að vera handiðnaður á heimilum yfir í vélvædd verkstæði. Rafvæðingin ýtti einnig undir stofnun þrjónavinnustofa, því fyrst voru notaðar handknúnar þrjónavélar, síðan settur mótör í þær og að lokum voru þær alfarið rafknúnar.

Kambgarnsvinnsla hófst hjá Gefjun árið 1935, sem gerði það að verkum að hægt var að vefa fjölbreyttari og þynnri efni til fatagerðar en áður. Hjá Gefjun var flutt inn erlend ull sem var kembd og spunnin sem kambgarn en á Álafossi var flutt inn tilbúið kambgarn.¹⁷⁸ Kambgarnsvinnsla er afar flókin og umfangsmikil aðferð þar sem tekið er innan úr ullinni og náð í fínu og stuttu þelhárin sem liggja innst í ullarreyfinu. Íslenska ullin þótti of grófgerð fyrir kambgarnsvinnslu auk þess sem margra ára tilraunir voru gerðar til að skilja að tog og þel í íslenskri ull en án árangurs.¹⁷⁹ Margar þrjónastofur þrjónuðu alls konar varning úr kambgarni, sem þótti mun áferðarfallegri og betri en íslenska ullarbandið. Kambgarnið var einnig vinsælt í handþrjónið. Árið 1941 voru þrjár ullarverksmiðjur hér á landi; Álafoss í Mosfellsbæ, Gefjun á Akureyri og Ullarverksmiðjan Framtíðin í Reykjavík.

Með hernámi Bretar þann 10. maí 1940 fékk Ísland að kynnast seinni heimsstyrjöldinni sem hófst formlega niðri á meginlandinu í september 1939. Bretar voru hér í eitt ár og við tóku Bandaríkjamenn sem voru hér allt til stríðsloka. Gjaldeyrisforði þjóðarinnar hafði aukist til muna í stríðinu og mikil eftirspurn var eftir vinnuafli á tímum hernámsáranna, atvinnuleysi hvarf og laun hækkðu verulega. Fólk tók því að flykkjast enn meira úr sveitinni til höfuðborgarsvæðisins í leit að betri lífi og komast í tengsl við heimsmenninguna.

Mikil neysluaukning varð því eftir stríð, en sem dæmi má nefna að bílaeign Reykvíkinga tvöfaldaðist frá árinu 1945 til 1947 og innflutningur á heimilistækjum jókst verulega. Þetta ástand gekk svo nærri gjaldeyrisforða þjóðarinnar að kreppa blasti við vorið 1947. Til að sporna við því ástandi voru innflutningshömlur settar á og tekin upp vöruskömmun, meðal annars á fatnaði. Allur innflutningur var einnig háður leyfum og gjöldum og verslunarhættir einkenndust af biðröðum og baktjaldaverslun.¹⁸⁰ Stofnaðar voru fjölmargar fataverksmiðjur og þrjónastofur og er óhætt að segja að þá hefjist hin raunverulega fjöldaframleiðsla á fatnaði hér á landi.¹⁸¹ Þannig að í skjóli strangra innflutningshafta hóf fjölbreytt íslensk framleiðsla á fatnaði að blómstra. Mikið var lagt upp úr því á þessum tíma að vinna sem mest af ullinni hér heima, en

¹⁷⁸ Munnleg heimild, Guðjón Kristinsson, nóvember, 2014.

¹⁷⁹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 109.

¹⁸⁰ Sigrún Pálsdóttir, „Húsmæður og haftasamfélag“ *Sagnir*, 1991, bls. 50.

¹⁸¹ Ásbjörn Björnsson, „Íslenzkur fataiðnaður“, *Iðnaðarmál*, 3-4 hefti, 1966, bls. 47.

aðeins helmingur ullarinnar hafði verið unninn hér á landi fram að því. Árið 1949 voru 500 stúlkur sem unnu við þrjónaskap.

Samband íslenskra samvinnufélaga (SÍS) keypti Fataverksmiðjuna Heklu árið 1947, en upphafið mátti rekja til Þrjónastofu Ásgríms Stefánssonar sem SÍS keypti árið 1946. Fataverksmiðjan fékk sérstaka Jacquard-vélþrjónavél með munstorkorti (eins og í vefnaði) sem gerði það að verkum að hægt var að útfæra fjölbreytt munstur og jók það framleiðslu og fjölbreytni, meðal annars á munstruðum peysum, bæði litríkum úr garni og í sauðalitunum.¹⁸² Minnisstæðar eru hinar vinsælu Heklupeysur sem voru mikið notaðar sem skóla-, vinnu- og tískufatnaður til sölu hér innanlands og til útflutnings til Rússlands á fyrri hluta sjöunda áratugarins. Einnig má nefna Iðunnar- og Framtíðarpeysurnar frá samnefndum verksmiðjum.¹⁸³ Hekla var um árabil langstærsta fataverksmiðja landsins.

4.3. Lopinn dugði þegar annað var ekki í boði

Á haftatímabilinu árin 1947-1950, þegar stjórnvöld skömmtuðu gjaldeyris- og innflutningsleyfum, áttu þrjónastofur í miklum erfiðleikum. Ástæður voru meðal annars skortur á hráefni til vinnslunnar, íslenska bandið hentaði ekki vélunum, þótti of hrjúft og hart viðkomu, þannig vantaði mikið upp á gæði framleiðslunnar og kom það óorði á vörurnar. Vélar sem notaðar voru við framleiðsluna voru einnig farnar að krefjast mikillar sérþekkingar starfsfólks. Árið 1943 unnu til að mynda þrjár þrjónastofur 64 200 flíkur.¹⁸⁴ Þrjónastofum sem unnu að mestu úr íslenskri ull fór því fjölgandi, enda var ekki um annað að ræða þar sem lítið sem ekkert var innflutt af garni, lopinn hentaði þó ekki öllum þrjónavélum. En það var líka skortur á lopa, því ullarverksmiðjurnar áttu fullt í fangi með sína eigin framleiðslu. Einnig var mikið af óunninni ull seld úr landi, á sama tíma og þrjónastofurnar skorti hráefni.¹⁸⁵

Í *Hlín* árið 1942 er lýst því hvernig mögulegt er að þrjóna með lopa í þrjónavél og tilgreindar nokkrar aðferðir. Leiðbeiningarnar voru í höndum Katrínar Árnadóttur en hún hafði einnig haldið vélþrjónanámskeið fyrir Skrifstofuna „Íslenzk ull“. En eins og áður sagði ferðuðust þær um landið og héldu námskeið, erindi og sölu- og vörusýningar.¹⁸⁶ Lýst var ýmsum möguleikum eins og það að þæfa voðina, lita (helst jurtalita) og síðan kemba eftir á til að mynda loðáferð, eins og sjá mátti síðar með vélþrjónaða tískufatnaðinn sem fluttur var út í miklu magni. Hér er

¹⁸² Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 261.

¹⁸³ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 261.

¹⁸⁴ „Iðja og iðnaður árið sem leið“, *Þjóðviljinn*, 22. júlí, 1943, bls. 2.

¹⁸⁵ „Ný viðhorf í iðnaðarmálum“, *Tímarit iðnaðarmanna*, 5.-6. tbl., 1948, bls. 50.

¹⁸⁶ „Íslensk ull“, Suðurgötu 22, Reykjavík“, *Hlín*, 1. tbl., 1942, bls. 33.

einnig talað um sneiðar í staðinn fyrir plötur og að spóla þurfi lyppurnar tvisvar til þrisvar sinnum, eins og einnig var gert með handprjónið.

Lopa er hægt að prjóna á hvaða vjel sem er, einfaldan, tvöfaldan eða þrefaldan, eftir því hvað hann er grófur. Venjulega er prjónað úr sneiðunum, en einnig er gott að spóla hann, og þá helst tvisvar sinnum, til þess að útiloka mislengju í lyppunum. — Ef lopi prjónast illa, er gott ráð að spóla hann sem oftast, þrisvar til fjórum sinnum. — Best er að þræða hann ekki í bandfjöðrina, nema hún sje fest við lásaplötuna. Hjer skulu nefndar nokkrar aðferðir við lopavinslu:

1. Flíkin er prjónuð með úrtökum samkvæmt venju. — Algengt er að hafa tvíbandsprjónaðar randir, en sje hún einlit, er fallett að kemba hana ljett með ullarkambi.
2. Lopinn er prjónaður einfaldur á eins fastri stemmingu og hægt er. Hringprjónað eins breitt og hver vjel leyfir. Dúkurinn er þveginn og þæfður, og litaður ef þörf gerist. Þá er hann pressaður vandlega. Svo er flíkin sniðin og saumuð.
3. Prjónað eins og no. 2, helst úr tvöföldum lopa. Dúkurinn er þveginn og pressaður vandlega og jafnvel þæfður. Venjulega er hann litaður. Svo er hann kembdur. Lóin er strokin með fatabursta, áður en voti klúturinn er settur yfir. Til að fá gljáa á dúkinn, er klúturinn tekinn af og strokið yfir með járninu.
4. Lopinn er kembdur, en ekki pressaður á eftir. — Fallett í renninga á barnafatnað og í húfur.¹⁸⁷

Árið 1947 má sjá auglýsingu frá prjónafyrirtæki þar sem tekið er sérstaklega fram að allar vörur sem seldar eru séu úr íslenskri ull og að allt sé óskammtað. Prjónagarn var því ekki skammtað, en prjónastofa mátti ekki selja peysu úr erlendu garni, nema taka skömmtunarseðla af viðskiptavininum. Ef peysa var prjónuð heima, var hún ekki skömmtunarskyld. Var þetta þáttur í að vernda íslenska ullarframleiðslu og íslenskan heimilisiðnað.¹⁸⁸

Er ástæða til að skammta prjónaðan fatnað úr innlendu efni? 300 konur í Reykjavík missa atvinnu sína, ef skömmtun á prjónavörum verður ekki breytt. Einn af þeim mörgu göllum á skömmtunarfyrirkomulaginu, sem komið hafa í ljós, er skömmtun á prjónavörum. Eins og stendur er allur prjónafatnaður úr innlendu og erlendu garni skammtaður. Hins vegar er íslenskur lopi og garn óskammtað, þótt vörurnar unnar séu skammtaðar. Vegna þessara einkennilegu skömmtunarráðstafana er útlit fyrir, að yfir 300 prjónakonur missi atvinnu sína hér í bæ.¹⁸⁹

Árið 1950 höfðu 15 prjónastofur í Reykjavík bundist samtökum í Félagi íslenskra prjónlesframleiðenda um bætta prjónlesframleiðslu, en þessar prjónastofur voru farnar að framleiða prjónavörur fyrir u.þ.b. 6 milljónir króna á ári og að framleiðslunni unnu þá um 300

¹⁸⁷ „Leiðbeiningar við lopaprjón“, *Hlín*, 1. tbl., 1942, bls. 35.

¹⁸⁸ „Áhrif skömmtunarinnar á verksmiðjuíðnaðinn í landinu“, *Tímarit iðnaðarmanna*, 7.-8. tbl., 1947, bls. 74.

¹⁸⁹ „Er ástæða til að skammta prjónaðan fatnað úr innlendu efni?“, *Tíminn*, 15. október, 1947, bls. 1.

stúlkur. Mikil vöntun hafði verið á ullargarni því innlendar spunaverksmiðjur höfðu ekki getað annað eftirspurn prjónastofanna og erlent garn varla fengist innflutt. Mestmegnis hafði verið unnið úr lopa, sem framleiðendur höfðu orðið að gera í neyð auk þess sem slíkar prjónavörur höfðu reynst misjafnlega og jafnvel hafði skapast andúð á slíkum vörum. Ullin hafði ekki verið nógu hrein auk þess sem mikið af íslensku ullinni var einnig flutt úr landinu. Þann útflutning vildu prjónlesframleiðendur leggja niður og í staðinn ætti að fullvinna ullina hér heima. Skortur á varahlutum í prjónavélar hafði einnig verið mikill á þessum árum. Fyrirsjáanlegt var að þessar prjónastofur myndu leggjast af.¹⁹⁰ Árið 1951, þegar innflutningshöftunum var aflétt, hófst mikill innflutningur á erlendri prjónavöru. Í kjölfarið söfnuðust upp miklar birgðir með þeim afleiðingum að margar prjónastofur hættu rekstri.

Ullarverksmiðjurnar höfðu átt fullt í fangi með spunaband fyrir eigin framleiðslu á ofnum efnum á fimmta og sjötta áratugnum, þannig að prjónastofurnar þurftu að vinna lopann óspunninn, það sama gildi um handprjónabandið.¹⁹¹ Þegar prjónavélunum fór fækkandi stóð eftir mikill þekkingarbrunnur, sérstaklega varðandi lopann og munsturgerðina í vélprjóninu, en auk þess höfðu margir haft af því tekjur að selja prjónavörur. Eins og fram hefur komið áður varðandi Skrifstofuna „Íslenzk ull“ voru margar konur af öllu landinu sem hand- og vélprjónuðu peysur og aðrar prjónavörur og seldu hjá fyrirtækinu á árunum 1938-1951.

¹⁹⁰ „Félag ísl. prjónlesframleiðenda“, *Þjóðviljinn*, 24. mars, 1950, bls. 8.

¹⁹¹ „Um prjónafataframleiðslu“, *Hlín*, 1. tbl., 1951, bls. 75-76.

5 Áhrifavaldar í peysuprjóninu

5.1. Innlendir áhrifavaldar

Í *Skírni* árið 1920 fjallar Guðmundur Hannesson um hentugan fatnað fyrir íslensku þjóðina og leggur áherslu á að Íslendingar eigi nóg hráefni til fatnaðar, meiri ull en þeir sjálfir þurfi að notast við. Íslenska ullin sé tiltölulega gróf og togmikil, þannig að hún henti ekki í fíngerða dúka en aftur á móti sé hún hlýrri en önnur ull. Einnig talar hann um lykkjudúka sem gerðir eru úr lykkjum sem grípa hverjir í aðra. Hann fjallar ítarlega um það hvernig við getum klætt okkur sem best og um ræfilshátt Íslendinga, það að þeir kunni ekki nægjanlega til verka til að gera almennilegar og skjólgóðar flíkur og séu yfirleitt illa klæddir gegn vetrarhörkum. Síðan fer hann vel yfir það hvaða fatnaður er skjólgóður og nefnir helst prjónaðar flíkur og því snúðminni sem þráðurinn er og því stæltara þess meiri verða loftkenndu millibilin. Ull blotni líka mjög seint vegna ullarfitunnar. Einnig segir frá því að þröngur fatnaður hrindi hreyfingar og blóðrás. Fötin þurfi að vera sem léttust og liðugust. Betra sé að hafa fleiri lög af flíkum og að loft fái að leika þar um. Lausofnir ullardúkar og prjónadúkar séu hvað hlýjastir.¹⁹²

Prjónið er létt og plásslítil vinna sem hægt er að vinna við bæði standandi og sitjandi, auk þess sem auðvelt er að bera prjónið með sér hvert sem er. Meðan prjónið var hluti af lífsbjörg þjóðarinnar var hver tími dagsins nýttur vel og alls staðar var prjónað, yfir pottunum í eldhúsinu, í göngu á milli húsa og meðan húslestur var lesinn. Fljótlegast var að prjóna sokka og vettlinga til útflutnings. Peysur voru erfiðari í framkvæmd og vinnuferlið lengra. Peysan gerir einnig meiri kröfur um það að hún mátist vel á einstaklingnum sem bera á flíkina, það að peysan fari vel þó teygjanleikinn í prjóninu komi þar á móti, þá nægir það ekki alltaf til.

Þó var möguleiki að vinna grófar peysur, svokallaðar duggarapeysur, sem voru notaðar sem vinnufatnaður á karlmenn og máttu því vera grófprjónaðar og með einföldu sniði. Kvenfólk notaði ekki grófar peysur, allavega ekki til söð byrja með, heldur var kventískan aftur í aldir fremur aðskorin og þannig var hún einnig hér á landi, nærtækast er að skoða gömlu peysufatabúningana þegar peysan var ennþá prjónuð.

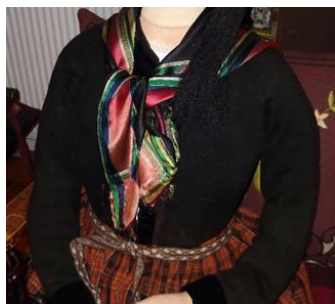
Að þessu leyti var auðveldast að prjóna sokka og vettlinga til útflutnings. En meðal þess sem prjónað var á heimilisfólkið var mun fjölbreyttara: sokkar, belgvettlingar, fingravettlingar, nærfatnaður, sjöl, peysur, buxur, brjóstadúkar, húfur, íleppar í skinnskó og margt fleira.¹⁹³ Afurðir til heimilisnota fóru einnig eftir útskustraumum hverju sinni. Einnig voru notaðar

¹⁹² Guðmundur Hannesson. „Um fatnað“, *Skírnir*, Reykjavík, 1920, bls. 134.

¹⁹³ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1985, bls. 9.

fjölbreyttar aðferðir við þrjón eins og formþrjón þar sem peysa með aukingum og úrtekningar er lögð að líkamanum, útþrjón (munsturþrjón), damaskþrjón (einlitt munstur á einlitum botni), gatapþrjón, krónupþrjón og klukkupþrjón.¹⁹⁴ Þegar þrjóna átti peysu eða stærri stykki, þrjónuðu gjarnan tveir og tveir saman peysubolina og þótti það gott dagsverk.¹⁹⁵ Af þeim fatnaði sem varðveist hefur frá 17. og 18. öld, sérstaklega peysum, þá er áberandi hve þrjónið er bæði smátt og þétt.

Allir tóku sem sagt þátt í að þrjóna, konur og karlar og ungir sem aldnir og umfram allt mátti enginn sitja auðum höndum, enda var viðhöfð ákvæðisvinna á tímum einokunarverslunar Dana (1602-1787) hér á landi, eins og áður hefur komið fram. Peysur til útflutnings voru fyrst nefndar árið 1743 og þá voru þær 1.211, árið 1806 voru þær 6.282, en flestar voru þær árið 1849 eða 8.405. En útflutningur á þeim fór síðan minnkandi og var kominn niður í 55 peysur árið 1880.

Myndir 19, 20 og 21: Allir sem vettlingi gátu valdið tóku þátt í að þrjóna, karlmenn jafnt sem konur og börn jafnt sem aldraðir. Móðir Halldóru Bjarnadóttur, Björg Jónsdóttir, þrjónaði peysufatapeysuna og herraþeysuna með afar fingerðum þrjónum. Peysurnar eru báðar varðveittar á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi.

Innréttingarnar sem stofnaðar voru árið 1751 áttu mikinn þátt í að bæta tóvinnu heimilanna á seinni hluta 18. aldar.¹⁹⁶ Elstu þrjónauppskriftir af peysum, kven- og herraþeysu eru einmitt komnar frá Skúla Magnússyni, fógeta í tengslum við Innréttingarnar í Viðey um 1760-70 og að líkindum eftir hans fyrirmælum. Í lýsingu á karlmannsþeysunni er einnig að finna elstu rituðu heimildina um brugðið þrjón.¹⁹⁷ Uppskriftirnar er að finna í kveri í safni Bókmennta-félagsdeildarinnar í Reykjavík og hljóðar uppskriftin af kvenþeysunni á eftirfarandi hátt:

¹⁹⁴ Elsa E. Guðjónsson, „Um þrjón á Íslandi“, *Hugur og hönd*, 1985, bls.11.

¹⁹⁵ Sara Bertha Þorsteinsdóttir og Valgerður Kristín Sigurðardóttir, „Þrjón“, *Hugur og hönd*, 1984: 10

¹⁹⁶ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 19.

¹⁹⁷ Elsa E. Guðjónsson, „Um þrjón á Íslandi“, *Þrjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013, bls. 13.

Kvenpeisu prjón (sem brúkast í Viðey). Peisan skal vera hálf önnur alin uppfitjuð; síðan að enduðum stiglum skal prjóna rúman þumlung, sem ei er tekið úr; síðan nær kominn er einn þumlungur alls skal taka úr á hverjum prjónsoddi, það er að segja þá maður byrjar prjóninn.....undir hann, svo verður úrtekningin í sama stað; skal fyrst prjóna milli 6, svo 5, síðan 4 og svo 3 leingi nokkuð, tvisvar og einu sinni; seinast má taka úr í hverri, svo sem svarar tvisvar eða þar til peisan er mátulega víð í mittið; hún á að vera lök hálf önnur mæla á sídd upp í mittið; vilji nú verða of mjótt, þegar farið er að prjónast saman, þá má skjóta í einni lykkju á hvern prjón, og auka síðan út í hliðunum sem venja er til.¹⁹⁸

Í heimild frá 1790, það er í svokallaðri uppskrift á dánarbúi, er getið um forna bláa kvenpeysu. Samkvæmt Jónasi Jónassyni frá Hrafnagili munu prjónaðar peysur ekki hafa tíðkast fyrr en á seinni hluta 18. aldar.¹⁹⁹ Á þessum tíma voru peysurnar einnig þæfðar til að gera þær hlýrri og endingarbetri.

Á 19. öld, eftir því sem heimildum ber saman, var algengt að prjónaðar væru svokallaðar stakkpeysur eða stokkapeysa sem notuð var við peysuföt kvenfólksins, eins og nafn búningsins einnig bendir til. Að peysan hafi verið nefnd stakkpeysa, kemur af mjóu og þéttfelldu stykki aftan á peysunni neðanverðri. Peysan var svört og náði upp í háls, en að neðan gekk hún aðeins niður í pilsíð. Á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi er til samsvarandi peysa og er hún hluti af peysufatabúningi sem móðir Halldóru Bjarnadóttur (Björg Jónsdóttir) átti og prjónaði móðir hennar einnig peysuna. Peysan liggur þétt að líkamanum og myndar prjónið þetta áferð með sléttu prjóni og er nánast ótrúlegt að sjá fyrir sér að hún hafi verið prjónuð í höndum.²⁰⁰

Á þessum tíma átti prjónið að líkjast sem mest ofnum efnum, þannig að áferðin væri nánast sú sama. Til að ná fram slíkri áferð og þéttleika var prjónavoðin þæfð, annað hvort var það gert áður en flíkin var búin til og þá sniðið úr voðinni eftir á eða að flíkin var þæfð eftir að búíð var að prjóna hana. Ef svo bar undir, þurfti að prjóna lausara þannig að flíkin væri stærri og þá í réttu hlutfalli við þæfinguna. Ástæðan er sú að taka verður tillit til þess að ullin og þar af leiðandi prjónaflíkin sjálf skreppi töluvert saman við þæfinguna og þarf því að reikna með hversu mikið flíkin muni „hlaupa“. Slíkir útreikningar geta verið töluvert flóknir og ef til vill ekki á færi allra á þeim tíma að tileinka sér slíka kunnáttu. Fyrirnefnd peysa, sem einnig er talin vera þæfð, myndar einstaklega fíngerðar og þéttar lykkjur með þæfðri, jafnri og sléttri áferð. Og er það í

¹⁹⁸ Handrit.is, ÍBR 64 8vo - Samtíningur; Ísland, 1700-1899, 90r og 97r, sótt 12.01.2015.
<http://handrit.is/is/manuscript/imaging/is/IBR08-0064/90r-97r#0093v>,

¹⁹⁹ Elsa E. Guðjónsson, „Prjónahúfur og peysuföt“, *Húsfreyjan*, 2. tbl., 1968, bls. 8, 10.

²⁰⁰ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HB 569, safnheimild, nóvember 2014.

samræmi við það hvernig peysuprjóninu var háttað í Evrópu á 16. og 17. öld enda prjónað með afar fíngerðum prjónum.²⁰¹

Fyrsti vísir að peysufötum eða peysubúningi (einnig nefndur húfubúningur) mun vera undir lok 18. aldar, en talið er að konur hafi lagað húfurnar eftir prjónahúfum karlmannna, eða eins og heimildin segir, eftir húfum skólapilta bæði í Skálholtsskóla og Hólaskóla. Svörtu peysuna er talið að konur hafi einnig tekið upp eftir karlmönnum, en það á að hafa gerst mun fyrr eða fyrir aldamótin 1700 af myndum að dæma. Peysan náði upp í háls og gjarnan með svörtu flaueli á börmum og framan á ermum.²⁰² Ekki er getið um kvenpeysu í rituðum heimildum hér á landi fyrr en á seinni hluta 18. aldar, en það er á sama tíma og konan í franskri og enskri fatatísku var að taka upp jakkasniðið frá karlatískunni. Konur áttu eftir að endurtaka það oft, til dæmis þegar súffragetturarnar í Englandi leituðu fanga í karlmannsbúningnum og klæddust jakka, vesti og blússu við síðu pilsin. Það átti reyndar einnig við þegar Coco Chanel nýtti frönsku sjómanns-peysurnar sem fyrirmynd að þægilegri fatnaði fyrir útivinnandi konuna í byrjun 20. aldarinnar og byrjaði að framleiða fatnað úr hinu eftirgefanlega vélprjónaefni „jersey“.²⁰³

Enginn heill peysufatabúningur er til hér á landi fyrr en á miðri 19. öld og seinni hluta þeirrar aldar höfðu peysufötin tekið litlum breytingum nema þegar farið var að sauma peysuna úr efni í stað þess að prjóna hana. Að prjóna slíkar peysur sem hér að framan hefur verið lýst, úr fínu bandi og á frekar mjög smáa prjóna, hefur þótt mjög tímafrek og erfið vinna. Auk þess þótti ekki annað við hæfi en að þæfa peysurnar að loknu prjóni sem hefur einnig verið vandaverk, það að prjóna nógu laust og í réttum hlutföllum við þæfinguna þannig að peysan héldi formi sínu. Sigurður Guðmundsson, málari sem hannaði skautbúninginn, tók fram í ritgerð sinni um íslenska kvenbúninga árið 1857, að honum þætti miður að konur væru farnar að taka upp á þeim ósið að sníða peysurnar úr klæði. Um síðir þurftu prjónapeysurnar að víkja en saumaða peysan eða treyjan hélt velli enda voru saumavélar nánast orðnar til á hverju heimili.²⁰⁴

Á þessum tíma var samkvæmt tiskustraumum samtímans ætlast til að kvenfatnaðurinn væri vel sniðinn að líkamanum, annað þótti lufsulegt. Þegar líða tók á 19. öldina urðu gagngerar breytingar á fatatískunni í hinum vestræna heimi, sem þróaðist meira í átt að fjöldaframleiðslunni. Vaxandi áhugi á íþróttum, útlífi og lestarferðalögum til fjarlæggra staða gerði það að verkum að efnisnotkun minnkaði í fatnaðinum, pilsin styttest og hreyfanleikinn

²⁰¹ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HB 569, safnheimild, nóvember 2014.

²⁰² Elsa E. Guðjónsson, *Íslenskir þjóðbúningar kvenna*, Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík, 1969, bls. 37-38.

²⁰³ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 182.

²⁰⁴ Elsa E. Guðjónsson, *Íslenskir þjóðbúningar kvenna*, 1969, bls. 42.

jókst. Efast var um notkun lífstykkja og annarra tækja og tóla sem áttu þátt í að afmynda líkamann á einhvern hátt. Þessar breytingar höfðu í för með sér víðtæka þróun í klæðnaði og klæðagerð, breytingar sem höfðu víðtæk áhrif hér á landi sem og annars staðar.²⁰⁵ Þrjónuð peysa var þannig talin henta mun betur en saumaðar treyjur, sérstaklega ef þær síðarnefndu voru með stálspöngum.

Yfir höfuð fullyrðum vjer að stálspengur eru óeðlilegur fatnaður og geta heilbrigðum mönnum ekki að gagni komið, heldur þvert á móti ollað vanheilsu og mikilla hörmunga fyrir konur og síðan þar af leiðandi fyrir börn þeirra. Vjer ætlum að bezta fari, að brjóst meyjar byrgi hlý bandpeysa krækt eða hneppt. Þrjónapeysur láta betur til en vaðmáls eða klæðispeysur, og sama er um heklaðar kápur. Í staðinn fyrir stálspennur og klæðispeysur, ráðum vjer hinum íslenzku meyjum og konum, að þrjóna og hekla sjer peysur og treyjur, sem eru voðfelldar og haganlega lagaðar eptir líkama þeirra, svo sem hann er þeim af Guði gefinn og myndaður, og fylgi þær þeim ráðum frá æsku, munu þær og börn þeirra hafa gott af.²⁰⁶

Hér fyrir neðan er umfjöllun um þrjónuðu peysuna, sem liðugri og þægilegri flík sem mun auðveldara væri að hreyfa sig í en í hinni saumaðu „dagtrejju“. Auk þess er lagt til að þrjónuð sé víð lengja eða hringlaga smokkur í þrjónavél sem síðan er þæfður til að sníða úr og sauma peysu.

„Peisan er óhentug, þegar vinna skal erfiðisverk, og eins við eldhússtörf. En þurfi húsmóðirin sjálf ekki að vera við frammiverk, nema til að skammta eða líta eftir, þá væri mjög viðkunnanlegt, að hún væri heldur í peisu en „dagtrejju“, ef hún fer vel. Það má alveg nota eins peisurnar úti og treyjurnar, en þær eru alltaf snotrari. Flauelið á ermum og börmum og slipsið gjörir þær tilbreytingameiri. Þær geta þá líka verið rúmar og liðugar, þó þær fari vel. Það má auk heldur hafa þær þrjónaðar, þrjóna víðar lengjur eða smokk í þrjónvél, klippa hann svo sundur eptir lykkju, þæfa svo smokkinn og pressa hann, og sníða úr honum peisuna. Smokkurinn þarf að vera svo víður, að úr honum fáiast herðabreidd baksins. Lengdin þarf hjer um bil 4 álnir þæfðar. Þessar peysur eru svo liðugar og þægilegar, að vinna má í þeim þess vegna alla vinnu.“²⁰⁷

Hér fyrir neðan fara nokkrar lýsingar á því að kvenfólk hafi ekki átt peysur, gera má þá ráð fyrir því að í staðinn hafi verið um að ræða saumaðar treyjur eða „stakka“. „Kvenfólk átti ekki peysur, þær létu sér nægja stakkinn sinn sem var stór og skjólgóður...“²⁰⁸ „... það var lítið

²⁰⁵ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, Ásdís Jóelsdóttir, Kópavogur, 2009, bls. 36.

²⁰⁶ Um klæðnaðinn (P.B.), *Norðanfari*, 37.-38. töl., 1885, bls. 76.

²⁰⁷ „Klæðaburður o.fl.“, *Kvennablaðið*, 12. töl., 1897, bls. 92.

²⁰⁸ Jóhanna Kristjánsdóttir frá Kirkjubóli, „Ullin okkar – ljúfar minningar“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1978, bls. 12.

prjónað í höndum annað en sokkadót og vettlingar. Það var ekki farið að prjóna fatnað og peysur fyrr en eftir að prjónavélarnar komu í Kaupfélagið. Allt var ofið.²⁰⁹ „En ég man ekki eftir að nokkur manneskja í minni sveit hafi átt prjónaða peysu. Ég var einn vetur í Eyjarhólum og þá var ég látin vinna mikið fram að jólum, en var aðra vikuna í eldhúsinu; síðan var ég látin vefa allan tímann frá jólum fram undir lok.“²¹⁰

Af þessu hér að framan má gera ráð fyrir að tilkoma prjónavélanna hafi ráðið úrslitum um tilvist peysunnar. Einnig má gera ráð fyrir því að saumaskapur á fatnaði með nýju saumavélunum og flottu innfluttu efnunum frá til dæmis Thomsens-Magasin, hafi þótt auðveldari lausn en að hafa fyrir því að spinna ullina og prjóna síðan peysuna eins fíngerða og hún var á peysufötunum. Enda fylgdu saumaverkstæði fínu deildaskiptu verslununum auk þess sem saumavélar voru, eins og áður sagði, orðnar mjög algengar á heimilum í byrjun 20. aldar.

Kvartað var yfir iðjuleysi Íslendinga í kringum aldamótin 1900, og má af því ráða að hér hafi verið til nóg af öllu og einskonar neyslusamfélag hafi ríkt, allavega í kaupstöðum og bæjum. Bæirnir fylltust nú einnig af ungum stúlkum sem fluttu unnvörpum úr sveitinni eftir að vistarskyldunni lauk, meðal annars til að læra karlmannafatasaum og fá vinnu á nýju og flottu klæðskeraverkstæðunum sem aðallega danskir klæðskerar stýrðu.²¹¹ Þannig að saumakunnátta og saumaður fatnaður var töluvert í fyrirrúmi í byrjun 20. aldar, en þegar fyrri heimsstyrjöldin hófst og deildaskiptu verslanirnar lögðu upp laupana og lítið sem ekkert var flutt inn, þurftu Íslendingar aftur að snúa sér að ullinni í meira mæli en áður.

Ullarverksmiðjurnar höfðu aðallega sinnt frumvinnslunni fyrir bændurna varðandi þvott og kemberingu, en í byrjun 20. aldar, þó aðallega eftir stríðið og á kreppuárunum, þegar lítið var flutt inn, var farið að huga að því að framleiða ofin efni til klæðagerðar. Vélprjónuð voð var aðallega unnin á heimilum í sveitinni eða á minni verkstæðum eða á svokölluðum prjónastofum eða verkstæðum í stærri bæjum.

Í sýningarskrá yfir sýningargripi á fyrstu almennu heimilisiðnaðarsýningunni, sem haldin var í Reykjavík árið 1921 og Heimilisiðnaðarfélag Íslands hafði umsjón með, er að finna margar síður með fjölbreyttri upptalningu á handprjónaafurðum, meðal annars belgvettlingum, fingravettlingum, handstúkum, þríhyrnum, sokkum, íleppum, togsjöllum og langsjöllum. En nánast hvergi er minnst á peysur, nema tvær karlmannspeysur og eina kvenpeysu, allar eftir Helgu Bergsdóttur frá Meðaldal í Dýrafirði. Í sýningarnefnd voru meðal annarra, Laufey

²⁰⁹ Auður Sveinsdóttir Laxness, „Spjallað við Hildi Jónsdóttur“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1978, bls. 13.

²¹⁰ Auður Sveinsdóttir Laxness, „Spjallað við Hildi Jónsdóttur“, *Hugur og hönd*, 1978, bls. 13.

²¹¹ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, 2009, bls. 31.

Vilhjálmssdóttir, annar af stofnendum Skrifstofunnar „Íslensk ull“ og Halldóra Bjarnadóttir, en hún var einnig titluð sem framkvæmdastjóri sýningarinnar.

Á þessum tíma var gjarnan lögð mikil vinna í fallega útprjónaða vettlinga og sjöl, enda mikilvægur hluti af sparifatnaði þess tíma. Og útprjónaðir vettlingar voru persónuleg eign hvers og eins í samlíkingu við útskorna muni úr tré. Að prjóna peysu hefur einnig þótt tímafrek vinna, mun auðveldara var að prjóna sokka og vettlinga og síðan grófar vinnupeysur fyrir karlmennina. Prjónið þótti gefa vel eftir og hentaði því vel sem vinnufatnaður.

Sparipeysur karlmanna voru oftast bláar með rauðri bryddingu, þó munu heldri menn hafa einnig átt rauðar peysur með blárri bryddingu. Í *Tímariti Hinz Íslenska bókmentafélags* árið 1894 birtist grein undir heitinu „Fyrir 40 árum“ eftir Ólaf Sigurðsson í Ási þar sem hann fjallar um húsakynni og klæðnað fjörutíu árum áður. „Sumir voru í bláum silfurhnepptum prjónapeysum í staðinn fyrir mussu, er fullkomlega sátu með manni eins og þær.“²¹² Í dánarbúi Sigurðar Guðmundssonar, bónda í Engey, sem lést sextugur að aldri árið 1774 er skráður fatnaður, þar á meðal bláar og brúnar peysur með hnöppum, tvær mussur, önnur tvíhneppt og sortuð, hin einhneppt „sortuð og lyngvuð“.²¹³

Árið 1899 voru auglýstar bláar og mislitar ullarpeysur hjá „Thomsens búð“ en í sömu auglýsingu var verið að auglýsa fjölbreyttan varning sem komið hafði með skipinu Lauru. Þessar bláu peysur, einnig mórauðar eða brúnar, voru jafnframt mikið auglýstar í blöðum undir lok aldarinnar og þá eingöngu sem karlmanns- og drengjapeysur.

Halldóra Bjarnadóttir gaf Búnaðarfélagi Íslands safn af gömlum munum, þar á meðal dökkbláa karlmannspeysu sem nú er í eigu Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi. Talið er að móðir Halldóru hafi prjónað þá peysu enda er áferðin á prjóninu nánast sú sama og lýst var hér að framan um „Svörtu peysuna“ sem hún einnig prjónaði. Í tímaritinu *Hugur og hönd* árið 1979 er nánari lýsing á því hvernig karlmannspeysan hefur verið prjónuð:

Bolur er prjónaður í hring og klippt upp úr að framan. Efsti hluti ermanna er prjónaður með bolnum og skáúrtaka upp að hálsmáli. Sniðið er úr hálsmáli að framan og lagt þunnt ullarefni með hálsmáli og börmum áður en bryddað er, þ.e. utan um klipptu kantana. Síðan eru teknar upp lykkjur á ermi og hún prjónuð ofan frá og niður. Talið er að peysan sé allt að 100 ára gömul.²¹⁴

²¹² Ólafur Sigurðsson, „Fyrir 40 árum“, *Tímarit Hinz íslenska bókmentafélags*, 15. árg., 1894, bls. 206.

²¹³ Grímur Ólafsson og Guðmundur Jónsson, „Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar“, *Saga*, 40. árg., 1. tbl., 2002, bls. 77.

²¹⁴ Vigdís Pálsdóttir, „Gömul karlmannspeysa“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1979, bls. 13; Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HB 611, safnheimild, nóvember, 2014.

Hér að neðan verður áfram fjallað um karlmannspeysur og vitnað í margar áhugaverðar greinar, birtar í heilu lagi, enda er innihald þeirra áhugavert að skoða sem heild. Færeysku duggarapeysurnar fyrir karlmenn sem mikið voru auglýstar til sölu hér á síðari hluta 19. aldar og í byrjun 20. aldar, voru á erlendum mörkuðum nefndar „islender“. Þær voru grófprjónaðar, ljósar að lit og með reglulegum „doppum“ eins og tíðkast ennþá í færeyskum og norskum (lusegenser) peysum. Eins og áður hefur komið fram voru nánast engar peysur fluttar út hér á landi undir lok 19. aldar. Mikill ruglingur virðist því hafa verið á því hvort Íslendingar hafi prjónað og flutt út slíkar peysur (duggarapeysur) á þessum árum undir heitinu „islender“.

Samkvæmt því sem fjallað er um hér, sem og í greininni eftir Halldóru Bjarnadóttur hér að neðan, geta Íslendingar ekki státað sig af því að hafa prjónað slíkar peysur á fyrrnefndum tíma, þó eitthvað hafi borið á grófari peysum úr lopa með grófum doppum en einnig öðrum algengari einlitum peysum eða peysum úr „sprengdu“ eða yrjuðu garni, sem lýst verður hér í framhaldinu.

Allt fram á 18. öld fluttu Íslendingar enga ull til útlanda, heldur unnu hana í voðir, peysur, sokka o. fl. bæði til heimabrukunar og útflutnings. Nú sjer maður á ári hverju auglýsingar í norðanblöðunum frá kaupmönnum um að tóvinna sje aðeins tekin upp í skuldir, annars ekki. Stöndum vjer í þessu, eins og sumu öðru á baki Færeyingum, sem til þessa dags ekki flytja út eitt ullarpund, heldur vinna ull sína í duggarapeysur og jafnvel kaupa ull frá Íslandi til þess að vinna hana. Nú er fólkstalan á Færeyjum hjer um bil 9000 manns, fjártalan um 70000, eða hjer um bil 8 kindur á mann. Á Íslandi munu vera hjer um bil 11 kindur á mann. En 9000 Færeyingar flytja á ári hverju út hjer um bil 80000 duggarapeysur, sem hver vegur 1 1/2, pund; en 72000 Íslendingar flytja svo gott sem enga út. Hvernig er þessu varið? Getum vjer ekki lært að prjóna duggarapeysur, eins vel og Færeyingar, þótt ekki væri hærra hugsað, eða má ekki vinna duggarapeysur úr íslenzkri ull eins vel á Íslandi eins og á Færeyjum? Ekki eru þó tilfæringarnar og vinnuvjelarnar fullkomnari á Færeyjum, en hjá oss. Færeyingar brúka enn þá skotrokkinn gamla, og prjóna með handprjónum eins og vjer. Nú kostaði duggarapeysan til skamms tíma 3 kr., og fengu því Færeyingar 2 kr. fyrir ullarpundið unnið; Íslendingar fá nú 80—90 aura fyrir ullarpundið óunnið. Hvort er betra? Færeyingar brúka sína lakari ull í duggarapeysurnar, en hina betri vinnuull hafa þeir til heimabrukunar. Það er á Færeyjum kallað dagsverk fyrir karl sem konu, að prjóna duggarapeysuna, sem jafnan er laust prjónuð, og má af þessu ráða, þegar tíminn, sem fer til að spinna og tvinna bandið, er til greina tekinn, að Færeyingar hafa betri daglaun á vetrardag við prjónavinnu, en Íslendingar yfir höfuð, þegar smiðinn, vefarann og fiskimanninn líður (sje gæftir og afli góður). Fyrst kaupmenn vorir eru farnir að amast við prjónlesi voru, eins og það hefir hingað til verið úr garði gjört, væri þá enginn vegur, að keppa við Færeyinga í peysuprjóni? Það væri þó framför, þótt lítil sje. Muna myndi oss um það, ef vjer, að tiltölu við Færeyinga, flyttum út 648000 duggarapeysur, sem með 3 króna virði gjöra: 1,944000 kr. Allt fyrir það ættum vjer laglegt ullarhár eptir bæði til heimabrukunar og útflutnings, því í 648000 peysur

fara ekki nema 972000 pund ulla, en vjer flytjum á ári hverju út hjer um bil tvöfalt við þessa upphæð.²¹⁵

Í *Fjallkonunni* árið 1892 eru auglýstar „Færeyskar peysur“ af mörgum stærðum í verslun Eyþórs Felixssonar. Í kringum aldamótin 1900 eru auglýstar til sölu peysur í brúnum og bláum litum. Einnig er mikið auglýst af færeyskum duggarapeysum sem margir erlendis kölluðu „islender“ og héldu að kæmu frá Íslandi, eins og áður er nefnt. „Menn þekkja lítið sem ekkert til Íslands annað en að það sé merkilegt söguland, að þaðan komi góð síld og duggarapeisur — sem þó reyndust vera hinar alkunnu færeysku — og að hér væru til litlir hestar, sem væru loðnir eins og geitur.“²¹⁶

Einnig var mikið auglýst af færeyskum peysum á fyrstu áratugum 20. aldar. Í *Norðanfara* frá árinu 1880 er sagt frá því að mun meira hafi selst af duggarapeysunum til Hafnar en séu það ekki núna. Aftur á móti séu Færeyingar að kaupa íslenska ull og „tæta“ allmikið af duggarapeysum eftir því sem sjá mátti í skýrslum *Fróða*. En þar var talið að Færeyingar hafi komið til Hafnar árinu á undan með 50.000 peysur, og að samkvæmt fólksfjölda sem þá var talinn í Færeyjum, eða 10.000 manns, eða 50 peysur frá hverju 10 manna heimili eða 5 peysur á hvern einstakling. Þeir séu þó vélalausir eins og Íslendingar og því líklegt, eins og þar stendur „...að okkur væri eins til vinnandi að vinna að peysugjörð eins og þeim, og væri nauðsynlegt að fá skýrslur um verð þessara „Færeysku peysa“ og hvað þær mundu vera þungar, svo af því mætti ráða hvernig peysugjörð þessi borgaði sig.“²¹⁷

Næst smjörgerðinni kemur því ullarvinnan. Það er leitt til þess að hugsa, að tóvinnan, sem áður var svo mjög iðkuð hjer á landi, skuli til skamms tíma hafa verið að smáleggjast niður, þangað til ullarverksmiðjurnar fóru að koma upp. En þó ullarverksmiðjurnar vinni nú allt fljótar, ef ekki betur, geta bændur eptir sem áður stundað suma ullarvinnu, einkum þrjón og vefnað. Því þó ekki standi nema þrjú til fjögur bændabýli í hverfingu eiga þau að geta útvegað sjer bæði vefstaði og þrjónavjelar og notað hvortveggja í sameiningu og með samlögum bæði að því er snertir efni og vinnuafli. Það er leitt að vita til þess, að nú skuli ekki vera eptir nema nafnið tómt af öllum þeim ullariðnaði, sem áður var í landinu, og að jafnvel aðrar smærri þjóðir eins og t. d. Færeyingar skuli vera farnir að hagnýta sjer hinn forna markað vörn og sigla með vörur sínar undir voru nafni, þannig er t. d. í Danmörku seldar »íslenzkar peysur« og »íslenzkir sokkar«, sem aldrei hafa Íslandi sjeð, en eru búnar til á — Færeyjum. Það eru hvítir, vel til búnir ullarbolir og ullarsokkar, sem íþróttamenn eru nú farnir að stássa með á veturna víða erlendis. Hví skyldum vjer íslendingar nú ekki geta tekið upp þessa og því um líka tóvinnu aptur, þegar hún er eins vel borguð, eins og þessar »íslenzku«

²¹⁵ Pistill ritstjóra, *Ísafold*, 2. apríl, 1881, bls. 21-22.

²¹⁶ „Frá Noregi“, *Kvennablaðið*, 2. tbl., 1900, bls. 10.

²¹⁷ „Nokkur orð um vöruvöndun og vörumat“, *Norðanfari*, 39.-40. tbl., 1880, bls. 80.

peysur? Mig minnir þær kosti 10—12 kr. í búðum erlendis. Allur iðnaður verður að fylgja með tímanum, og eg er viss um, að ef einhverjir fengu sjer góðar fyrirmyndir af þessum »íslenzku peysuma og »íslenzku sokkum«, mætti hafa talsverðan hag af að búa til bæði það og annað úr ullinni okkar.²¹⁸

Orðið „duggarapeysa“ sem í raun þýðir einfaldlega „sjómannspeysa“, gæti einnig bent til þess að sjómenn hafi aðallega notað slíkar peysur og jafnvel prjónað þær sjálfir. Í Evrópu fyrr á öldum voru það nær eingöngu karlmenn sem prjónuðu, en talið er að prjónið hafi borist til Evrópu frá Miðjarðarhafslöndum á síðari hluta miðalda og þaðan til norður Evrópu.²¹⁹ Prjónið var iðngrein á miðöldum með sveinum og meisturum, auk þess sem stofnuð voru prjónamannafélög.

Nýkomið

handa sjómönnum:

Ollukápur.
Ollubuxur.
Sjóhattar.
Trébotgaskór.
Færeyskar peysur.
Íslenskar peysur.
Íslensk ullar-nærföt.
Sjövætlingar.
Sokkar.
Treflar.

Kaupfél. Reykvíkinga.

Gamla bankanum.

Ritstjóri og ábyrgðarmaður:

Ólafur Friðriksson.

Prentsmiðjan Gutenberg.

Myndir 22 og 23: Sjómannspeysur og aðrar vinnupeysur karlmanna frá fyrri hluta 20. aldar, svokallaðar „Íslenskar peysur“ geta talist undanfarar fyrir grófprjónaðar lopapeysur sem voru orðnar algengar á fjórða áratugnum. Sjómannspeysan hér til vinstri er varðveitt á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi. Til hægri má sjá auglýsingu frá 1922, en til eru auglýsingar allt frá 1917, sem auglýsa slíkar peysur og er ekki ólíklegt að um samskonar peysur sé að ræða og sjómannspeysan hér á myndinni.

Eins og áður hefur verið nefnt, er talið að prjónið hafi borist til Íslands með erlendum sjómönnum. Þannig að ýmislegt bendir því til þess að sjómenn, allavega erlendir, hafi prjónað og að sjómannspeysur hafi verið þykkar úr grófu bandi eða eitthvað þynnri og þá mikið útprjónaðar vegna þess að þá verða þær „tvöfalt“ þykkri.

²¹⁸ Ágúst Bjarnason, „Þjóðhagir og þjóðarmein“, *Andvari*, 1. tbl., 1905, bls. 186-187.

²¹⁹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 88.

Einkennandi voru líka „svarthvítu“ litirnir sem mynduðu mismunandi munstur á peysurnar, en þó álíka að sjá, hjá þessum erlendu sjómönnum. Einnig má gera ráð fyrir því að veiðihafnir í mismunandi löndum hafi haft sín eigin peysumunstur. Þannig var einnig mögulegt að sjá hvernar þjóðar sjómennirnir voru, þó þeir töluðu ekki sama tungumálið, þá þekktust þeir á einkennandi en mismunandi svarthvítu peysumunstrum.²²⁰

Á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi er varðveitt svokölluð „sjómannspeysa“ frá árunum í kringum 1920-1930 og jafnvel eitthvað síðar.²²¹ Halldóra Bjarnadóttir birtir uppskrift af peysunni í 30. árgangi ársritsins *Hlínar* á bls. 101 og byrjar uppskriftin á þessa leið: „Handprjónuð karlmannspeysa. (Sljett prjón). Band er notað það sama og í leistana (2 þættir hvítir, einn dökkgrár, gott vorullartog, fremur linsnúið, 2 lopar spunnir saman).“²²² Á fylgimiðum peysunnar á safninu, sem Halldóra ritar sjálf, kemur fram að mörg þúsund slíkar peysur hafi verið seldar í verslunum hér landi, meðal annars í veiðarfæraverslunum og að þær hafi verið framleiddar aðallega Norðanlands en einnig á Vestfjörðum, í Reykjavík og á Akureyri. Ekki er getið um að slíkar peysur hafi verið fluttar út. Á fylgimiðanum kemur fram að í peysuna sé gjarnan notað þrefalt togband, tveir hvítir og einn grár en þelband sé notað í kragann og framan á ermum en ekki neðan á bol.²²³ Peysan er frekar grófprjónuð og hefur þannig verið fljótprjónuð. Bandið er þríundið í hnykil, en þar var gert til þess að litirnir myndu blandast vel saman. Ásýndin minnir á svokallað „sprengt“ eða yrjött band eins og notað er í sokkaleista, eða eins og Halldóra lýsir hér að framan í *Hlín*. Peysan er hringprjónuð í hólk með sléttu og prjóni upp að öxl og peysan síðan felld saman á öxlum. Í hálsmáli er prjónaður tvöfaldur stroffkragi. Ermar eru prjónaðar ofan frá og niður. Peysan er þvegin og pressuð áður en klippt er upp fyrir handvegi og ermar saumaðar í. Gera má ráð fyrir að slíkar peysur hafi hugsanlega einnig verið prjónaðar úr blöndu af spunnu bandi og óspunnum lopa.

Peysur þessar voru kallaðar „Íslenzkar peysur“ vegna þess að í auglýsingum alveg frá því fyrir aldamótin 1900 er mikið um að auglýstar séu færeyskar peysur til sölu, eins og áður hefur verið nefnt, en í auglýsingu frá árinu 1917 er getið um „Færeyskar peysur“ og nokkru neðar í sömu auglýsingu eru einnig nefndar „Íslenzkar peysur“.²²⁴ Árið 1922 eru auglýstar íslenskar peysur í Kaupfélagi Reykvíkinga undir yfirskriftinni „Nýkomið handa sjómönnum“.²²⁵ Gera

²²⁰ „Fyrr á öldum voru það karlar einir sem máttu prjóna“, *Heimilistíminn*, 9. nóvember, 1978, bls. 10.

²²¹ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, umsögn Halldóru Bjarnadóttur um peysuna, safnheimild, nóvember, 2014.

²²² „Handprjónuð karlmannspeysa“, *Hlín*, 30. árg., 1. tbl., 1947, bls. 101.

²²³ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, „Sjómannspeysa“: umsögn Halldóru Bjarnadóttur um peysuna, safnheimild, nóvember, 2014.

²²⁴ Vöruhúsið, *Vísir*, 7. árg., 181. tbl., 1917, bls. 2.

²²⁵ Kaupfélag Reykjavíkur, *Alþýðublaðið*, 48. tbl., 1922, bls. 3.

má ráð fyrir að peysurnar sem kallaðar voru erlendis „islender“, sem fjallað var um hér að framan, hafi verið færeyskar – hvítar í grunninn og með dökku doppóttu munstri sem þakti bol og ermar. Þó hefur höfundur skýrslunnar rekist á tvær ljósmyndir sem sýna íslenskar eftirlíkingar af slíkum peysum, nema að þær eru mun grófprjónaðri og úr lopa.

Í Hallandi í Svíþjóð þekkjast, allt frá árinu 1650, sjómannspeysur eða vinnupeysur sem einnig voru söluvara. Þær voru prjónaðar úr „Islandsull“, sem þótti léleg og verka þurfti mikið áður en hægt var að spinna úr henni.²²⁶ Þessar peysur minna einnig á færeysku peysurnar, en eru með mun þéttara og samfelldara munstri í hvítu og dökku en þær eru einnig nefndar „islandströjor“, og til staðfestingar á því eru þær ennþá nefndar því nafni í safnkosti þeirra safna í Svíþjóð sem eiga slíkar peysur.²²⁷ Í Noregi er einnig að finna svipaðar peysur og eru þær einnig nefndar „islender“.

Samkvæmt peysunni á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi hafa þessar „Íslenzku peysur“, eins og áður sagði, verið gróf-, laus- og fljótprjónaðri en þær færeysku, norsku og sænsku. En allar hafa þær svipað útlit, hvítar með dökku munstri og notaðar sem sjómanns- og almennar vinnupeysur. Einnig má gera ráð fyrir að hér sé um að ræða forvera „íslensku lopapeysunnar“, allavega hvað varðar prjónið, gróf- of fljótprjónuð og að hugsanlega hafi verið notaður „lausspunninn lopi“ og að margundið hafi verið í hnyklana. Og það að þessar peysur hafi þegar verið komnar í sölu um 1917 segir okkur líka að hér geti verið um „elstu lopapeysurnar“ að ræða.

Breyttir búsetu- og starfshættir á fyrstu áratugum 20. aldar urðu til þess að konur fóru að prjóna úr óspunnum lopa. Vinnuaflið var orðið fámennara til sveita vegna afnáms vistarbandsins og vistarskyldunnar eins og áður hefur verið minnst á. Spunnavinnan var tímafrek og það var ekki mannskapur til að sinna því og því til staðfestingar eru frásagnir af því að tilraunir hafi verið gerðar með lopaprjón allt frá 1916-18 en gera má ráð fyrir því að það hafi jafnvel þekkt fyrr. Talið er að konur hafi ekki þorað að segja frá því þar sem slík vinnubrögð þóttu hugsanlega til smánar, það er að vinna úr óspunnum lópanum.²²⁸

Vegna þessa hefur verið erfitt að komast yfir heimildir um hvort lopinn hafi verið notaður fyrir þann tíma. Lopinn eða lopastrengirnir eru allavega komnir til vegna vélvæðingarinnar og því má gera ráð fyrir að óspunninn lopi hafi ekki verið fyrir hendi fyrir tíma tóvinnuverkstæðanna sem sett voru á stofn hér á landi rétt fyrir aldamótin 1900. Einnig má gera

²²⁶ Hulda Jósefsdóttir, „Norræn prjónahefð og prjónarannsóknir“, *Húsfreyjan*, 36. árg., 3. tbl., 1985, bls. 5-6.

²²⁷ Digitaltmuseum, sótt 11.12.2014,

http://digitaltmuseum.se/011024371236?page=10&search_context=1&query=stickad&rows=48&pos=468&js=1&sort_by=date&count=557

²²⁸ Anna Sigurðardóttir, *Vinna kvenna á Íslandi í 1100 ár*, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1985.

ráð fyrir því að velmegun hafi verið hér nokkur þegar mikill innflutningur var á fataefnum og prjónavélum í byrjun aldarinnar og að það hafi komið niður á kunnáttu í spuna og prjóni sem síðar hafi flýtt fyrir notkuninni á lopanum þegar þjóðin þurfti að snúa sér aftur að ullinni.

Þess vegna var til nóg af öllu þegar deildaskiptu verslanirnar seldu sem mest af innfluttum efnum, peysum, garni og fleira. Aftur á móti þegar líður að fyrri heimsstyrjöldinni og deildaskiptu verslanirnar leggjast af og skortur er orðinn á bandi í prjónavélarnar fer saga lopans og lopapeysunnar að þróast mun hraðar.

5.2. Erlendir áhrifavaldar

Árið 1928 eru auglýstir hringprjónar í versluninni Baldursbrá í Reykjavík.²²⁹ Elsa E. Guðjónsson taldi þó að þeir hefðu ekki verið orðnir algengir fyrr en á fjórða áratugnum.²³⁰ Fyrir þann tíma prjónuðu konur í hring á fjóra eða fleiri prjóna, allt eftir því hvað prjónið var mikið um sig. En hringprjónarnir flýttu mikið fyrir peysuprjóninu, bæði hvað varðar umfang og þyngd prjónsins. Í tilfelli peysuprjónsins úr óspunnum lopa, á það bæði við um fjölda prjónalykkja og þykkt lopans, það að halda þeim saman í einum samfelldum hring, sem hjálpaði til að auka hraða prjónsins, sérstaklega í slétta prjóninu. Það að hægt væri að prjóna hratt var ein af höfuðástæðunum fyrir því að síðar var hægt var að „fjöldaframleiða“ handprjónaðar lopapeysur til útflutnings.

Í báðum heimsstyrjöldunum höfðu bandarískar konur prjónað peysur í þúsundatali fyrir hermennina á vígvellinum, eða eins og það var kallað „Knitting for Victory“.

During World War I Americans of all ages were asked by the United States government to knit wool socks, sweaters, and other garments to warm American soldiers at home and abroad. Most of this knitting was produced by volunteers working under the auspices of the American Red Cross. During the course of the war more than 6,000 Seattle-area knitters as well as knitters from other parts of the state produced hundreds of thousands of knitted items for the war effort. The United States declared war on Germany on April 6, 1917. Germany surrendered and the war was over on November 11, 1918.²³¹

Víða var prjónað og allar stundir nýttar til þess að afreka sem mest enda mikil þörf á því eftir að Bandaríkjamenn sögðu Þjóðverjum stríð á hendur 1917 og þar til þeir síðarnefndu gáfust upp og stríðinu lauk 1918.

²²⁹ Verslunin Baldursbrá, *Vísir*, 10. ágúst, 1928, bls. 4.

²³⁰ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Hugur og hönd*, 1985, bls. 12.

²³¹ Free Encyclopedia of Washington State history „Knitting for Victory - World War I“, sótt 15.11.14.
http://www.historylink.org/content/printer_friendly/pf_output.cfm?file_id=5721.

In Washington state, as elsewhere in the country, knitters worked both at home and in social groups. Any church, any women's group, any auxiliary, any school, any neighborhood and many workplaces spent 1917-1918 together knitting for the Red Cross war relief effort. Knitting was acceptable at work, at school, at home, on public transportation, at social events, in theaters, and even in church.²³²

Í seinni heimsstyrjöldinni prjónuðu bandarískar konur fyrst fyrir bresku hermennina undir heitinu „Bundles for Britain“, en síðan fyrir sína eigin (1941-1945) eftir að Japanir réðust á Pearl Harbour. Meira að segja var forsetafrúin, „First Lady Eleanor Roosevelt“, þekkt fyrir slíkan prjónaskap auk þess sem auglýsingaspjöld og umfjallanir í blöðum birtust af frægum leikkonum við prjónaskap eins og til dæmis Josephine Baker og Marilyn Monroe. Margir þeirra sem prjónuðu höfðu einnig sem börn og ungt fólk prjónað fyrir hermennina í fyrri heimsstyrjöldinni. „Many of the earliest knitters for World War II had knit for Victory as children or young adults during World War I. Knitting was for them a natural and immediate response to war“.²³³ Eftir stríð sat eftir mikil kunnátta í prjóni og mikið af uppskriftabókum og blöðum fyrir prjón voru gefnar út og mikil prjónatíska breiddist út.

Þegar minst er á íslenskan ullariðnað, framför hans og framtíð, má ekki gleyma að geta um prjónaskapinn. Hann fer sigurför um landið okkar eins og önnur lönd, það gerir tískan. Á stríðsárunum komst prjónaskapur í algleyming og allur heimur prjónar síðan, svo að segja. — Prjónastofur nokkrar eru starfræktar hjer á landi hin síðari ár, og stunda framleiðslu sína af kappi. Þá er fjöldinn allur af prjónavjelum um land alt, bæði í bæjum og sveitum, svo tæplega er nú nokkurt heimili á Íslandi, sem ekki nýtur góðs af vjelprjóni. — Handprjón er og iðkað í stórum stíl víðsvegar um land, skólarnir veita fræðslu, auk heimilanna. Námskeið eru og haldin til og frá um landið í vjelprjóni. Þessi iðja öll er því á góðum vegi, og eykur mjög mikið notkun ullarinnar í landinu. — Með þeim tilraunum, sem verið er að gera um framleiðslu á sjerstaklega vönduðu ullarbandi, bæði fyrir handprjón og vjelprjón, mun innflutningur á útlendu ullarbandi minka að mun, enda þarf svo að vera. (Prjónlessýningarnar í Reykjavík). En fleira þarf landsfólkið til fatnaðar, híbýlabúnaðar og rúmfatnaðar en það, sem prjónað er og í verksmiðjunum unnið. Þær klæðaverksmiðjur, sem til eru, geta ekki afkastað meiru af vefnaði en þær gera, nfl. unnið fataefnin handa landsmönnum; sú framleiðsla hefur stórum aukist vegna innflutningshaftanna hin síðari ár.²³⁴

²³² Free Encyclopedia of Washington State history, „Knitting for Victory - World War I“, sótt 15.11.14, http://www.historylink.org/content/prINTER_FRIENDLY/pf_output.cfm?file_id=5721.

²³³ Free Encyclopedia of Washington State history, „Knitting for Victory - World War II“, sótt 15.11.14, http://www.historylink.org/content/prINTER_FRIENDLY/pf_output.cfm?file_id=5722.

²³⁴ Halldóra Bjarnadóttir, „Ullariðnaður á Íslandi“, *Hlín*, 1939, bls. 73.

Vetrarólympíuleikarnir voru fyrst haldnir árið 1924 og eftir það á fjögurra ára fresti og í tengslum við þá jókst áhugi á vetraríþróttum, gönguferðum og almennri útivist sem hafði einnig mikil áhrif á þróun útivistarfatnaðar. Ráðlagt var að klæðast nærfatnaði helst úr ull, silki eða bómull og ytri fatnaði úr ull og þótti íslenska ullin henta vel fyrir slíkan fatnað. Vísinda- og fræðimönnum sem stunduðu leiðangra hér á landi þótti íslenska ullin vera hlýrri en nokkur önnur ull þar sem hún hélt vel hita þótt hún væri blaut og köld.²³⁵ Það komst sem sagt í tísku að stunda útivist og fara á skíði, í veiði og í fjallgöngur.

Íslenska ullin var orðin eftirsótt og í framhaldi af því fóru möguleikar að opnast fyrir íslenskar þrjónavörur á erlendum mörkuðum. Eftirspurn erlendra aðila eftir íslenskum handþrjónavörum úr ull var þegar fyrir hendi, eins og fram kom í kaflanum um Skrifstofuna „Íslenzk ull“. Margir, þá helst borgarbúar, fengu nú almennt sumarfrí og vinnudagar styttnust, og fyrir þá var umgengni við náttúruna farin að skipta miklu máli. Það þótti sýna ákveðna velmegun að hafa „tækifæri og efni á“ að eiga slíkan frítíma og var falleg útþrjónuð útivistar-eða ferðapeysa eitt helsta stöðutáknið fyrir þá ímynd. Tvíbanda- og fallega útþrjónaðar peysur voru því orðnar vinsælar útivistarpeysur víða erlendis, aðallega á fjórða áratugnum og síðar. Hér á landi mátti sjá erlenda ferðamenn klæðast slíkum peysum til að ganga á fjöll og stunda skíði, en einnig ýmsa íslenska menningarfrömuði. Þessi þróun varð til þess að hér tóku að þróast hlýjar og áberandi munstraðar útivistar- og skíðapeysur á fjórða og fimmta áratugnum, þá helst fyrir tilstuðlan Skrifstofunnar „Íslenzk ull“.

Þannig að nú voru kvenpeysur úr lopa einnig orðnar vinsælar, eins og sjá mátti meðal annars í auglýsigum frá 1942 „Fallegar hvítar og mislistar lopapeysur, á konur og karla...“.²³⁶ Því er óhætt að segja að ullar- og lopapeysur og peysumunstrin hafi byrjað að mótast í tengslum við þær fjölmörgu peysur sem voru til sýninga og sölu hjá Skrifstofunni „Íslenzk ull“. Og að fyrstu þrjónahönnuðirnir hafi verið íslenskar konur (ónafngreindar) af öllu landinu sem tóku þátt í samkeppnum, sýningum og sölu hjá þeim, eins og áður hefur komið fram.

Bíllinn festi sig í sessi eftir að Henry Ford fór að fjölðaframleiða bíla sem gerði almenningi mögulegt að eignast slíkan grip.²³⁷ Fyrstu bílarnir voru ekki sérlega einangraðir og hlífðu hvorki vatni né vindi og fólk var oft illa búið til fara í bílunum.²³⁸ Þessar voru menningaráhrif frá Rússlandi sem hentuðu vel til bílferða sem og annar skinnfatnaður og ekki síður þrjónaður fatnaður. Allavega þannig birtist það á forsíðu tískutímaritsins *Vouge* árið 1925, en þar má sjá

²³⁵ Guðlaugur Rósinkranz, „Ullar- og skinniðnaður“, *Samvinnan*, 7. hefti, 1937, bls. 104-105.

²³⁶ „Fallegar lopapeysur“, *Vísir*, 16. febrúar, 1942, bls. 4.

²³⁷ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 158, 258.

²³⁸ *Samvinnan*, „Verðlaun fyrir beztu tillögur um ferðaföt karlanna“, *Samvinnan* 1. hefti, 1945, bls. 70.

teiknaða tískumynd af konu með þetta „skinnhjálmshúfu“ um höfuð sér íklædda síðri peysu eða peysukjól með hringlaga „lopapeysumunstri“ yfir barm og upphandleggi á ermum sem sameinast síðan í hringlaga umgjörð yfir barm og axlir. Munstrið endurtekur sig neðan á ermum og bolstykki (kjólstykki). Hönnuður að flíkinni er hin þekkta Sonia Delaunay, textílhönnuður sem ættuð var frá Rússlandi, en myndin er teiknuð af Georges Lepape sem var þekktur tískuteiknari á þessum tíma.²³⁹ Ef til vill hefur þessi áberandi tískumynd framan á hinu heimsþekkta tímariti haft eitthvað að segja um þróun peysumunstra.

Tuttugu árum síðar, þ.e. árið 1945, vildi *Samvinnan*, tímarit Sambands íslenskra samvinnufélaga, vekja athygli á þessum málum og hvatti til úrbóta á því að bílar væru ekki nægjanlega vel einangraðir. Sett var af stað verðlaunasamkeppni þetta ár um bestu tillögurnar að ferðafatnaði fyrir karlmenn. Gera skyldi ráð fyrir því að búningurinn hentaði jafnt sveitamanni í kaupstaðarferð sem og kaupstaðarmanni á ferð í sveit, hvort heldur sem ferðast væri á hesti, í bifreið, flugvél eða á skipi. Með tillögunum átti að fylgja greinargóð lýsing í máli og myndum.²⁴⁰ Ekki fylgir þó sögunni hver úrslit keppninnar urðu.

Edward VIII klæddist símunstruðu vesti og peysu í mörgum litum árið 1921 sem prjónuð voru af prjónakonum frá Fair Isle, en eyjan er hluti af skosku Hjaltlandseyjunum. Edward var mikil tískufyrirmynd á þessum árum og sérstaklega eftir að hann kynntist Wallis Simpson sem hann kvæntist árið 1937, en með því afsalaði hann sér krúnunni.²⁴¹ Talið er að norrænir landnemar á 9. öld hafi innleitt sauðfé til Fair Isle, en að prjónaþekkingin hafi borist til eyjanna með spænskum skipbrotsmönnum á seinni hluta 16. aldar.²⁴² Á tímum skútusiglinga á fyrri hluta 19. aldar voru Hjaltlandseyjar mikilvæg millihöfn fyrir skip á leið sinni til Íslands og er ekki ólíklegt að áhrif í prjóni og munsturgerð hafi borist á milli landanna.²⁴³ Ullin þar er einstaklega mjúk og betur fallin til að prjóna úr heldur en að vefa og því hefur prjónið verið helsta iðn eyjaskeggja og mikilvægur atvinnuvegur enda sáust konur prjóna þar öllum stundum.

Peysuuppskriftir með munsturprjóni í anda Fair Isle voru mjög vinsælar snemma á þriðja áratugnum og næstu áratugi á eftir. Þekktastar eru peysurnar fyrir að vera þverröndóttar og símunstraðar eða einlitar með munsturbekkjum á mismunandi stöðum, á seinni hluta fimmta og síðan á þeim sjötta mátti sjá fíngerðan munsturbekk í kringum hálsinn.²⁴⁴ Hin síðari ár má einnig

²³⁹ Vogue Magazine Archive, <http://www.vogue.co.uk/magazine/archive/issue/1925/January>, sótt 12.1.15

²⁴⁰ *Samvinnan*, „Verðlaun fyrir beztu tillögur um ferðaföt karlmanna“, *Samvinnan* 1. hefti 1945, bls. 70

²⁴¹ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 189.

²⁴² Ann Møller Nielsen, *Alverdens Strikning: historie og teknik*, Forlaget Ariadne, Fredericia, 1988, bls. 55.

²⁴³ Ann Møller Nielsen, *Alverdens Strikning: historie og teknik*, 1988, bls. 54.

²⁴⁴ Ann Møller Nielsen, *Alverdens Strikning: historie og teknik*, 1988, bls. 56.

sjá hringlaga munsturbekk á berustykki peysanna frá Fair Isle sem svipar mjög til íslensku lopapeysunnar.

Á 19. öld og á fyrri hluta 20. aldar var vinsælt að klæðast fatnaði sem hafði vísun í klæðnað sjómanna eins og vinsældir þessara litríku og munstruðu peysa frá Fair Isle segja til um.²⁴⁵ Í þessu samhengi má einnig nefna áherslur Coco Chanel þegar hún leitaði fyrirmynda fyrir teyjanlegu efnin til sjómannspeysanna, eins og áður hefur verið nefnt.²⁴⁶ Matrósafötin sem var klæðnaður sjóliða eftir miðja 19. öld varð einnig sérlega vinsæll barnafatnaður á drengi lengi fram eftir 20. öldinni, en fræg er einmitt ljósmynd af Edward VIII um aldamótin 1900, þá ungur að aldri, þar sem hann er klæddur slíkum fatnaði.²⁴⁷

Þegar Íslendingar fluttu sem mest út af hespulopnum með íslenskum uppskriftum af lopapeysum á sjöunda og áttunda áratugnum, er aldrei að vita nema að það hafi haft smitandi áhrif víða erlendis, en í dag má sjá svipuð einkenni í munstri berustykkja á garnpeysum til dæmis frá Fair Isle og á íslensku lopapeysunni. Vitað er að Anna Ásmundsdóttir sem var annar eigenda Skrifstofunnar „Íslensk ull“ ferðaðist til Hjaltlandseyja á fimmta áratugnum og kom meðal annars aftur með barnapeysu sem hún keypti þar, en peysan var einlit og með stuttum hringlaga munsturbekk kringum hálsmálið. Þær Anna og Laufey Vilhjálmsdóttir ferðuðust mikið erlendis og leituðu víða fanga varðandi munsturmöguleika.²⁴⁸ Í *Mynzturbók* sem gefin var út af þeim árið 1944 er uppskrift af tvíbanda vettlingum og sömu munstur eru síðan notuð á þrjónaða peysu í sömu bók, en munstrin í þessu tilviki eiga hugsanlega uppruna sinn frá Hjaltlandseyjum, Svíþjóð og Noregi. Árið 1949 er einnig greint frá því að þær hafi verið milliliðir fyrir íslenskar þrjónavörur erlendis í gegnum Rauða kross Íslands og því er aldrei að vita nema eitthvað af íslenskum þrjónamunstrum hafi dreifst víða.

Þá má sjerstaklega nefna hjer mjög virðingarverða stofnun, sem nú um nokkur ár hefur haft söлумiðstöð fyrir íslenskan heimilisiðnað, nefnilega „Íslensk ull“. — Sú stofnun hefur keypt ýmislegar framleiðsluvörur úr íslenskri ull af öllu landinu, og hefur það komið mörgum mjög vel, bæði framleiðendum og kaupendum. — Forstöðukonur hafa haft sýningar víðsvegar um landið og árlega í Reykjavík. Einnig sýnskenslu í vjelpþróni o. fl.— Sölustofan hefur einnig selt til útlanda, meðal annars Rauða Krossi Íslands, sem hefur þurft að fá íslenskan ullarvarning handa þurfandi fólki erlendis. Íslenskar konur um land alt hafa sent Rauða Krossi Íslands stórgjafir af ýmiskonar fatnaði.²⁴⁹

²⁴⁵ A short history of Shetland knitting, sótt 15.11.14, <http://www.shetland-knitwear.com/history.html>; Ann Møller Nielsen, *Alverdens Strikning: historie og teknik*, 1988, bls. 54.

²⁴⁶ Ásdís Jóelsdóttir, *Tíska aldanna*, 2005, bls. 164.

²⁴⁷ Ásdís Jóelsdóttir, *Tíska aldanna*, 2005, bls. 82.

²⁴⁸ Munnleg heimild, Anna Höskuldsdóttir, nóvember, 2014.

²⁴⁹ Halldóra Bjarnadóttir, „Heimilisiðnaður á Íslandi síðustu 10 árin“, *Hlín*, 1. tbl., 1949, bls. 75.

Vinnandi og sjálfstæðar nútímakonur í byrjun 20. aldar þurftu einnig smekklegan og tískulegan vinnufatnað úr þægilegum efnum enda var fatalínan á þriðja áratugnum beinsniðin, einföld og hreyfanleg. Coco Chanel sá tækifæri og hannaði þrjónafatnað með einföldu sniði á hina útivinnandi konu. Þannig varð vélþrjónafatnaðurinn að viðurkenndri tískuvöru.²⁵⁰ Abstrakt - óhlutbundin munstur, form, línur og hreinir litir, í bland við áhrif frá fjarlægum menningarheimum, eins og indíánum og Egyptum, einkenndu einnig fatnaðinn.²⁵¹ Þannig að þrjónið, sem vél- og handþrjón, festi sig í sessi á þriðja og fjórða áratugnum.

Tímabilið frá kreppuárunum og fram yfir seinni heimsstyrjaldarárin einkenndist af vöruskorti og því var áherslan lögð á notagildi og endurnýtingu í fatnaði. Ready-to-wear fatnaður varð fánlegur á viðráðanlegu verði auk þess sem fatnaður sýndi ekki lengur stéttaeinkenni. Þeir sem höfðu minna á milli handanna gátu skapað sér eigin stíl og tíska snerti fólk úr öllum stéttum.²⁵² Straumar og stefnur voru sífellt að breytast, framandi menning, heimsviðburðir og tækninýjungar höfðu áhrif á fatastílinn hverju sinni. Í tengslum við tæknina átti það aðallega við um fjöldaframleiðsluna og gerviefnin (man-made fibers) auk þess sem tíska varð að alþjóðlegu fyrirbæri.²⁵³ Hér á landi var erfitt að nálgast erlendar vörur auk þess sem innflutningshöft og tollar voru sett á og hvatt var til þess að nýta það sem landið og miðin gáfu af sér, ullin af kindinni og fiskurinn úr sjónum, orðatiltækið „neyðin kennir naktri konu að spinna“ átti vel við tímabilið.

Lítil litagleði einkenndi klæðaefnin enda átti verksmiðjuíðnaður í Evrópu í erfiðleikum, því eingöngu var lögð áhersla á vopnaframleiðslu. Þó var hægt að krydda með fallegum tölum, nælum, slaufum og ýmsu öðru „krúttlegu“ eins og sjá má af ýmsum myndum frá fimmta áratugnum. Fallega munstraðar þrjónapeysur gátu fallið undir þessi fyrrnefndu áhrif.²⁵⁴

Heimssýningin í New York 1939 hleypti af stað ameríska draumnum sem átti eftir að hafa mikil áhrif á það að Bandaríkjamenn næðu „heimsyfírráðum“ á menningarsviðinu. Seinni heimsstyrjöldin stóð yfir 1939-1945 og með komu breska og bandaríska herliðsins hingað til lands komust Íslendingar í snertingu við heimsmenninguna; tónlist, dans og tíska. Fyrsta keppnin um fegurðardrottningu Íslands var árið 1939 og var það tímaritið *Vikan* sem stóð fyrir sýningunni. Næsta formlega fegurðarsamkeppnin var síðan haldin árið 1950 í Tívolínu í

²⁵⁰ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 181-182.

²⁵¹ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 179.

²⁵² *History of the World in 1,000 Objects*, Jill Hamilton o.fl. ritstýrðu, DK Publishing og Smithsonian, New York, 2014, bls. 372.

²⁵³ *History of the World in 1,000 Objects*, Jill Hamilton o.fl. ritstýrðu, DK Publishing og Smithsonian, New York, 2014, bls. 372.

²⁵⁴ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 191-193.

Vatnsmýrinni. Hugmyndir um fegurð voru lítið mótaðar hér á landi, en smám saman fór að gæta áhrifa og fyrirmynda frá erlendum tískustraumum og kvikmyndastjörnum í Hollywood.

Tískusýningar voru síðan haldnar reglulega á Hótel Borg, enda þótti smekkvísi í klæðaburði menningarvottur og voru tískusýningarnar tákn um mikla framför í klæðaburði íslenskra kvenna, hér á þetta helst við um sérsniðinn og saumaðan fatnað. Þátttaka ungra stúlkna í tískusýningum og tískuljósmmyndum á fatnaði, þá helst í tengslum við erlenda ferðabæklinga átti sinn þátt í að gera íslenskan ullarfatnað meira aðlaðandi og söluhæfari til útflutnings og átti það eftir að koma betur í ljós á sjötta og sjöunda áratugnum.²⁵⁵

Efnahagsleg og pólitísk áhrif, svo og tækni framfarir gerðu það að verkum að fatnaður varð minna íhaldssamur og nytsamlegri eftir seinni heimsstyrjöldina. Með auknu persónulegu frelsi gátu konur sýnt meira af líkamanum og tíska fór einnig smám saman að höfða meira til unga fólksins. Á sama tíma hafði dægurmenningin veruleg áhrif á þróun fatnaðar og gamlar „reglur“ um klæðnað urðu æ fyrirferðarminni.²⁵⁶

Hermannayfirbragð í drögtum kvenna á fimmta áratugnum réði einnig töluverðu í útliti peysanna en helstu einkenni voru nokkuð kröftugar og háar axlir og ísettar ermar sem einnig hafði áhrif á staðsetningu og útlit munstursins.²⁵⁷ Hér á landi má sjá útprjónaðar peysur með hringlaga munsturbekk frekar ofarlega á peysubolnum á fram- og bakstykkjum, en munsturbekkurinn hélt áfram á samsvarandi stöðum á efri hluta erma. En einmitt þannig var munstrið mun sýnilegra auk þess sem tvíbanda munsturhlutinn myndaði hlýlega umgjörð á viðkvæmu svæði líkamans fyrir kulda, það er í kringum barm og axlir.

Eftir sviptingar í stríðinu hafði konan aftur mikilvægu hlutverki að gegna sem ímynd kjarnafjölskyldunnar, dugleg við heimilisstörfin og barnauppeldið en jafnframt vel útlítandi og hafði ráð á því að fylgja nýjustu tískustraumum. Útivist og fyrirmyndar karlmaður, heimavinnandi móðir og vel upp alin börnin, var hin dæmigerða fullkomna fjölskylduímynd þess tíma. Sá sem fullkomnaði þá ímynd var tískukóngurinn Christian Dior sem kom fram með *New Look*-fatalínu sína árið 1947. Einkennandi var efnislítið og aðskornið bolstykki og efnismikill pilshluti sem var í andstöðu við vöruskort stríðsáranna.²⁵⁸

Útivist var hluti af lífsstíl hinna vefnuðu eftir stríð (eða eins og þróunin hafði verið fyrir stríð) og sérstaklega voru skíðaferðir vinsælt fjölskyldusport. Munstraðar flíkur hafa ætíð verið hluti af stöðutákni og á það við um erfiðleikastigið við það að búa til flíkina, það er hvort beitt

²⁵⁵ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, 2009, bls. 76.

²⁵⁶ *History of the World in 1,000 Objects*, Jill Hamilton o.fl. ritstýrðu, DK Publishing og Smithsonian, New York, 2014, bls. 374.

²⁵⁷ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 191-192.

²⁵⁸ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 194-196, 202.

hafi verið flókinni aðferð við að fá fram munstrið eins og er við munsturvefnað eða munsturprjón. Þannig má segja að litríkt og flókið útprjón hafi verið hluti af og í samræmi við stöðutákn þeirra sem á annað borð höfðu möguleika á að stunda útivist, jafnvel á framandi stöðum eins og Íslandi.

Kvenleikinn í Dior-línunni á þessum tíma smitaði einnig útlitið á peysunum, stuttar, aðskornar, útprjónaðar og með ísettum ermum eins og á saumuðum flíkum. Karlmannspeysurnar voru einnig munstraðar, stórgerðari og með beinum ísettum ermum. Allsráðandi peysutíska var sem sagt á fimmta og sjötta áratugnum, bæði í útivistar- og innipeysum, en dæmi um það má nefna peysusettin í kventískunni, stuttermi, aðskorin peysa og utan yfir laus síðerma og hneppt „golla“ í sama lit. Hér átti þetta bæði við um vél- og handprjónaðar peysur.

Í andstöðu við kröftugar axlir og ísettar ermar fimmta áratugarins var það A-lína Diorkónsins sem réði ríkjum á þeim sjötta.²⁵⁹ Þær áherslur skiluðu sér einnig í prjóninu og með slakandi og perulaga formuðum öxlum var nú hægt og auðveldara að útbúa samfelld munsturform yfir axlir, bak- og barm sem framkallað var með laskaúrtöku, síðar hringúrtöku. Aðferðirnar hröðuðu einnig prjóninu til muna. Hringprjóninn sem fest hafði rætur í prjónahefðinni hjálpaði mikið til við munsturprjónið á berustykki peysunnar.

Íslenskar peysur voru þá þegar, á fimmta áratugnum, komnar með munsturbekkinn mjög ofarlega á peysubolnum með úrtöku sem líktist laskaúrtöku en það myndaði þó skekkjur í munstrinu við úrtökuna. Einnig mátti sjá peysur með útfærslu af hringprjónuðum samfelldum munsturbekk á berustykki peysunnar, en nánar verður fjallað um það í kaflanum um lopapeysumunstrin. Úrtökurnar á íslensku tvíbandavettlingunum munu einnig hafa komið þar að góðum notum, enda hafði verið hvatt til þess að nýta íslensk vettlingamunstur og litasamsetningar í peysuprjónið. Tvíbandavettlingar höfðu verið algengir frá síðari hluta 19. aldar og afar vinsælir á fyrstu áratugum 20. aldar.

Það að nýta íslenska munsturarfleifð í mótnun peysumunstra átti rætur að rekja til áherslna í íslenska listiðnaðinum sem tók að þróast hratt upp úr fimmta áratugnum í tengslum við Heimilisiðnaðarfélag Íslands og Halldóru Bjarnadóttur, stofnun húsmæðraskólanna og Handiðaskóla Íslands og rekstur Skrifstofunnar „Íslenzk ull“ sem áður hefur verið vikið að. Í stefnuskrá þessara aðila var eitt af meginmarkmiðunum að nýta íslenska þjóðararfinn til aðgreiningar frá til dæmis öðrum Norðurlandapjóðum. Stofnun lýðveldisins árið 1944 ýtti undir þau sjónarmið.

²⁵⁹ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 204.

Á árunum kringum 1930 til 1950 einkenndist íslenskt samfélag gjarnan af höftum og vöruskömmtum og því oft talað um „haftaárin“ en þau voru mest áberandi á árunum 1930-1940 og síðan 1947 til 1950.²⁶⁰ Haftatímabilin sköpuðu þörfina til að nota ullina og óspunninn lopann enda var ekki annað í boði. Og þegar innflutningur eykst á sjötta áratugnum og vélvæðing fer smám saman að taka við dregur úr vefnaði og þrjóni á heimilum og í framhaldi minnkaði sjálfbær klæðagerð heimilanna en á sama tíma fór listiðnaðurinn vaxandi. Vinsældir tvíbanda- og útþrjónaðra peysa til útivistar með fallegum stílhreinum munstrum og litasamsetningum í sauðalitunum jukust til muna á sjötta og sjöunda áratugnum og vöruheitið „Íslensk lopapeysa“ varð til fyrir tilstuðlan ferðamanna sem hingað komu auk hins mikla útflutnings sem hófst á því tímaskeiði, eins og nánar hefur verið vikið að.

²⁶⁰ Lýður Björnsson, *Saga verslunar á Íslandi*, 2005, bls. 30.

6 Vélvædd afurð

6.1. Lopinn

Með stofnun Innréttinganna var í fyrsta sinn gerð tilraun til að færa heimilisiðnaðinn yfir í verksmiðjuform en fyrirtækið var starfrækt á árunum 1751-1788.²⁶¹ Síðan var lítið gert til að vélvæða ullariðnaðinn fyrr en með tilkomu fyrstu tóvélaverkstæðanna undir lok 19. aldar og rættist þá úr brýnni þörf landsmanna til að létta undir með ullariðnaði heimilanna. Algengt var því orðið að bændur sendu óunna ull í tóvélaverkstæðin enda hafði vinnufólki til sveita fækkað mikið á þessum árum.

Við upphaf ullarvinnslunnar hér á landi var farið að nota orðið „lopi“ yfir hinar snúðlausu ullarræmur (óspunnin kembd ull) sem fengnar eru við vinnslustigið milli vélkemberingar og vélsþuna.²⁶² Í síðustu kemberingunni er kembunni skipt niður í ræmur eða strengi áður en farið er inn í spunaferlið. Þessir strengir eru hringaðir eða undnir upp á stóra hringlaga valsa sem síðan var hægt að flokka niður í hringlaga „sneiðar“ eða plötur, um 5-7 cm þykkar og 20-23 cm í þvermál. Og það er þaðan sem orðið „plötulopi“ kemur.

Orðið lopi er gamalt orð úr handverkinu og komið af orðinu „að lyppa“. En það er heitið á vinnuferlinu eða undirbúningsverkinu að því að hefja spuna á halasnældu eða á rokk, það að búa til lyppur. Verkið hét að lyppa og lengjurnar lyppur þegar handkembd ull var teygð úr kömbunum (eða beint úr kömbunum) og „rúllað“ inn á milli fingra í lausar snúðlausar lengjur. Þetta var gert til að spuninn gengi betur fyrir sig þannig að spunabandið yrði jafnara og héldist þá einnig betur saman. Aldrei virðist þó hafa verið handþrjónað úr þessum handgerðu lyppum, til þess voru þær of gisnar.

Þegar spunavélarnar voru teknar yfir færðist nafnið yfir á hliðstætt stig í spunaferlinu, eða lopa sem voru þá snúðlausar samhangandi lengjur eða strengir. Í raun var þarna um sömu hugsun að ræða varðandi lopavinnsluna í verksmiðjunum og í handverkinu, það að lopastrengirnir voru aðeins hluti af undirbúningnum fyrir spunann. Lopinn var þannig ekki talinn fullunnin afurð því hann var á vinnslustiginu frá kemberingu yfir í spuna. Lopi táknaði þannig kembda ull sem búið var að teygja í lengjur eða strengi til undirbúnings fyrir spuna.

Lopastrengurinn úr verksmiðjunni myndar nokkuð gildan og samhangandi streng með blöndu af tog- og þelhárum. En það er einmitt vegna hinna fíngerðu og hrokknu þelhára sem umlykja löngu toghárin sem gerir það að verkum að lopastrengurinn myndar samfellda

²⁶¹ Hrefna Róbertsdóttir, *Landsins forbetran*, bls. 29.

²⁶² Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 95.

samhangandi lengju. Þrátt fyrir það er lopastrengurinn það gisinn að hann á auðvelt með að slitna og gliðna í sundur ef hreyft er við honum. En það er líka auðvelt að skeyta strengnum saman aftur og er það einnig fyrir verkan hrokknu þelháranna.

6.2. Að handprjóna úr lopanum

Eins og áður hefur verið vikið að var lopinn mikið notaður í vélprjónið frá því um 1920, að því sem best er vitað, og jafnvel fyrr, einfaldur, tvöfaldur eða þrefaldur og undinn tvisvar eða þrisvar upp í hnykli, eins og áður hefur verið vikið að í kaflanum um vélprjónið (á bls. 55). Sú tækni sem notuð var við að vélprjóna úr lopanum þróaðist þannig samhliða handprjóninu, á það bæði við um hráefnið lopann, prjónaafurðirnar (þar á meðal peysurnar) og munsturgerðina.

Í handprjóninu var prjónað úr tvöföldum eða þreföldum lopa, annaðhvort beint úr plötunum eða að lopastrengirnir (lyppurnar) voru undnir upp samtímis tvisvar til þrisvar sinnum upp í venjulegan hnykil eða svokallaða „rjúpu“ áður en unnið var úr honum. Það var gert til að jafna betur saman strengina, og einnig til þess að fá smá snúð á þá sem gerir lopann jafnframt sterkari. Lopinn er mun viðkvæmari en spunnið band og því var, eins og algengara var áður fyrr, að prjónað væri úr tveimur eða þremur lopastrengjum samtímis í lopapeysuprjóni eða blandað saman lopa og spunnu bandi.

Þegar prjónað er beint úr plötunum og úr þreföldum lopa er, samkvæmt reyndum prjónakonum, best að hafa tvær plötur á gólfinu, þar sem einn lopastrengur er undinn utan af einni og einn innan úr miðju plötunnar og þriðji strengurinn utan eða innan úr hinni plötunni.²⁶³ Þrefaldur plötulopi er endingarbetri þegar peysan er tilbúin, aðrir kostir eru að óspunnir lopastrengir eru loftkenndari eftir að búið var að prjóna úr þeim heldur en spunnið bandi. Loftrúmið í ullinni og lopanum gerir lopapeysuna einnig mun hlýrri en aðrar peysur úr spunnu ullarbandi. „Lopinn var alltaf undinn saman þrefaldur og síðan var hann líka undinn til baka einu sinni eða tvisvar til að fá á hann snúning.“²⁶⁴

Þegar hnykill er undinn í rjúpu - er talað um að „vinda í rjúpu“ eða „að vinda rjúpu“ – en þá þarf að vinda lopastrengina upp á sérútbúna spýtu með handfangi og gati, þannig myndist „holrúm“ í miðju hnykilsins til að draga síðan lopann upp úr, sumir spunamenn gátu undið í rjúpu á sjálfri snældunni. Þá þurfti ekki að vinda ofan af snældunni heldur aðeins smeygja rjúpunni niður af snælduhalanum. Lopinn sem dreginn er innan úr holrúmi hnykilsins flæktist síður þegar farið var að prjóna, því að ef lopinn er undinn utan af hnykli myndast mun meiri hreyfing og því meiri hætta á að lopinn flækist saman. Algengt var að tala

²⁶³ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

²⁶⁴ Munnleg heimild, Kristín Óskarsdóttir, nóvember, 2014.

um „seglgarnsrjúpur“ en seglgarn var talsvert notað við netaviðgerðir og var það karlmannsverk. Vír sem ætlaður var til girðinga var seldur í sérstökum „vírrjúpum“.²⁶⁵ Útsaumsgarn var einnig selt í svokölluðum rjúpum. Þegar prjónað var sem mest af lopapeysum á sjötta og sjöunda áratugnum var algengt að karlmenn tækju þátt í lopapeysuprjóninu með því að vinna í rjúpur enda vanir menn með seglgarnið og vírinn. Halldór Sigurðsson hjá ullarvinnslunni Lopa sf. í Súðarvogi seldi um tíma tilbúinn þrefaldan lopa í mörg ár og var það mikil hagræðing fyrir prjónakonurnar.²⁶⁶

Grófleiki, það er þykktin og loftrúm lopans, svo ekki sé talað um ef hann er tvöfaldur og þrefaldur, gerir það að verkum að færri lykkjur þarf til að fylla ummál peysu. Prjóna þarf einnig létt og laust þannig að lykkjurnar verði ekki of fastar og þá líka of þéttar, því annars er hætt á að peysan missi létt- og liðleika sinn. Því er mikilvægt að huga að prjónfestunni áður en byrjað er að prjóna úr lopa. Auðvelt og fljótlegt er að prjóna úr plötulopnum eftir að náð hefur verið tókum á því. Lopinn er líka mjúkur, léttur og lipur og aðlagast vel í slétta hringprjóninu og í brugðnu prjónalykkjunum í stroffbekkjunum neðan á bol, framan á ermum og í hálsmáli eiga ekki heldur að vera mikil átök. Þannig að það ætti ekki að vera auðvelt að prjóna „ljótar“ lykkjur með lopnum. Og eftir að búið er að þvo og pressa tilbúnu peysuna jafnast prjónið vel út.²⁶⁷

Í dag þykja lopapeysur sem prjónaðar eru úr þreföldum lopa frekar þykkar og þá hugsaðar meira til útivistar eða sem vinnufatnaður. Síðustu ár er vanalegra að prjónað sé úr tvöföldum lopa til eigin nota eða til sölu fyrir ferðamenn. Eitthvað lengur tekur að prjóna peysur úr tvöföldum en þreföldum lopa. Aftur á móti eru peysur úr tvöföldum lopa hafðar aðeins þrengri en þær úr þrefalda lopnum. Einnig hefur verið vinsælt að blanda saman einföldum lopa og einbandi í þunnar og léttar peysur, en auk þess hefur borið á því að prjónað sé úr einföldum lopa. „Einfaldur lopi er betur unninn en áður fyrr, má það þakka betri vinnslu á ullinni og fullkomnari vélum. Eftir að hespulopinn kom á markað var hann að megninu til fluttur út. Vanar prjónakonur sem prjónuðu til að selja, prjónuðu nánast eingöngu úr plötulopnum.“²⁶⁸

6.3. Lopinn sem útflutningsvara

Í viðtali frá árinu 1946 við Önnu Ásmundsdóttur sem rak Skrifstofuna „Íslenzk ull“, kom meðal annars fram að velunnar ullarvörur væru góð söluvara, bæði á innlendum og erlendum markaði. Tilefnið var að hún var nýkomin úr langri Danmerkurferð sem farin var í þeim tilgangi að vinna

²⁶⁵ Munnleg heimild, Sigurbjörg Ólafsdóttir og Valgerður Guðmundsdóttir, nóvember, 2014.

²⁶⁶ Ullarvinnslan Lopi sf., Lopi, *Morgunblaðið*, 8. september, 1985, bls. B19; Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

²⁶⁷ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir og Sigurbjörg Sigfúsdóttir, október, 2014.

²⁶⁸ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

að útbreiðslu íslenskra ullarvara með áherslu á plötulopann. Plötulopa í ýmsum litum var stillt út í Magasin du Nord í Kaupmannahöfn sem verslunarhúsið hafði fengið til sýnis í gegnum Skrifstofuna „Íslenzk ull“. Með lopanum var sýnd handprjónuð kvenpeysa sem sýnishorn og til sönnunar á því að hægt væri að nota lopann í stað bands, en slíkt þekktist ekki í Danmörku.²⁶⁹

En eitt er víst að margir áttu erfitt með að prjóna beint úr plötulopanum eins og gefur að skilja, enda nánast aðeins á færi íslenskra kvenna að hafa fyrir því í tengslum við fjöldaframleiðslu á handprjónuðum peysum, sem reyndar tengdist einnig því hve lopinn var ódýr og hve fljótlegt var að prjóna úr honum.

Mikill uppgangur var í íslenskum ullariðnaði á sjöunda áratugnum og árið 1965 fór Álafoss af stað með nýja verksmiðju með fullkomnum spuna- og kembivélum. Áhersla var lögð á framleiðslu fyrir innlendan og erlendan markað og aðalframleiðsluvaran var ullarband og teppaframleiðsla. Norskur ullarvinnslusérfræðingur hafði skipulagt hina nýju verksmiðju og var hún hin fullkomnasta. Á þessum tíma var risið heilt verksmiðjuþorp að Álafossi með mörgum verksmiðjubyggingum, véla- og bílaverkstæðum, rafstöð, slökkvistöð, trésmiðju, mötuneyti, vörugeymslum, frystigeymslum, fjölda íbúðarhúsa og barnagæslu. Þannig að öll aðstaða fyrir starfsfólk var einnig til fyrirmyndar.²⁷⁰

Á sjöunda áratugnum urðu því miklar framfarir í þróun lopans þegar hespulopinn var fundinn upp, þrír lopastrengir voru snúnir lauslega saman þannig að úr varð traust lopaband sem slitnaði ekki á sama hátt og plötulopinn. Það auðveldaði til muna handprjónið, sérstaklega fyrir þá sem áttu í erfðileikum með að prjóna úr plötulopanum. „Danir höfðu þó verið duglegir að blanda saman lopa og eingirni og bjuggu til flottar flíkur úr því.“²⁷¹ Í kjölfar þessarar þróunar varð til ný útflutningsvara, það að selja hespulopa og uppskriftir í pakkningum en til þess að svo gæti orðið þurfti einnig að kalla fram fjölbreyttari munstur hjá prjónakonunum og síðar prjónahönnuðum. Guðjón Hjartarson, verksmiðjustjóri hjá Álafossi hafði haft umsjón með rannsóknarferlinu.

Hugmyndin að hespulopanum kom fyrst þegar Álafoss fór að flytja út plötulopa til Danmerkur, en Dönum hafði ekki tekist að prjóna úr plötulopanum enda vandasamt verk, því strengurinn í plötulopanum dregst auðveldlega í sundur. Gunnar Stokholm, sem var innflytjandi á plötulopanum í Danmörku, kom hugsanlega fyrstur með þá hugmynd, í kringum 1960, hvort ekki mætti snúa aðeins upp á lopann þannig að auðveldara væri að prjóna úr honum. Eftir það var farið að gera tilraunir í þá átt að reyna að finna aðferð til þess. Ekki var hægt að kaupa vélar til að vinna slíkan lopa og ekki

²⁶⁹ Anna Ásmundsdóttir, „Ullin – vanrækt vinnsluefni“, *Frjáls verslun*, 3. tbl., 1946, bls. 66-67.

²⁷⁰ „Ný glæsileg ullarverksmiðja“ *Íslenskur iðnaður*, 179.-180. tbl., 1965, bls. 1.

²⁷¹ Munnleg heimild, Ulla Magnússon, nóvember, 2014.

var hægt að breyta vélunum. Guðjón Hjartarson, verksmiðjustóri hafði umsjón með þessari þróun og fundu þeir upp á því að láta þrjá lopastrengi eftir kemberingu (þrefaldur plötulopi) fara inn á hraðasta snúning í gegnum ferlið í vélinni þar sem teygt er og snúið upp á lopastrengina inn í spunaferlinu. Vinnslan gekk þannig fyrir sig að snúningur var látinn koma á um 30-50 metra millibili sem var þá nóg til þess að fá örlítinn snúð þannig að lopastrengirnir náðu að haldast „aðeins“ betur saman og mynda samfellt „band“. Mikilvægt þótti einnig að halda til haga þeim eiginleikum sem einkenndu íslensku ullina og lopann eins og teygjanleika, loftrými og mýkt. Aðrir eiginleikar íslensku ullarinnar, eins og viðloð í þelharunum og fjöðrunin, gerðu það mögulegt að það tókst að hanna hespulopann.²⁷²

Sagan segir einnig að hugmyndina hafi Guðjón Hjartarson fengið þegar hann var að horfa á móður sína sem þrjónaði mikið, þrívinda þrjá lopastrengi upp í hnykil, og datt þá í hug hvort ekki væri hægt að gera slíkt hið sama í vélunum.²⁷³

Í fréttatilkynningu frá forsvarsmönnum Álafoss árið 1967 kemur fram að enginn vafi leiki á því að Íslendingar séu þeir einu sem hafa þrjónað úr lopa eins og hann kemur beint úr lopavélinni en nú hafi verið fundin upp ný leið í framleiðslu á hespulopnum, og er honum lýst þannig: þvegin, hespaður og mólvarinn og pakkað í plastpoka, með hæfilega miklu magni í eina peysu í hverjum poka og með eru lätin fylgja munstur og þrjónauppskrift. Í upplýsingum um kosti hespulopans er tekið fram að plötulopinn hafi verið seldur með ullarolíunni í, svo hafi einnig verið óþægileg lykt af honum og hann smitað frá sér við snertingu. En hespulopinn sé hreinn og lyktarlaus og tilbúinn til notkunar þannig að ekki þurfi að vinda hann mörgum sinnum samanlagðan eins og með plötulopann og ekki þvo eftir að búið væri að þrjóna flíkina eins og gera þurfi með flíkur úr plötulopa. Með þessu framlagi vildu þeir koma til móts við neytendur með því að auðvelda vinnuferlið við lopapeysuprjónið.

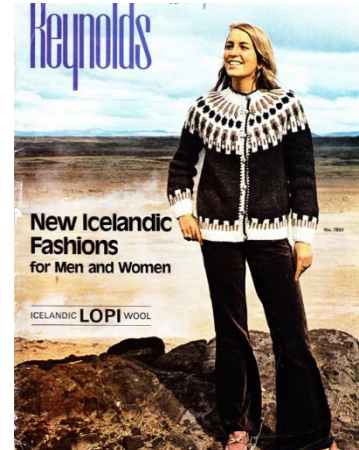
...sem er að verða eins og þjóðaríþrótt og lopapeysan þjóðbúningur, sem ungir og aldnir nota við hvert tækifæri. Allir kostir íslensku ullarinnar, styrkleiki, fjaðurmögnun, einangrun og áferð fái notið sín bezt í lopapeysu, og teljum við að með þessari nýjung sé stigið skref í þá átt að tryggja íslensku ullinni öruggari markað og herra verð.²⁷⁴

²⁷² Munnleg heimild, Guðjón Kristinsson, framkvæmdastjóri Ístex, nóvember, 2014.

²⁷³ Munnleg heimild, Pétur Eiríksson, fyrrum forstjóri Álafoss, nóvember, 2014.

²⁷⁴ „Álafoss kynnir nýjung í íslenskum ullariðnaði“, *Tíminn*, 4. ágúst, 1967, bls. 2.

Hespulopinn var litaður í ýmsum litum samkvæmt óskum viðskiptaaðila erlendis, en plötulopinn var að mestu hafður í sauðalitunum fyrir þrónakonurnar og handþrónið. Ástæðan var að ferðamennirnir vildu frekar kaupa lopapeysurnar í sauðalitunum, þannig væru þær meira ekta.²⁷⁵ Strax í byrjun framleiddi Álafoss hespulopann í litum, árið 1968 í 24 litum, 7 í sauðalitunum og 17 í efnalitum. Peysuuppskriftirnar, sem í fyrstu voru prentaðar í svarthvítu, var síðar einnig farið að prenta í litum þannig að litasamsetningarnar í peysunum voru farnar að skipta miklu máli.²⁷⁶

Myndir 24, 25 og 26: Guðjón Hjartarson og Sigurður Gunnlaugsson frá árinu 1985 þegar þeim var veitt viðurkenning fyrir þróun loðbandsins, en Guðjón var einnig upphafsmaður að hespulopnum. Hespulopinn var seldur í tilbúnum pakkningum með uppskrift til útlanda og vörumerkið Lopi varð til. Hér má sjá uppskrift no. 1. Lopinn varð gríðarlega vinsæll í Bandaríkjunum, enda mikil virðing borin fyrir hágæðaull frá Íslandi. Á forsiðu þrónablaðs fyrirtækisins Reynolds má sjá íslenska lopapeysu, en það var samstarfsaðili Álafoss í Bandaríkjunum.

Álafoss var í miklum viðskiptum við bandaríska fyrirtækið Reynolds Yarns eftir að hespulopinn kom á markað 1968 og áfram eftir að fyrirtækið var selt Alan Gets, en Ístex hætti viðskiptum við fyrirtækið eftir að hann lést árið 2011. Í Tímanum árið 1968 var birt viðtal við Tom Reynold, forstjóra Reynolds Yarns þar sem hann telur að íslenska ullin sé frábrugðin annarri ull í heiminum að því leyti að ullarhárin séu lengri, fjaðurmagnaðri og þyldu betur vosbúð en aðrar ullartegundir. Að hans áliti voru íslensku sauðalitirnir mjög fallegir og að slíkir litir væru nýjung í Ameríku, þar sem mikið af gervigarni væri þar á mörkuðum. Fyrirtæki hans dreifði vörum í 2500 verslanir í Bandaríkjunum á þessum tíma, auk þess sem það gaf út uppskriftablöð fyrir þrón. Í greininni er einnig tekið fram að það sé lofsvert að Álafossmenn hafi fitjað upp á þessari nýjung sem gerði það að verkum að mögulegt var að selja lopann á mun hærra verði en áður. Ullarvörur voru á þessum tíma á mjög lágu verði á heimsmarkaðnum vegna aukins framboð og sölu á gerviefnum og víða um heim voru til miklar birgðar af ull.²⁷⁷

²⁷⁵ Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

²⁷⁶ „160 peysur bárust í þrónakeppni Álafoss“, *Tíminn*, 23. marz, 1968, bls. 3, 14.

²⁷⁷ „Álafoss byrjar útflutning á hespulopa til Ameríku“, *Tíminn*, 31. júlí. 1968, bls. 14.

Íslenski lopinn er ein helsta og þekktasta afurð íslensks ullariðnaðar til útflutnings enda hefur hann fengið alþjóðlega viðurkenningu sem vöruheitið „Lopi“ þó ekki hafi tekist að fá einkaleyfi á framleiðslunni.²⁷⁸ Í tilefni af 100 ára afmæli lopavinnslu á Íslandi árið 1996 var gefin út vegleg bók í Bandaríkjunum árið 2000, en hún var eins konar óður til íslenska lopans. Tom Reynolds, fyrrum eigandi Reynolds Yarns og Alan Gets, þá eigandi fyrirtækisins höfðu þá flutt inn og selt lopa í 35 ár. Í bókinni voru birtar ýmsar vel valdar uppskriftir, gamlar og nýjar, meðal annars frá lopapeysusamkeppni sem haldin var hér á landi árið 1996 á vegum Ístex í tengslum við fyrrnefnt 100 ára afmæli. Dómarar voru fengnir frá Bandaríkjunum til að velja verðlaunapeysuna, og úr varð Ístex þrjónabók no 16.²⁷⁹ Bókin heitir *The best of LOPI* og í inngangi bókarinnar stendur meðal annars:

Lopi has been the top-selling fashion wool yarn in the United States for years. We take the occasion of our thirty-fifth year of importing Lopi to bring you this stunning book of beautiful sweaters and awe-inspiring landscapes“. „Years ago when Tom Reynolds first visited Iceland, he found a yarn that was truly like no other“. „We are fortunate to have worked with many amazing knitters in Iceland who contributed to our library of nearly 1000 Lopi sweaters.“²⁸⁰

Einnig birtist vegleg umfjöllun í tímaritinu *Knitter's* frá árinu 1996 undir heitinu „100 years of LOPI“.²⁸¹

Gefjun á Akureyri sem var ein af verksmiðjum SÍS (Samband íslenskra samvinnufélaga) framleiddi einnig ýmsar tegundir af garni auk lopa, þar á meðal hespulopa sem fyrirtækið nefndi „Gefjunarlopa“ til aðgreiningar frá hespulopa Álafossmanna, sem þeir síðarnefnda áttu upphafið að. Gefjun framleiddi einnig mikið af handþrjónagarni úr gerviefninu dralon og sérlega vinsælt garn sem var 80% merínóull og 20% nælon undir nafninu Grillon Merinó. En garnið og nafnið er þó ekki komið frá þeim sjálfum, þar sem sjá má auglýsingar frá því um miðjan sjötta áratuginn frá öðrum aðilum um samskonar garn, meðal annars frá Hafliðabúð að Njálsgötu 1 í Reykjavík.²⁸²

Hjá Gefjun var eingöngu notað ullargarn í vélþrjónuðu peysurnar sem fluttar voru í miklu magni til Rússlands í byrjun sjöunda áratugarins²⁸³ Í auglýsingu frá árinu 1976 er upptalning á því fjölbreytta úrvali af þrjónagarni sem Gefjun framleiddi á þeim tíma: Grilon Merino, fínt,

²⁷⁸ Elsa E. Guðjónsson, *Þrjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013, bls. 23.

²⁷⁹ Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

²⁸⁰ *The Best of Lopi*, Elaine Rowley ritstýrði, XRX Books, Sioux Falls, 2002.

²⁸¹ *Knitter's* „100 years of LOPI“, 1996 (forsíða).

²⁸² Hafliðabúð, „Nýkomið“, *Morgunblaðið*, 22. september, 1957, bls. 5.

²⁸³ Munnleg heimild, Kristinn Arnþórsson, október, 2014.

gróft og eingirni, Golfgarn, Dralon Baby garn, Dralon Sportgarn, S-kambgarn, Grilon-garn, Gefjunarullin Super Wash, Grettisgarn, Loðband – einfalt, tvöfalt eða þrefalt, Hespulopi, Plötulopi.²⁸⁴

Eins og fram kom hér að framan var óhemjumikið magn flutt út af hespulopnum, hvort sem var í lausasölu eða í pakkningum með uppskriftum. „Hespulopinn var aðallega seldur til útflutnings því mun auðveldara var að prjóna úr honum en plötulopnum og ekki annað boðlegt fyrir erlendan markað, útlenda prjónafólkið réði einfaldlega ekki við að halda lopastrengjunum saman.“²⁸⁵ En hespulopinn var ekki eins mjúkur viðkomu og plötulopinn og áferðin öðruvísi. Hér á landi þóttu lopapeysurnar sem prjónaðar voru úr hespulopnum bæði þyngri og þykkri en úr plötulopnum, þó nokkuð mikið hafi verið prjónað úr honum. Hin sígilda handprjónaða lopapeysa sem var orðin fullmótuð um miðjan sjötta áratuginn var nánast undantekningarlaust prjónuð úr þreföldum plötulopa til sölu á innlendum og erlendum mörkuðum. Þeim sem prjónuðu lopapeysur til að selja þótti hespulopinn of grófur og héldu frekar áfram að prjóna úr þrefalda plötulopnum til að fá fram léttari, mýkri og liprari peysur. „Peysurnar í þá daga voru hugsaðar sem útiþeysur, en í dag þykir tvöfaldur plötulopi eða léttlopi frá Ístex nægja fyrir peysur sem nota á úti að sumri til eða sem flík allt árið þar sem veðurfarið er hlýrra. Einnig þykja þynnri peysur henta betur innan undir utanyfirlíkur eða til að vera í innivið.“²⁸⁶

Hespulopinn og síðar loðbandið höfðu þó úrslitaáhrif í tengslum við hinn gífurlega útflutning á íslenskum hand- og vélprjónavörum á áttunda og fyrri hluta níunda áratugnum. Hingað til hafði lopinn verið seldur í plötum og þá með ullarolíunni í, svo af honum var óþægileg lykt, eins og áður sagði, og að það hafi verið markmiðið að framleiða lopa, hreinan og lyktarlausan sem ekki þurfi að vinda upp í hnykla eins og með þrefalda plötulopann. Hespulopinn var þannig sterkari en plötulopinn, teygjanlegur og nokkuð fljótlegri að prjóna úr honum, en hann var líka dýrari en óspunninn plötulopinn. Með hespulopnum árið 1967 varð til ný bylting í lopapeysuprjóni, því nú gátu „allir“ náð tökum á því að prjóna sér eina lopapeysu, eða svo.

Þegar ég hugsa til bernskunnar, það er árin fram til 1966, minnst ég þess ekki að neinn í fjölskyldunni hafi átt hefðbundna lopapeysu. En á árunum eftir það verður breyting á. Fyrst man ég eftir mömmu prjóna úr plötulopa (sem var alltaf að slitna). Í kringum 1968 man ég eftir prjónaði vegna nýs bands og lita í lopnum. Mamma prjónaði skærgræna einlita peysu úr þessu nýja bandi.

²⁸⁴ Auglýsing frá Ullarverksmiðjunni Gefjun á Akureyri, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1976, bakhlið.

²⁸⁵ Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

²⁸⁶ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

Á þessum sömu árum hlýtur að hafa orðið þrjónaæði eftir að hespulopinn kom til sögunnar, því til eru myndir af okkur systkinum í lopapeysum frá þessum tíma. Þá þrjónaði ég sjálf fyrstu lopapeysuna árið 1971 og allar vinkonurnar áttu lopapeysur á þessum tíma; flestar peysurnar þá voru hefðbundnar en unglingsstelpurnar vildu peysur með hettu. Á þessum tíma voru hefðbundnu peysurnar í sauðalitunum.²⁸⁷

6.4. Loðbandið og vélþrjónaður tiskufatnaður

Mikill skortur á garni og varahlutum á tímum kreppu og innflutningshafta olli því að tími minni þrjónavélaverkstæða var liðinn sem þó hafði verið nokkuð fjölmenn atvinnugrein, eins og áður hefur verið vikið að. Vinsældir handþrjónavéla í heimahúsum hélt þó áfram um nokkurt skeið.

Einnig hafði verið mikill samdráttur í fataiðnaði hér á landi í kringum 1950 á ofnum klæðaeftum. Ástæður voru aukinn innflutningur á tilbúnum fataefnum sem varð til þess að framleiðsla hjá til dæmis Álafossi lagðist að verulegu leyti niður, en jókst aftur árið 1954. Fram til ársins 1960 var mjög lítið um útflutning á íslenskum ullarvörum, ullarbandið var ekki nógu vandað en á sjötta áratugnum var reynt að ráða bót á því.

Blómlegur rekstur varð síðan eftir 1960 þegar útflutningur hófst á íslenskum lopapeysum og Gefjun á Akureyri hóf útflutning á væðarvoðum og vélþrjónuðum ullarpeysum til Rússlands.²⁸⁸ Eftir að hespulopinn kom á markað 1967 varð til önnur ný og merkileg uppfinning sem leit dagsins ljós árið 1969 „loðbandið“, sem notað var í ýfðu þrjónaflíkurnar sem urðu, ásamt hespulopanum og handþrjónuðu lopapeysunum, að einhverri mestu útflutningsbyltingu sem orðið hefur hér á landi.

Ef farið er aðeins aftur í tímann hafði Skrifstofan „Íslenzk ull“ látið framleiða fyrir sig ullarjakka úr ýfðri þrjónavoð (handkembdri). Jakkarnir voru silkifóðraðir og vöktu mikla athygli auk þess sem þeir voru seldir í miklum mæli til útlanda.²⁸⁹ Um 1950 fór Guðrún S. Jónasdóttir með handofnar væðarvoðir að Álafossi til að láta ýfa fyrir sig en hugmyndina hafði hún fengið frá Júlíönu Sveinsdóttur, myndlistar- og listiðnaðarkonu sem lét ýfa ofnar voðir sínar í Danmörku. Í fyrirtækinu Hólmi hf. árið 1960 var búin til vélþrjónuð voð úr plötulopa sem síðan var ýfð í höndum.²⁹⁰ Þannig að einhverjar tilraunir í þessa átt höfðu verið prófaðar fyrir tíma loðbandsins.

Árið 1969 urðu þannig mikil þáttaskil í íslenskum ullariðnaði þegar farið var að flytja út kembdar (ýfðar) verksmiðjuunnar þrjónaflíkur. Ýfða þrjónavoðin var mikilvægur hluti af hinnu

²⁸⁷ Munnleg heimild, Ásdís Emilsdóttir Petersen, nóvember, 2014.

²⁸⁸ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 60.

²⁸⁹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 104.

²⁹⁰ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, 2009, bls. 120.

nýju vinnsluaðferð í vélprjóninu þar sem prjónuðu voðinni var gefin mjúk og létt áferð í kembivélunum. Guðjón Hjartarson hjá Álafossi og Sigurður Gunnlaugsson höfðu frá árinu 1960 rannsakað og gert tilraunir með slíka framleiðslu, eða allt fram til ársins 1968 að þeim tókst að hanna fullnægjandi vöru. Vandamálið var að hanna viðeigandi band sem slitnaði ekki í prjónavélunum og við ýfingar eftir að búið var að prjóna og þvo voðina. Hönnun bandsins gekk út á að fitan í ullinni var látin halda sér meðan á vélprjóninu stóð, síðan var voðin þvegin og ýfð. Þróun loðbandsins og ýfða voðin, ásamt góðri markaðssetningu, var upphafið að nútíma ullariðnaði á Íslandi. Árið 1985 voru Sigurði og Guðjóni veittar viðurkenningar fyrir framlag sitt til íslensks ullariðnaðar.²⁹¹ Síðan þegar útflutningurinn var kominn vel í gang í byrjun áttunda áratugarins fjölgaði nýjum og fullkomnari prjóna- og saumastofum um allt land sem prjónuðu og saumuðu vélprjónaðar ullarflíkur fyrir stóru verksmiðjurnar sem útveguðu þeim ullarbandið.

Á kreppuárunum, það er á fjórða áratugnum, voru að meðaltali unnin 189 tonn af ull á ári, 1940-1952 271 tonn, 1958-1968 429 tonn og á árunum 1969-1984 1.652 tonn á ári. Gerviefni voru töluvert notuð fram til 1980 og kambgarn mest frá 1965 til 1973 en ullin nær eingöngu 1979-1986. Hámark í hráefnanotkun var í kringum 1971-1974, 1980 og síðan 1985 en fór síðan hnignandi eftir það. Þegar fatavefnaður til klæðagerðar fór að dvína tóku væðarvoðin og gólfteppaframleiðsla við, síðan prjónavörunar, þó áfram hafi töluvert verið ofið. Á árunum 1951-1954 og 1962-1969 varð afturkippur í prjónaiðnaði en eftir inngönguna í EFTA eflidist hann til muna eða fram til 1985 þegar kreppa hófst á ný.²⁹² Miklar öfgar og sviptingar voru því áberandi í ullariðnaði og útflutningi þjóðarinnar á árunum 1970-1990.

²⁹¹ „Frumkvöðlarnir í vinnslu á ýfðri prjónavoð heiðraðir“, *Morgunblaðið*, 28. nóvember, 1985, bls. 2B; Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi*, bls. 120.

²⁹² Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 147.

7 Frumkvöðlarnir í lopapeysuprjóni

7.1. Fyrstu frumkvöðlarnir

Þegar Bryndís Eiríksdóttir, framkvæmdastjóri hjá Handprjónasambandi Íslands var spurð að því hvort allir geti lært að prjóna, svaraði hún því til að prjónakonan þurfi að hafa auga fyrir uppskriftinni, litasamsetningum og prjónfestunni, það að geta skapað þetta góða jafnvægi, og það sé ekki hver sem er. „Hér áður fyrr vantaði mikið upp á gæðin, það að vandað væri til verka, en það sé orðið mun betra og ástæðurnar séu meðal annars betrubættar uppskriftir og betri lopi, hann er mun betri og jafnari og ástæðan er betri vélar.“²⁹³

Byrjað var að prjóna úr óspunnum lopanum eftir að vinnufólki fækkaði í sveitum og í kjölfar fyrri heimsstyrjaldarinnar þegar lítið sem ekkert var flutt inn af vörum. Lopinn var þá helst notaður í vinnupeysur karlmanna, annaðhvort bláar eða brúnar með hvítum munsturbekkjum eða svarthvítar, yrróttar og grófprjónaðar. Síðan eykst notkun lopans jafnt og þétt á tímum kreppu og atvinnuleysis og samfara vaxandi áhuga á útivist.

Í kringum seinni heimsstyrjöldina voru erlend blöð yfirfull af allskyns hugmyndum fyrir konur til að taka sér fyrir hendur til að drýgja tekjur heimilisins þegar lítið sem ekkert var til í búðunum. Meðal annars átti þetta við um uppskriftir af garnpeysum enda mikil prjónatíska á þessum árum. Það má meðal annars rekja til þess að breskar og bandarískar konur sem og norskar og finnskar prjónuðu á hermennina í fyrri, en þó aðallega í seinni heimsstyrjöldinni. Á fimmta áratugnum, þegar ekkert fékkst garnið, varð að láta sér nægja lopann, en þá var lopinn einnig til í ýmsum litum.

Á þessum árum gengu konur einnig í kvenlegum lopapeysum. Eftir að Ísland varð lýðveldi árið 1944 var mikið lagt upp úr því að sækja innblástur í íslenska þjóðararfinn hvað varðar munsturgerðina, eins og áður hefur verið komið að. Listiðnaðurinn var einnig farinn að þróast upp úr heimilisiðnaðinum á fimmta áratugnum og íslenskar vefnaðar- og prjónavörur orðnar að söluvöru fyrir erlenda ferðamenn og ekki var langt í það að útflutningur gæti hafist á íslenskum handprjónavörum í miklu magni. Það að hafa þekkingu á prjóna- og munsturgerð og kunna að búa til söluhæfa afurð hefur eflaust verið hvati að því að taka að sér að prjóna lopapeysur og fá greitt fyrir. Þessi vinna var peninganna virði að mati allra þeirra prjónakvenna sem rannsóknin náði yfir. Lopapeysuprjónið varð þannig mkilvægur hluti af lífsbjörg og afkomu margra íslenskra heimila því oft á tíðum voru afköst þeirra mikil sem prjónuðu.

Ekki hefur verið kennt markvisst í íslenskum skólum að prjóna íslenska lopapeysu. Hér er átt við grunnskólann, gömlu kvenna- og húsmæðraskólana og í dag fjölbrauta-, tækni-, eða

²⁹³ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

menntaskóla og í listnámi. Þó hefur þrjónið sem slíkt verið kennt á flestum skólastigum. Af þessu má ráða að lopapeysuprjónið hafi vaxið og þróast innan grasrótarinnar hjá þrjónafólkinu sjálfu, eins og sagt er mann fram af manni, enda þótti sjálfsagt að kunna að þrjóna. Námskeið í lopapeysuprjóni voru aðallega haldin í tengslum við ullarverksmiðjurnar þegar útflutningur á lopapeysum og hespulopnum var hvað mestur eftir lok sjöunda áratugarins. Í dag er betri aðgangur að öllum upplýsingum í gegnum netmiðla og hjá Heimilisiðnaðarfélagi Íslands hafa verið auglýst námskeið í lopapeysuprjóni.

Árið 1943 má finna grein í bréfasafni Skrifstofunnar „Íslenzk ull“, þar sem tekið er fram að íslenska ullin sé eitt af hinum dýrmætustu hráefnum landsins og þrátt fyrir það sé verið að senda út úr landinu óunnna ull fyrir milljónir króna. Og í byrjun stríðsins hafi verið erfitt að fá ýmsar vörur, svo sem ullarvarning. „Kaupstaðafólkið notaði ullina lítið til fata og sveitirnar voru farnar að apa það eftir því, að nota bómullarvarning, og dúka úr erlendri ull.“ Samtímis var ullin send óunnin út úr landinu í miklu magni, meira og minna óhrein auk þess sem ullin var ekki almenn verslunarvara hér á landi. Ástæðan var einnig sú að það vantaði vélar til vinnslunnar, sérstaklega kembi- og spunavélar.

Það er því eitt af því fyrsta sem við forstöðukonur Íslenzkrar ullar reyndum að hafa áhrif á, er við byrjuðum starf okkar í þágu ullariðnaðarins, að fengnar væru inn í landið hentugar tóvinnuvjolar fyrir heimilisiðnaðinn. En þá var stríðið í uppsiglingu og með því höftin, er bönnuðu útflutning stálvöru frá hernaðarlandi. Sem betur fór náðu þó tvær ullarverksmiðjur landsins í nýjar samstæður og jók það nokkuð framleiðsluna. Það veitti heldur ekki af, því nú hófst „lopatískan“ eða sjerstaklega eftir að misliti lopinn kom til sögunnar.²⁹⁴

„Með lopavinnslunni hófst nýtt tímabil í sögu ullariðnaðarins íslenzka. „Hvíti Fálkinn“, blað ameríska setuliðsins hér, skrifaði um „angora-peysurnar“ íslenzku sem hermennirnir keyptu í hundraðatali. Tvíbandapeysurnar frá Skrifstofunni „Íslenzk ull“ urðu tískuvara....“ „Það er eins og ekki sé hægt að framleiða nógu mikið af þessari vöru, þetta hverfur jafnskjótt og það kemur á markaðinn.“²⁹⁵

Árið 1941, í ársritinu *Hlín*, er birtur útdráttur úr skýrslu frá Sambandi íslenskra samvinnufélaga þar sem segir:

Á sama tíma, sem svo mikið liggur óselt af ullinni, er feykilega mikil eftirspurn eftir lopa af öllu tagi, en framleiðslan er hvergi nærri nóg, því kembiverkin, sem til eru, fullnægja ekki þörfinni. —

²⁹⁴ Bréfasafn, Skrifstofan „Íslensk ull“ 1943, munnleg heimild Sigríður Vilhjálmsdóttir, nóvember, 2014.

²⁹⁵ „Við verðum að efla ullariðnað landsmanna á allan hátt“, *Vísir*, 16. mars, 1945, bls. 3.

Eins og sakir standa er þetta að verða mesta vandræðamál, því sú góða tíska er nú að verða ríkjandi, ekki síst í höfuðstaðnum, að prjóna úr lopa, einkum peysur af ýmsum gerðum, bæði í höndunum og í vjelum, breiðist þessi tíska óðfluga út um landið. — Prjónaflíkur úr lopa eru mjög hlýjar og voðfeldar og furðanlega sterkar.²⁹⁶

Aðalbjörg Guðmundsdóttir, prestsfrú á Mosfelli sagði eftirfarandi í viðtali í *Vísi* árið 1968:

Ég byrjaði að prjóna úr lopa og selja svolítið strax árið 1942. Á þeim tíma fékkst ekkert garn og eingöngu prjónað úr lopa. Ég vann um tíma á prjónastofu þar sem lopinn var vélprjónaður og það varð svo mikill úrgangur að lopanum var hent. Þess vegna byrjaði ég að prjóna – úr afgöngunum sem annars hefði verið hent. Þá voru peysurnar allt öðru vísi en nú. Þær voru prjónaðar sléttar og saumað í þær eftir á. Munstrin voru allavega — skíðamunstur var t. d. vinsælt. Sauðalitirnir þekktust heldur ekki þá. Allar peysurnar voru úr lituðum lopa eða hvítum, það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina. Sú tízka kom ekki fyrr en útlendingar komu auga á lopapeysurnar og fóru að kaupa þær. Á þeim árum var líka erfitt að fá munsturblöð en ég er alin upp í sveit og vön talsverðum prjónaskap og komst upp á lagið með að vinna með mínum eigin munstrum.²⁹⁷

Auður Sveinsdóttir Laxness (1918-2012) var mikil hannyrðakona og prjónaði fyrst á sig skíðapeysu að norski fyrirmynd og munsturbekk kringum hálsinn árið 1939, en árið 1943 útfærði hún hringlaga munstur með laskaúrtöku (sneiðningsúrtöku) með innblæstri frá Inkamunstrum úr bók sem Halldór Laxness, eiginmaður hennar, hafði gefið henni. Auður prjónaði mikið af peysum, einnig fyrir fjölda vina og kunningja erlendis, meðal annars fyrir dóttur tékknesks sendiherra árið 1947 og var peysan með útprjónuðum bekk.²⁹⁸ En hún hafði einnig prjónað á fleiri vini þegar árið 1943, en fjallað verður nánar fjallað um munstrið á peysum Auðar í kaflanum um forvera lopapeysunnar.

Prjónahönnuðurinn Jóhanna Hjaltadóttir er fædd árið 1919 og hefur prjónað frá því hún man eftir sér, vel fyrir níu ára aldur, hún vill meina að slík þekking og hæfileiki liggi í ættum því bæði amma hennar og mamma voru sérlega vandvirkar prjónakonur. Hún útskrifaðist úr Kennaraskólanum tvítug að aldri og var þá orðin mjög fær prjónakona og prjónaði mikið af munstruðum peysum. Árið 1944 prjónaði hún barnapeysu úr tvöföldum plötulopa því að á stríðsárunum var ekkert annað í boði. Einnig er varðveitt barnapeysa eftir hana frá árinu 1951 með hringlaga munsturbekk en fyrirmyndina fékk hún í dönsku blaði.²⁹⁹

²⁹⁶ „Sitt af hverju“, *Hlín*, 1941, bls. 135.

²⁹⁷ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

²⁹⁸ Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998, bls. 6-8.

²⁹⁹ Munnleg heimild, Jóhanna Hjaltadóttir, október, 2014.

Kristín Óskarsdóttir, þrjónakona frá Skíðadal (býr nú á Dalvík) er fædd árið 1920 og byrjaði að þrjóna lopapeysur um 1947. Hún fékk lopann frá Gefjun, annað hvort keyptan eða lagði inn ull og fékk þá lopa í staðinn. Hún vann eingöngu með plötulopa og lopapeysurnar voru alltaf þrjónaðar úr þreföldum plötulopa.³⁰⁰

Myndir 27, 28 og 29: Auður Sveinsdóttir Laxness (1918-2012), með dætur sínar í lopapeysum sem hún hannaði sjálf, en myndin er frá árinu 1961, Aðalbjörg Guðmundsdóttir (1921-2005) og Jóhanna Hjaltadóttir (1919-) voru allar öflugir þrjóna- og munsturhönnuðir og mikilvægir áhrifavaldar í þróun lopapeysunnar, hver á sinn hátt. Myndin af Jóhönnu, hvíthærð í annarri röð, er fjölskyldumynd og hafði hún þrjónað allar peysurnar, sannkölluð lopapeysuveisla.

Á Þjóðminjasafninu er meðal annars að finna tvær kvenlopapeysur sem eru sagðar frá því um 1940. Þær eru með ísettum ermum og munsturbekkirnar sitja frekar hátt á búknum að framan og aftan og á ermakúpum, þó myndar munstrið samfelldan munsturborða allan hringinn, álíka munsturbekkir eru neðan á bol og framan á ermum. Elísabet Guðný Jóelsdóttir (1879-1963) frá Ísafirði þrjónaði þessar peysur.³⁰¹ Peysurnar tvær eru ekki sérlega þykkar og því ekki ólíklegt að fyrstu kvenlopapeysurnar hafi verið þrjónaðar úr tvöföldum lopa (annars úr þreföldum), eins og peysurnar tvær sem nefndar eru hér að framan og sú sem Jóhanna Hjaltadóttir þrjónar árið 1944.

7.2. Hraðþrjón og aukin afköst til sölu og útflutnings

Og eftir að íslenskir framleiðendur komu auga á það að íslenska lopapeysan væri útflutningsvara sem hægt væri að fá borgaða í beinhörðum peningum tók þrjónaskapurinn stórt stökk. Ráðnar voru þrjónakonur um allt land...³⁰²

Hér framundan fara nokkrar áhugaverðar lýsingar á virkni og afköstum þeirra sem þrjónuðu.

³⁰⁰ Munnleg heimild, Kristín Óskarsdóttir, nóvember, 2014.

³⁰¹ Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2010-68-1 og B-2010-68-2, safnheimild, október, 2014.

³⁰² „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

Eftir að prjónaskapur fór að tíðkast hjer á landi, sem ekki hefir verið fyr en löngu eftir landnámstíð, því vetlingar og hosur, sem hafa fundist í jörðu, er alt ofið, minkaði vefnaðurinn nokkuð, því þá var farið að prjóna ýmislegt til fatnaðar og þótti það liprara í notkun. Prjónuðu menn þá í höndunum mikið af utanyfirfötum: Peysur, bæði karla og kvenna, pils, buxur, húfur, hyrnur, milliföt ýmiskonar, ábreiður, jafnvel pokar til að bera í voru prjónaðir, svo og ógrynnin öll til útflutnings. Þá þurfti að nota tímann vel, enda er þess getið, að menn stóðu yfir fje prjónandi, og bæði konur og karlar gengu prjónandi milli bæja eða þegar hugað var að skepnum. „Ármann á Alþingi“ segir svo um Eyfirðinga fyrir rúmum hundrað árum síðan: „Fólkið prjónar hvar heldur það er statt, í myrkri eða birtu, sessi eða göngu, úti eða inni.“³⁰³

Hinir allra fljótustu karlar og konur - þá prjónuðu margir karlmenn eins og kvennmenn - prjónuðu duggarapeisubolinn saman tveir á dag, og var orð á þeim gjört fyrir flytir, er það gátu. Fljótastan prjónakvennmann heyrði jeg nefndan í ungdæmi mínu Guðrúnu Þorvaldsdóttur. Ætla jeg að hún hafi verið - þó jeg muni það ekki fyrir víst - systir Þorvaldar „stutta“ og bræðra hans, er allir voru kunnir í Skagafirði í ungdæmi mínu. Vissi jeg til, að Guðrún þessi prjónaði á móti karlmanni peisubol á dag, og það jafnvel dag eptir dag, og þóttust þau fullhert, enda var það talið atkvæða verk.³⁰⁴

Um margra alda skeið voru engir kaupstaðir á Íslandi. Þjóðin bjó öll í dreifbýli og lifði af landbúnaði og þeirri sjósókn, sem hægt var að stunda af opnum róðrabátum. Á heimilunum var unnið og erjað og aldrei látið verk úr hendi falla. – Prjónarnir fóru meira að segja ekki úr höndunum á margri stúlkunni, þó hún skryppi bæjarleið eða færi fótgangandi. – Engri stund var slept og miklu var líka afkastað. „Á meðan lesið var, var setið með prjóna eða annað, sem ekki vakti hávaða.“³⁰⁵

Af þessu má sjá að þótt hefur ástæða til að skrifa og fjalla um hið sívinnandi prjónafólk. En þessi þekking, færni og hraði varð undirstaðan að því að hér gæti skapast einskonar fjöldaframleiddur handprjónaiðnaður sem síðar varð undirstaðan að stærstu útflutningsgrein þjóðarinnar. Og það að fá greitt fyrir að prjóna, samtúmis því að geta verið heimavinnandi, hjálpaði mörgum heimilum.

Jóhanna amma var mikill dugnaðarforkur og mikil hannyrðakona. Hún var bæði hraðvirk og vandvirk en það fer ekki alltaf saman. Aldrei man ég eftir að hafa séð hana sitja auðum höndum. Hún prjónaði heil ósköp af lopapeysum og á meðan kartöflurnar suðu náði hún að prjóna svo og svo margar umferðir. Sem dæmi um hversu hraðhent hún var hikaði hún ekki við að prjóna á aðra peysu

³⁰³ „Ullariðnaður á Íslandi“, *Tímarit iðnaðarmanna*, 2. tbl., 1939, bls. 18; Halldóra Bjarnadóttir, „Ullariðnaður á Íslandi“, *Hlín*, 1939, bls. 66.

³⁰⁴ Þorkell Bjarnason, „Fyrir 40 árum“. *Tímarit Hins íslenska bókmentafélags*, 16. árg., 1895, bls. 216.

³⁰⁵ „Molar. Eftir sveitakonu“, *Hlín*, 1957, bls. 87.

á dag með verkum sínum. Amma var sífellt að „taka upp“ ný munstur til að geta notað í bekk. Litasamsetningar og bekkir í peysunum stóðu ekki fyrir henni.³⁰⁶

Jóhanna Erlendsdóttir (1905-1979) var einnig móðir tveggja þeirra þrjónakvenna sem eru viðmælendur höfundar hér í skýrslunni, þeirra Kolbúnar og Sigurbjargar Sigfúsdætra, en fleiri konur af þessari fjölskyldu, nær- og fjarskyldar eru miklar lopapeysuprjónakonur. Kolbrún á til að mynda eina skráða metið í lopapeysu-hraðprjóni sem birtist í grein í bæði í innlendu og erlendu blaði.³⁰⁷ „Þegar Tom Holton var að segja viðskiptavinum í Bandaríkjunum frá því hvað konurnar á Íslandi voru fljótar að prjóna lopapeysurnar, þá trúði honum enginn.“³⁰⁸ Að lokum tók hann Kolbrúnu og systur hennar Sigurbjörgu með sér til Bandaríkjanna og fékk þær til að sitja í verslunum nokkurra söluaðila og prjóna fyrir viðskiptavinum. Kolbrún var sérlega fljót að prjóna og var tíminn mældur hjá henni í þessum kynningum og var hún 6 klukkustundir og 34 mínútur að prjóna meðalstóra karlmannspeysu heila að framan.³⁰⁹

Sigurbjörg (til vinstri) og Kolbrún Sigfúsdóttir með prjónana í einni af verslunum Carson.

Heimsmet í lopapeysuprjóni?

Myndir 30 og 31: Það er ekki amalegt að eiga heimsmet í lopapeysuprjóni. En það var einmitt hraðprjónið, það að lopinn væri léttur, þykkur og ódýr og prjónið einfalt, sem gerði það að verkum að hér þróaðist „fjöldaframleidd“ handprjónuð lopapeysa til sölu fyrir ferðamenn og útflutning.

REYKJAVÍK ROUNDUP

Kolbrún Sigfúsdóttir with her lopi sweater, knitted in record time.

Record-breaking Knit!

An Icelandic lopi sweater in three colours, with traditional patterns on shoulders and cuffs, is not the easiest knitting task in the world, but Kolbrún Sigfúsdóttir completed a full-sized man's sweater in six hours, 34 minutes and fifty seconds, including coffee and meal breaks. Sigfúsdóttir's time is probably a world record, but it is far from rare for Icelandic ladies wielding a fast needle to knit a sweater a day.

Sigfúsdóttir was timed as she sat knitting in the Carson, Pirie, Scott & Co. store in Illinois — she demonstrated her art in a number of US stores which stock Icelandic woollen goods made by Hilda Ltd. She is employed by Hilda in Reykjavík, taking in lopi sweaters from handknitters around the country. With her expertise, she can certainly tell a good sweater when she sees one!

Prjónið var fljótlegt, þannig að hægt var að sjá fyrir sér lokin á hverri peysu tiltölulega snemma í ferlinu sem hefur einnig haft mikið að segja um að skapa það úthald sem þurfti við prjónaskapinn, það að geta lokið við peysunar á sem stystum tíma. Algengast var að ljúka við

³⁰⁶ Munnleg heimild, Jóhanna Pálmadóttir, nóvember, 2014.

³⁰⁷ Munnleg heimild, Kolbrún og Sigurbjörg Sigfúsdætur, október, 2014.

³⁰⁸ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

³⁰⁹ *Morgunblaðið*, „Heimsmet í lopapeysuprjóni?“, 8. desember, 1984, bls. 53. Munnleg heimild, Kolbrún og Sigurbjörg Sigfúsdætur, október, 2014.

lopapeysuna eftir 10-15 tíma vinnu og gátu sumar prjónakvennanna lokið við allt frá þremur og upp í fimm peysur á viku.

Sigurbjörg Sigfúsdóttir hélt skrá yfir þær peysur sem hún prjónaði og er hér nefndur hluti af upptalningu með dagsetningum en ekki er skráð frá hvaða ári þessi upptalning átti sér stað, en þó fyrir allmörgum árum: $1/2$ (febrúar) = 8 peysur, $7/2 = 4$ peysur, $15/2 = 5$ og svo áfram en samanlagt samkvæmt listanum urðu þetta 40 peysur frá $1/2$ - $27/4$, eða á um fjórum mánuðum. Sigrún Kröyer prjónaði mikið af lopapeysum og var einnig óvenju fljót, eða um 6-7 klukkutíma með eina lopapeysu sem var heil að framan.³¹⁰ Hún flýtti einnig fyrir sér með því að prjóna saman lykkjurnar undir handveginum þannig að það eina sem hún þurfti að gera þegar búíð var að prjóna peysuna var að ganga frá tveimur spottum.³¹¹

Allt sem Íslendingar prjónuðu fyrr á tímum var úr spunnu bandi; einbandi, tvinnuðu- eða þrinnuðu, eða þar til að einnig var farið að prjóna úr óspunnum lopanum. Allar prjónakonurnar sem tekið var viðtal við voru sammála um það og lýstu því þannig að fljótlegt hafi verið að prjóna úr plötulopanum þó ákveðna leikni hafi þurft til að láta prjónið ganga átakalaust fyrir sig þannig að það flyti áfram í höndunum á þeim í liðlegum og víðum lykkjum, en aðeins á þann hátt gliðnaði plötulopinn ekki í sundur.

Þannig að ákveðna lagni þurfti til þess að prjóna úr plötulopanum, sem var frekar laus í sér, það að halda honum saman, besta ráðið var þannig að prjóna létt og laust með loftkenndum lykkjum því ekki mátti draga í bandið – lipurt, létt og hálf svífandi prjón var það sem þurfti. Aðallega var prjónað úr þreföldum eða tvöföldum plötulopa.³¹² Grófleikinn í þrefalda lopanum gerði það að verkum að færri lykkjur þurfti við prjónið, miðað við það ef prjónað væri úr spunnu bandi, og því mun fljótlegra að prjóna lopapeysurnar. Það að hægt var að „fljótprjóna“ eða „hraðprjóna“ lopapeysurnar er samkvæmt margreyndum íslenskum prjónakönum ein af aðalástæðunum fyrir því að hægt væri að gera lopapeysuna að mikilvægri söluvöru.³¹³

Enginn hefði getað haft bolmagn til að sinna seinprjónuðum peysum, hvað þá að hér hafi verið til sá fjöldi prjónakvenna til að anna þeirri eftirspurn sem síðar varð á íslenskum lopapeysum. Auk þess hefðu peysurnar orðið mun dýrari ef prjónað væri úr öðru en plötulopanum því hann var ódýrt hráefni og það að peysan væri fljót- og léttprjónuð jók afköstin til muna í prjóninu. Jafnframt því var einnig hægt að hafa vöruna „íslensku lopapeysuna“ ódýra, fallega munstraða og eftirsóknarverða fyrir ferðamenn og erlendan sölumarkað.³¹⁴

³¹⁰ Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

³¹¹ Munnleg heimild, Sigrún Kröyer, desember, 2014.

³¹² Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

³¹³ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

³¹⁴ Munnleg heimild, Kolbrún og Sigurbjörg Sigfúsdætur, október, 2014.

Útflutningsfyrirtækið Hilda hf. átti rætur að rekja til hjónanna Tom Holton og Hönnu Jóhannsdóttur Holton, en þau hófu útflutning á handprjónuðum lopapeysum til Bandaríkjanna árið 1962, í byrjun til verslana Carolls Reed sem voru sérhæfðar í skíða- og sportfatnaði. Tom þekkti prjónafólkið sitt bæði með nafni og í sjón og hann vissi einnig frá hvaða sveitabæjum peysurnar komu. Hann taldi íslenskar prjónakonur vera besta heima-prjónafólkið í heimi og hann lét merkja hverja peysu með nafni þess sem prjónaði hana.³¹⁵ Prjónakonurnar voru dreifðar um allt land og því þurftu þau Tom og eiginkona hans Hanna, að fara á milli til að sækja, máta og kaupa peysurnar, en það var fljótlegt en að láta prjónakonurnar koma með peysurnar. Margar kvennanna sem prjónuðu fyrir hann voru úrvals prjónakonur og sumar háaldraðar á þessum tíma, það er í kringum 1962. Mikilvægt var að hafa eftirlit með gæðum peysanna sem keyptar voru inn og þegar umfangið jókst var komið á sérstakri móttöku fyrir peysurnar.³¹⁶

Sigurbjörg Sigfúsdóttir, sem þótti sérlega vandvirk prjónakona, vann hjá Tom Holton við móttöku á lopapeysum frá fjölda prjónakvenna víðsvegar að af landinu eða þar til fyrirtækið hætti störfum 1990. Sigurbjörg og systir hennar Kolbrún byrjuðu báðar að prjóna fyrir Rammagerðina, Sigurbjörg 1961 og Kolbrún 1962 en um 1963 fóru þær báðar að prjóna fyrir Hildu og hafa þær ekki tölu yfir það hve margar peysur þær hafa prjónað í gegnum tíðina.³¹⁷

Prjónakonurnar seldu aðallega til verslana hér innanlands, þá helst til heildsala eða minjagripaverslana, hér áður fyrir meðal annars til Skrifstofunnar „Íslensk ull“, Baðstofunnar, Ferðaskrifstofu ríkisins, Ferðaskrifstofunnar Lönd og leiðir, Rammagerðarinnar og Íslenzks heimilisiðnaðar. Einnig var selt til stóru útflutningsaðilanna hjá Álafoss, Gefjun og Hildu og síðar til Handprjónasambands Íslands sem sér nú orðið nær eingöngu um dreifingu á peysunum hér innanlands og til sölu erlendis í gegnum netið.³¹⁸ Einnig seldu margar prjónakvennanna beint til aðila erlendis eins og Svíþjóðar og Þýskalands og fengu þá meira í sinn hlut milliliðalaust.³¹⁹

7.3. Ánægjan af því að prjóna

Einkennandi fyrir prjónakonurnar, sem voru viðmælendur í rannsókninni, var hversu mikla ánægju þær höfðu af því að prjóna og að þær hafi ekki verið þjáðar af vöðvabólgu né öðrum kvillum. Þær sem tekið var viðtal við vildu þá meina að ef svo bar undir, þá hafi þær prjónakonur hætt mjög snemma að prjóna lopapeysur. Oftast upplifðu prjónakonurnar það sem

³¹⁵ Munnleg heimild, Kolbrún og Sigurbjörg Sigfúsdætur, október, 2014.

³¹⁶ „Íslenskar lopapeysur í Klettafjöllum“, *Morgunblaðið*, 19. september, 1999, bls. B 6.

³¹⁷ Munnleg heimild, Kolbrún og Sigurbjörg Sigfúsdætur, október, 2014.

³¹⁸ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³¹⁹ Munnleg heimild, Sigrún Kröyer, desember, 2014 og Freyja Antonsdóttir, nóvember, 2014.

ánægjustund að setjast niður og fitja upp fyrir nýrri peysu. Í *Alþýðublaðinu* 1963 er viðtal við prjónakonuna Jónínu Jónsdóttur, þar sem hún er að prjóna fyrir Ferðaskrifstofuna Lönd og leiðir, en áður hafði hún prjónað fyrir Íslenzkan heimilisiðnað og þá hafði hún þegar prjónað í um tíu ár. Hún er spurð að því hvort hún vinni við prjónið meðfram heimilisstörfum: „Jú, ég geri það. Þetta er mjög góð heimavinna. Það má alltaf grípa í hana. Mér finnst alveg sérstaklega gaman að setjast í stólinn minn með prjónana. Ég finn ekkert fyrir þreytu, tek laust á og finnst iðjan vera mjög þægileg.“³²⁰

Kolbrúnu Sigfúsdóttur finnst ennþá skemmtilegt að fitja upp fyrir peysu og Sigurbjörg systir hennar er enn að prjóna peysur og þær selja, nú í dag, fyrir Handprjónasamband Íslands og telur að gæðin á peysunum séu mun betri í dag en áður og það sé mikið til að þakka starfsemi Handprjónasambandsins. Báðar systurnar hafa því í gegnum tíðina átt notalegar stundir við prjónaskapinn, ein helsta ástæðan er að prjónið gengur hratt fyrir sig, enda lykkjurnar stórar og fljótgerðar. „Það tekur þó mun lengri tíma að ganga frá hnepptum peysum, því þá þarf að klippa upp í að framan og ganga frá framköntunum og búa til hnappagöt og sauma á hnappa.“³²¹

Frágangur á hnepptum peysum hefur verið með ýmsu móti og sitt sýnist hverjum um aðferðir og gæði og það sama má segja um fráganginn á renndum peysum. Nokkuð var um að renndar peysur væru í tísku á áttunda áratugnum en segja má að þær hafi verið sívinsælar hin síðari ár, sérstaklega á stuttu og þröngu lopapeysunum út tvöfalda lopanum. Aðeins meira er borgað fyrir hnepptar eða renndar peysur hjá viðtökuaðilunum.

Karlmenn sátu einnig við prjónaskapinn þó í mun minna mæli en konur. Algengt var að þeir hjálpuðu konum sínum við að prjóna einlita bolhlutann upp að handvegi og konurnar tóku síðan við og prjónuðu munstrin. En þannig gátu þær verið með allt að tvær og jafnvel þrjár peysur í gangi í einu. „Ég prjóna í heild um tvær peysur á viku. Maðurinn minn er heilsuveill og hjálpar hann mér stundum með slétta prjónið.“³²²

Karlmennirnir voru einnig duglegir við að vinda upp í hnykla, því það þurfti að vinda upp í hvern hnykil að minnsta kosti tvisvar, oftast þrisvar sinnum. Margir karlmenn kunnu að „vinda í rjúpu“, en rekja má það til hnyklanna sem notaðir voru til netagerðar og til gaddavírsrúllanna sem bændurnir notuðu á girðingarstaurana, eins og áður hefur verið minnst á.³²³ Það að karlmenn tækju á þennan hátt þátt í lopapeysuprjóninu eða prjónuðu sjálfir var eitthvað sem ekki þótti endilega tilefni til frásagnar og lítið talað um eða bara alls ekki.³²⁴

³²⁰ „Íslenzku peysurnar eftirsóttar“, *Alþýðublaðið*, 4. júlí, 1963, bls. 8.

³²¹ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

³²² „Íslenzku peysurnar eftirsóttar“, *Alþýðublaðið*, 4. júlí, 1963, bls. 8.

³²³ Munnleg heimild, Sigurbjörg Ólafsdóttir, nóvember, 2014.

³²⁴ Anna Sigurðardóttir, *Vinna kvenna á Íslandi í 1100 ár*, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1985, bls. 349.

7.4. Sóst eftir fleiri prjónakonum og nýjum munstrum

Á sjötta og sjöunda áratugnum hvöttu söluaðilar prjónakonurnar til að finna upp ný munstur og litasamsetningar þannig að peysurnar yrðu sem fjölbreyttastar, en það jók einnig sölumöguleikana. Á sjöunda áratugnum, nánar tiltekið árið 1967, varð mikil bylting í lopapeysuprjóninu eftir að Álafoss og Gefjun hófu framleiðslu og útflutning á hespulopa, sem áður hefur verið minnst á.

Með hespulopanam varð til vörumerkið „Lopi“ og var hann seldur í sérstökum pakkningum með íslenskum prjónauppskriftum og íslenskum munstrum. Árið 1968 varð mikil eftirspurn erlendis frá eftir fjölbreyttara úrvali af munstrum á lopapeysurnar og auknar kröfur um gæði í prjóninu, frágangi og á stærðum peysanna. Einnig var orðinn mikill skortur á prjónakonum til að prjóna upp í erlendar pantanir hjá stóru ullarfyrtækjunum hérlandis.

Munstrin á lopapeysunum þóttu orðin of keimlík þeim „norsku“ og „grænlenksku“. Þess vegna var orðin mikil þörf á konum sem höfðu kunnáttu og getu til að hanna eigin munstur á lopapeysurnar en þó í anda hefðbundinna íslenskra munstra. Af því tilefni var efnt til samkeppna á nýjum munsturgerðum og jafnframt nýstárlegri sniðum á lopapeysurnar.³²⁵

7 NÝJAR HESPULOPAUPPSKRIFTIR

No. 14	No. 15	No. 16	No. 17	No. 18	No. 19	No. 20

Þjóðleg — hlý og ódýr jólagjafi — Prjónuð úr hespulopa — Umboð um allt land
ÁLAFOSS

SAMKEPPNI Í MUNSTURGERÐ Á LOPAPEYSUM

Álafoss efnir til samkeppni í nýjum munstrum á lopapeysum gerðum úr hespulopi.

Samkeppnin er þess efnis, að fá á markaðinn nýjar gerðir munstra og jafnvel önnur nýstárlegri snið á lopapeysum heldur en þau, sem tilkæpt hafa undanfarin ár.

Verðlaun verða veitt, sem hér segir:

1.	verðlaun	kr.	10.000.00
2.	—	—	5.000.00
3.—7.	—	—	1.000.00 hver

Það skilyrði fylgir verðlaunapeysunum, að Álafoss mun endurgjaldlaust nota munstrin á peysupakkningum úr hespulopi.

DÖMNEFND SKIPA EFTIRTALDIR:
Haukur Gunnarsson, Rannmagerðinni, formaður.
Elisabet Wæge, Rannmagerðinni.
Gerður Hjörleifsdóttir, íslenskum heimilissíðnaði.

Keppnin stendur til 1. mars n.á. og þarf að koma peysum í Álafoss í Þingholtsstræti 2, og skulu þær vel merktar dulmörki á íslenskum höftmörki þau á hálsnál peysunnar. Bréf í lokinu umslagst seudist formanni dómnefndar, Hauk Gunnarssyni, Rannmagerðinni, Reykjavík, fyrir 1. mars n.á., og skulu þær fylgja munstur, skýringar og nafn höfundar.

ÁLAFOSS HF.

Myndir 32 og 33: Auglýsing frá árinu 1968 þegar hespulopinn var kominn á markað. Peysurnar áttu að hafa þjóðlegt yfirbragð eins og fram kemur í textanum. Árið 1968 var mikið lagt upp úr því að fá fram ný munstur á lopapeysurnar og var það helst gert með því að auglýsa samkeppni meðal prjónakvennanna sem hingað til höfðu séð um að hanna munstrin.

Ullarverksmiðjurnar Álafoss og Gefjun byrjuðu að halda námskeið í lopapeysuprjóni til að þjálfa upp fleiri prjónakonur. Í kjölfarið voru síðan haldnar sa mkeppnir þar sem tilgangurinn var, eins og áður sagði, að fá fram ný munstur og nýjar prjónauppskriftir fyrir íslenskar lopapeysur. Kvenfélagasamband Íslands hélt í samvinnu við Álafoss námskeið í lopapeysuprjóni árið 1968. Lögð var áhersla á að farið væri eftir stöðluðum stærðum við

³²⁵ Morgunblaðið, „Nýstárleg samkeppni fyrir prjónakonur“, *Morgunblaðið*, 21. janúar, 1968, bls. 2.

lopapeysuprjónið, einnig fengu þátttakendur upplýsingar um gæðakröfur og lærðu frágang sem kaupendur erlendis töldu æskilegan.³²⁶ Prjónakonur utan af landi fengu styrki til að sækja námskeiðin og auk þess var reynt í kjölfarið að tryggja sanngjarna greiðslu fyrir vinnu við handprjón.

Árið 1968 voru haldin níu námskeið í lopapeysuprjóni sem 270 konur tóku þátt í.³²⁷ Árið 1969 voru 314 prjónakonur skráðar hjá Álafossi og hafði hver þeirra sitt eigið munstur.³²⁸ Haldin voru fleiri námskeið og árið 1971 var aðalkennarinn á námskeiðunum Astrid Ellingsen, sem starfaði sem prjónahönnuður hjá Álafossi. Í framhaldi af þessum námskeiðum héldu Álafoss og Gefjun fleiri nýstárlegar samkeppnir meðal prjónakvenna í munsturhönnun á lopapeysurnar auk uppskrifta, sem síðan áttu að fylgja með í tilbúnum hespulopapakkingum til útflutnings.³²⁹

Árið 1971 kom Áse Lund Jensen, danskur prjónahönnuður hingað til lands og hélt sýningu í Norræna húsinu sem vakti mikla athygli. Þar sýndi hún 90 prjónaðar flíkur úr íslenskri ull. Hún hannaði peysurnar og hafði síðan 20-30 prjónakonur til að prjóna þær. Hún hélt einnig námskeið í prjóntækni og hönnun á prjónafatnaði sem fjöldi íslenskra prjónakvenna tók þátt í. Hún vildi koma prjóninu inn í listaskólana til jafns við vefnaðinn og útsauminn. Hún sótti einnig fyrirmyndir til fortíðarinnar og gaf út bækur.³³⁰

Ragna Þórhallsdóttir hélt fjöldamörg námskeið í lopapeysuprjóni á vegum Álafoss á níunda áratugnum, en mikil vöntun á prjónafólki var stöðugt fyrir hendi til að prjóna upp í pantanir. Hún lét konurnar sem sóttu námskeiðin skrifa í gestabók hjá sér og árin 1981-1982 voru um 270 aðilar sem rituðu nafn sitt í gestabók Rögnu.³³¹ Fjöldinn sýnir bæði mikinn áhuga á lopapeysuprjóni og mikilli þörf á hæfum prjónakönnum. Margir prjónahópar voru starfandi víða um land á þessum árum.³³²

7.5. Lopapeysuprjónið festi sig í sessi

Í rannsókninni var lögð áhersla á að greina viðtöl sem birst hafa við prjónakonur og aðila sem komið hafa að handprjóni. Megináherslan hefur þó verið að taka viðtöl við prjónakonur sem hafa verið virkar um margra ára skeið og verið meðal frumkvöðla í lopapeysuprjóni hér á landi, en margar þeirra eldri eru fallnar frá. Viðmiðið er að þær hafi mikla reynslu af lopapeysuprjóni

³²⁶ Munnleg heimild, Freyja Antonsdóttir, nóvember, 2014.

³²⁷ Sigríður Thorlacius, *Margar hlýjar hendur*, Kvenfélagasamband Íslands, Reykjavík, 1981, bls. 51, 116.

³²⁸ „Íslenzkur kvenfatnaður kynntur erlendis“, *Morgunblaðið*, 20. febrúar, 1969, bls. 11.

³²⁹ „Nýstárleg samkeppni fyrir prjónakonur“, *Morgunblaðið*, 21. janúar, 1968, bls. 2, 25.

³³⁰ „Prjónauppskriftir eru aðeins auglýsingar fyrir garn“, *Vísir*, 5. október, 1971, bls. 13.

³³¹ Rituð heimild, Gestabók Rögnu Þórhallsdóttur; Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

³³² „Drýgstu konurnar“, *Vísir*, 11. maí, 1971, bls. 13; Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

og að þær hafi verið virkar í að þrjóna og selja lopapeysur á árunum 1960-1975 eða frá fyrstu árum „fjöldaframleiðslu“ í lopapeysuhandþrjóni. Frásagnir þeirra hafa síðan verið bornar saman við ritaðar heimildir, ljósmyndir, safnmuni, auglýsingar og bæklinga.

Allar eru þær um og yfir áttætt og tvær yfir nírtætt. Einnig var rætt við og fengnar upplýsingar um þrjónahönnuði sem hönnuðu lopapeysumunstur og störfuðu sem verktakar eða sem fastráðnir starfsmenn hjá stærri ullarframleiðendum eða hönnuðu peysur og uppskriftir fyrir tímarit. Með því var mögulegt að fanga það upphaf, aðstæður og þá þekkingu sem sköpuðu og gerðu lopapeysuprjónið að fjöldaframleiddri vöru og varð undirstaða þess að lopapeysan náði að festa rætur í menningu þjóðarinnar.

Enginn karlmaður er í þessum hópi viðmælenda vegna þess að erfitt reyndist að hafa uppi á þeim sem hefðu hugsanlega verið virkir á fyrrnefndu tímabili, þ.e. 1960-1975. En eins og fram hefur komið voru þó allmargir sem aðstoðuðu eiginkonar sínar við þrjónaskapinn, enda lopapeysuprjónið mikil búbót fyrir heimilin sem allir nutu góðs af. Konur voru einnig í miklum meirihluta þeirra sem þrjónuðu og því eðlilegt að beina sjónum eingöngu að þeim. Hér fyrir neðan er yfirlit yfir það helsta sem fram kom í viðtölunum við þrjónakonurnar:

- *Það þótti sjálfsagt að kunna að þrjóna.*
- *Flestar höfðu þær lært að þrjóna af mæðrum sínum mjög ungar að árum, við átta ára aldur og jafnvel fyrr.*
- *Allar fundu þær fyrir mikilli virkni við þrjónið vegna þess að konur í kringum þær voru síþrjónandi og margar hraðvirkar og að slík vinnubrögð hafi smitað til þeirra sjálfra.*
- *Þær lærðu að þjóna lopapeysurnar af þeim sem eldri voru og einnig hver af annarri.*
- *Kunnáttan var komin úr grasrótinni, grunnurinn lá einnig í þrjónakennslu í grunnskólum og í húsmæðraskólanámi, þó sjálft lopapeysuprjónið hafi ekki verið kennt.*
- *Minjagripaverslanir og þrjónakonur höfðu samráð sín á milli um útlit, stærðir og frágang á peysunum.*
- *Námskeið í lopapeysuprjóni voru haldin undir lok sjöunda áratugarins í tengslum við verksmiðjurnar og útflutninginn á hespulopnum.*
- *Lopinn var þægilegur að þrjóna úr og þrjónið átakalítið.*
- *Engin þeirra þrjónakvenna sem rætt var við kvartaði yfir verkjum eða mikilli þreytu vegna þrjónsins, þvert á móti töldu margar að lopaprjónið hafi verið afslappandi og þær höfðu haft gaman af því að þrjóna og fannst það bæði hvetjandi, tekjulega og skapandi.*

- *Allar prjónuðu þær úr plötulopnum og höfðu alltaf gert, hér áður fyrr alltaf úr þreföldum lopa en í seinni tíð nær eingöngu úr tvöföldum lopa.*
- *Flestar gátu verið að meðaltali um 12-15 tíma að prjóna eina peysu, sumar 8-10 en aðrar 15-20 tíma.*
- *Allar höfðu þær það álit – að hægt væri að prjóna peysuna á þennan fljótlega máta og að hún væri nánast frágengin eftir að búið væri að fella af síðustu lykkjuna auk þess sem hráefnið, plötulopinn, væri ódýrt – hafi gert það að verkum að mögulegt væri að hugsa sér að stunda slíka vinnu.*
- *Allar voru þær heimavinnandi og gátu inn á milli heimilisstarfa prjónað peysur sem gaf af sér tekjur sem notaðar voru til að drýgja heimilistekjurnar.*
- *Auðveld og bein samskipti við söluaðila var líka til að auðvelda vinnuna. Þær komu reglulega, einu sinni í viku, til að skila af þér peysum og keyptu plötulopann um leið.*
- *Oftast var engin kvöð, þær afköstuðu því sem þær gátu, sem gat verið mismikið eftir aðstæðum. Eftir að lopapeysuprjónið jókst í takt við aukinn útflutning í kringum 1970 var álagið meira, því þá var verið að prjóna peysur upp í stórar pantanir.*
- *Gaman og spennandi var að skapa sífellt ný munstur en það var ekki hægt endalaust enda tímafrekt að standa í því og fá ekkert greitt aukalega fyrir það.*
- *Þægilegt var að fá uppskriftir til að fara eftir þegar Álafoss og Gefjun hófu að gefa þær út í fyrstu sem voru hannaðar af prjónakonunum sjálfum, en síðar af útlærðum hönnuðum.*
- *Nokkrar höfðu unnið til viðurkenninga í samkeppnum og fengið birtar uppskriftir eftir sig í einblöðungum, bæklingum eða í prjónabókum.*

7.6. Munsturhönnuðir

Lopapeysurnar með hringlaga munsturbekknum voru á þessum tímapunkti komnar til að vera. Á þessum fyrstu útflutningsárum lopapeysunnar og með aukinni sölu til ferðamanna hér innanlands (1955-1970) má segja að fyrstu prjónakonurnar hafi einnig verið fyrstu munsturhönnuðurnir. Tom Holton, eigandi Hildu sagði frá því í viðtali að lopapeysurnar væru svona eftirsóttar vegna þess að þær þóttu óspilltar og náttúrulegar og sýna mikla listræna sköpunarhæfileika hjá handverksfólki hér á landi, ásamt tilfinningu fyrir gæðum og fjölbreytni.³³³ Frumkvöðlarnir teiknuðu munstur upp á rúðustrikaðan pappír í stöðugri leit að nýjum munstrum, eða einfaldlega hugsuðu upp munstur um leið og prjónað var, það gerðu

³³³ „Carroll Reed skíðabúðirnar selja íslenskan varning“, *Morgunblaðið*, 24. september, 1970, bls. 19.

reynslan og þekkingin.³³⁴ Þjálfunin, ánægjan af því að þrjóna, lykkjufjöldinn í lopanum, slétta þrjónið, aðferðir við úrtökuna, formskynjunin og næmnin fyrir litum og litasamsetningum var undirstaðan í hönnun þeirra.

Það þótti ekki við hæfi að herma eftir erlendum munstrum enda lágu þau ekki á lausu. Þau bara hreinlega fengust ekki á staðnum, það var ekki einu sinni til bókabúð. Við skoðuðum bara fallega vettlinga og fengum hugmyndir af vélþrjónuðum peysum og úr gömlum munsturbókum.³³⁵

Sumar þrjónakvennanna breyttu um munstur fyrir hverja lopapeysu. Sigrún Hermannsdóttir byrjaði að handþrjóna lopapeysur fyrir Tom Holton árið 1963 og þrjónaði hún lengi vel fimm peysur á viku og bjó alltaf til munstrið um leið og hafði aldrei tvær peysur eins.³³⁶ Sigrún Kröyer hafði sín eigin munstur, um fimm mismunandi sem hún þrjónaði reglulega. Hún skipti einnig um liti og breytti einhverjum bekkjum. Mikilvægt var að það væri fljótlegt að þrjóna munstrin til þess að hafa eitthvað upp úr því að þrjóna peysurnar.³³⁷ Annað hvort snerist það um að búa til nýtt munstur, nýja uppsetningu á munsturbekkjum eða breyta litasamsetningunum. Margar voru duglegar að „pikka upp“ munstur frá öðrum peysumunstrum til dæmis úr vélþrjóninu, vettlingum, myndum af munstruðum peysum eða útsaums- eða vefnaðarmunstrum.

Móðir mín saumaði eitt sinn sem oftár kápu á mig úr ullarefni og var efnið í gráu í grunn en blátt teningamunstur. Henni fannst upplagt að taka munstrið upp og þrjónaði lopapeysu á mig í hvítu og grænu með þessu munstri. Ég held að ástæðan fyrir því að peysurnar voru svona vinsælar hafi verið tískan. Sennilega hafa komið þrjónablöð með peysumunstrum. En konur hafa bara alltaf verið duglegar að skapa sjálfar og útfæra það sem þær hafa séð á myndum. Halldóra Bjarnadóttir var líka dugleg að birta allskyns munstur og þá aðallega íslensk munstur, en hún var sífellt að koma með það sem konum kom vel að fá. Ein bókin sem ég man eftir heitir *36 krosssaumsmunstur* og var útgefandi Bókaútgáfan Garðarshólmi, þó var ekki getið um höfund eða ártal eða neitt annað, en mikið var notað úr þeirri bók bæði til sauma og þrjóna.³³⁸

³³⁴ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014; Munnleg heimild, Freyja Antonsdóttir, nóvember, 2014.

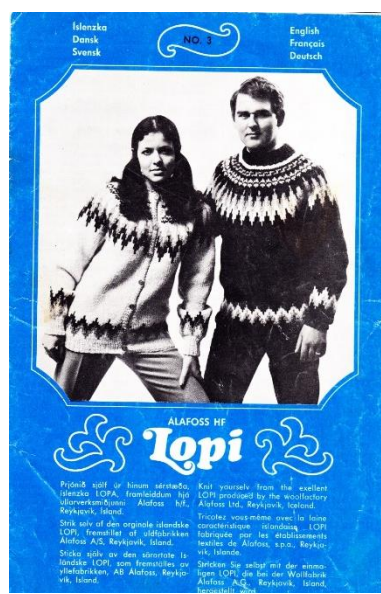
³³⁵ Munnleg heimild, Matthildur Einarsdóttir, október, 2014.

³³⁶ Þórdís Arnadóttir, „Ullin og heimilisiðnaðurinn“, *Morgunblaðið*, 26. nóvember, 1969, bls. 10.

³³⁷ Munnleg heimild, Sigrún Kröyer, desember, 2014.

³³⁸ Munnleg heimild, Aðalbjörg Ingvarsdóttir, nóvember, 2014.

Margar þeirra þrjónakvenna sem höfðu áhuga og hæfileika tóku að sér að hanna munstur, útfæra uppskriftir og þrjóna módelpeysur fyrir stóru ullarfyrirtækin, annað hvort sem verktakar fyrir einstök verkefni eða sem fastir starfsmenn.

Myndir 34, 35 og 36: Aðalbjörg Guðmundsdóttir hafði ekki tölu á þeim lopapeysum sem hún hafði þrjónað, í viðtali sem tekið var við hana 1968. Hún mun einnig hafa verið með þeim fyrstu sem var ráðin sérstaklega til að hanna munstur og þrjóna módelpeysur fyrir fyrstu einblöðungana á vegum Álafoss þegar hespulopinn var að koma á markað. Hér má sjá uppskriftir no. 1 og no. 3 sem hún, eftir því sem best er vitað, hefur hannað.

Aðalbjörg Guðmundsdóttir var með þeim fyrstu til að hanna og þrjóna fyrir Álafoss. Hún er hugsanlega hönnuðurinn að munstrinu á fyrstu handþrjónuðu lopapeysunni úr hespulopa sem birtist í einblöðungi númer eitt hjá Álafossi, en í þá daga var því miður ekki alengt að tekið væri fram hver hefði hannað munstrin. Peysan er með röð af áttablaðarósum og naut uppskriftin mikilla vinsælda. Í viðtali við Aðalbjörgu í Vísí árið 1968 um lopapeysuprjón er mynd af henni þar sem hún er að þrjóna eina af þeim peysum.³³⁹ Í fréttatilkynningu frá Álafossi sama ár kemur fram eftirfarandi:

Álafoss hefur einning hafið sölu á lopapeysupakkningum, mynd af ákveðinni lopapeysu með mynsturteikningu og þrjónauppskrift er pakkað með tilheyrandi magni af hespulopa og eru þessar uppskriftir á fjórum tungumálum ensku, þýzku, dönsku og íslensku. Uppskriftirnar samdi og teiknaði frú Aðalbjörg Guðmundsdóttir á Mosfelli í Mosfellsbæ.³⁴⁰

³³⁹ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

³⁴⁰ „Álafoss kynnir nýjung í íslenskum ullariðnaði“, *Tíminn*, 4. ágúst, 1967, bls. 2.

Þegar útflutningurinn var kominn vel í gang og umfangið orðið meira undir lok áttunda áratugarins og í byrjun þess níunda, settu Álafoss, Gefjun og Hilda af stað sérstakar hönnunardeildir sem réðu til sín dugmikla prjónahönnuði sem hönnuðu ný munstur og peysur fyrir handprjón og vélprjón sem birtust aðallega í sölubæklingum fyrirtækjanna fyrir erlendan markað. Prjónakonurnar voru síðan fengnar til að prjóna módelpeysur fyrir myndatökur í bæklingana eða að þær prjónuðu upp í pantanir frá erlendum aðilum í tengslum við fyrrnefnda bæklinga. Auk þess keyptu fyrirtækin módelpeysur með nýjum munstrum frá ýmsum prjónakönnum. Lögð var áhersla á að sækja munsturfyrirmyndir í eldra handverk, einnig nægði útsjónarsemi og löng reynsla af prjóni vel til þess að fá góðar hugmyndir. Ýmsir fatahönnuðir tóku einnig að sér að hanna lopapeysumunstur fyrir stærri og minni ullar- og útflutningsfyrirtæki. Peysurnar, munstrin og uppskriftirnar voru síðan notaðar í einblöðunga, prjónabæklinga eða prjónabækur með uppskriftum úr plötulopa fyrir innanlandsmarkað eða úr hespulopa í hespulopapakkingar til sölu á mörkuðum erlendis og hérlendis.³⁴¹ Prjónakonurnar héldu þó áfram að hanna ný munstur á lopapeysurnar sem þær seldu til minjagripaverslana og smærri söluaðila.

Myndir 37, 38, 39: Astrid Ellingsen hannaði mikið af lopapeysum fyrir Álafoss og úrvalið hennar var fjölbreytt og sívinsælt. Hún hannaði einnig mikið af fallegum prjónakjólum.

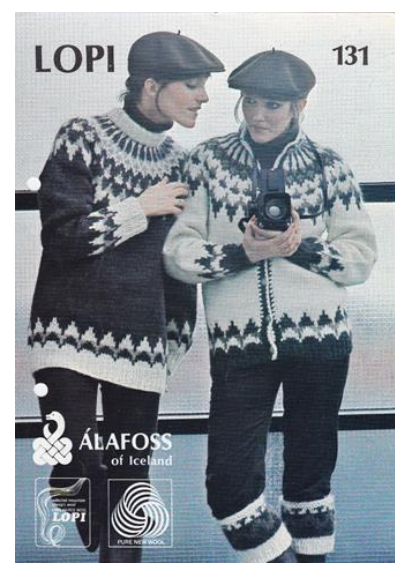
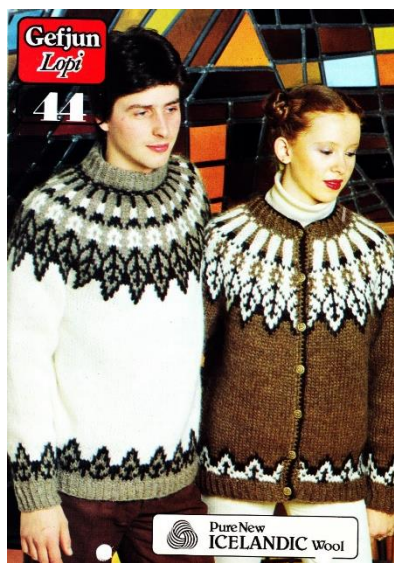
Astrid Ellingsen (1927-2006) var vinsæll prjónahönnuður á tímum Álafoss, en hún var sérlega dugleg og afkastamikill hönnuður og prjónakona og hannaði fjölda munstra sem nutu mikilla vinsælda og eru enn í notkun.³⁴² Hún átti meðal annars fjölda uppskrifta í prjónabókinni Álafosslopi no. 2 sem gefin var út í byrjun níunda áratugarins.³⁴³

³⁴¹ Munnleg heimild, Ulla Magnússon, nóvember, 2014.

³⁴² Munnleg heimild, Ulla Magnússon, nóvember, 2014; Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

³⁴³ Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

Sunneva Hafsteinsdóttir, núverandi framkvæmdastjóri Handverks og hönnunar var fyrsti fastráðni þrjónahönnuðurinn hjá Sambandinu (SÍS) á Akureyri og starfaði þar á árunum 1981-1985. Sunneva hafði yfirumsjón með gerð þrjónabóka sem Gefjun gaf út í byrjun áttunda áratugarins ásamt því að hanna allflestar uppskriftirnar.³⁴⁴ Sunneva hafði áður (1981), í um sex mánuði, tekið að sér að kenna þrjón á Grænlandi en þar hafði ekki þróast nein þrjónahefð enda lítið um sauðfé, og var hennar lengi minnst fyrir framtakið. Sunneva hannaði einnig mikið af peysum fyrir þrjónablaðið *Lopa og band*, en hún var ásamt Jóhönnu Hjaltadóttur aðalhönnuður fyrstu tölublaðanna frá árinu 1981.³⁴⁵ Fjölmargir þrjónahönnuðir hönnuðu peysur fyrir fyrrnefnt blað og má hér meðal annars nefna Erlu Eggertsdóttur, en hún var einnig ritstjóri blaðsins í mörg ár, Steinunni Bergsteinsdóttur, Margréti Lindu Gunnlaugsdóttur og Rögnu Þórhallsdóttur.

Myndir 40, 41 og 42: Sunneva Hafsteinsdóttir hannaði þessar peysur fyrir Sambandið í byrjun níunda áratugarins. Jóhanna Hjaltadóttir hefur lengi verið þrjónahönnuður eða allt frá því á fimmta áratugnum. Hún hefur bæði hannað fyrir Gefjun, Álafoss og Ístex. Munstur hennar eru stílhrein og hún sækir mikið af fyrirmyndum til náttúrunnar eins og sjá má á peysunum í miðið. Algengt var að hafa konu og herra saman á myndum og mun það einnig hafa aukið vinsældir lopapeysanna að verið væri að höfða til beggja kynja. Einnig var mögulegt að auglýsa mismunandi litaútfærslur. Gerd Paulsen hannaði peysurnar hér til hægri en hún hannaði töluvert af þrjónauppskriftum. Hún var einnig umboðsmaður fyrir Álafoss í Noregi.

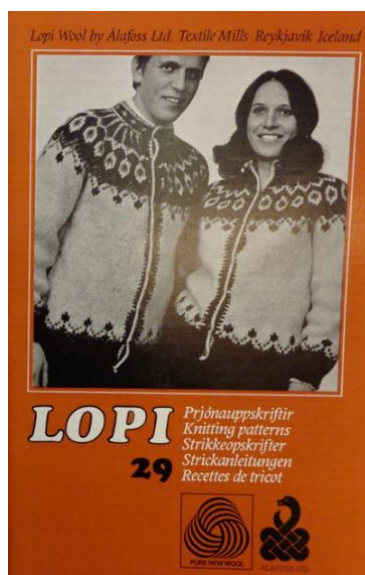
Eva Vilhelmsdóttir var þekktust fyrir hönnun sína á vélþrjónuðum fatnaði, þó að hún hafi einnig hannað nokkrar lopapeysur, en hún er talin vera meðal þeirra fyrstu sem lærðu fatahönnun hér á landi.³⁴⁶ Guðrún Gunnarsdóttir hannaði einnig nokkrar lopapeysur, meðal annars í þrjónabókina Álafosslopi no. 1, en hún sá þó aðallega um að hanna værdarvoðir hjá sama fyrirtæki. Steinunn Bergsteinsdóttir starfaði sem textílhönnuður hjá Hildu í átta ár, 1978-86, og eins og Eva, þekktust fyrir hönnun sína á vélþrjónafatnaði.

³⁴⁴ Munnleg heimild, Sunneva Hafsteinsdóttir, desember 2014.

³⁴⁵ *Lopi og band*, 1. árgangur, 1. tölublað, 1981.

³⁴⁶ Þráinn Þorvaldsson, „Á að flytja út lítt unna vöru, eða tilbúnar flíkur?“, *Iðnaðarblaðið*, 6. tbl., 1981, bls. 61; Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 270.

Jóhanna Hjaltadóttir, sem áður hefur verið minnst stuttlega á, var einstaklega dugmikill þrjónahönnuður sem hannaði mikinn fjölda af munstrum og uppskriftum af lopapeysum fyrir Gefjun á Akureyri og Álafoss í Mosfellsbæ. Hún hannaði munstrin sjálf, þrjónaði módelpeysurnar og gerði uppskriftirnar, auk þess voru allar uppskriftir hennar merktar nafni hennar og að hún væri hönnuðurinn. Þannig tryggði hún einnig, eins og hún sagði sjálf, að aðeins hún bæri ábyrgð á að uppskriftin væri rétt og að það yrði þá haft samband við hana ef eitthvað kæmi upp á. Í munsturhönnun sinni lagði hún áherslu á sterk litaskil og skýr, afmörkuð og hrein form og línur með fyrirmyndum, meðal annars úr náttúrunni. Einnig lagði hún áherslu á að hafa aldrei nema tvo liti í einu þegar munstrið var þrjónað.³⁴⁷ Munsturhönnun Jóhönnu hefur markað sterk stíleinkenni í þróun íslensku lopapeysunnar.

Myndir 43, 44 og 45: Bárá Þórarinsdóttir er enn að og heldur hér á fallegri lopapeysu sem hún hefur nýlokið við, en hún leggur líka mikla áherslu á fallegan frágang. Þekktasta munstur hennar er no. 29 í fyrstu einblöðungunum frá Álafossi í bláu og rauðu en í nýrri no. 156. Munstrið er þekkt fyrir góða hönnun auk þess sem það er frægt fyrir að vera mest stolna íslenska lopapeysumunstrið erlendis.

Í tengslum við munsturhönnun á lopapeysum má hér einnig nefna Gerd Paulsen, Bárú Þórarinsdóttur og Freyju Antonsdóttur. Gerd Paulsen var umboðsmaður fyrir íslenskan lopa frá Álafossi í Noregi, enda mikil þrjónahefð í Noregi, og vakti lopinn þar verðskuldaða athygli. Hún hannaði mikið af lopapeysum sem seldar voru í verslunum í Noregi eða sem uppskriftir fyrir hespulopann í bæklingum.³⁴⁸ Bárú Þórarinsdóttir hannaði hið fræga munstur númer 29, en númer 156 í nýrri útgáfu einblöðungs. Munstrið var einstaklega vel hannað og vakti mikla athygli en það er frægt fyrir erlenda pöntun þar sem beðið var um 1000 eintök af peysunni.³⁴⁹

³⁴⁷ Munnleg heimild, Jóhanna Hjaltadóttir, október, 2014.

³⁴⁸ „Vaxandi markaður fyrir íslenskar iðnaðarvörur í Noregi“, *Frjáls verslun*, 12. tbl., 1975, bls. 41.

³⁴⁹ Munnleg heimild, Bárú Þórarinsdóttir, september, 2014.

Einnig er það talið vera eitt mest stolna munstrið erlendis, meðal annars fékk hinn frægi hönnuður Ralph Lauren það „lánað“ eitt sinn í hönnun sína. Bára fékk viðurkenningu fyrir peysuna í samkeppni sem Álafoss hélt árið 1970.³⁵⁰ Í sömu keppni hreppti Freyja Antonsdóttir fyrstu verðlaun en hún hafði einnig fengið verðlaun áður í samkeppni. Freyja hannaði eftirtektarverða dragt, pils og hneppa peysu, sem Pálína Jónmundsdóttir var mynduð í fyrir Álafoss á Þjóðminjasafninu árið 1970.³⁵¹ Ingibjörg Jónsdóttir var einnig kraftmikill hönnuður og er helst þekkt fyrir munstur númer 15 í uppskriftabókinni Álafosslopi no. 1.

Malin Örlygsdóttir, Ásdís Birgisdóttir og Hulda Jósefsdóttir hafa einnig verið vel þekktir prjónahönnuðir til margra ára. Védís Jónsdóttir var einn aðalprjónahönnuður hjá Ístex í mörg ár og hannaði mikið af vinsælum peysum fyrir prjónabækur Ístex. Hún er einnig fræg fyrir „litlu“ þunnu lopapeysuna, stutt, þröng og með rennilás og prjónuð úr Létt-lopa eða tvöföldum plötulopa. Sú peysa sló í gegn eftir að teikning og uppskrift af peysunni birtist á heimasíðu Ístex árið 2003 með ókeypis aðgangi.³⁵²

7.7. Handprjónasamband Íslands

Prjónakonurnar nýttu lopapeysuprjónið til að drýgja tekjur heimilisins, eins og áður hefur komið fram, þó aldrei hafi það verið sérlega vel borgað. Sumar nýttu sér þetta sem aukatekjur en aðrar gátu jafnvel haft af því fulla vinnu. Á þessum tíma fengust 675-900 krónur fyrir peysuna og var plötulopinn innifalinn.

Í viðtali við Tom Holton í *Morgunblaðinu* árið 1970 tekur hann fram að greiðslur til prjónafólksins séu skattfrjálsar tekjur, og að það hafi bjargað því að hér hafi getað þróast handprjón til útflutnings.³⁵³ Í sama streng tekur núverandi framkvæmdastjóri Handprjónasambands Íslands, Bryndís Eiríksdóttir. „Í dag er þó eingöngu um að ræða sölu á peysum til ferðamanna sem koma til landsins og mjög lítið um útflutning, en aftur á móti er mikið selt í dag í gegnum netverslun Handprjónasambandsins.“³⁵⁴ Í Noregi var farið að skattleggja þessa vinnu vel fyrir 1970 og drap það niður heimilisprjónið, en í staðinn var farið að vélprjóna hinar þjóðlegu norsku peysur til að selja ferðamönnum.³⁵⁵

³⁵⁰ Munnleg heimild, Bára Þórarinsdóttir, september, 2014.

³⁵¹ Munnleg heimild, Freyja Antonsdóttir, nóvember, 2014.

³⁵² Munnleg heimild, Guðríður Ásgeirsdóttir, október, 2014; Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014; Heimasíða Ístex, sótt. 7.12.2014, <http://www.istex.is/islenska/uppskriftir/>.

³⁵³ „Hilda flytur út ullarvörur“, *Morgunblaðið*, 17. desember, 1970, bls. 42-43.

³⁵⁴ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³⁵⁵ „Hilda flytur út ullarvörur“, *Morgunblaðið*, 17. desember, 1970, bls. 42-43.

Árið 1970 var kreppa og konur fundu tækifæri til að drýgja heimilistekjurnar með því að prjóna lopapeysur sem fyrirtækin, sem stóðu í þessum mikla útflutningi á þessum ævintýratímum, voru tilbúin að kaupa. Konur litu á þetta sem hverja aðra tómtundaiðju og verðið fyrir peysurnar hefur ætíð verið haldið í ákveðnum verðflokki og lendir á svokölluðu „gráu svæði“ innan verktakarammans. Ef það kæmi til að verðið færi upp úr öllu valdi myndi það hafa afleiðingar fyrir handprjónið. Það verður að borga sig að prjóna – plötulopinn er ódýr, prjónið frekar léttvægt og fljótlegt og verðið eftir því, þannig getur lopapeysan lifað áfram í höndum prjónakvennanna.³⁵⁶

Segja má að framlag prjónakvennanna (að körlunum ólöstuðum) á tímabilinu 1955-1985 hafi markað upphafið að vöruheitinu „Íslensk lopapeysa“. Og eftir að lopapeysuprjónið varð að afkastamikilli „fjöldaframleiðslu“ í stórtækum útflutningi í kringum 1970 hafi það fest sig í sessi sem mikilvæg íslensk menningararfleifð.

Peysuprjónið sem söluvara byrjaði samkvæmt rannsókninni hjá Skrifstofunni „Íslenzk ull“ þar sem konur voru hvattar til að prjóna peysur úr ullinni og leggja rækt við vöruvöndun og gæði. Hér er verið að tala um árin frá 1938 til 1951, en í kaflanum um Skrifstofuna „Íslenzk ull“ kemur fram að í byrjun hafi um 20-30 konur af öllu landinu prjónað og selt hjá þeim. Einn viðmælenda hér í rannsókninni, Jóhanna Hjaltadóttir, man eftir því að móðir hennar hafi selt handprjónavörur hjá Skrifstofunni „Íslenzk ull“.³⁵⁷ Ferðaskrifstofa ríkisins og Heimilisiðnaðarfélag Íslands stofnuðu síðan Íslenzkan heimilisiðnað árið 1951. Árið 1954 hafði Íslenzkur heimilisiðnaður um 100 konur sem seldu prjónavörur sínar í versluninni og árið 1962 unnu rösklega tvö hundruð manns í samvinnu við Íslenzkan heimilisiðnað víðsvegar um land, leiðbeint var um munsturgerðina og sniðútlitið á lopapeysunum.³⁵⁸

Klæðaverslun Sigurðar Guðmundssonar á Akureyri hóf sölu á handprjónuðum lopapeysum eftir prjónakonur í bænum í kringum 1955. Peysurnar voru ætlaðar ferðamönnum, aðallega á skemmtiferðaskipum sem höfðu viðkomu yfir sumartímann. Verslunin var ein fyrsta ferðamannaverslun Norðurlands.³⁵⁹ Ferðaskrifstofan Lönd og leiðir seldi heimaprjónaðar lopapeysur, en árið 1963 störfuðu hjá fyrirtækinu um 20-30 prjónakonur.³⁶⁰ Árið 1964 störfuðu um 150 handprjónakonur fyrir Hildu um allt land.³⁶¹ Árið 1969 voru 319 prjónakonur sem prjónuðu fyrir Álafoss. Þar sem prjónið fór eingöngu fram í heimahúsum var ekki mögulegt að sjá hversu fjölmennur sá hópur var né hve margir innkaupastaðirnir voru, því prjónafólkið hafði

³⁵⁶ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³⁵⁷ Munnleg heimild, Jóhanna Hjaltadóttir, október, 2014.

³⁵⁸ „Íslenskur heimilisiðnaður“, *Húsfreyjan*, 4. tbl., 1962, bls. 23-24.

³⁵⁹ Munnleg heimild, Sigurður Guðmundsson, nóvember, 2014.

³⁶⁰ „Íslenzku peysurnar eftirsóttar“, *Alþýðublaðið*, 4. júlí, 1963, bls. 8-9.

³⁶¹ „Ýmislegt á döfinni hjá útflutningsfyrirtækinu Hildu hf.“, *Morgunblaðið*, 6. apríl, 1976, bls. 10; Icelandic Imports Incorporated, *Iceland Review* nr. 2, vol. 7, 1969, bls. 7.

ekki myndað með sér nein samtök. Margar prjónakonur voru að drýgja ellilaunin og örorkubætur eða tekjur af öðrum störfum eins og ræstingum. Einnig var algengt að konur stunduðu lopapeysuprjón sem komust ekki til annarra starfa, eða eins og það er kallað „komust ekki út af heimilum“ vegna barnauppeldis og heimilisstarfa, eða áttu í erfiðleikum með að komast að á vinnumarkaðnum eftir að þær höfðu komið upp börnum sínum.³⁶² Nefnt var dæmi um konu sem stundað hafði það að fá lánaðan pening hjá öðrum konum vegna þess að maðurinn hennar vann fjarri heimilinu en tekjurnar náðu hreinlega ekki saman. En hún hætti slíkum „ósið“ eftir að hún byrjaði að prjóna lopapeysur og selja.³⁶³ Það sem raunverulega var greitt fyrir meðalstærð af lopapeysu má sjá af þessum útreikningum hér frá árinu 1975:

Í meðalstærð af lopapeysu fer 800 gr. af lopa, 900 gr. í stærri peysur. Í meðalstærð af peysu kostar lopi 728. – sé lopinn keyptur á 910 kr. kílóíð. Í meðalstærð af peysu kostar lopi 664 - sé lopinn keyptur á 830 kr. kílóíð. Prjónakona fær í sinn hlut fyrir heila peysu (1550-728) = 822 kr. Sé lopi keyptur án afsláttar en (1550-644) = 886 kr. Sé lopinn keyptur á afslætti. Rösk prjónakona sem gerir ekkert annað en prjóna allan daginn getur lokið við eina meðalstóra peysu á 10-12 tímum, með öllum frágangi. Er því hægt að áætla tímakaup prjónakonu frá u.þ.b. (822:11) = 74.65 til 85.45 kr. Prjónakona verður sjálf að kaupa og sækja hráefni sitt og koma vöru sinni til verslunarinnar eða kaupanda. Prjónakona leggur til húsnæði, ræstingu, áhöld, sápu, þvott og pressun á peysunni auk prjónsins. Prjónakona sem prjónar eigin munstur fær ekkert aukalega greitt fyrir þau. Samt óska verslanir eftir því að prjónakonur prjóni eigin munstur vegna aukinnar fjölbreytni sem skapast í vöruúrvali verslunarinnar. Til gamans má geta þess, að innflutt hneppt peysa kostar um 5000.- kr. og er þá miðað við peysu úr gerviefnum og vélprjónaða í fjöldaframleiðslu.³⁶⁴

Árið 1977 voru greiddar 4.200 krónur fyrir stærstu opnu lopapeysurnar og farið var fram á að hækka það í 6.200 krónur. Sú tala var fengin með því að reikna 16 tíma vinnu við prjónið á peysunni og leggja síðan 16% gjald fyrir ljós og hita. Sumir eru fljótari að prjóna og sumir lengur en þetta væri meðaltíminn við vinnslu á einni lopapeysu af stærstu gerð og að hún væri opin, sem tæki líka lengri tíma að búa til hneppulista og festa á tölur.³⁶⁵

Handprjónasamband Íslands var stofnað árið 1977 og höfðu þá þegar 400 manns sótt um inngöngu. En það voru þó vel yfir 2000 konur sem mættu á stofnfundinn og eflaust margar utan af landi sem ekki komust. Árið 1978 voru 1500 prjónakonur félagar í Handprjónasambandi Íslands, sem prjónuðu í höndum fyrir um 15-20 útflytjendur.³⁶⁶ Helsta hagsmunamál félagsins

³⁶² „Óska eftir hugmyndum en greiða ekkert fyrir“, *Þjóðviljinn*, 20. mars, 1975, bls. 2.

³⁶³ Munnleg heimild, Sigurbjörg Sigfúsdóttir, október, 2014.

³⁶⁴ „Óska eftir hugmyndum en greiða ekkert fyrir“, *Þjóðviljinn*, 20. mars, 1975, bls. 2.

³⁶⁵ „Stór aðalfundur Handprjónasambands Íslands“, *Dagblaðið*, 8. nóvember, 1977, bls. 9.

³⁶⁶ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 97.

var launabaráttan, en launin voru smánarlega lítil, og að það væri nauðsynlegt að bæta kjör kvennanna. Einnig var lögð áhersla á það að ekki ætti að flytja út óunna ull og lopa með munsturuppskriftum, heldur fullvinna peysurnar hér heima. Markmiðið var að prjónavörurnar væru keyptar hjá prjónafólkinu, það er Handprjónasambandinu sjálfu, þannig að öll móttaka, sala og lopasala yrði hjá þeim. Litið var bjartsýnum augum til ferðamannaiðnaðarins og var Handprjónasambandið farið að auglýsa lopapeysur og aðrar prjónavörur í kynningarbæklingum í flugvélum og á hótelum.³⁶⁷

Á heimasíðu Handprjónasambands Íslands eru í dag skráðar um 200 konur, en Bryndís Eiríksdóttir, framkvæmdastjóri telur það vera vel yfir 400 prjónakonur sem prjóna lopapeysur til sölu hjá þeim.³⁶⁸

7.8. Fagfélög hönnuða

Um miðja 20. öldina voru Íslendingar farnir að taka þátt í alþjóðlegum vörusýningum og listiðnaðarsýningum, en þeim fylgdi einnig þátttaka í auknum útflutningi á ullarvörum, ofnum, hand- eða vélprjónuðum auk skinnavara. Vinnuframlag og hugvit íslenskra handverks- og hönnunarfólks jókst sem meðal annars var fólgið í hönnun munstra, litasamsetninga og útlits fatnaðar og fatasniða. Ýmis fagfélög hönnuða og handverksfólks voru stofnuð til að gæta hagsmuna félagsmanna og má hér helst nefna:

Íslensk listið, stofnað 1951. Formaður félagsins var Lúdvíg Guðmundsson, skólastjóri, meðstjórnendur voru meðal annars Björn Th. Björnsson, listfræðingur, Hjalti G. Kristjánsson, húsgagnateiknari og Sveinn Kjarval, húsgagnateiknari sem síðar varð formaður félagsins. Tilgangur þess meðal annars að gæta hagsmuna íslenskra listiðnaðarmanna með því að gæta höfundaréttar þeirra.³⁶⁹

Félagið Listið, stofnað 1972. Félagið var samband listiðnaðarmanna, iðnhönnuða og arkitekta. Tilgangur félagsins var að vekja athygli á íslenskum listiðnaði og iðnhönnun og gildi þessara starfshátta fyrir iðnaðinn í landinu. Áhersla var lögð á eflingu listiðnaðar og listrænnar hönnunar.³⁷⁰

Textílfélagið, félag textílhönnuða, stofnað 1974. Ellefu nemendur og kennarar í textíildeild Myndlista- og handiðaskólans tóku sig saman og stofnuðu félagið. Það var í raun fyrsta hagsmunafélagið sem stofnað var fyrir handverksfólk og hönnuði hér á landi. Margir

³⁶⁷ „Handprjónasamband Íslands“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1978, bls. 29-32.

³⁶⁸ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³⁶⁹ Hönnunarsafn Íslands, bréfasafn Íslensks Listiðnaðar, safnheimild, október, 2014.

³⁷⁰ „Félag listiðna stofnað“, *Iðnaðarmál*, 4. tbl. 1973, bls. 127; Stefán Snæbjörnsson, „Félagið Listið 5 ára“, *Iðnaðarmál*, 4. tbl., 1978, bls. 104.

félagsmenn störfuðu þá í ullariðnaðinum og var markmiðið einnig að gæta hagsmuna þeirra og kjara. Árið 1978 voru skráðir 21 félagsmenn.³⁷¹ Orðið textíll var nýyrði í íslensku máli á þessum tíma og margir veltu fyrir sér réttmæti orðsins en orðið er alþjóðlegt og nær yfir allar tegundir af vefnaði, tauprykki, þráðaskúlptúrum, fatahönnun, þrjóni, útsaumi og fleira.³⁷²

FAT- Félag fata- og textílhönnuða, stofnað 1986. Markmiðið var að gæta hagsmuna félagsmanna, vekja athygli á íslenskri hönnun og halda sýningar í nafni félagsins.³⁷³ Félagar voru 27 talsins árið 1986 og var Eva Vilhelmsdóttir formaður þess. Flestar áttu þær sameiginlegt að hafa hannað fyrir ullarframleiðendur, unnið sjálfstætt eða verið í samfloti með öðrum í galleríi og/eða ráku eigin verslun.³⁷⁴

Form Ísland, stofnað 1985. Voru samtök fagfélaga hönnuða sem eru núna undir Hönnunarmiðstöð Íslands sem starfar sem regnhlífarsamtök fyrir mismunandi fagfélög hönnuða.³⁷⁵

Fatahönnunarfélag Íslands, stofnað 2001. Tilgangur félagsins er að efla samheldni meðal þeirra sem starfa við fatahönnun á Íslandi og koma í veg fyrir að réttur þeirra sé fyrir borð borinn. Aðdragandann mátti rekja til nýrrar kynslóðar virkra fatahönnuða sem höfðu aukið framleiðslu fyrir öflugan heimamarkað og til útflutnings og sölu víða erlendis. Félagið er eitt af aðildarfélögum Hönnunarmiðstöðvar Íslands.³⁷⁶

³⁷¹ „Listgrein, sem karlmenn eru ekki búnir að eigna sér“, *Morgunblaðið*, 24. apríl, 1980, bls. 25.

³⁷² Úrklippusafn Textílfélagsins, Borgarskjalasafn Reykjavíkur.

³⁷³ FAT, sýningarbæklingur Félags fata- og textílhönnuða, 1987.

³⁷⁴ FAT, sýningarbæklingur Félags fata- og textílhönnuða, 1987.

³⁷⁵ „Stefán Snæbjörnsson hlýtur heiðursviðurkenningu Form Ísland“, *Morgunblaðið*, 1. febrúar, 2000, bls. 34.

³⁷⁶ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga Fatahönnunarfélags Íslands: af tilefni 10 ára afmæli félagsins*, sýningarrit, Gerðarsafnið í Kópavogi, 2011.

8 Lopapeysumunstrin

8.1. Munstur – útlit og staðsetning

Í köflunum hér á undan hefur verið skrifað um ullina og lopann og hvernig peysuprjónið mótaðist og hver væri hlutur prjónakvennanna í því samhengi, en nú verður vikið sérstaklega að lopapeysumunstrinu. Munstrið er það sem gefur lopapeysunni hvað mest gildi og sem vekur hvað mesta athygli og það sem flestir muna eftir. Að mörgu er að hyggja þegar kemur að útliti munstursins, það þarf að hafa þjóðlega skírskotun sem gerir það sérstakt og vel sýnilegt. Jafnframt þarf framsetning munstursins að vera innan hinna „sígildu“ viðmiða þar sem heildrænt jafnvægi ríkir í samspili lita og munsturs.

Í mörgum tilvikum hefur góð hönnun fengið að þróast innan grasrótarinnar þar sem neyðin og þörfin hafa fengið að taka þátt í mótuninni, og einmitt þannig virðist það hafa gengið fyrir sig með lopapeysuna. Auk góðrar þjálfunar í ullar- og prjónavinnu hafa íslenskar konur og karlmenn einnig haft mikla kunnáttu í listrænni prjónavinnu þar sem munsturútfærslan, prjöntæknin og litasamsetningar hafa skipt meginmáli. Í aðlöguninni að lopanum snerist þetta um að nýta ódýrt og gott hráefni og búa til glæsilega og eftirtektarverða söluvöru sem einnig hafði mótast af eftirspurn utanaðkomandi ferðamanna sem hingað komu svo og kaupenda erlendis frá. Áður fyrr hafði þetta listræna innsæi aðallega verið sett í samhengi við vönduð sjöl og fallega tvíbanda og útprjónaða vettlinga, en nú í seinni tíð hefur sú nálgun færst meira yfir í lopapeysuna og hefur margt komið þar til eins og bent hefur verið á hér á undan.

Í *Íslensku sjónabókinni* kemur fram að munstur (ornament) þýði ekki bara skraut sem bætt er á hlut í tengslum við fegurðarskyn, heldur sé það frekar það sem kemur reglu á hlutinn, gerir hann marktækari og setur hann í rétt samhengi og ef við getum sagt sem svo, rétta stemningu. „Munstur vega jafnan salt á milli óþurftar og nauðsynjar. Frummyndir þessara munstra liggja djúpt í heimsmenningunni.“³⁷⁷ Áttablaðarósin er algeng munstureining út um allan heim og er algengasta munsturformið sem finna má í handritum frá 18. öld hér á landi. Uppruna hennar má rekja til sólkrossins en þar eru staðsettir punktar sólhvarfa og jafndægra sem einnig er grunnform áttavitans. Inn í það form falla einnig form rúnastafrófsins.³⁷⁸ Í *Íslensku sjónabókinni* eru munstrin flokkuð í rósettur sem hafa sérstaka miðju, myndrenninga og flatarmunstur. Til

³⁷⁷ Guðmundur Oddur Guðmundsson, „Munstur úr íslenskum handritum frá 17. öld til 19. aldar“, *Íslensk sjónabók*, Birna Geirfinnsdóttir og Guðmundur Oddur Magnússon ritstýrðu, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2009, bls. 9.

³⁷⁸ Guðmundur Oddur Guðmundsson, „Munstur úr íslenskum handritum frá 17. öld til 19. aldar“, *Íslensk sjónabók*, 2009, bls. 10.

eru nokkrar aðferðir eða heiti yfir það hvort munstrið sé speglað eða snúið, hliðrað eða flutt til og þá líka hvort munstrið hylji hluta af munsturflétinum, eða jafnvel hann allan.³⁷⁹ Ef munstur er endurtekið oftar en einu sinni eftir beinni línu er talað um myndrenning eða munsturbekk eins og algengt er í lopapeysunni.

Myndir 46 og 47: Áttablaðarósín hefur verið vinsælt munsturform í íslenskri munstursögu og er til í fjölbreyttum útfærslum, annað hvort ein og sér eða síendurtekin í hringlaga munsturbekki eins og sést hér í peysu sem Kristbjörg Jónsdóttir hefur hannað fyrir Ístex-prjónabók no. 12. Munstrin á íslensku lopapeysunum eru fjölbreytt og ólík en eiga þó það sameiginlegt að túlka íslensku lopapeysuna. Munstrið á peysunum hægra megin er eftir óþekkta prjónakonu á Norðurlandi, en fræg er „Gefjunarkeðjan“ (miðmunstrið á berustykki og neðan á bol og framan á ermum) sem framkallar þrívíða upplifun og kom fyrst fram í uppskrift frá Gefjun í kringum 1970.

Í rannsókninni er aðallega tekið mið af hinu sígilda munsturútliti sem einkennir íslensku lopapeysuna, og er þá átt við hringlaga og munstraða berustykkið sem umlykur barminn, herðar og axlir peysunnar og þar sem hluti af munstrinu endurtekur sig neðan á bol og framan á ermum. Þróun íslensku lopapeysunnar átti mikinn þátt í að opna erlenda markaði fyrir íslenskar ullarvörur enda skáru þær sig úr í samkeppni við erlendar vörur hvað varðar áferð og þykkt lopans sem og liti og form munstursins. Munstrið hefur haldist með svipuðu móti í gegnum árin og þó að lopapeysan hafi birst nánast fullmótuð undir lok sjötta áratugarins og í byrjun þess sjöunda, þá átti hún ýmsa forvera sem rekja má til þjóðararfsins eins og áður hefur verið fjallað um hér að framan.

³⁷⁹ Lasse Savola, „Stærðfræðileg forgreining á munstrum í Íslenskri sjónabók“, *Íslensk sjónabók*, Birna Geirfinnsdóttir og Guðmundur Oddur Magnússon ritstýrðu, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2009, bls. 14-16.

Stílhreinu munsturbekkirir og munsturformin á íslensku lopapeysunum eru á margan hátt keimlík, og það er þess vegna sem hún þekkist nánast hvar sem er. Lopapeysumunstrið á sér rætur í sögunni þar sem áhrifavaldar úr ýmsum áttum hafa ráðið ferðinni varðandi útfærsluna og þróun munstursins og takmarkanir þess. Aðallega er hér átt við aðlögun munstursins að hráefninu, hugmyndaauði þeirra sem þrjónuðu, staðsetningu munstursins, og samspil lita, forma og lína, auk þess sem tíðarandinn, tískustraumar og erlend áhrif hafa einnig haft mikið að segja um þróun og útlit munstursins.

Einnig má fullyrða að Íslendingar eiga mikla munsturhefð eins og innihald *Íslensku sjónabókarinnar* ber vitni um. Hugleiða má hvaðan munstrin eigi uppruna sinn en þó er alveg víst að það á við um „öll“ munstur hvar sem er, aðalatriðið er frekar að beina sjónum að því hvernig munstrin hafa þróast í höndum handverksfólksins og hönnuðanna á hverjum stað.

Hringlaga skreytisvæði í kringum hálsmál, úlnlið og neðan á bolstykkjum eru þekkt á fatnaði hinna ýmsu þjóða og stíltímabila sögunnar, meðal annars á barökk- og rókókótímanum á 17. og 18. öld, enda sýnilegsta svæðið, kringum andlitið og framan við hendur.³⁸⁰ Gjarnan má sjá skreytingu í kringum hálsmál og þar sem síðan hluti af henni endurtekur sig á úlnliðssvæði og jafnvel neðan á bolhluta fatnaðarins. Hér á þetta gjarnan við um „dýrmæta“ textílskreytingu sem mikil vinna hefur verið lögð í, eins og knipplaðar eða heklaðar blúndur, útsaum, vefnað eða munsturþrjón. Samskonar hliðstæðu má einnig sjá í skartgripum og á perlusaumuðum kragastykkjum og ermaköntum grænlenku þjóðbúninganna og perlukrögum Egypta til forna, en þeir báru einnig samskonar skreytingar á ermum, armbönd og jafnvel ökklabönd í stíl.

Í alþýðulistinni, eins og til dæmis þrjóninu, hefur ætíð verið venja að herma eftir því sem yfirstéttin hafði tileinkað sér og í munsturþrjóninu var auðvelt að framkalla slíkar eftirhermanir, enda fljótlegri vinna í samanburði við til dæmis fíngerðan útsauminn eða flókin vefnað. Á tímum kreppu, stríða og vöruskorts hefur stéttaskipting í tengslum við fatnað minnkað til muna og það var einmitt það sem gerðist á fimmta áratugnum. Þannig að það sem áður var eingöngu leyfilegt innan yfirstéttarinnar var nú einnig alþýðunni gerlegt.

Margt hafði breyst, fjöldaframleiðsla á fatnaði og aukin þörf fyrir fleiri kaupendur og samfara því voru einnig sett í gang hjá tískuhúsunum sérhæfð fjöldaframleiðsla – ready-to-wear.³⁸¹ Aukin sauma- og þrjónakunnátta með nýjum og bættum sauma- og þrjónavélum og fjölbreytt útgáfa á tilbúnum sniðum og þrjónauppskriftum hafði einnig mikið að segja. Auðveldara var að nálgast nýjustu tískufyrirmyndir með aukinni útgáfu tískutímarita og með

³⁸⁰ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 81-108.

³⁸¹ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 219.

talkvikmyndunum (rétt fyrir 1930) og síðar þegar þær koma út í lit, enda voru þekktir fatahönnuðir ráðnir til að hanna glæsifatnaðinn sem birtist á hvíta tjaldinu.

Munsturhönnun var nú einnig hægt að nema í skólum og orðin mest í höndum þekktra fata- og textílhönnuða í tískuhúsum stórborganna sem nú voru einnig farnir að hafa áhrif á samfélagssöguna eins og hverjir aðrir listamenn. Eftir að sniðin á fatnaðinum urðu einfaldari á öðrum tug tuttugustu aldarinnar urðu flíkurnar að sama skapi efnisminni í samanburði við fyrri aldir. Í kjölfarið var lögð meiri áhersla á að skreyta fatnaðinn með ofnum, útsaumuðum, þrykkum eða prjónuðum munstrum. Vinsælt var að sækja hugmyndir og innblástur til handverks fornra tíma og annarra menningarþjóða frekar en evrópskra.³⁸²

Áherslur á óhlutbundin eða hlutbundin munstur fóru eftir því hvað tískan og tíðarandinn sagði til um hverju sinni, myndlist og textíll áttu samleið og síðar tónlist og tíska. Náttúruformin voru túlkuð með einföldum bogalínunum og hreinum formflötum og lögð áhersla á munstureiningar og munsturbekki.³⁸³ Í þessu samhengi má nefna samtök eins og Wiener Werkstätte, Art Deco, De Stijl, Bauhaus á fyrri hluta aldarinnar og síðar Marimekko, Op Art og Pop Art.

8.2. Munsturútfærslan

Hringlaga berustykkið á hinni sígildu lopapeysu er gjarnan samsett úr nokkrum munsturbekkjum sem raðaðir eru hver „ofan“ eða „upp af“ öðrum. Þannig myndar sú samsetning einskonar þverlínur eða láréttar bogadregnar línur eða fleti sem fylla upp í hringlaga berustykkið. Einn eða fleiri hlutar af munsturbekkjunum eru síðan endurteknir neðan á bol og framan á ermum. Einnig má sjá munstrið mynda lóðréttar línur og form sem fylla upp berustykkið þar sem breiðari hluti formsins mjókkar þegar nær dregur hálsmáli. Auk þess má sjá blöndu af hvoru tveggja, láréttum og lóðréttum.

„Sikk-sakk-línan“ sem gjarnan er byrjað á neðst á munsturbekknunum hefur verið táknúð sem skýjabakki eða fjallatindar og aðrir munsturbekkir tengdir við ýmiss konar landslag, hraun, þúfur eða lauf eða hreinlega gamalt íslenskt munsturhandverk.³⁸⁴ Hringúrtakan, í því formi sem hún er í dag, er síðan mótuð að þessum munsturgerðum. Einnig er mismunandi hvað munstrið nær langt út eða niður á herðar og axlir og einnig hversu munsturbekkirnir neðan á bol og ermum eru breiðir og fer það eftir áherslum og tísku hverju sinni. Áferð og þykkt lopans hefur

³⁸² Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 179.

³⁸³ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 268-269.

³⁸⁴ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014; Munnleg heimild, Þrúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

áhrif á útfærsluna á munstrinu varðandi lykkjufjölda og hagræðingu í úrtöku. Litirnir, litasamsetningar og litafjöldinn í munstrinu hefur einnig úrslitaáhrifin.

Védís Jónsdóttir hefur, eins og áður hefur komið fram, hannað mikið af lopapeysumunstrum eins og sjá má í fjölmörgum prjónabókum frá Ístex, en hún starfaði sem hönnuður hjá sama fyrirtæki í fjölda ára. Í rannsókninni var Védís sérstaklega spurð út í útfærsluna og einkennin á hinum sígildu munstrum lopapeysunnar og hér verða spurningar höfundar og svör Védísar birt eins og þau komu fyrir:

Hver er grunnútfærslan í íslensku lopapeysumunstrunum?

Védís: Axlastykkið er þungamiðja peysunnar, hin íslenska Mandala ☺. Endurtekning á hring á sama munstrinu sem gengur upp í ákveðnar tölur. Munstureining með 8 lykkjum í byrjun er einna algengust. Til að skapa formið þarf síðan að fækka lykkjunum í endurtekningunni eftir því sem ofar dregur, þangað til að passlegur lykkjufjöldi verður eftir í hálsmálinu. Mikilvægt er að forma axlastykkið en búa ekki til einfaldan fleyg sem er óklæðilegur.

Lopinn hentar mjög vel í þetta prjón því hann breiðir yfir prjónasyndirnar (ef lykkjurnar eru ekki nóg jafnt prjónaðar saman) og aðlagast vel því hann er loðinn og lítið spunninn.

Annað:

Ég vil prjóna lopapeysuna upp en ekki frá hálsi og niður. Lykkjurnar brosa þannig í munstrinu „V” sem er fallegra (skiptir aðeins máli ef flíkin er munstruð).

Hvernig er formúlan reiknuð þannig að munstrið gangi upp?

Védís: Ákveðinn lykkjufjöldi af ermum og bol er sameinaður í einn hring. Lykkjufjöldinn í fyrsta hluta munstursins þarf að geta gengið upp í sameiningartöluna. Það fer síðan eftir stærð, smekk og tísku hversu margar lykkjur eru hafðar í axlastykkinu. Þær lykkjur á bol og ermum sem ekki eru sameinaðar eru lykkjaðar saman undir höndum og skapa þannig góða hreyfigetu í flíkina.

Hver myndir þú segja að væru helstu einkennin á munstrunum yfir heildina?

Védís: Helstu einkennin eru „fjallatoppar“ (zig-zag), grafísk munstur sem verða oftast fíngerðari því sem ofar dregur og mynda „geisla“ frá höfði þess sem klæðist peysunni. Hefðbundið var að fyrsti hluti munsturbekks í axlastykki speglast í munsturbekk sem er fyrir ofan stroff á bol og ermum (ég hef oft valið að hanna aðra bekk til að hafa á ermum og bol).

Gætir þú greint einhverja flokka/tegundir af munstrum? Hægt er að greina munsturbekki sem raðast hver

ofan á annan á þverveginn, er þá úrtakan á milli bekkjanna? Síðan þau sem mynda lóðréttar raðir og eru breiðust neðst og mjókka upp í úrtökunni - er úrtakan auðveldari þar en á munsturbekkjunum? Eru til fleiri flokkar t.d. blanda af hvoru tveggja, eða meira myndræn?

Védís: Þetta eru einmitt tvö aðaleinkennin á munstrunum. Þessu er síðan hægt að blanda saman eins og þú segir og líka blanda saman laskaúrtökur og hringlaga úrtöku: Dæmi: peysan Sátt bók 29.

Algengt var í gömlu munstrunum að ekki væri sagt hvar ætti að taka úr í umferðinni milli munsturbekkjanna, aðeins sagt hver lykkjufjöldinn ætti að vera þegar byrjað væri á næsta munsturbekk.

Aðferðirnar eru jafn auðveldar frá mínu sjónarhorni, aðeins misvel sagt til í uppskriftunum.

Það sem mér hefur ekki líkað útlitslega séð þegar munsturbekkjum sem ganga ekki upp í sömu tölu er raðað saman er að munstrin geta skarast illa, en þetta fer eftir formi munstranna.

Ég geri sjaldan peysur þar sem munsturbekkirnir ganga uppi mismunandi tölur en „1 x Var“ í bók 26 er samt dæmi um það.

Hönnunarlega séð finnst mér skemmtilegast þegar úrtökurnar eru inní munstrinu en ekki í einlitum köflum á milli. Dæmi um það er „Vetur“ í bók 28.

Það virðist oft hafa gleymst þegar fólk var/er að hanna lopapeysumunstur að hugsa um mismunandi stærðir. Að hægt sé að fækka og fjölga umferðum (mismörgum eftir stærðum) jafnt upp munstrið án þess að raska munstrinu of mikið; gera það of tómlegt eða klesst.

Einnig er mikilvægt að bakþráðurinn sé ekki of langur á röngunni. Þarna kemur kostur lopans vel í ljós því að hann loðir vel saman og því ekki þörf á að „binda“ eða „vefa inn“ bakþráðinn þó að hann liggi yfir þó nokkrar lykkjur.

Er einhver sérstök þrónahönnunarkona/ur, af þeim eldri, sem hefur skarað fram úr í munsturgerð? Hvað er það sem einkennir það/þau munstur?

Védís: Astrid Ellingsen er mér efst í huga, hennar munstur eru nokkuð hrein og sterk. T.d. munstur nr. 120 í gömlu einblöðungunum, endurútgefið í Ístex bók 12 nr. 3&4. Keðjuna, munstur nr. 51 í gömlu einblöðungunum, líka endurútgefið í bók 12.

Einnig vil ég nefna Jóhannu Hjaltadóttur. Hennar munstur hafa oft tilvísun í gróður og er þar af leiðandi frábrugðnari hinum. Dæmi: munstur nr. 1 Ístex bók 12 og munstur nr. 40 bók 18.

Síðan er það Bára Þórarinsdóttir með munstur nr. 156 í gömlu einblöðungunum, sem síðan hefur verið margendurútgefið. Það eru ekki mörg munstur eftir hana sem eru þekkt en þetta

er eitt af þeim bestu. Munstrið byrjar fínlega og tónar fallega saman, eini ókosturinn er að það er þríbanda að hluta.

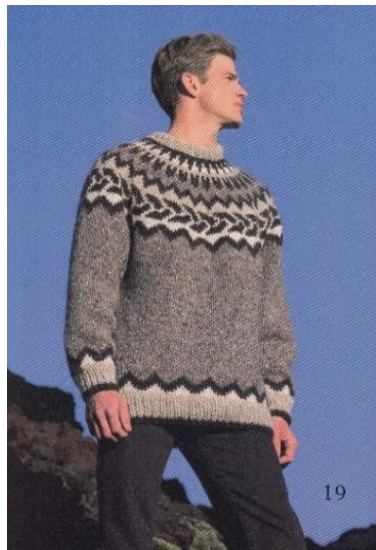
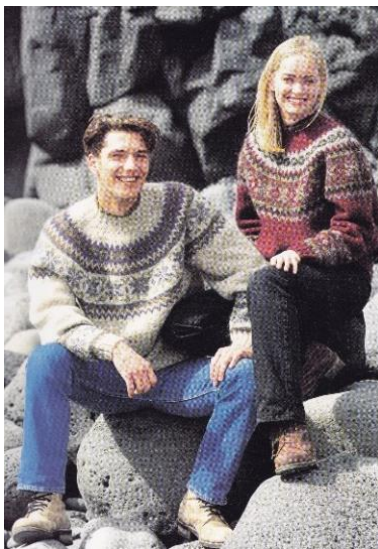
Gætir þú lýst þínum munstrum í stuttu máli?

Védís: Munstrin mín eru litrík. Ég lít á sjálfa mig sem „colorist“ og á auðvelt með að nota liti. Dæmi um það er t.d. „Endurreisn“ (bók 29). Ég hef líka hannað mörg litakort fyrir Ístex og eru þar samkembdu litirnir mitt uppáhald.

Annars hanna ég munstrin yfirleitt þannig að þau gangi bæði í fáum og mörgum litum. Dæmi um það er t.d. peysan „Sjóna“ sem ég hannaði í tilefni af 100 ára afmæli Heimilisiðnaðarfélagsins. Munstrin mín geta litið út fyrir að vera flókin en þau eru einföld í þróni.

Ég hef lagt mikla vinnu í að koma með nýjar útfærslur í frágangi og sniðum sem náð hafa mikilli útbreiðslu og aðrir hönnuðir og þrónað fólk hafa tekið (orðrétt) upp.

Síðan eru það dýrpeysurnar. Dæmi um það er peysan „Lappi“ (bók 25). Flestar þeirra eru minna þekktar þar sem þær hafa ekki verið gefnar út í þrónaðabókum heldur hannaðar fyrir ákveðna handverkshópa til að efla handverk í viðkomandi héraði. Elstar og langlífastar eru Borgarfjarðarpeysurnar: Rjúpan, Laxinn, Grágæsin og Heiðagæsin. Hestapeysurnar; Undir Bláhimni og Undir Gráhimni fyrir Skagfirðinga. Hvítabjarnapeysurnar fyrir Húnavetninga. Í sama flokki af peysum er Hestapeysan og Eyjafjallajökull sem ég gerði fyrir Icelandica (66N). Í þessum peysum hef ég bannað að litasamsetningum sé breytt frá því sem ég hef ákveðið enda myndi það eyðileggja myndina. Í þessum munstrum er ennþá mikilvægt hvar úrtökurnar eru staðsettar og hvernig þær snúa, þar sem þær geta t.d. algerlega breytt fasi hestsins og höfuðlagi.

Myndir 48 og 49: Hér má sjá hönnun Védísar Jónsdóttur, fyrri myndin er úr Ístex-þrónaðabók no.13 og seinni myndin úr bók no. 18. Peysur hennar sýna jafnvægi í litavali og framsetningu munstranna.

Eins og sést á þessum svörum Védísar er að mörgu að hyggja ef hanna á munstur þegar úrtökur í prjóninu, línur, form, litasamsetningar, hráefnið og prjöntæknin þurfa að vinna saman til að skapa heildræna útkomu sem heillar. Hér að neðan verður farið yfir þá þætti sem koma að munsturmótuninni – ullina, lopann, prjónið, tískustrauma í sniðútliti, liti og form, litasamsetningar, staðsetningu munstursins og munstrið sjálft.

8.2.1. Lopinn og prjöntæknin

Eiginleikar íslensku ullarinnar henta vel fyrir prjónavinnu, en stuttu og hrokknu þelhárin og grófu og löngu toghárin vinna vel saman í vélvæddum óspunnum lopann. Samhangandi en gisinn og loftkenndur lopinn er mjúkur og sveigjanlegur og hentar því einstaklega vel í prjónavinnu þó einhverja smá þjálfun þurfi í byrjun til að ná fram réttum handtökum. Óhætt er að fullyrða að engri annarri þjóð hefur tekist að móta þá sérstæðu en „einföldu“ prjöntækni sem þarf til að prjóna úr óspunnu lopastrengjunum. Samkvæmt þessu er ekki hægt að tala um „ósvikna“ lopapeysu nema að peysan sé prjónuð úr óspunnum lopastrengjum.

Lopapeysur sem eru prjónaðar úr hespulopa eða léttlopa þykja ekki hafa sama gildi, samkvæmt reynslumiklum prjónakonum, og þegar lopapeysurnar eru prjónaðar úr plötulopa auk þess sem hann ódýrt hráefni. Hespulopinn var allur litaður hjá verksmiðjunum en sauðalitirnir eru látnir halda sér í plötulopnum og er það vegna þess að náttúrulegu litirnir urðu að vera til í „ekta“ íslensku lopapeysurnar, það er í raun og veru það sem selur og það sem vel upplýstir ferðamenn eru að sækjast eftir.³⁸⁵ Allar prjónakonurnar sem tekið var viðtal við höfðu prjónað sínar lopapeysur úr plötulopa, fyrir þeim var annað ekki tekið gilt.

Markvisst var farið að prjóna kvenpeysur úr lopa á fimmta áratugnum, enda fékkst ekkert annað og ódýrasta hráefnið á erfiðum stríðs- og haftatímum. Notkun lopans var þá þegar farin að hafa áhrif á mótun og útfærsluna á lopapeysumunstrinu. Hér er átt við grófleikann í prjóninu með þá færri prjónalykkjum og þörfina á liðleika við úrtökur.³⁸⁶ Grófar „lopapeysur“ voru þó komnar fram mun fyrr en á fimmta áratugnum, en farið var að prjóna fljótprjónaðar vinnupeysur á karlmenn um og eftir 1920 eins og áður hefur verið minnst á.

Að prjóna peysuna með sléttprjóni á frekar grófa hringprjóna er gert til þess að átökin séu sem minnst þegar prjónað er þannig að lopastrengurinn gliðni ekki í sundur. Sléttprjón á grófa hringprjóna er einnig fljótlegasta prjónaaðferðin og því hefur það einnig haft áhrif á það hvers

³⁸⁵ Munnleg heimild, Drúður Helgadóttir, nóvember, 2014.

³⁸⁶ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

vegna lopaprjónið almennt borgaði sig, ódýrt hráefni og fljótlegt að prjóna var það sem þurfti.³⁸⁷ Þannig að grófleikinn í prjóninu og prjónahraðinn hafði einnig mótandi áhrif á munsturgerðina.

8.2.2. Sauða-, jurta- eða verksmiðjultir og samkembur

Algengast er að hafa þrjá liti í munstri þó tveir litir geti einnig gengið. Þrír litir í munstri er þegar grunnliturinn er í samspili við tvo aðra liti. Þrír litir gefa meiri dýpt og betra jafnvægi í munstrið.³⁸⁸ Munstrið í hinni hefðbundnu lopapeysu á þannig helst að vera útfært í þremur litum. Fljótlegast er að prjóna með einungis tvo liti í munstri í hverri umferð þegar munsturbekkurinn er prjónaður. Einnig er fljótlegra að prjóna með því að hafa sem styst á milli munstureininga, því að þá er síður hætt á að prjónið dragist saman í munsturhlutanum.³⁸⁹ Prjónhraðinn, grófleikinn í prjóninu, litafjöldi og stærð munstureininga í munstrinu hafa þannig haft mikil áhrif á það hvernig munstrið þróaðist.

Ullin hefur verið til í ýmsum litbrigðum frá náttúrunnar hendi eða í svokölluðum sauðalitum sem eru fjölbreyttir hjá íslenska sauðfénu; svartur (sauðsvartur), mórauður (brúnn), grár og hvítur. Við samkembingu er hægt að blanda litunum saman og fá fram nær óendanleg litbrigði. Ullin er einnig til lituð, jurta- eða verksmiðjultuð. Á fjórða áratugnum og í byrjun fimmta áratugarins „varð að láta sér nægja“ sauðalitina sem prjónafólkinu þótti ekki mikið til koma, átti þetta bæði við um ullarband og lopann. Litaður fatnaður var nefnilega frá fyrri tíð tákn um velmegun, meðal annars var tekið fram í landslögum að mismunur ætti að vera á klæðnaði manna eftir stéttum og virðingu, átti þau einnig við um liti. Almenningsur varð því að láta sér nægja sauðalitina. Í *Jónsbók*, sem var lögbók Íslendinga fram til 1662, er að finna slík ákvæði, en vísað var til þeirra laga allt fram á 18. öld.³⁹⁰

Síðan á fimmta áratugnum, þegar ekkert annað stóð til boða en lopinn, var farið að verksmiðjultu lopann í ýmsum litum til að gera hann eftirsóknarverðari. Einnig var mikil vakning fyrir jurtalitun í mótvægi við tilbúnu verksmiðjultina, en með jurtalituninni mátti ná fram ýmsum litbrigðum í bland við sauðalitina því algengt var að samkamba sauðalitina og jurtalitina til að auka fjölbreytnina í litaúrvalinu auk þess sem litirnir tónuðu meira saman. Slíkt var einnig gert á níunda áratugnum með sauða- og verksmiðjultina til að fá fram fallega pastelliti sem þá voru mikið í tísku.³⁹¹

³⁸⁷ Munnleg heimild, Bára Þórarinsdóttir, september, 2014, Kolbrún Sigfúsdóttir og Sigurbjörg Sigfúsdóttir, október, 2014, Sigurbjörg Ólafsdóttir og Valgerður Guðmundsdóttir, nóvember, 2014.

³⁸⁸ Munnleg heimild, Jóhanna Hjaltadóttir, október, 2014, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³⁸⁹ Munnleg heimild, Jóhanna Hjaltadóttir, október, 2014, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³⁹⁰ „Klæðaburður fyrr á öldum“, *Morgunblaðið*, 26. júlí, 1985, bls. 13. Már Jónsson (útg.): *Jónsbók, lögbók Íslendinga*, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2004, bls. 149.

³⁹¹ Munnleg heimild, Sunneva Hafsteinsdóttir, desember, 2014.

Hin sígilda lopapeysa er þó í flestum tilvikum úr náttúrulegum sauðalitum. Litatónar eru stundum látnir framkallast í munsturbekkjunum, þó er algengast, fljótlegast og ódýrast að láta hreinu sauðalitina móta munsturframsetninguna. Það eru einmitt þessir náttúrulegu sauðalitir sem gera lopapeysurnar frábrugðnar öðrum peysum með svipuðu útliti frá öðrum löndum. Grófleiki lopans og þess vegna takmarkaður lykkjufjöldi gerir munstrið einnig meira útlínumiðað auk þess sem form og litir eru oftast í sterkum skilum (kontrast) við grunnlitinn.

8.2.3. Snið og þróun samkvæmt tísku og tíðaranda

Á sjötta áratug 20. aldar var aflíðandi eða svokallað perulaga form á öxlum kvenna í tísku, í staðinn fyrir háar og kraftmiklar axlir áratuginn á undan. Í seinni heimsstyrjöldinni þurftu konur „svo til tilneyddar“ að ganga inn í störf karlmannna sem voru uppteknir á vígstöðvunum. Þannig að eðlilegt er að konur hafi ekki viljað afturkalla „frelsið og sjálfstæðið“ og fylgt því eftir með notkun buxna og áberandi og kraftmiklum öxlum eftir að stríðinu lauk, útlit sem einnig var áberandi í peysusniðum þess tíma. En síðan þegar velmegun jókst, sérstaklega í byrjun sjötta áratugarins, og eðlilegt þótti að hampa hinni dugmiklu húsmóður, er ekki útilokað að eftirgefneikinn hafi nú komið fram í notkun lífstykkja, kjóla og pilsa sem og fingerðum og slakandi öxlum.³⁹²

Myndir 50, 51 og 52: Auður nefnir sjálf í viðtali að hún hafi þrjónað sér skíðaapeysu árið 1939. Eins og sést á myndinni til vinstri hefur hún notað „sneiðingsúrtökuna“ þegar hún þrjónaði munsturbekkinn á berustykki peysunnar. Munstraðir vettlingar eru þekktar fyrirmyndir fyrir peysuprjón, slíkir vettlingar voru vinsælir undir lok 19. aldar og á fyrri hluta 20. aldar. Einhverja úrtökuaðferð hefur þurft að nota til að móta hringlaga munsturformið á vettlingaoddinum. Peysan lengst til hægri er úr norskri þrjónabók frá árinu 1938. Munsturbekkurinn er ofarlega á fram- og bakstykkinu og endurtekur sig á efri hluta erma sem eru ísettar og að hluta til neðan á bol og framan á ermum.

Laskaúrtakan gat hentað vel en ekki þegar um var að ræða hringlagaðan áberandi munsturbekk því laskaúrtakan framkallaði áberandi skekkju í „samfelldan“ munsturbekkinn. Auður Sveinsdóttir Laxness var þó löngu farin, nánar tiltekið árið 1939 þegar hún þrjónaði sér

³⁹² Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 202-205.

skíðapeysu að norskri fyrirmynd, að nýta sér slíka tegund af úrtöku til að móta hringlaga munsturbekkinn, eins og sjá má í mörgum peysum hennar frá þeim tíma og sem síðar verður vikið að. Elsa E. Guðjónsson nefnir þessa laskaúrtöku „sneiðingsúrtöku“ og telur hún að slík úrtaka hafi verið sjaldgæf.³⁹³ Hugsanlega hefur það verið út af skekkjunni sem myndaðist í munstrinu sem hún náði ekki vinsældum, en fullyrða má þó að þessi úrtaka hafi verið upphafið að mótun hringlaga munsturbekksins á berustykki íslensku lopapeysunnar og lagt grunninn að hringlaga úrtökunni á sjötta áratugnum.

Mynd 53: Jóhanna Hjaltadóttir prjónaði barnapeysu eftir danskri uppskrift með hringúrtöku árið 1950, sem sést hér til vinstri.

Hringúrtakan, að dreifa úrtökunni allan hringinn, hentaði mun betur þessu nýja formi axlanna, það að taka úr á milli munsturbekkja eða inn á milli láréttra munstureininga og þannig „fela“ úrtökuna í munstrinu. Norski prjónahönnuðurinn Unn Søliland Dale, sem einna þekktust er fyrir „Eskimóa-peysur“ sínar sem fram komu á fyrri hluta sjötta áratugarins, hefur haldið því fram að hún hafi þróað hringúrtökuna og er ekki ólíklegt að svo sé.³⁹⁴ Peysur Unn voru allar garnpeysur, nokkuð „fínprjónaðar“ þannig að gera verður ráð fyrir því að ef íslenskar konur hafi ætlað sér að nýta sér slíkar uppskriftir í lopaprjóninu hafi þær þurft að útfæra munstrin upp á nýtt.

Íslenskar konur þekktu vel úrtökur á milli munsturbekkja úr eldri íslenskum munstruðum tvíbandavettlingum en nýjungin hjá Unn var að „fela“ úrtökuna í munstrinu sjálfu. Åse Lund Jensen, sem áður hefur verið minnst á, hannaði einnig peysu með hringlaga „Eskimóa-munstri“ sem birtist í bók eftir hana frá árinu 1958.³⁹⁵ Elizabeth Zimmermann var einnig virkur prjónahönnuður á þessum tíma. Hún gaf út uppskrift að peysu með hringlaga berustykki í

³⁹³ Elsa E. Guðjónsson, *Prjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013, bls. 19.

³⁹⁴ Nanna Segelcke, *To rette og en Vrang: Unn Søliland Dale – designerliv og strikkeoppskrifter*, Aschehoug, Oslo, 1994, bls. 41.

³⁹⁵ Jensen, Åse Lund, *38 håndarbejder – arnanut agssagssugagssat*, Ministeriet for Grønland, Kaupmannahöfn, 1958.

Bandaríkjunum á sjötta áratugnum. „Hún var mikill aðdáandi íslenska lopans og ég tel að vinsældir og þekking á honum í Bandaríkjunum sé mest henni að þakka“.³⁹⁶

Mun auðveldara var að þrjóna hringlaga munstrið og gera munsturbekkinn samfelldan. Íslenski lopinn féll betur að þessari útfærslu en þegar um ísettar eða laskaermar var að ræða, auk þess sem hringúrtakan jók hraðann til muna. Mun fljótlegri leið var þannig fundin upp til að ljúka við peysurnar í einu lagi og á sem stystum tíma, því þegar búið var að fella af síðustu þrjónalykkjuna var peysan nánast tilbúin. Þegar lopapeysan varð að söluvöru, snerist einmitt handþrjónið um mikinn hraða og afköst. Laska- og hringúrtökurnar hentuðu einnig vel fyrir vetrarpeysurnar, því með þessum úrtökum var hreyfanleikinn einnig mun meiri milli erma- og bolhluta peysunnar sem hentaði vel fyrir hreyfiglatt útivistarfólk á skíðum eða í fjallgöngum á þessum tíma. Hlýlegur og margfaldur munsturbekkurinn yfir herðar, axlir og bringu kom sér vel á viðkæmu kuldasvæði líkamans auk þess sem hann var mun sýnilegri í snjó og fjallaumhverfi.

Sniðið á lopapeysunum hefur þannig verið breytilegt eftir því hvaða áherslur eru í tísku og tíðaranda á hverjum tíma. Á sjöunda áratug 20. aldar voru peysurnar fremur stórar en þrengri á þeim áttunda en víkkuðu síðan aftur og enn meira á þeim tíunda. Munstrið verður sjálfkrafa stærra og meira áberandi á stórgerðum peysum. En í byrjun þessarar aldar voru þær orðnar mun þrengri og minni um sig og þá helst þrjónaðar úr tvöföldum lopa. Ein helsta ástæðan fyrir því er að lopapeysurnar eru núna meira hugsaðar innan undir þykkan útivistarfatnaðinn.³⁹⁷ En slíkur fatnaður var ekki orðinn mjög þróaður fyrr en á seinni hluta 20. aldar þegar vinsældir útivistar „í hvaða veðri og vindi sem er“ jukust til muna. Sú þróun hefur orðið hvað mest á síðustu árum og hefur það einnig haft áhrif á gerð og útlit lopapeysunnar. Í dag má þó segja að allar gerðir af lopapeysum séu í gangi, en það hefur einnig áhrif á munstrið hvort peysurnar eru stórar í sniðum eða í þrengra lagi.

8.2.4. Hið sígilda útlit festir rætur

Margar þrjónakvennanna höfðu sín eigin munstur, eins og fram hefur komið, aðrar voru alltaf að breyta til og fannst einhæft að vinna sífellt með sama munstrið, fannst það meira skapandi og ögrandi að breyta til. Oftast var þá munsturbekkjunum raðað saman á rúðustrikaðan pappír. Fyrirmyndir voru fengnar úr ýmsum áttum, svo sem útsaumsbókum eða hannyrðablöðum sem raðað var upp á mismunandi vegu.³⁹⁸ Flestar þrjónakvennanna höfðu þó búið til munstrin

³⁹⁶ Munnleg heimild, Védís Jónsdóttir, nóvember, 2014.

³⁹⁷ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

³⁹⁸ Munnleg heimild, Bára Þórarinsdóttir, september, 2014.

jafnóðum og þær prjónuðu. „Þú vissir um lykkjufjöldann þannig að auðvelt var að sjá fyrir hvernig munstrið gekk upp, reynslan kom sér vel.“³⁹⁹

Öðrum fannst hentugast að fara eftir tilbúnum uppskriftum. Sú varð reyndar raunin hjá flestum eftir að ullarfyrirtækin voru farin að gefa út sín eigin munstur og prjónauppskriftir. Lopapeysumunstrin birtust í bæklingum eða prjónabókum fyrir innlendan, en þó aðallega erlendan markað, og voru pantanir til prjónakvennanna samkvæmt því. Munstrin voru hönnuð af prjónakonum sem unnu sem verktakar eða fastráðnum prjónahönnuðum hönnunardeilda fyrirtækjanna sem var orðið vanalegra í byrjun níunda áratugarins. Munstrin og uppskriftir af handprjónuðum peysum voru einnig gefin út í formi einblöðunga fyrir íslenskan markað eða í prjónabókum og þá gjarnan líka þýddar yfir á nokkur tungumál.

Allar prjónakonurnar sem rætt var við eru á þeim aldri að þær voru byrjaðar að prjóna og selja lopapeysur þegar peysurnar voru farnar að þróast í það að verða að mikilvægri söluvöru í töluverðu magni í kringum 1960. Það er einnig á þeim tíma sem munstrið á lopapeysunni fær hið sígilda útlit sem við þekkjum í dag. Fullyrða má að íslenski lopinn, sauðalitirnir og hringlaga munsturbekkurinn hafi mótað og búið til lopapeysuna – og að hugvit, listfengi, útsjónarsemi, vinnusemi og dugnaður, prjónaþekking og prjónhraði íslenskra kvenna hafi síðan ráðið þar úrslitum.

Myndir 54 og 55: Peysurnar eru prjónaðar nýlega af Valgerði Guðmundsdóttur og Sigurbjörgu Ólafsdóttur, en þær eru báðar búsettar á Blönduósi og frænkur Kolbrúnar og Sigurbjargar Sigfúsdætra. Valgerður og Sigurbjörg hafa prjónað peysur í fjölda ára og þær eru enn að prjóna og selja, enda alltaf jafn skemmtilegt að byrja á nýrri peysu.

³⁹⁹ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

9 Forverar lopapeysunnar

9.1. Forverar í lopanum

Eitt af aðaleinkennum lopapeysunnar er að hún er handprjónuð úr vélvæddum óspunnum lopa (tvöföldum eða þreföldum) og það er það sem gerir hana sérstaka og skilur hana frá öllum öðrum peysum. Aðalbjörg Guðmundsdóttir segir eftirfarandi í viðtali „Ég held að íslenska lopapeysan hafi vakið svo mikla athygli vegna þess að hún er eina peysan, sem er ekki hægt að prjóna í vél...“⁴⁰⁰ Telja má því líklegt að það hafi verið aðalástæðan fyrir því að lopapeysan fékk þann aðlögunartíma sem hún þurfti og þannig fengið sinn eðlilega framgang og þroska sem öll góð hönnun þarf að gangast undir.

Í þessum hluta verða skoðaðir nokkrir forverar peysunnar í tengslum við munsturgerðina og staðsetningu munstursins sem og fyrstu lopapeysunnar. Vöruhúsið 1917⁴⁰¹, Verslun Sigurjóns Péturssonar 1921⁴⁰² og Kaupfélag Reykjavíkur 1922 auglýstu „Íslensku peysuna“⁴⁰³ til sölu sem áður hefur verið fjallað um. Ein slík peysa, kölluð sjómannspeysa, er til á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi, eins og áður hefur verið vikið að. Peysurnar voru gróf- og fljótprjónaðar og því ekki ólíklegt að slíkar peysur hafi verið forverar lopapeysunnar. Halldóra Bjarnadóttir taldi að þessar peysur hafi verið prjónaðar í þúsunda tali á árunum 1920/1930-1940. Á árunum 1940 og 1941 er farið að auglýsa lopapeysur til sölu fyrir karlmenn, meðal annars hjá Leó & co, og hann auglýsir einnig hringprjóna til sölu.⁴⁰⁴ Magni hf. auglýsir þær fyrir sjómenn og verkamenn.⁴⁰⁵ Ullariðjan auglýsir: Lopapeysur, bláar, gráar og doppóttar.⁴⁰⁶ Af þessu má ráða að lopinn hafi í fyrstu verið notaður í grófprjónaðar vinnupeysur karlmanna, jafnvel þegar árið 1917, þá blandaður með spunnu bandi og síðan notaður einn og sér á þeim fjórða, eins og auglýsingar hér að framan bera með sér. Á fimmta áratugnum hafði síðan kvenpeysan eingöngu úr lopa náð vinsældum.

Á Þjóðminjasafni Íslands er að finna lopapeysu sem prjónuð er af Hallfríði Bjarnadóttur (ekki vitað um fæðingar- eða dánarár) og er peysan, sem sögð er vera vinnupeysa, talin vera frá því um 1930-1950.⁴⁰⁷ Peysan er heil að framan og með beinum ísettum ermum. Hún er úr

⁴⁰⁰ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

⁴⁰¹ Vöruhúsið, *Vísir*, 7. árg., 181. tbl., 1917, bls. 2.

⁴⁰² Verslun Sigurjóns Péturssonar, „Mjög niðursett!“, *Vísir*, 11. árg., 95. tbl., 1921, bls. 4.

⁴⁰³ Kaupfélag Reykjavíkur, *Alþýðublaðið*, 46. tbl., 1922, bls. 3.

⁴⁰⁴ Leó & co. „Bestu jólagjafirnar eru“, *Afturelding*, 6. tbl. 1940, bls. 76.

⁴⁰⁵ Magni hf., „Lopapeysur“, *Vísir*, 17. mars, 1941, bls. 4.

⁴⁰⁶ Ullariðjan, „Framleiðir lopapeysur“, *Vikan*, 42. tbl. 1943, bls. 10.

⁴⁰⁷ Þjóðminjasafn Íslands, safnnúmer: B-2012-8, <http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=358984>, sótt 11.12.2014.

dökkmórauðum lopa og með breiðum hvítum munsturbekk sem endurtekur sig efst og neðst á bolnum og á ermum. Á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi er að finna mórauða lopapeysu eftir Guðrúnu Björnsdóttur (1854-1946), frá Mánaskál í Laxárdal, A-Húnavatnssýslu. Peysan er heil og með hvítum munsturbekk, svokölluðum rósabekk neðan á bol og framan á ermum og efst á bolnum eru einnig tvær stakar rósir, einnig í hvítu. Doppótt munstur í hvítu er á ermum og bol. Ermar eru ísettar með lágum ermakúpum. Samkvæmt skrá safnsins er peysan talin vera með fyrstu lopapeysum sem þrjónaðar voru í Laxárdal.⁴⁰⁸

Myndir 56, 57 og 58: Myndin til vinstri sýnir peysuna frá Þjóðminjasafninu, þar má sjá að munsturbekkurinn er ofarlega og farinn að mynda samfellu með munstrinu á efri hluta erma og endurtekningu neðan á bol og framan á ermum. Hin peysan er frá Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi. Sikk-sakk línar er komin í ljós eins og sjá má í efri munsturbekknum og síðan eru sams konar munsturbekkir neðan á bol og á ermum. Rósirnar þrjár og blómabekkinn í miðjunni neðan á bol og ermum má einnig sjá í munstrum frá Selbu í Noregi og Hallandi í Svíþjóð og er uppruninn því óljós. Svipaðar rósir má þó einnig finna í íslenskri krossofinni rúmabreiðu frá því um 1800. Munstrið á vettlingunum, sem eru í eigu Heimilisiðnaðarsafnsins, má einnig sjá á norskum vettlingum og í Mynsturbókinni frá Skrifstofunni „Íslensk ull“ frá árinu 1944. Sama munstur má einnig sjá á peysu í sömu bók, en um þá peysu verður fjallað hér á eftir. Munstrið á þumlinum er það sama og miðbekkurinn neðan á bol og ermum á peysunni í miðjunni.

Á safninu er einnig að finna aðra lopapeysu frá svipuðum tíma sem er blá að öllu leyti nema að framstykkið er símunstrað með hvítu munstri með lóðréttum og láréttum línunum sem mynda svokallaðan „alexandersbekk“ og fjögurra blaða rós í miðju reitanna. Peysan er heil að framan, með tvöföldum rúllukraga og ísettum ermum með lágum ermakúpum. Peysan er einnig þrjónuð af Guðrúnu Björnsdóttur og talið er að peysan sé þrjónuð fyrir 1940.⁴⁰⁹

Af þessum peysum hér að framan má ráða að íslenskar vinnupeysur frá fjórða áratugnum hafi að mestu leyti verið einlitar með einum lit í munstri og breiðum stílhreinum munsturbekkjum eða munstureiningum og ísettum ermum. Algengt er í auglýsingum frá

⁴⁰⁸ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HIS 1081, safnheimild, nóvember, 2014.

⁴⁰⁹ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HIS 1080, safnheimild, nóvember, 2014.

Þessum tíma að tala um mórauðar og bláar peysur. Þannig virðist sem handprjón úr lopa hafi verið orðið nokkuð algengt á fjórða áratugnum.⁴¹⁰

Munstrið á mórauðu peysunni á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi er með hliðstæðu munstri og er að finna á vettlingum á sama safni. Samsvarandi munstur má sjá á vettlingum og peysu í *Mynzturbók* frá Skrifstofunni „Íslensk ull“. Auk þess fannst á netinu samsvarandi munstur í peysu frá Hjaltdlandseyjum. Þetta munstur sem hér um ræðir má einnig finna í Selbu í Þrándheimi í Noregi þar sem mikil prjónahefð þróaðist og er Marit Guldsetbrua Emstad, fædd 1841, talin vera „móðir“ þeirrar hefðar en hún safnaði munstrum frá þrettán ára aldri.⁴¹¹

8.2. Forverar í munsturútliti

Hér að neðan eru yfirlit og lýsing á nokkrum peysum, sem samkvæmt rannsókninni, geta talist vera mikilvægir forverar íslensku lopapeysunnar hvað varðar gerð og staðsetningu munstursins sem og prjöntækni.

Myndir 59 og 60: Peysurnar eru prjónaðar úr lopa í kringum 1940, samkvæmt upplýsingum í Sarpi.is. Hér sést greinilega að munsturbekkurinn er farinn að mynda hringlaga umgjörð og sikk-sakk línar eða bekkurinn kominn á sinn stað. Ermar eru þó ennþá ísettar, enda samkvæmt tískunni á þessum tíma. Hér er um að ræða kvenpeysur með nokkuð háum ermakúpum. Doppmunstrið ber þó keim af færeyskum eða norskum peysum en íslensku sauðalitirnir og munsturbekkirnir gefa peysunum íslenskt yfirbragð.

„Tvær nánast eins“ Þjóðminjasafn Íslands.⁴¹²

Á Þjóðminjasafninu er einnig að finna tvær lopapeysur sem sagðar eru frá því um 1940. Þær eru með álíka munsturbekkjum í tveimur mórauðum litum. Peysurnar eru báðar með doppóttu munstri á bol og á ermum og öxlum, önnur er með tvöföldum doppum í tveimur litum. Önnur er hvít í grunninn en hin ljósgrá. Munstrið er í tveimur litum, eða þremur í samspili með grunnlitnum. Munsturbekkirnir sitja frekar hátt á búknum að framan og aftan og á ermakúpum,

⁴¹⁰ Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Hugur og hönd*, 1985, bls. 12.

⁴¹¹ Annemor Sundbø, *Usynlige trådar i Strikkekonsten*, Det Norske Samlaget, Oslo, 2005, 3. upplag, 2009, bls. 103, 136, 137.

⁴¹² Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2010-68-1, safnnr: B-2010-68-2, safnheimild, október, 2014.

álíka munsturbekkir eru neðan á bol og framan á ermum. Ermar eru ísettar með frekar háum ermakúpum, munsturbekkirnir eru látnir mæta bolnum, þó hægt sé að sjá misfellur í munstrinu við samsetninguna, myndar þó munstrið samfelldan munsturbekk allan hringinn. Önnur peysan er hneppt að framan með hneppuköntum en hin er með rennilás (hvort hann hafi komið til síðar, er ekki vitað). Elísabet Guðný Jóelsdóttir (1879-1963) frá Ísafirði þrjónaði þessar peysur.

Mynd 61: Hér gefur að líta peysu sem Elsa E. Guðjónsson átti og var pöntuð og þrjónuð í gegnum Skrifstofuna „Íslensk ull“ í kringum 1940. Peysan er garnpeysa og er hringlaga munsturbekkurinn á berustykki peysunnar mótaður með sneiðingsúrtöku sem áður hefur verið nefnd hér í skýrslunni. Áttablaðarósin nýtur sín vel og er ekki ósvipuð og á Álafossmunstri no. 1. Einnig má sjá sikk-sakk-línur og endurtekinn munsturbekk neðan á bol og framan á ermum. Fallegur frágangur er á framköntum með hneslum og kúptum hnöppum.

„Litfríð“ Þjóðminjasafn Íslands.⁴¹³

Peysan er handþrjónuð úr íslensku handunnu bandi, með tvíbandamunstri þar sem aðalliturinn er grár með rauðu, hvítu og dökkbláu munstri. Doppótt munstur er á bol og ermum. Munsturbekkir eru nokkrir, en aðalmunstrið er röð af áttablaðarósum í rauðum lit neðan á bol og á ermum og efst á berustykki. Peysan er með laskaúrtöku, þar sem munstrið „stenst ekki“ á og er það fremur áberandi. Peysan er keypt samkvæmt pöntun frá Skrifstofunni „Íslensk ull“ og talin vera frá 1938-1940. Eigandi og gefandi peysunnar er Elsa E. Guðjónsson. Peysan var aðallega notuð sem skíðapeysa. Elsa taldi peysuna gerða að norskri fyrirmynd og hafi verið undanfari lopapeysunnar. Peysan gekk undir nafninu „Litfríð“ innan fjölskyldunnar.

„Halldórupeysa“ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi.⁴¹⁴

Handþrjónuð peysa með munsturbekk á berustykki, aðalmunstrið endurtekur sig framan á frekar víðum ermum. Peysan er úr íslensku handspunnu þrinuðu ullarbandi og fíngerðu þrinuðu bandi sem lagt er með aðallitnum. Bæði böndin eru í brúnum lit, en fíngerða bandið

⁴¹³ Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B 1944:146, safnheimild, október, 2014.

⁴¹⁴ Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, óskráð úr safni Halldóru Bjarnadóttur, safnheimild, nóvember, 2014.

er aðeins dekkra og gefur það peysunni sérstakan yrjaðan blæ. Í munstrinu er dökkbrúnt garn og fíngerðara garn í hvítu, gera má ráð fyrir að þau séu innflutt. Aðalmunstrið á berustykki er ílangur sexhyrningur sem líkja má við form á grænlenku perlumunstri, munstrið í hvítu og með brúnum fleti í miðju, sem endurtekur sig hringinn í kring. Peysan er með laskaúrtöku þar sem munstrið stenst ekki á eins og á peysunni hér á undan. Peysan var í eigu Halldóru Bjarnadóttur og er líklega prjónuð í kringum 1940.

Mynd 62: Sneiðingsúrtakan er notuð til að móta munstrið í hringlaga form á peysu Halldóru Bjarnadóttur. Ekki er vitað með vissu frá hvaða tíma peysan er, en líklega um eða eftir 1940. Skemmtileg áferð er á peysunni enda er þrenns konar band notað í grunnlitinn í prjóninu. Gaman er að bera saman neðri hluta munsturbekksins að ofan við peysur Auðar Sveinsdóttur Laxness, sem fjallað verður um hér á eftir. Efri hluti munsturbekksins minnir óneitanlega á grænlenkskt munstur, en grænlenksi búningurinn er einnig safnmunur á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi.

„Auðarpeysur“ Gljúfrasteinn

Ljósmyndirnar af peysum Auðar Sveinsdóttur Laxness eru í eigu fjölskyldu hennar. Um er að ræða þrjár peysur. Fyrsta myndin sýnir Auði í peysu sem hún prjónaði sjálf að hennar sögn árið 1939 og áður hefur verið fjallað um, en fyrirmyndin er norsk.⁴¹⁵ Önnur myndin sýnir einnig Auði í peysu sem er prjónuð 1943 en þar hefur hún útfært munstrið sjálf.⁴¹⁶ Þriðja myndin sýnir erlenda stúlku í peysu sem Auður prjónaði og gaf stúlkunni árið 1947.⁴¹⁷ Peysan er rauð í grunninn en bekkurinn er gulur og „khaki“ – litaður.⁴¹⁸ Peysurnar frá 1943 og 1947 eru líklega

⁴¹⁵ Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, september, 2014.

⁴¹⁶ Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, september, 2014.

⁴¹⁷ Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, nóvember, 2014.

⁴¹⁸ Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998, bls. 6-8.

prjónaðar úr lopa, en hún tekur fram í viðtali að á þessum tíma hafi flestar peysur verið prjónaðar úr hvítum lopa en hún hafi viljað hafa þær í lit. Lítið fékkst af garni á þessum tíma en hægt var að fá lopann í mörgum litum.⁴¹⁹ Allar eru peysurnar fremur stuttar og með einum aðallit og hringlaga munstri á berustykki með samsettum munsturbekkjum og laskaúrtöku þar sem munstrið „stenst ekki á“. Peysurnar eru allar með sömu gerð af hneppingu, en Auður gekk alltaf eins frá peysunum að framan með prjónuðum lista undir hneppukantinum, hneslur hægra megin og hnappar (eða tölur) vinstra megin. Munsturbekkirnir eru nánast eins á öllum peysunum og munstrið samsett í fleiri en einum lit.

Dear Friend,
 here is Olga wearing Auður's famous sweater with Icelandic coin-buttons! - Thanks for your kind letter. As far as my country is
 9. V. 48

Mynd 63: Auður Sveinsdóttir Laxness prjónaði mikið af lopapeysum sem hún seldi eða gaf til vina og kunningja hérlandis og erlendis. Á myndinni hér fyrir ofan, frá árinu 1943, er Auður klædd peysu sem hún prjónaði sjálf með sneiðingsúrtöku, en hún notaði hana til að ná fram hringlaga munsturbekknunum. Hugmyndina og útfærsluna af munstrinu sótti hún meðal annars í bók um Inka sem Halldór, eiginmaður hennar hafði gefið henni árið 1942.

Myndir 64 og 65: Myndin hér að ofan til hægri er tekin af erlendri stúlku, Olgu að nafni, sem kom til landsins með foreldrum sínum árið 1947. Faðir hennar var tékkneskur sendiherra og þekkti Auði og Halldór. Handskrifaði textinn fyrir neðan er hluti af texta sem skrifaður er aftan á myndina þar sem Auði er þökkun peysan – Olga wearing Auður's famous sweater – og segir það eitthvað um vinsældir peysanna. Framlag Auðar hvað varðar munstrið hefur haft mótandi áhrif á þróun lopapeysunnar, enda var Auður góð fyrirmynd þegar kemur að handverki og þjóðlegum fyrirmyndum, en sjá má ýmis einkenni þess í munsturbekkjunum hér að ofan þó að þeir hafi einnig verið sóttir til Inkanna.

Auður sagði sjálf frá því í viðtali að hún hafi fyrst prjónað peysu með hringlaga munsturbekk árið 1939 eftir norskri fyrirmynd, en árið 1943 hafi hún hannað munstrið sjálf og að hugmyndin

⁴¹⁹ Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998, bls. 6-8.

hafi komið úr bók um list Inka sem Halldór hafði keypt fyrir hana í Bandaríkjunum árið 1942. Einnig nefndi hún að hugmyndir að munstrum hennar komi frá henni sjálfri og væru samtíningur því hún hafði einnig dálæti á þjóðlegum fyrirmyndum. Hún taldi sig hafa prjónað peysur í hundradatali, í fyrstu til sölu til að drýgja heimilistekjurnar og að fyrsta peysan hennar hafi verið sérstök, rauð og gul með hnöppum sem Ásdís Thoroddsen, systir hennar sem var gullsmiður, smíðaði úr smápeningum.⁴²⁰ Peysan vakti mikla athygli.

Hún prjónaði einnig fjölda peysa fyrir útlendinga, í fyrsta sinn var það fyrir dóttur tékknesks sendiherra árið 1947. Halldór fékk þakkarkort frá sendiherranum með mynd framan á (mynd 2), þar sem Auði er þakkað fyrir peysuna; „Here is Olga wearing Auðurs’s famous sweater with Icelandic coin-buttons“.⁴²¹ Vinkona Auðar, Ágústa J. Magnússon sem bjó í Bandaríkjunum skrifar Auði í ágúst 1943 „Konan sem fékk peysuna skrifar mér öðru hverju og spyr alltaf um þig. Hún ætlar að senda þér eitthvað, strax og stríðið er búið“.⁴²²

Auður var við nám í Handíðaskólanum árið 1947 í eitt ár og lærði meðal annars munsturteikningu og lagði rækt við íslenska þjóðararfinn og hafði gaman af því að fást við rammíslenska handavinnu unna úr íslensku hráefni eftir íslenskum og einkennandi myndum og munstrum. Auður hefur sjálf haldið því fram í viðtölum að hún hafi hannað fyrstu lopapeysuna.⁴²³ Eftir þessa yfirferð hér í rannsókninni er ekki ólíklegt að svo hafi verið, alla vega hringlaga munstrið, og óþarfi að rengja það sem hún hefur staðfest sjálf.

Lopa- og ullarpeysur Auðar eru með þeim elstu sem skoðaðar hafa verið í rannsókninni og má þar sjá að munstur hennar voru orðin líkust því sem við þekkjum á lopapeysum í dag. Sérstaklega má sjá það á myndum 2 og 3 og síðar á peysum sem Auður prjónar fyrir dætur sínar 1961 og 1962.⁴²⁴ Elstu peysur Auðar eru eldri en Bohus-peysurnar með hringlaga munstrinu sem komu fram 1947.⁴²⁵ Einnig eru þær mun eldri en norsku peysur Unn Søiland Dale frá 1951/1952.⁴²⁶ Aðalbjörg Guðmundsdóttir sagði eftirfarandi í viðtali árið 1968: „Þegar ég kom að Mosfelli fyrir 15 árum var hringmunstrið komið, svipað og í þeim peysum, sem eru svo vinsælar núna.“⁴²⁷

⁴²⁰ Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998, bls. 6-8.

⁴²¹ Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Halldórs Laxness, safnheimild, nóvember 2014.

⁴²² Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Auðar Sveinsdóttur Laxness, safnheimild, nóvember 2014.

⁴²³ Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998, bls. 7.

⁴²⁴ Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmýnd, safnheimild, október, 2014.

⁴²⁵ Ulla Häglund, *Bohus Stickning 1939-1969*, Föreningen Bohus Stickning, Göteborg, 1980, bls. 61.

⁴²⁶ Nanna Segelcke, *To rette og en Vrang: Unn Søiland Dale – designerliv og strikkeoppskrifter*, Aschehoug, Oslo, 1994, bls. 32-45.

⁴²⁷ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

„Maður á hjóli“ *Dagbók frá veröld*, ljósmyndabók Emils Edgren. ⁴²⁸

Myndin sýnir karlmann á hjóli sem heldur á stórum mjólkurbrúsa og er myndin tekin hér á landi 1942 eða 1943. Peysan er heil og hugsanlega tvílit (svarthvít mynd) og með doppumunstri á bol sem myndar reglulegar skálínur en á ermum reglulega á víxl. Munsturbekkur er á berustykkinu en ekki á ermum og að því er virðist ekki neðan á bolnum. Munsturbekkurinn, sem minnir á vettlingamunstur, er þrjónaður í hring, eftir það tekur við einlitt svæði, hugsanlega með hringúrtöku, því ekki mótar fyrir laskaúrtöku.

„Kona í dyragætt“ *Dagbók frá veröld*, ljósmyndabók Emils Edgren. ⁴²⁹

Myndin sýnir konu í dyragætt í hvítri stuttri hnepptri ullarpeysu (hugsanlega úr lopa) og er myndin tekin hér á landi 1942 eða 1943. Peysan er með breiðu stroffi að neðan og einlitum bol og ermum. Peysan er með ísettum ermum þó það sé ekki alveg augljóst. Munsturbekkurinn, hugsanlega í tveimur litum (svarthvít mynd), er stórgerður og minnir á lopapeysumunstur. Munsturbekkurinn situr mjög hátt, nánast alveg upp á öxlum, og myndar hringlaga umgjörð á fram- og bakstykkjum og meðfram ermakúpum.

Af þessum peysum og ljósmyndum sem hér hafa verið taldar upp, má sjá að þróunin á staðsetningu og útliti munstursins á berustykki íslensku peysunnar hafi verið komin vel af stað í kringum 1940 og þá þegar farið að líkjast staðsetningu og munsturgerð lopapeysunnar eins og við þekkjum í dag. Allt bendir til þess að þróunin hafi átt sér stað innan grasrótarinnar og að munstrin, ólík eins og þau eru mörg, benda einnig til að ekki hafi verið „hermt eða stælt“ eftir einhverjum „erlendum“ munstrum, heldur hafi frekar verið sótt í „íslenskar“ munstursmiðjur. Sniðútlitið er þó samkvæmt tískufatnaði þess tíma.

Í fyrirnefndu viðtali við Aðalbjörgu Guðmundsdóttur árið 1968 talar hún um fimmta áratuginn og tekur fram að munstrin hafi verið allavega og að skíðamunstur hafi verið vinsælust og að sauðalitirnir hafi ekki þekkt, heldur hafi lopinn verið litaður eða hvítur. „Á þeim árum var líka erfitt að fá munsturblöð en ég var alin upp í sveit og vön talsverðum þrjónaskap og komst upp á lagið með að vinna með mínum eigin munstrum.“⁴³⁰

Laskaúrtakan á hringlaga berustykkinu á peysunum í eigu Halldóru og Elsu er eins og á peysum Auðar, því að í öllum tilvikum framkallar laskaúrtakan smá skekkju í munsturbekknunum

⁴²⁸ Emil Edgren, *Dagbók frá veröld*, Mál og menning, Reykjavík, 2011, bls. 16.

⁴²⁹ Emil Edgren, *Dagbók frá veröld*, Mál og menning, Reykjavík, 2011, bls. 66.

⁴³⁰ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

og það er sannað að Auður hafi prjónað sínar peysur og notað slíkar úrtökur eins og fram hefur komið hér á undan.⁴³¹ Einnig er frágangurinn á hneppuköntum peysanna eins, með hneslum og hnöppum eða tölum með svipuðu sniði og peysur Auðar. Þó að „Halldórupeysan“ sé með hekludum kanti, að sjá nokkuð nýlegum, má þó gera ráð fyrir að hann hafi komið til seinna miðað við annan aldur peysunnar. Miðað við lýsingar hér að framan má álykta að Auður hafi jafnvel prjónað peysur Elsu og Halldóru, þó ekki sé hægt að staðfesta það hér í rannsókninni.

Úrtakan sem hér um ræðir var sjaldgæf að sögn Elsu E. Guðjónsson í bókinni *Prjónað úr íslenskri ull* en hún nefnir slíka úrtöku „sneiðingsúrtöku“.⁴³² Í rannsókninni hafa ekki fundist aðrar eldri peysur með sams konar úrtöku, en þær sem rannsakaðar voru. Tekið skal fram að peysurnar voru ekki sérvaldar til að bera saman við peysur Auður, heldur komu þessar samlíkingar eftir að peysurnar á söfnunum voru rannsakaðar nánar.

Ef fyrrnefndar peysur eru skoðaðar út frá hráefninu lopanum, má gera ráð fyrir því að það væri orðið vinsælt að prjóna „fljótprjónaðar“ og útprjónaðar lopapeysur á fjórða og fimmta áratugnum, bæði fyrir konur, karla og börn og sem peysur til útivistar. Peysurnar voru fjölbreyttar, bæði í litum og munstri og úr lituðum lopa eða sauðalitum.⁴³³ Kvenpeysurnar eru hnepptar og annað hvort með ísettum ermum eða blöndu af hringprjóni og laskaúrtöku. Ísettar ermar með háum ermakúpum voru í tísku á seinni hluta fjórða áratugarins, en það þótti kvenlegra að hafa ísaumaðar ermar með formaðri og hárri ermakúpu eins og á venjulegum fatnaði úr efni eða vélprjónaðri voð heldur en beinar og ísettar. Á fimmta áratugnum voru axlirnar upphækkaðar með axlapúðum sem rekja mátti til tískuáhrifa frá hermannafatnaði kven- og karlmanna í seinni heimsstyrjöldinni.

Myndir 66 og 67: Það sem er sérstakt við þessa peysu er að í uppskriftinni er gert ráð fyrir því að peysan sé úr sauðalitunum, hvítu og sauðsvörtu. En mikilvægara er að prjónalykkjur á bol og ermum eru sameinaðar og breiði munsturbekkurinn er síðan prjónaður samfelldur í heilu lagi án úrtöku, eða líkt og getur verið í hefðbundinni lopapeysu. Eftir munsturbekkinn er lykkjunum skipt upp aftur og prjónuð „ísett“ ermakúpa, en það er samkvæmt nýjustu tísku þess tíma. Peysan er prjónuð fyrir 1944 og birtist uppskriftin í Mynsturbókinni sem Skrifstofan „Íslensk ull“ gaf úr 1944. Peysan var í eigu þeirra en er núna í eigu Heimilisíðnaðarfélags Íslands og varðveitt á Þjóðminjasafni Íslands.

⁴³¹ Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998, bls. 6-8.

⁴³² Elsa E. Guðjónsson, „Um prjón á Íslandi“, *Prjónað úr íslenskri ull*, 2013, bls. 19.

⁴³³ Sigríður Halldórsdóttir, „Íslenska lopapeysan“, *Ístex prjónabók no. 12*.

„Kvenpeysa“ *Mynsturbók* útgefin af Skrifstofunni „Íslenzk ull“ frá 1944⁴³⁴

Skrifstofan „Íslenzk ull“ gaf út munsturbók árið 1944 og þar er að finna sérstæða uppskrift af ullarpeysu úr íslensku þrinuðu bandi og er tekið fram að munstrið á bol og ermum sé tekið eftir munstri af vettlingum í sama hefti á bls. 2, sama munstur er einnig að finna á vettlingum á Heimilisiðnaðarsafninu á Blönduósi. Ekki kemur fram hver sé höfundur munsturs né peysu.

Ermur eru belglaða að neðan og með munstruðum strofflíningum og er það munstur einnig fengið úr vettlingamunstrinu. Það munstur er sama munstrið og á mórauðu lopapeysunni sem lýst var hér að framan og sem einnig er í eigu Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi. Ermur og bolur eru í hvítu en munstur í sauðsvörtu, doppur eru á öxlum og efst á ermakúpum. Samkvæmt lýsingu í uppskrift er peysan þrjónuð á hringþrjón, reiknað er með aukalega 15 lykkjum fyrir miðju framstykki, en þar er bolurinn síðan klipptur í sundur þegar búið er að þrjóna peysuna. Kanturinn er notaður til að brjóta innaf á framköntum fyrir hneslum og hnöppum.

Það sem er sérstakt við þessa peysu er að bolur og ermur eru þrjónaðar upp að munstri, felldar af undir handvegi á ermum og bol og hinar lykkjurnar sameinaðar á hringþrjón og munsturbekkurinn þrjónaður í einum samfelldum hring. Munsturbekkurinn er nokkuð breiður eða um 10-12 sentimetrar. Þegar búið er að þrjóna munstrið er lykkjunum skipt upp aftur og lokið við ermakúpurnar og bolhluta á fram- og bakstykki með því að þrjóna fram og til baka, um leið er tekið úr fyrir hálsmáli og handveg upp að öxlum með doppóttu munstri. Ermur eru síðan saumaðar við bolinn undir handvegi og meðfram ermakúpu.

Síðan er þrjónaður stroffkantur í hálsmáli og heklaður hneslukantur á hægri framstykki og festir kúptir hnappar vinstra megin. Með þessum frágangi er auðvelt að láta munstrið mætast rétt að framan.⁴³⁵ Um er að ræða svipaðan frágang á hneppuköntum og sjá má á peysum Auðar Sveinsdóttur Laxness.

Nánast sams konar peysu og lýst er hér að framan er að finna í munum frá Skrifstofunni „Íslenzk ull“ í geymslu Þjóðminjasafns Íslands en munirnir tilheyra Heimilisiðnaðarfélagi Íslands.⁴³⁶ Sú peysa er þrjónuð úr hvítu garni og rauðu í munsturbekk en doppur á bol, ermum og öxlum eru í rauðu og bláu, peysan er ekki fullfrágengin að framan. Á erlendum peysumyndum og þrjónauppskriftum frá þessum tíma má einnig sjá samsvarandi staðsetningu á munsturbekkjum en þá eru þeir ekki í samfelldum hring, heldur utan um bol og síðan hvora ermi fyrir sig, eins og á „Tvær nánast eins“. Á mynd frá fimmta áratugnum má sjá Lydiu

⁴³⁴ *Mynsturbók*, Útg. Íslenzk ull, Steindórsprent hf., 1944, bls. 9.

⁴³⁵ *Mynsturbók*, Útg. Íslenzk ull, Steindórsprent hf., 1944, bls. 9.

⁴³⁶ Þjóðminjasafn Íslands, safnmunir frá Skrifstofunni „Íslenzk ull“ í eigu Heimilisiðnaðarfélags Íslands, safnheimild, október, 2014.

Pálsdóttur Einarsson, eiginkonu Guðmundar Einarssonar frá Miðdal klæðast sams konar peysu á skíðaferðalagi.

Myndir 68 og 69: Hér eru einnig áhugaverðar peysur eftir Krístrúnu Matthíasdóttur sem var mikil þrónakona. Munsturbekkurinn virðist þrónaður eins og peysan úr Mynzturbókinni frá „Íslenskri ull“ nema að því leyti að eftir munsturbekkinn tekur við laskaúrtaka (sneiðingsúrtaka). Áttablaðarósin nýtur sín vel í samfelldum munsturbekknunum. Hin peysan hér að ofan til hægri, er þrónuð með hringúrtöku, auk þess sem hún er sögð vera með íslensku munstri. Ekki kemur fram á Sarpi.is frá hvaða ári peysurnar eru.

„Grá með svörtu og hvítu munstri“ eftir Krístrúnu Matthíasdóttur.⁴³⁷

Á svipaðan hátt og lýst er hér að framan, er munsturbekkur með áttablaðarósum þrónaður á annarri ullarpeysu sem er í eigu Byggðasafns Árnesinga, nema að þegar búið er að þróna um það bil 12 cm munsturbekk á hringþróna tekur við laskaúrtaka (sneiðingsúrtaka) upp að hálsmáli. Munsturborðinn á peysunni myndar hringlaga umgjörð í líkingu við hið sígilda lopapeysumunstur. Peysan er hneppt og er aðallitur í gráum lit og munstur í svörtu og hvítu. Peysan er þrónuð af Krístrúnu Matthíasdóttur (1923-2011) frá Hrunamannahreppi í Árnessýslu en ekki er vitað hvaða ár hún er þrónuð. Eftir hana er einnig önnur peysa, heldur ekki vitað frá hvaða ári hún er, en hún er símunstruð og síðan tekin á hringþrón og eftir það þrónaður hringlaga munsturbekkur með hringúrtöku. Peysan er sögð vera með íslensku munstri.⁴³⁸

Af þessu má ráða að lopapeysan hafi verið komin vel á veg eftir að munsturbekkurinn var kominn yfir í hringþrónið og aðeins eftir að útfæra hringúrtökuna. Þessar aðferðir sem hér að framan er lýst, það er að þróna um 12 cm samfelldan hringlaga munsturbekk án úrtöku, eru ásamt sneiðingsúrtökunni, þegar komnar fram á fimmta áratugnum. Niðurstaðan er sú að lopapeysan og lopapeysumunstrið var komið vel á veg í þróuninni á fimmta áratugnum.

⁴³⁷ Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2012-19-144, <http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=556327>, sótt 11. desember, 2014.

⁴³⁸ Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2012-19-143, <http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=556303>, sótt 11. desember, 2014.

10 Munsturhönnun – þróun og áhrifavaldar

10.1. Munsturfyrirmyndir sóttar til menningararfsins

Algenzt var að munstur og munsturbekkir væru fengnir úr gömlum sjónabókum hér á landi eða eldra þrjóni eins og á munstruðum vettlingum, vefnaði eða útsaumi, eins og áður hefur verið nefnt. Árið 1928 er sagt frá sýningu Heimilisiðnaðarfélags Íslands og tekið fram að unnið hafi verið meira en áður eftir íslenskum fyrirmyndum: „... og er það auðvitað sjálfsagt að Heimilisiðnaðarfélagið íslenska leggi sérstaka stund á að útbreiða okkar sérkennilegu, gömlu munstur, sem svo mikið er til af á Þjóðmenjasafninu.“⁴³⁹

Varðandi þjóðararfinn snerist þetta um að nota munstur og liti frá eldra handverki, vefnaðar- og útsaumsmunstur og munstur frá tvíbandavettlingum, íleppamunstur og munstur í gömlum sjónabókum gátu einnig verið góðar fyrirmyndir fyrir munstur og litasamsetningar á munstruðum peysum úr ullarbandi eða lopa. Í fyrrnefndri *Mynzturbók* sem Skrifstofan „Íslenzk ull“ gaf út árið 1944, er hvatt til þess að nota vettlingamunstur í peysuprjón. „Það fer vel á því að hafa sömu mynstur á peysu og vettlinga. Hér er forsögn fyrir því, hvernig nota má vettlingamynstur á fallega kventreyju.“⁴⁴⁰ Einnig gátu önnur reitamunstur eða erlendir munsturbekkir verið lagaðir að eða blandaðir með íslenskum munstrum. Halldóra Bjarnadóttir var einnig dugleg að benda á slíkar tengingar, eins og áður hefur verið vikið að.

Í Húsfreyjunni árið 1963 segir Elsa E. Guðjónsson frá munstrum úr gamalli uppdráttarbók sem til er á Þjóðminjasafninu og úr sjónabók Ragnheiðar Jónsdóttur og tekur fram að þessir munsturbekkir, sem notaðir höfðu verið í spjaldvefnað, geti vel gengið fyrir útþrjónaðar peysur.⁴⁴¹ Árið 1966 gerir hún hið sama og bendir á bekk úr sjónabók sem hún segir að mögulegt sé að fella saman og myndi sú útfærsla henta vel í tvíbanda peysu.⁴⁴² Í fyrsta ársriti *Hugar og handar* (1966) er birt uppskrift af íslenskri lopapeysu. En það er einmitt á þessum árum sem lopapeysumunstrin eru að taka á sig fastmótaða mynd og festa sig í sessi.

Árið 1964 efndu Heimilisiðnaðarfélag Íslands og Íslenzkur heimilisiðnaður til samkeppni um minjagripi fyrir ferðamenn og einnig hagnýta muni til notkunar innanlands. Í tilkynningunni er tekið fram að æskilegt sé að þátttakendur hafi í huga að byggja hugmyndir sínar á þjóðlegum fyrirmyndum eins og finna megi á Þjóðminjasafninu og byggðasöfnum víða um land.⁴⁴³

⁴³⁹ „Sýningar“, 19. júní, 4.tbl., 1928, bls. 62.

⁴⁴⁰ *Mynzturbók*, Útg. Íslenzk ull, Steindórsprent hf., 1944, bls. 2.

⁴⁴¹ „Nockrir uppdrættir þénugir til eptirsjónar“, *Húsfreyjan*, 3. tbl., 1963, bls. 26-27.

⁴⁴² Elsa E. Guðjónsson, „Nockrir uppdrættir þénugir til eptirsjónar“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1963, bls. 26-28.

⁴⁴³ „Samkeppni um bezt gerða íslenzka muni“, *Morgunblaðið*, 29. desember, 1964, bls. 16.

10.2. Munsturfyrirmyndir úr vélprjóninu

Einnig var mögulegt að sækja innblástur í vélprjónið og vélprjónaðar flíkur, enda mikill fjöldi heimila sem átti prjónavélar auk þess sem starfræktar voru prjónastofur víða. Vélprjónið skilaði ákveðinni þekkingu sem nýta mátti í handprjónið og munsturgerðina, enda mögulegt að prjóna fjölbreytt munstur á prjónavélarnar.⁴⁴⁴

Það hefur einnig tekist mjög vel að fá fallegar gerðir á útiföt barna. Er það mikið því að þakka, að til notkunar hafa fengist vjelar, sem skila munsturgerðum, sem gera flíkina útlitsfallegru og jafnvel haldbetri, þegar um þrískift munstur er að ræða.⁴⁴⁵

Það get jeg sagt unga fólkinu okkar til hróss, með öðrum kostum, að það sem fer hjeðan á vetrum til náms eða í atvinnuleit, það kemur venjulega alt heim á vorin. Tóvinna er hjer mikil. Það er ein spunavjel í sveitinni. Hún er mikið notuð. Auk þess eru rokkar notaðir á hverju heimili. Flest heimili hafa aðgang að prjónavjel. — Stúlkurnar eru svo lagnar að fara með þær, að þær prjóna jafnvel rósapryjón í þeim. — Annars er mikið handprjónað, úr bandi og lopa eftir fjölbreyttum fyrirmyndum, sem stúlkunum eru kærkomnar.⁴⁴⁶

Munsturgerðin í vélprjóninu var mikil og fjölbreytt og hafði mikil áhrif á þróun munsturgerðar í handprjónuðu lopapeysunum. Munstrið í lopapeysunum mótaðist mikið til af samsetningu munstursins sem samanstóð af ýmsum munsturbekkjum sem raðað var saman á mismunandi vegu eins og gjarnan var gert í vélprjóninu og sem bauð upp á nær óendanlega möguleika.

Vélprjónið og handprjónið áttu eftirtektarverða samleið í prjóninu sjálfu. Nokkrar hagsýnar og barnmargar húsmæður, sem vildu flýta fyrir sér í prjóninu, fundu upp á því að prjóna bol og ermar upp að handvegi í prjónavélinni, jafnvel með munsturbekk neðan á bolnum og ermum. Síðan voru prjónalykkjurnar fluttar yfir á hringprjón og berustykkið handprjónað með samsettum munsturbekkjum og hringúrtöku, en slíkt var ekki mögulegt að gera í öllum prjónavélum.

Ég man vel eftir, og því til sönnunar, þegar ljósmynd var tekin af mér og vinkonum mínum árið 1957 á leið í Húsmæðraskólann. Á myndinni er ég klædd peysu sem móðir mín hafði vélprjónað og handprjónað. Búkin og ermar prjónaði hún upp að handvegi í vélinni, munsturbekkur var neðan á bolnum og ermum, rétt fyrir ofan stroffið. Síðan tók hún lykkjurnar upp á venjulegan hringprjón og

⁴⁴⁴ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

⁴⁴⁵ „Um prjónafataframleiðslu“, 1. tbl., *Hlín*, 1951, bls. 75-76.

⁴⁴⁶ „Öræfin“, *Hlín*, 29., árg., 1. tbl., 1946, bls. 68.

prjónaði restina með fallegum hringlaga munsturbekk. Þetta gerði hún oft og svo var með fleiri konur á þessum slóðum kringum Blönduós.⁴⁴⁷

Á stærri prjónastofum mátti jafnvel sjá vélprjónað hringlaga berustykki á peysum, munstrað eða einlitt, eins og sjá má á mynd frá prjónastofunni Hlín frá árinu 1957.

Mikil peysunotkun var meðal skólabarna á sjötta og sjöunda áratugnum og má líkja því við „munsturveislu“, bæði á vélprjónuðum og handprjónuðum peysum ef marka má bekkjarmyndir frá þessum árum. Þær vitna einnig um að vélprjónaðar og handprjónaðar peysur hafi þróast samhliða á þessum árum. Það átti einnig eftir að verða sama þróun þegar verksmiðjuframleiddi prjónafatnaðurinn og handprjónuðu lopapeysurnar urðu að stórtækum útflutningi á árunum 1962-1991, en þá má segja að það hafi snúist við, þegar munstrið á vélprjónaða fatnaðinum hafi verið fengið að láni hjá hinum „einkennandi“ munstrum lopapeysanna.

Myndir 70 og 71: Fjórar hressar ungar dömur að setjast á skólabekk í húsmæðraskóla árið 1957. Kolbrún Sigfúsdóttir, prjónakona er hér önnur frá vinstri. Bolurinn og ermarnar eru vélprjónaðar að handvegi, síðan eru prjónalykkjurnar á ermum og bolnum settar upp á hringprjón og munstrað berustykkið handprjónað. Á anorakknum hér til hliðar eru bolur og ermar úr flaueli en munstraða berustykkið með rúllukraga og stroffin framan á ermum eru handprjónuð og síðan saumuð við bolstykkið og ermar. Anorakkurinn er frá árinu 1956 eða 1957. Skemmtileg afbrigði af „lopapeysunni“.

Nokkrir þeirra viðmælenda sem rætt var við minntust einnig á flík sem var blanda af handprjóni og saumaðri flík, svokölluðum „anorakk“ og borið hafði á í kringum 1955. Bolur og ermar voru saumuð úr efni, flauel eða khaki, síðan tók við útprjónað berustykki og stroff framan á ermum.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

⁴⁴⁸ Munnleg heimild, Sigrún Jóelsdóttir, nóvember, 2014.

Móðir mín sem var fædd 1920 gerði oftast en einu sinni á mig flíkur sem voru með útprjónuðu axlastykki í skærum litum úr garni en ermar og bolur úr bómullarkakí og þetta var kallað anorakkur. Mér fannst ég mjög fín í þessu. Man ekki eftir lopapeysu nema í sveitinni fyrir norðan en þar var ég á sumrin.⁴⁴⁹

Amma mín, Guðríður Brynjólfsdóttir, var mikil handavinnukona og gerði á mig þessa flík, blátt flauel og munstrað berustykki í skærum litum, útprjónað. Ég er fædd 1952 og var ég í þessu þegar ég var fjöggra eða fimm ára.⁴⁵⁰

Auður Sveinsdóttir Laxness saumaði og prjónaði einnig slíka flík á Guðnýju dóttur sína þegar hún var á þriðja eða fjórða ári, einskonar mussu með hringlaga berustykki.⁴⁵¹

10.3. Erlend áhrif í munsturgerðinni

Í rannsókninni hefur athyglin aðallega beinst að því að skoða uppruna, hönnun og þróun lopapeysunnar hér á landi og því hefur ekki þótt ástæða til að beina athyglinni mikið meira út fyrir landsteinana en gert hefur verið vegna þess að rannsóknin hefur leitt það í ljós að uppruni lopapeysunnar liggur mikið til í grasrótinni hér á landi eins og fram hefur komið hér að framan.

Hér að neðan verða skoðaðir ýmir erlendir áhrifavaldir sem taldir hafa haft áhrif á þróun lopapeysumunstranna, þó aðallega á seinni hluta sjötta áratugarins. Má þar helst nefna svokallaðar „eskimóa-peysur“, „grænlenzkar-peysur“ eða jafnvel „íslands-peysur“. Áhrif sem eiga að hafa komið hingað til lands með norskum, dönskum, færeyskum og sænskum peysum og prjónauppskriftum.

Norsk, dönsk, sænsk eða grænlenz (grænlenz perlumunstur) áhrif eru sögð vera áberandi undir lok sjötta áratugarins og í byrjun þess sjöunda, líklega undir áhrifum frá litríkum og munstruðum bandpeysum í byrjun sjötta áratugarins og þá helst fyrir tilstuðlan norska prjónahönnuðarins Unn Søliland Dale en einnig uppskriftum frá öðrum stöðum í svipuðum anda.

Slíkar uppskriftir fóru að berast hingað til lands í gegnum erlend prjónablöð eða þýddar uppskriftir sem birtust meðal annars í íslenskum blöðum og ritþáttum sem sérstaklega voru ætlaðir konum. Aðallega var um að ræða litríkar garnpeysur, en vinsælt var að prjóna þessar peysur með innfluttu garni og þá meira til notkunar fyrir heimilisfólkið en ekki sem söluvöru fyrir ferðamenn.⁴⁵² Í því sambandi ná nefna að það voru einmitt ferðamennirnir sem sóttust eftir lopanum og sauðalitum í minjagripapeysunum, það voru ekta íslenskar lopapeysur.

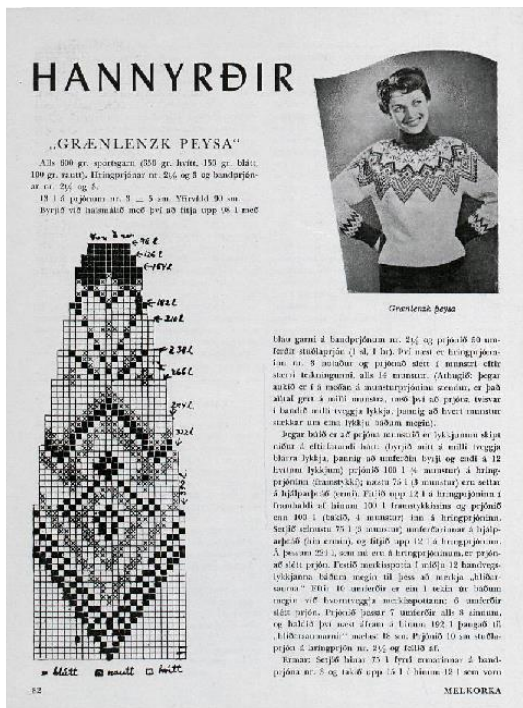
⁴⁴⁹ Munnleg heimild, Steinunn Bergsteinsdóttir, október, 2014.

⁴⁵⁰ Munnleg heimild, Brynja Guðmundsdóttir, nóvember, 2014.

⁴⁵¹ Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, nóvember, 2014.

⁴⁵² „Grænlenzka peysa og húfa“, *Vikan*, 3. tbl., 1961, bls. 25.

Í byrjun sjöunda áratugarins má sjá ýmsar útfærslur þar sem verið er að blanda saman, „grænlenzkum“ og íslenskum þjóðlegum munstrum í sauðalitunum. En eftir að útflutningur á lopapeysunum jókst í kringum 1962 var farið að leggja aukna áherslu á að viðhalda fremur gömlum íslenskum munsturbekkjum til aðgreiningar frá þeim „grænlenzku“ og norsku. Hér má einnig vísa í áherslurnar í lopapeysusamkeppnum hjá Álafossi og Gefjun í tengslum við hespulopann og aukinn útflutning á handprjónuðum lopapeysum undir lok áratugarins.⁴⁵³

Mynd 72: „Grænlenzk peysa“ frá árinu 1954 í *Melkorku er nákvæmlega eins og peysa Annichen Sibbern Bøhn sem hún gaf út í norski uppskriftabók fyrir prjón árið 1930*. Í þessari uppskrift er byrjað að prjóna frá hálsmáli og niður, líkt og gert var síðar í sænsku Bohus-peysunum með hringlaga munsturbekkjum.

Árið 1956 birtist í *Melkorku* prjónauppskrift af „Grænlenzkri peysu“, ekki kemur fram eftir hvern peysan er, en hún er þó nákvæm eftirlíking af „Eskimo“ peysuuppskrift eftir Annichen Sibbern Bøhn sem hún gaf út í norski uppskriftabók fyrir prjón árið 1930.⁴⁵⁴ Í báðum þessum uppskriftum eru peysurnar prjónaðar ofan frá, það er frá hálsmáli og niður, að því leytinu eru þær líkar sænsku Bohus-peysunum.⁴⁵⁵ Bohus-peysurnar með hringlaga munsturbekk koma þó ekki fram fyrr en eftir 1947. Hér er aðallega átt við hina frægu „Blá skimmer“ eftir textílhönnuðinn Anna-Lisa Mannheimer Lunn.⁴⁵⁶ Prjónakonur í steinsmíðasamfélaginu í Bohuslän prjónuðu peysurnar, en eiginmenn þeirra höfðu orðið atvinnulausir í stríðsbyrjun og þessi samvinna við Bohus Stickning var því kærkomin, en þar lærðu þær að prjóna eftir

⁴⁵³ „Nýstárleg samkeppni fyrir prjónakonur“, *Morgunblaðið*, 21. janúar, 1968, bls. 2.

⁴⁵⁴ Annemor Sundbø, *Usynlige trådar i Strikkekonsten*, 2009, bls. 138-139; Munnleg heimild, Harpa Hreinsdóttir, október, 2014.

⁴⁵⁵ Munnleg heimild, Harpa Hreinsdóttir, október, 2014; „Grænlenzk peysa“, *Melkorka*, 3. tbl., 1956, bls. 82.

⁴⁵⁶ Ulla Häglund, *Bohus Stickning 1939-1969*, 1980, bls. 61.

fyrirmælum frá þeim.⁴⁵⁷ Einkennandi fyrir Bohus-peysurnar var, eins og áður sagði, hringlaga munsturbekkurinn eftir 1947, en þær gátu þó verið með mismunandi munstri og sniði.

Í bókinni *Bohus Stickning 1939-1969* sem Ulla Häglund ritaði, kemur eftirfarandi fram varðandi þróunina á hringlaga munsturbekknunum:

När man efter hand övergick från de kraftiga garnerna till att i större utsträckning använda angorablandade slog rundstickningen igenom. Mönstret koncentrerades till en smyckelik dekor runt halsen på jumprar och kofter. Denna mönsterplacering, som presenterades första gången 1947, blev mycket populär. Den var inte i och för sig ny utan hade använts tidigare av isländarna när de framställt sina karakteristiska tjocka tröjor. Bohus Stickning undvek därför medvetet rundstickning vid tillverkning av grova plagg. På samma sätt hade man tidigare skytt (þýðing:forðaðist) motiv som kunde påminna om norska „lusekofter“.⁴⁵⁸

Þetta þýðir einfaldlega það að Emma Jacobsson, sem var í forsvari fyrir Bohus Stickning, hafi ásamt textílhönnuðum sínum, verið meðvituð um að hringmunstrið í „þykku íslensku peysunum“ hafi þegar verið komið fram fyrir 1947 og að Bohus Stickning hafi því forðast að prjóna sínar peysur eins og þykku íslensku peysurnar. Einnig vildu þær ekki herma eftir norskum „lusekofter“. Í staðinn var lögð áhersla á að Bohus-peysurnar væru prjónaðar úr fíngerðu garni.

Bohus-peysurnar líkjast hefðbundinni íslenskri lopapeysu ekki hið minnsta. Þær eru prjónaðar úr miklu fínna garni, munstrið byggist á sléttum og brugðnum lykkjum, ýmist tvíbandapryjóni eða að taka óprjónað upp lit úr næstu umferð fyrir neðan, auk þess sem sérlitað garn í ýmsum litbrigðum af sama lit er aðalsmerki margra þeirra. Auk þess eru þær prjónaðar frá hálsi og niður, aðferð sem Íslendingar hafa ekki tileinkað sér fyrr en mjög nýverið. Sé sú aðferð höfð í huga sem og landfræðileg nálægð er mun sennilegra að hönnuðir hjá Bohus hafi litið til eskimóapeysu Annichen Sibbern Bøhn sem var hönnuð 1930.⁴⁵⁹

Í Bohus-peysunum var prjónið seinvirkt vegna þess að munstrið og litasamsetningarnar voru flóknar og prjónið fíngert. Peysurnar urðu mjög eftirsóttar en dýrar og seldust vel meðal ferðamanna sem komu til Gautaborgar. Peysurnar voru einnig til sölu í fínri verslunum í Ameríku. Bohus Stickning hætti störfum árið 1969, aðalástæðan var sú hversu dýrar þær voru og flóknar í framkvæmd.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Ulla Häglund, *Bohus Stickning 1939-1969*, 1980, bls. 24-27.

⁴⁵⁸ Ulla Häglund, *Bohus Stickning 1939-1969*, 1980, bls. 46.

⁴⁵⁹ Munnleg heimild, Harpa Hreinsdóttir, október, 2014.

⁴⁶⁰ Ulla Häglund, *Bohus Stickning 1939-1969*, 1980, bls. 86.

Á þessum tíma og nokkuð mörgum árum vel fyrir 1947 má sjá íslenskar peysur með hringlaga munsturbekk með laskaúrtöku (eins og peysur Auðar Sveinsdóttur Laxness) og í þykkari kantinum vegna þess að þær voru þrjónaðar úr lopa, enda ekki annað í boði. Hér er því um ákveðna stefnubreytingu að ræða, að íslenski hringlaga munsturbekkurinn hafi hugsanlega þannig verið nokkuð tímanlega á ferðinni og síðan jafnvel að einhverju leyti verið fyrirmynd fyrir aðrar þjóðlegar peysur, til dæmis þær norsku, sænsku og Fair Isle-peysurnar en tilgangur rannsóknarinnar er ekki að sanna eða afsanna slíka tilgátu.

Í bók Annemor Sundbø *Kvardagsstrikk – kulturskattar frá lillehaugen* má sjá norskar peysur sem sagðar eru frá sjötta áratugnum (1950-talet).⁴⁶¹ Ein peysa (á blaðsíðu 58) sem merkt er A, er heil að framan og samkvæmt Annemor, talin eiga uppruna sinn í uppskrift frá fyrirtækinu Sandnes Uldvarefabrik A/S frá árinu 1951 undir nafninu „Nordkappkofte“ og frá uppskrift no. 227, sem reyndar er hneppt peysa og með doppum á bol og ermum.⁴⁶² Hér er um að ræða hringlaga munsturbekk með laskaúrtöku, sem virðist sams konar og kemur fyrir í peysum Auðar Sveinsdóttur Laxness sem lýst var hér að framan, en hennar peysur eru þrjónaðar mun fyrr. Önnur peysa (á blaðsíðu 80) sem merkt er B, er hneppt og rauð í grunninn og með svörtum og hvítum munsturbekkjum og svörtum og hvítum doppum á bol og ermum. Stroffið er í svörtu, hvítu og rauðu. Peysan er með laskaúrtöku og er lýst þannig í skýringartextanum: „Kanske „Nordkapp“ har vare forebilete for disse kuftene?“ En svipað munstur má sjá í fyrirnefndri uppskrift og einnig í uppskrift að peysu undir nafninu „Eskimogenser“ (eskimóapeysu) sem er uppskrift no. 92, einnig frá Sandnes Uldvarefabrik A/S frá árinu 1951. Sú peysa er heil og ekki með neinum doppum á bol og ermum.

Rauða peysan (merkt B) er mjög lík í sniði og munstri og peysur Auðar Sveinsdóttur Laxness, eða nánast nákvæmlega eins, en peysur Auðar, sem hér er vitnað í í rannsókninni, eru frá árunum 1943 og 1947 auk þeirrar sem hún þrjónaði 1939 eftir norsku munstri, að eigin sögn. Gera má ráð fyrir því að hún hafi verið síprjónandi frá því á fyrri hluta fimmta áratugarins og hún vildi þróa sínar uppskriftir sjálf og vinna með sín eigin munstur.⁴⁶³ Peysurnar eru báðar með sömu gerð af laskaúrtöku eins og á peysum Auðar og hneppingin á rauðu peysunni virðist sams konar og á peysum hennar. Ermasniðið á rauðu peysunni er svipað og á „Halldóru“ peysunni. Þetta segir okkur einfaldlega að Auður Sveinsdóttir Laxness hafi komið mun fyrr fram með sína hugmynd að hringlaga munstrinu með laskaúrtökunni og að munstrið hennar sé einnig komið vel fyrir tíma fyrirnefndrar „Eskimogenser“.

⁴⁶¹ Annemor Sundbø, *Kvardagsstrikk: Kulturskattar frá lillehaugen*, Det Norske Samlaget, Oslo, 1994, bls. 58.

⁴⁶² Annemor Sundbø, *Kvardagsstrikk: Kulturskattar frá lillehaugen*, 1994, bls. 80.

⁴⁶³ Guðrún Hafsteinsdóttir, „Maríuklæðið á Gljúfrasteini“, *Hugur og hönd*. 1966, bls. 10-11.

Í bók Annemor (á blaðsíðu 78) eru einnig sýndar peysur sem hún velur að kalla „Eskimogenser“ og eru þær svipaðar þeim sem lýst er hér að framan, ein þeirra, rauð að lit, er heil að framan með nákvæmlega sama munstri og „Eskimogenser“ frá árinu 1951 (og þá líka svipuð peysu Auðar frá 1943). Annemor tekur eitt fram sem er áhugavert varðandi þessar peysur sem hún fann í „fillehaugen“ - „Ideen er henta frá dei perlebrodererte overdelane på eskimodrakta.“⁴⁶⁴

Á þessum tíma, þriðja- fjórða- og á fimmta áratugnum, var í tísku að líta til og leita áhrifa frá „framandi“ og „frumstæðum“ þjóðum, eins og áður hefur verið minnst á, auðveldara var að komast á milli staða með öflugri skipum og lestum sem gerði fólki kleift að ferðast mun meira. Eftir að Japanir opnuðu fyrir verslunarleiðir á síðari helmingi 19. aldar, má segja að japönsk áhrif hafi lagt grunninn að móðernismanum, bæði í byggingum, húsgögnum og fatnaði.⁴⁶⁵ Einnig má í þessu samhengi nefna sýningu á afrískum munum sem vöktu mikla athygli í London og París í byrjun 20. aldarinnar. Picasso varð fyrir miklum áhrifum af afrískri list sem birtist meðal annars í myndinni „Ungfrúnnar frá Avignon“ sem lagði grunninn að kúbismanum.

Önnur merkileg áhrif komu með rússneska ballettinum sem var á sýningarferðalagi í Evrópu, einnig í byrjun 20. aldar. Um var að ræða frumlega búninga með blöndu af indversku, býsönsku og kínversku og þjóðlegu rússnesku ívafi. Meðal annars varð tískukóngur þess tíma, Paul Poiret, fyrir miklum áhrifum.⁴⁶⁶ Önnur slík bylgja reið yfir þegar gróf egypska faraósins Tutankhamon fannst í Egyptalandi árið 1922, þar sem finna mátti fyrir egypskum áhrifum í litum og perluútsaumi í fataflóru þess tíma. Einnig mátti sjá áhrif frá munsturformum indíánaþjóðanna í Ameríku, meðal annars í art deco stílnum og þannig mætti lengi telja.⁴⁶⁷

Á sama hátt þóttu „þjóðlegir“ hlutir framandi, eins og að eiga „eskimó“ peysu eða „grænlenka“ peysu eða jafnvel „íslenska“ peysu. Annemor nefnir einnig í bók sinni að: „Genseren var truleg ei folgje av den etniske bolgja på 1930-talet i monstertradisjonen vår og har vorten ein klassikar siden 1940-talet.“⁴⁶⁸ Þetta er í samræmi við það sem einnig kom fram hér á landi á fjórða áratugnum, það að leita áhrifa í íslenska þjóðararfinn, eins og áður hefur sterklega komið fram í rannsókninni.

⁴⁶⁴ Annemor Sundbø, *Kvardagsstrikk: Kulturskattar frá fillehaugen*, 1994, bls. 78.

⁴⁶⁵ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 267.

⁴⁶⁶ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 167.

⁴⁶⁷ Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, 2013, bls. 179.

⁴⁶⁸ Annemor Sundbø, *Kvardagsstrikk: Kulturskattar frá fillehaugen*, 1994, bls. 78.

Á þessum árum, eða frá því um 1930, voru veiðar, útreiðar, siglingar og fjallaklifur, sem áður höfðu verið hluti af lífsafkomu fólks, nú stundað í frítíma og þar sem hreysti og útivera urðu hluti af lífsstílnum. Þessar nýjungar höfðu einnig áhrif á fataflórana, útivistar- og sportfatnaður varð nú nauðsynlegur. Fyrstu vetrarólympíuleikarnir sem haldnir voru á þriðja og fjórða áratugnum höfðu mikið að segja um útivistarþróunina. Margir erlendir ferðamenn, og mætir Íslendingar, voru duglegir að fara á fjöll og stunda skíði og það komst í tísku að klæðast íslenskum útprjónuðum ullarpeysum úr bandi eða lopa, svokölluðum útivistar-, ferða- eða skíðapeysum.

Myndir 73 og 74: Ungar stúlkur á skíðum í hlýlegum lopapeysum og tvær að undirbúa námið í Húsmæðraskólanum á Laugarvatni. Myndirnar eru teknar árið 1963. Lopapeysan var þá komin í tísku og ef peysan á stólbakinu er skoðuð minnir hún svolítið á peysu Unn Sjöland Dale, en hinar tvær bera íslensk einkenni.

Þegar lopapeysan fer síðan að þróast sem útivistarpeysa á fimmta áratugnum, vinsæl kvenpeysa og minjavara fyrir ferðamenn á þeim sjötta og sem mikilvæg útflutningsvara á fyrri hluta sjöunda áratugarins fer handprjónið sívaxandi og lopapeysan fær smám saman á sig hið sígilda útlit. Aðallega var það í höndum heimavinnandi kvenna sem höfðu tekjur af því að handprjóna peysurnar og búa til á þær fjölbreytt munstur og litasamsetningar í sauðalitunum með íslenska þjóðararfinn í huga, eða eins og sumir vilja fullyrða, frá íslenskri fjallasýn og landslagi.

Umræður um erlend áhrif geta þannig verið misvísandi þó finna megja grunnorsakir í þeim flestum, grunnurinn liggur helst í því að erlendar peysur úr ýmsum áttum hafa sýnt fram á hringlaga munsturbekki með svipuðum einkennum og eru á íslensku lopapeysunni.

Vörumerkið „skíðapeysa“ hjá Norðmönnum og Svíum virkaði líka mun betur ef peysurnar hétu nöfnum eins og eskimó-, grænlenkar- eða íslands-peysur. Allt snerist þetta um að selja uppskriftir og garn og tilbúnar peysur enda sölumarkaðurinn á slíkum peysum orðinn óhemjustór við aukinn áhuga á útivist, sérstaklega á sjötta áratugnum. Norðmenn eignuðust til

að mynda strax nokkra Ólympíumeistara í skíðaíþróttum á þessum tíma. Mun söluvænlegra var því að tengja útivistar- og skíðapeysurnar við frost og snjó með andrúmslofti „frumbyggja“, þannig að fyrrnefnd peysunöfn (eskimo-, grænlenkar- og íslandspeysur) hentuðu mun betur inn í þá ímynd.

Íslendingum tókst einnig nokkrum árum seinna að komast inn á þann markað með „Íslensku lopapeysuna“. Enda var það svo að ullin „óx“ nánast við bæjardyrnar hjá þessum frændþjóðum, og nóg var af henni. Norðmenn og Íslendingar höfðu ennþá mikla þekkingu á öllu ullarvinnsluferlinu frá frumvinnslu yfir í fullvinnslu, auk þess sem þrjónaþekkingin hafði varðveist hjá kynslóðunum í gegnum grasrótina.

Á mörgum stöðum má sjá hringlaga munsturbekk á peysum eftir 1950, og er það nokkuð eftir að hringlaga munsturbekkurinn fór að móta hér á landi, eins og áður hefur verið vikið að. Hringlaga munsturbekkur norska þrjónahönnuðarins Unn Söiland Dale kom til dæmis ekki fram fyrr en 1951, en sama ár birtist uppskriftin „Eskimogenser“ hjá Sandnes Uldvarefabrik A/S. Ekki er þó vitað hvenær uppskriftin barst hingað til lands.⁴⁶⁹

Þegar ég var í Húsmæðraskólanum á Ísafirði veturinn 1956-57 þrjónaði ég barnapeysu sem var nú bara frjálst verkefni. Hún var þrjónuð með þeirri aðferð eða sniði sem lopapeysurnar eru þrjónaðar eftir, þ.e. að taka ermar og bol á hringþrjón og þrjóna herðastykkið með munstri og úrtökum upp í háls. Þetta var kallað grænlenst munstur og þetta heyrði ég alltaf kallað grænlenst þrjón eða munstur þangað til íslenska lopapeysan hafði þróast.⁴⁷⁰

Árið 1956 birtist í *Nýju kvennablaði* uppskrift undir heitinu „Peysa með grænlenzku mynztri á tveggja ára“, líklega með sama hjartamunstri og Aðalbjörg minnst hér á að framan.⁴⁷¹ Í *Melkorku* birtist uppskrift af „Grænlenzkri peysu“ á konur árið 1956.⁴⁷² Árið 1957 birtist uppskrift að „Íslandspeysu“ fyrir stúlkur sem Elsa E. Guðjónsson þýddi úr sænskri uppskrift og er hún með hringlaga munsturbekk.⁴⁷³ Árið 1958 birtust síðan tvær uppskriftir í *Húsfreyjunni* með svipuðu sniði og sem nefndar eru „tvíbandspeysur“, en uppskriftin er á fullorðna.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Lillunn, sótt 7.12.2014, http://www.lillunn.no/marius_181.html.

⁴⁷⁰ Munnleg heimild, Aðalbjörg Ingvarsdóttir, nóvember, 2014.

⁴⁷¹ „Peysa með grænlenzku mynztri á tveggja ára“, *Nýtt kvennablað*, 7. tbl., nóvember, 1956, bls. 6.

⁴⁷² „Grænlenzk peysa“, *Melkorka*, 3. tbl., 1956, bls. 82.

⁴⁷³ „Svía nefna þessa gerð af peysum Íslandspeysu“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1957, bls. 17.

⁴⁷⁴ „Tvíbanda peysur“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1958, bls. 18-19.

Grænlenzk peysa á 12-14 ára

Myndir 75, 76 og 77: Grænlenskar uppskriftir úr Fálkanum 1961, Nýja kvennablaðinu 1962, en peysan hér til hægri birtist í Fálkanum árið 1965. Allt voru þetta garnpeysur.

Í *Fálkanum* árið 1961 birtist uppskrift af „Grænlenzkri peysu og húfu“ og er það barnapeysa á 4-6 ára.⁴⁷⁵ Önnur uppskrift birtist í *Fálkanum* árið 1965 „Kvenpeysa með útprjónuðu axlastykki“ úr grófu ullargarni í brúnu, gulu og hvítu.⁴⁷⁶ Í *Nýja kvennablaðinu* árið 1962 birtist uppskrift af „Grænlenzkri peysu“ á 12-14 ára.⁴⁷⁷ Í *Eldhúsbókinni* árið 1962 birtist uppskrift af barnapeysum með „lopapeysumunstri“ úr lituðu garni og virðast þær vera úr erlendu blaði.⁴⁷⁸ Árið 1963 birtist síðan uppskrift af „ekta“ íslenskri lopapeysu eftir Aðalheiði Höskuldsdóttur. Um er að ræða heila kvenpeysu í sauðalitunum með blöndu af gömlum íslenskum munsturbekkjum og „grænlenzku“ munstri.⁴⁷⁹ Ef til vill er hér um fyrstu íslensku lopapeysuuppskriftina að ræða sem birst hefur á prenti. Í *Eldhúsbókinni* á árunum 1961-1962 höfðu birst nokkrar uppskriftir af frekar grófprjónuðum sportpeysum þannig að vinsældir slíkra peysa hafa eflaust ýtt undir vinsældir grófprjónaðra lopapeysa.

⁴⁷⁵ „Grænlenzk peysa og húfa“, *Fálkinn*, 3 tbl., 1961, bls. 25.

⁴⁷⁶ „Kvenpeysa með útprjónuðu axlastykki“, *Fálkinn*, 3. tbl., 1965, bls. 38.

⁴⁷⁷ „Grænlenzk peysa á 12-14 ára“, *Nýtt kvennablað*, 7. tbl., 1962, bls. 7.

⁴⁷⁸ *Eldhúsbókin*, „Peysur á 10 ára“, 5. árg., nóvember, 1962.

⁴⁷⁹ *Eldhúsbókin*, „Lopapeysur“, 6. árg., september, 1963.

Ljómynni: Óli Páll.

LOPAPEYSUR

Lopapeysa I

Þessa fállegu lopapeysu hefur prjónað frí Aðalheiður Höskuldsdóttir, Sogaveid 122, Reykjavík.

Ekmar: Fítjóð upp 32 l. og deilið niður á 4 prjóna (8 l. á prjóni), myndið snóðlausan hring og lokið honum. Prjónið stuðlauprjón 1 l. sl. og 1 l. br., 3 cm. Prjónið þá stéttprjón og sakið út með jöfnu millibili þar til 11 lykjur eru á 3 prjónum og 12 l. á einum prjóni og ath. eins og áður að prjóna 2 sinnum ofan í slétta lykju þegar sakið er út. Prjónið 1 umf. sl. og síðan munsturtekk eftir skóttinsmynni 1. Þessum lífnum sléttmynni.

Myndir 78 og 79: Munstraða lopapeysan hér að ofan birtist í Eldhúsbókinni árið 1963 og í textanum er hún sögð vera alíslensk og prjónuð af Aðalheiði Höskuldsdóttur. Peysan mun vera fyrsta íslenska lopapeysan sem birtist í uppskrift. Stúlkan hér við hliðina er klædd lopapeysu með veglegu og stílhreinu munstri í síldarverkun á Raufarhöfn árið 1963.

Hjá Ferðaskrifstofunni Lönd og leiðir árið 1963 voru seldar kven- og karlmannspeysur í þremur stærðum og var útlitið og frágangurinn með ákveðnum skilyrðum.

Peysurnar eiga að vera fjölbreytilegastar að gerð. Við setjum nokkrar skorður á, svo sem að nota skal silfurtölur á hnepptu peysurnar, hálmálin eiga að vera víð og ekki upp í háls. Hnepptu kvenmannspeysurnar eru með grænlenzku mynztri en þær á karlmanninn með þvermynztri, ísettum ermum og án mynzters að neðan og fremst á ermum.⁴⁸⁰

Í viðtali við Sigrúnu Stefánsdóttur hjá Íslenzkum heimilisiðnaði frá árinu 1962 kemur fram að þeim sem prjónuðu peysur fyrir þá var leiðbeint „...um munstur og lag á flíkum og að reynt væri að færa gömul munstur í nýttísku búning.“⁴⁸¹ Í viðtali í *Vísi* frá árinu 1963 kemur einnig fram:

Mynstrin eru mjög mismunandi, sumar eru allt að því einlitar en hinar prjónaðar í öllum sauðalitunum. Mest ber á grænlenzka mynstrinu, en það hefur verið vinsælt undanfarin ár. Þá eru mynstur sem tekin hafa verið upp af gömlum klæðnaði á Þjóðminjasafninu.⁴⁸²

⁴⁸⁰ „Íslenzku peysurnar eftirsóttar“, *Alþýðublaðið*, 4. júlí, 1963, bls. 8-9.

⁴⁸¹ „Íslenzkur heimilisiðnaður“, *Húsfreyjan*, 4. tbl., 1962, bls. 23-24.

⁴⁸² „Íslenzki heimilisiðnaðurinn er ekki í öldudal“, *Vísir*, 30. nóvember, 1963, bls. 7.

Íslensku þrjónakonurnar voru farnar að útfæra meira sín eigin munstur um miðjan sjötta áratuginn og sérstaklega á þeim sjöunda. Þær leituðu víða fanga; í eigin reynsluheim, þjóðararfinn, vélþrjónamunstur og annað sem gaf peysunum hvað mest íslenskt yfirbragð. Enda var til þess ætlast eins og kom fram hér á undan, að munstrin hefðu íslensk einkenni. Sérstaklega átti þetta við um sjöunda áratuginn og í byrjun þess áttunda, þegar útflutningur á lopapeysum var í fullum gangi og krafan um fjölbreytilegri munstur jókst og að þau ættu að hafa vísun í það sem íslenskt þótti, náttúruna og sauðalitina. Erlendir kaupendur sóttust eftir þeim sérkennum og þannig var hægt að auka sölumöguleika íslensku lopapeysunnar.

Myndir 80 og 81: Þessar auglýsingar birtust í *Iceland Review* þegar útflutningur á lopapeysum var kominn vel á veg. Auglýsingin til vinstri er frá Icelandic Imports Inc. sem Tom Holton, eigandi Hildu var í forsvari fyrir. Í auglýsingunni frá fyrirtækinu G. Agnar Ásgeirsson bera lopapeysurnar, með mismunandi munstrum, nöfn eins og Egill, Rúna, Thor og Saga. Eins og sjá má voru munstrin þegar orðin fjölbreytt enda kepptust þrjónakonurnar við að finna sífellt upp ný munstur og að útfæra hraðþrjónið til að anna þeirri eftirspurn sem orðin var á lopapeysum. Íslenska þrjónakonan átti þannig mikinn þátt í að þróa lopapeysuna í markaðshæfa vöru og á það bæði við um peysusniðið, munstrið og þrjónæknina.

Þær konur sem þrjónuðu fyrir G. Agnar Ásgeirsson heildsala, nokkuð fyrir og í kringum 1960, réðu í byrjun munstri, útliti og stærðum á peysunum, en árið 1964 var sett fram sérstök haustlína í ákveðnum litum og með tólf mismunandi munstrum í fjórum mismunandi stærðum. Peysurnar fengu íslensk nöfn eins og Egill, Rúna, Thor og Saga.⁴⁸³ Þeir erlendu aðilar sem versluðu við Tom Holton í Hildu á sjöunda áratugnum sóttust eftir sérstæðum og handunnum vörum en ekki fjöldaframleiddum. Íslensku vörurnar þóttu óspilltar og náttúrulegar og sýndu mikla listræna

⁴⁸³ G. Agnar Ásgeirsson, „Quality before Quantity“, *Iceland Review*, nr. 3 1964, bls. 29.

sköpunarhæfileika hjá handverksfólki hér á landi, ásamt tilfinningu fyrir gæðum og fjölbreytni.⁴⁸⁴

Í byrjun, þegar söluprjónið var að hefjast fyrir alvöru, var mikið lagt upp úr því að prjónakonurnar fyndu upp ný munstur. „Ég get ekki sagt að ég vinni þau eftir fyrirfram ákveðnum gerðum heldur koma munstrin smám saman eftir því sem ég vinn peysuna.“ Þetta sagði Aðalbjörg Guðmundsdóttir í viðtali við Vísi 1968.⁴⁸⁵

Systurnar Sigurbjörg og Kolbrúnu Sigfúsdætur teiknuðu í fyrstu munstrin upp á rúðustrikaðan pappír, en yfirleitt komu hugmyndirnar af sjálfu sér, en þær voru fengnar frá ýmsum stöðum. Kolbrún setti munsturbekkina saman á sinn hátt og á ýmsa vegu eftir þeim litum sem hún valdi að vinna með eða hvort um væri að ræða kven- eða herrapeysu eða barnapeysu eða hvort um væri að ræða heila eða hneppa peysu.⁴⁸⁶

Ég vildi ekki endurtaka sama munstrið, það hefði verið leiðinlegt. Í fyrstu þurfti ég að setja munstrið niður á rúðustrikað blað en síðar þegar þetta vandist, þá kom munstrið bara af sjálfu sér, maður notaði ýmsa munsturbekki sem síðan var raðað niður að vild. Litirnir skiptu einnig máli.⁴⁸⁷

Eftir að uppskriftirnar í formi einblöðunga komu á markað og þegar hespulopinn var kominn í útflutning eins og áður hefur verið minnst á, prjónuðu flestar eftir uppskriftum og voru prjónakonurnar, sem tekið var viðtal við, sammála um að það hefði jafnvel verið betra en að reyna alltaf sjálfar að finna upp munstur.

Í dag eru ekki margar sem eru að hanna sín eigin munstur, flestar eru að fara eftir uppskriftabókunum enda seljast best hin sígildu munstur. Útlit og stærð munsturbekksins hefur verið háð útskusveiflum, það er hvort hann hafi aðallega verið kringum hálsinn eða náð vel niður fyrir axlir, í dag er fjölbreytnin meiri, þó svo sé ef til vill ekki á hinni hefðbundnu lopapeysu.⁴⁸⁸

Eftir að uppskriftunum fjölgaði undir lok sjöunda áratugarins og á þeim áttunda má segja að hin hefðbundna íslenska lopapeysa hafi fest sig í sessi, fullmótuð með sínum einkennandi munsturbekkjum.

⁴⁸⁴ „Carroll Reed skíðabúðirnar selja íslenzkan varning“, *Morgunblaðið*, 24. september, 1970, bls. 19.

⁴⁸⁵ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

⁴⁸⁶ Munnleg heimild, Kolbrún Sigfúsdóttir, október, 2014.

⁴⁸⁷ Munnleg heimild, Sigurbjörg Sigfúsdóttir, október, 2014.

⁴⁸⁸ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

11 Lopapeysuþróunin eftir 1960

11.1. Að láta sér nægja lopann

Á kreppuárunum höfðu ullarverksmiðjurnar bætt við sig fullkomnari vélum og vandað betur til vinnslunnar. Lítið af prjónagarni var flutt inn og því þurftu Íslendingar að vera sjálfbjarga með ullina.

Auk þess að vinna fataefni fyrir landsmenn vinna allar þessar verksmiðjur mjög mikið af bandi fyrir almenning, og þá má ekki gleyma kembeddingunni, sem þær láta mönnum í tje um land alt í stórum stíl, ásamt ágætri litun. Alt það starf ullarverksmiðjanna og sá styrkur, sem þær með því hafa veitt íslenskum heimilisiðnaði t.d., er ómetanlegur. Óhætt er að fullyrða, að verksmiðjurnar hafa stutt heimavinnuna stórkostlega í starfi, og það er fullvíst, að hún væri ekki í því horfi sem hún nú er, ef þeirra hefði ekki notið við.⁴⁸⁹

Þegar breska setuliðið kom hingað til lands í upphafi seinni heimsstyrjaldarinnar og ári síðar það bandaríska hvarf atvinnuleysið og næstu ár voru tímabil mikillar neyslu hér á landi. Danskar konur sem komu hingað rétt eftir stríð minntust þess að hér hafi verið til nóg af öllu, meðan ekkert var til í Danmörku, en ein þeirra hafði komið hingað 1948 og þá var ekkert til í búðunum.⁴⁹⁰ Dönsku konurnar voru miklar prjónakonur og prjónuðu peysur eftir uppskriftum úr dönskum blöðum, litaglaðar og útprijónaðar peysur.⁴⁹¹

Árið 1947 höfðu auknar fjárfestingar og mikil neysla tæmt gjaldeyrissjóðina eða stríðsgróðann eins og hann var einnig kallaður, sem leiddi til alvarlegrar gjaldeyriskreppu og hafta í gjaldeyrisviðskiptum, innflutningi, fjárfestingu og neyslu, þannig að við tóku innflutningshöft og skömmunarseðlar. Lítið fékkst af garni og öðrum vörum í búðunum, og ef það fékkst þá eitthvað, þá kostaði það fleiri skömmunarseðla, en ef keypt var ullarband eða lopi. Þannig að prjónafólkið, hvort sem það var í vélprjóni eða handprjóni, þurfti að láta sér nægja íslenskt ullarband, ef það þá fékkst, annars einungis lopann.

Mörgum þótti ullarbandið úr verksmiðjunum illa unnið og ómögulegt að prjóna úr, gjarnan blandað olíu eða ullarfitu auk þess sem toghárin í spunna garninu stungu fullmikið fyrir suma. „Í fyrra kom hér fjöldi ferðamanna í skiptum við Íslendinga sem fóru kaupstaðaferð til Skotlands með Heklu. Af tilviljun sá ég „minjagrip“ sem kona úr þessum hópi keypti sér. Það var lopapeysa, lopinn þungur af óhreinindum og vélafitu, sem henni var sagt í búðinni að hún

⁴⁸⁹ Halldóra Bjarnadóttir, „Ullariðnaður á Íslandi“, *Hlín*, 1939, bls. 71.

⁴⁹⁰ Munnleg heimild, Hlín Helga Pálsdóttir, október, 2014.

⁴⁹¹ Munnleg heimild, Hlín Helga Pálsdóttir, október, 2014.

gæti þvegið úr heima hjá sér! Þessi groddi var með rykktum ermum eins og silkiblússa og að öllu leyti illa sniðinn, veruleg handaskömm...“⁴⁹²

Verksmiðjurnar höfðu ekki bolmagn til að sinna meira en því sem þær gátu afkastað fyrir eigin framleiðslu, þannig að skortur varð einnig á ullarbandi frá verksmiðjunum. Þá þurfti að láta nægja eingöngu lopann, þó það hafi, þegar tímar liðu, ekki verið svo slæm hugmynd vegna þess hversu hlýr hann var. Lopinn var einnig mjög ódýr og var það ein helsta ástæðan fyrir því að farið var að nota hann í jafn miklum mæli á þessum tíma.⁴⁹³ Og þá var heldur ekki vitað, að sú lausn að nota lopann, ætti eftir að valda mikilli byltingu og verða ein af helstu ástæðum þess að hér á landi varð til ein afkastamesta útflutningsgrein Íslandssögunnar; lopapeysuprjónið og síðar hespulopinn.

Til að auka viðleitnina gagnvart lópanum á fimmta áratugnum var einnig hægt að fá litaðan plötulopa hjá verksmiðjunum, því ekki þótti nógu fínt að prjóna úr sauðalitunum sem landsmenn höfðu verið „tilneyddir“ til að prjóna eingöngu úr á fjórða áratugnum þegar alþjóðleg kreppa og atvinnuleysi einkenndi tímabilið. En þá höfðu íslensk stjórnvöld einnig reynt að sporna við innflutningi til að auka vægi íslenskrar framleiðslu og vernda heimilisiðnaðinn, þannig að ekkert hafði verið í boði nema sauðalitirnir.⁴⁹⁴

En þá hafði líka verið vinsælt að nota handspunnið, eða eins og stundum var kallað, heimaspunnið íslenskt ullarband í peysurnar, það fínasta var unnið úr þelinu. Einnig var vinsælt að jurtalita bandið eða lopann, eins og Skrifstofan „Íslenzk ull“ hafði boðið upp á og selt. Nokkrar bækur um jurtalitun voru gefnar út á fimmta áratugnum. Skrifstofan „Íslenzk ull“ hafði einnig markaðssett litaðan plötulopa til Danmerkur í kringum 1945, en ekki eru til frásagnir af því hversu mikinn árangur það hafi borið.⁴⁹⁵

Á sama tíma, sem svo mikið liggur óselt af ullinni, er feykilega mikil eftirspurn eftir lopa af öllu tagi, en framleiðslan er hvergi nærri nóg, því kembiverkin sem til eru fullnægja ekki þörfinni. — Eins og sakir standa er þetta að verða mesta vandræðamál, því sú góða tíska er nú að verða ríkjandi, ekki síst í höfuðstaðnum, að prjóna úr lopa, einkum peysur af ýmsum gerðum, bæði í höndunum og í vjelum, breiðist þessi tíska óðfluga út um landið. — Prjónaflíkur úr lopa eru mjög hlýjar og voðfeldar og furðanlega sterkar.⁴⁹⁶

⁴⁹² Auður Sveinsdóttir Laxness: „Íslenzkir minjagripir“, *Melkorka*. 1. tbl., 1950, bls. 18-19.

⁴⁹³ Munnleg heimild, Sigurbjörg Sigfúsdóttir, október, 2014.

⁴⁹⁴ „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5.

⁴⁹⁵ Anna Ásmundsdóttir, „Ullin – vanrækt vinnsluefni“, *Frjáls verslun*, 3. tbl., 1946, bls. 66-67.

⁴⁹⁶ „Sitt af hverju“, *Hlín*, 1941, bls. 135.

Einnig hafði verið mikil eftirspurn eftir grófum sokkaleistum og peysum úr sama efni. Hér er hugsanlega átt við „íslensku peysurnar“ úr sprengda eða yrjaða garninu. Í blaðinu *Degi* á Akureyri árið 1950 var fjallað um að mikill skortur væri á innfluttu erlendu garni og hafði verið hvatt til að þess að rekja mætti upp gamlar peysur og nota á nýjan leik eins og gert var víða erlendis. Kona nokkur svarar þessu til þannig:

Það er ósköp að hlusta á þessa garnsuðu, þegar nóg hráefni er til í landinu, blessuð ullin, og ekki þarf erlendan gjaldeyri fyrir. Ekki þurfið þið, Akureyrarkonur, að kvarta, þar sem þið hafið verksmiðjurnar hjá ykkur. Kaupið íslenzkt band og prjónið úr því peysur á ykkur og börn ykkar. Þær geta verið ljómandi fallegar með útprjóni í fleiri litum. Og það hlýtur að vera hentugur skólafatnaður á börn og unglinga, endingargóður og hlýr. Heimaklæðnaður okkar í sveitinni er peysur. Krakkarnir eru í lopapeysum þegar kaldara er, en bandpeysum, þegar meira er haft við. Já, það er mikið prjónað af ullarpeysum og fleiru, bæði á vélar og í höndunum. Það er góð og nytsöm vinna, og jafnvel karlmennirnir prjóna líka. Ég veit að margur bóndinn í Bárðardal situr og hlustar á útvarp á kvöldin og prjónar handa sér bæði vettlinga og leista. Og eins prjóna þeir einnig á vélar, bæði á sokkavélar og fullkomnari vélar.⁴⁹⁷

Mikill samdráttur hafði verið á ofnum klæðaeftum í fataiðnaði hér á landi í kringum 1950. Ástæður voru aukinn innflutningur á tilbúnum fataefnum sem varð til þess að framleiðsla t.d. hjá Álafossi lagðist að verulegu leyti af, verksmiðjan vann úr 42 tonnum af ull árið 1951 en 90 tonn árið á undan.⁴⁹⁸ Framleiðslan jókst aftur árið 1954. Fram til ársins 1960 var mjög lítið um útflutning á íslenskum ullarvörum. Ullarbandið var ekki nógu vandað en á sjötta áratugnum var reynt að ráða bót á því með auknum gæðakröfum.

Iðnsýningin sem haldin var árið 1952 í nýbyggingu Iðnskólans í Reykjavík var stærsta sýning sinnar tegundar sem haldin hafði verið hér á landi. Tilefnið var að 200 ár voru liðin frá því að Skúli Magnússon stofnsetti Innréttingarnar sem voru fyrsti vísir að verksmiðjuíðnaði hér á landi. Einkunnarorð sýningarinnar voru „Holtt er heima hvað“ og tóku 300 fyrirtæki frá öllu landinu þátt í sýningunni sem stóð yfir í 44 daga og 73.377 heimsóttu.⁴⁹⁹ Úrvalið var fjölbreytt, enda hafði orðið mikil framleiðsluaukning og aukin vöruvöndun auk þess sem íslenskur almenningur var farinn að kaupa íslenska framleiðslu. Þátttaka Íslendinga á hinni árlegu vörusýningu „Svenska Mässan“ í Gautaborg og á alþjóðavörusýningunni í Brüssel í Belgíu árið 1954 var einnig algjör nýjung fyrir þjóðina, það að senda framleiðslu sína til kynningar og sölu á hinum alþjóðlega markaði í Evrópu. Sýningin í Brüssel var ein fjölsóttasta vörusýning í

⁴⁹⁷ „Íslenzka bandið og gömlu peysurnar“, *Dagur*, 17. maí., 1950, bls. 4.

⁴⁹⁸ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 181.

⁴⁹⁹ *Íslenskur iðnaður*, 26. tbl., 1952, bls. 4.

Evrópu á þessum tíma. Á slíkum sýningum var einnig markmiðið að kynna Ísland sem öflugt ferðamannaland.⁵⁰⁰

Árið 1959 tók Viðreisnarstjórnin við og beitti sér fyrir miklum umbótum, meðal annars var innflutningur gefinn frjáls að verulegu leyti með fjölbreyttara vöruúrvali og stærri verslunum sem reyndist afdrifaríkt fyrir fyrirtæki sem framleiddu fatnað fyrir innanlandsmarkað. Í kringum 1960 voru íbúar landsins orðnir 170 þúsund og í Reykjavík um 70 þúsund. Í stað moldarkofanna voru nú komin timburhús og steinsteypuhús og iðnaður orðinn að blómlegri atvinnugrein. Bifreiðum fjölgaði svo og farþega- og vöruflutningaskipum.⁵⁰¹ Flugfélag Íslands var stofnað árið 1919, en það lá niðri í heimskreppunni og á styrjaldarárunum. Árið 1944 var flugflotinn aukinn og nýtt flugfélag stofnað; Loftleiðir hf.⁵⁰²

Flugið og aðrar samgöngur höfðu veruleg áhrif á útflutning, meðal annars fatnað, þá helst í sambandi við tengsl við markaði erlendis og afgreiðslutíma á útflutningsvörum. Útbúnir voru veglegir ferðabæklingar til að kynna land og þjóð og þar mátti einnig finna auglýsingar á íslenskum ullarvörum og fatnaði sem framleiddur var hér á landi. Nokkuð var um að hingað kæmu skemmtiferðaskip, sérstaklega á árunum rétt fyrir stríð, en þau hættu að koma þegar stríðið stóð yfir, en fóru síðan að auka komur sínar undir lok fimmta áratugarins og á þeim sjötta jókst það mikið.

Ferðamennirnir kusu helst að kaupa þrjónavörur í sauðalitunum og voru lopapeysurnar vinsælar. Í viðtali við framkvæmdastjóra Íslenzks heimilisiðnaðar, Sigrúnu Stefánsdóttur árið 1958 kemur fram að; „Eftirsóttasta varan er lopapeysurnar, hér tvíbanda sportpeysur, margar með „grænlenku“ sniði“ - eins og segir í textanum – „úr tvöföldum eða þreföldum þellopa. Vinsælastar eru þær í sauðalitunum og helst notaðar til vetraríþróttar.“⁵⁰³ Í viðtali árið 1962 segir hún ennfremur að lopapeysurnar séu það vinsælasta sem ferðamennirnir kaupa.⁵⁰⁴

Norræn heimilisiðnaðarsýning var haldin í Iðnskólanum í Reykjavík árið 1962 og hafði Heimilisiðnaðarfélag Íslands umsjón með henni. Sýningin vakti mikla athygli en þar mátti meðal annars sjá lopapeysur.⁵⁰⁵ Í byrjun sjötta áratugarins var lopapeysan að verða að eftirsótttri lúxusvöru á leið í útflutning og þá var ævintýrið aðeins rétt að byrja.

⁵⁰⁰ *Íslenzkur iðnaður*, 49. tbl., 1954, bls. 75.

⁵⁰¹ *Ísland í dag. Land og þjóð – atvinnuhættir og menning*, Guðmundur Jakobsson ritstýrði, Landkynning hf., Reykjavík, 1961, bls. 206-207.

⁵⁰² *Ísland í dag. Land og þjóð – atvinnuhættir og menning*, Guðmundur Jakobsson ritstýrði, 1961, bls. 120-121.

⁵⁰³ „Okkur vantar góða heimaþvegna ull“, *Húsfreyjan*, 3. tbl., 1958, bls. 18.

⁵⁰⁴ „Úr þeli þráð að spinna“, *Alþýðublaðið blað II*, 17. júní, 1962, bls. 12.

⁵⁰⁵ „Íslenzkur heimilisiðnaður“, *Húsfreyjan*, 4. tbl., 1962, bls. 23-24.

12.2. Lopapeysan sem tískuflík unga fólksins

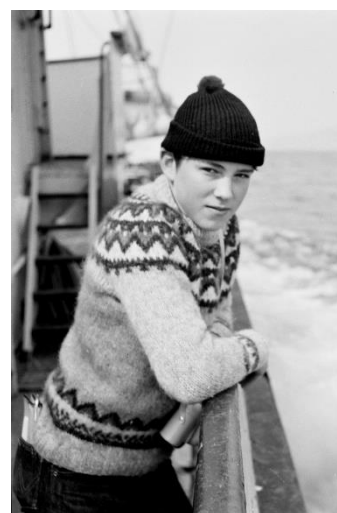
Unga fólkið hafði meira á milli handanna en áður, hér á landi stóð þeim helst til boða að fara í húsmæðra- eða bændaskóla, eða bæði kynin í gagnfræðaskóla og sum í menntaskóla. Ef skoðaðar eru bekkjarmyndir frá húsmæðraskólum (Húsmæðraskólanum á Laugarvatni og Kvennaskólanum á Blönduósi 1963) í byrjun sjöunda áratugarins má sjá að lopapeysan nýtur vinsælda, þó margir muni varla eftir því, þá segja þessar bekkjarmyndir sína sögu. „Ég veit ekki hvort stúlkurnar, sem ég hef daglega fyrir augunum hér við Menntaskólann hefðu fyrir svo sem tíu árum látið sjá sig í lopapeysum með lopahúfur og trefla eins og þær gera nú.“⁵⁰⁶

Mynd 82: Það má með sanni segja að hér sé ótrúlega fjölbreytt úrval af lopapeysum og engin eins. Stúlkurnar eru nemendur í Kvennaskólanum á Blönduósi 1963/64. Þær þrjú eru þó ekki peysurnar í skólanum heldur mættu í þeim í skólann. Tískan sagði til sín, vinsælt var að þrjúna grófar peysur á þessum árum og því ekki að yfirfæra þá tísku yfir á lopapeysuna? Einnig voru ungar tískusýningarstúlkur mikið myndaðar fyrir auglýsingar á þessum tíma og það hefur eflaust aukið áhugann á lopapeysunni sem tískuflík fyrir unga fólkið.

Vélþróun og munstruð Heklupeysurnar úr dralon voru sívinsælar á þessum árum sem tískuvara og sem skólapeysur á börn og unglinga og átti það einnig við um lopapeysurnar. Peysan hafði þannig öðlast fjölbreytt notagildi sem minjagripur fyrir ferðamenn, skauta- eða skíðapeysa, sjómannspeysa, sportpeysa, skólapeysa, tískupeysa unga fólksins auk þess að vera hentug við síldarstörf eða önnur útistörf og síðast en ekki síst var lopapeysan hlý og notaleg peysa fyrir hinn almenna Íslending.

⁵⁰⁶ „Íslenzki heimilisiðnaðurinn er ekki í öldudal“, *Vísir*, 30. nóvember, 1963, bls. 7.

Myndir 83, 84 og 85: Vinsælt var að fá ungar íslenskar fegurðardísir til að sitja fyrir í íslenskum ullarfatnaði, enda seldust flikurnar betur þannig. Theódóra Þórðardóttir ásamt annarri sýningarstúlku sýnir handprjónaðar lopapeysur fyrir G. Bergmann heildsala árið 1961. Lopapeysan hefur fjölbreytt notagildi; hlýleg á skíðum, í útileikjum í snjó og úti á sjó.

Eftir að lopapeysan var orðin að vinsælli útflutningsvöru voru stórfyrirtæki í ullariðnaði orðin þátttakendur á alþjóðlegum vörusýningum og því mikil þörf fyrir sýningarfólk, enda framsetning fatnaðarins farin að skipta miklu máli. Stofnaðir voru ýmsir tískusýningar-skólar eins og Tískuskóli Sigríðar Gunnarsdóttur 1960, Tískuskóli Andreu 1962, Móðelsamtökin 1962 og Snyrti- og tískuskólinn 1969. Íslenskar sýningarstúlkur voru einnig orðnar eftirsóttar í tiskuheiminum auk þess sem fegurðarsamkeppnir voru einnig orðnar hluti af menningarlífi þjóðarinnar sem og annars staðar.⁵⁰⁷

Þannig má segja að tiskuvitund þjóðarinnar hafði aukist til muna. Mikil áhersla var nú lögð á bæklingagerð fyrir markaðssetningu erlendis og ferðamenn innanlands. Fyrstu tiskuljósmyndirnar voru gjarnan af ungu fólki og fegurðardrottningum. Árið 1961 birti tímaritið *Fálkinn* alíslenskar tiskumyndir af Thelmu Ingvarsdóttur, en hún var kjörin Ungfrú Ísland árið 1963.⁵⁰⁸ Hún var, ásamt Maríu Guðmundsdóttur, Guðrúnu Bjarnadóttur og Pálínu Jónmundsdóttur, virt fegurðardrottning og vinsæl fyrirsæta hér heima og erlendis. Nokkuð var um að íslenskar fyrirsætur störfuðu hjá frægustu tiskutímaritum heims og birtust gjarnan myndir af þeim á forsíðum ýmissa erlendra blaða.⁵⁰⁹

Árið 1961 má einnig sjá myndir af tveimur tiskusýningarstúlkum í tiskulegum uppstillingum klæddar lopapeysum fyrir G. Bergmann, heildsala og eru myndirnar teknar við Tjörnina og á Árbæjarsafninu. Guðni Jónsson & Co sem einnig var heildsali hóf útflutning á lopapeysum til Norðurlanda og Þýskalands árið 1954 og heildsöluverslunin G. Agnar

⁵⁰⁷ „Rétt göngulag, aukið sjálfstraust“, *Morgunblaðið*, 28. júní, 1962, bls. 5.

⁵⁰⁸ „Tólf stúlkur sýndu sextíu klæðnaði“, *Fálkinn*, 35 tbl., 1961, bls. 18-19.

⁵⁰⁹ Sæunn Ólafsdóttir, *Brosað gegnum tárin*, Almenna bókafélagið, Reykjavík, 2005, bls. 72-89.

Ásgeirsson seldi einnig lopapeysur til Bandaríkjanna árið 1958. Frá honum má finna skemmtilega auglýsingu af ungu og tískulegu fólki í lopapeysum.

Tom Holton í Hildu var einnig með metnaðarfullar auglýsingar sem meðal annars sýndu ungt og glaðlegt fólk í „lopapeysupartí“ standandi á íslensku gæruskinni frá árinu 1965. Flestar þessara fyrrnefndu auglýsinga voru settar fram með enskum fyrirsögnum og texta, auk þess sem þær báru sterk þjóðleg einkenni. Auglýsingarnar birtust aðallega í erlendum ferðabæklingum og íslenska tímaritinu *Iceland Review* sem kom fyrst út árið 1963 og var gefið út á ensku og ætlað erlendum lesendum. Upplag tímaritsins á þessum tíma var 10-12 þúsund eintök.⁵¹⁰ „Fashions from Iceland“ var yfirskrift greinar í *Iceland Review* árið 1978.

A visit to Iceland means discovering a new country and one interesting aspect is fashions unlike all others. Specifically, woolens of an unusual kind which are winning increasing popularity in Europe and North America. A unique blend of traditional and modern pattern, natural colors and rich variety of pattern.⁵¹¹

Því fór minna fyrir auglýsingum á heimamarkaði eftir að útflutningurinn var kominn í háamæli. En lopapeysan komst í tísku hjá unga fólkinu vegna þátttöku þeirra í sýningarstörfum auk þess sem flottar tískumyndir af fegurðardrottningum voru farnar að birtast í bæklingum og tímaritum.

11.3. Upphafsár útflutnings á lopapeysum

Árið 1962 er talið vera upphafsár hinnar nýju útflutningsþróunar ullarvara, þegar Samband íslenskra samvinnufélaga hóf sölu á vélprjónuðum peysum til Rússlands og fyrirtækið Hilda hf. hóf sölu á handprjónavörum til Bandaríkjanna.⁵¹² Þannig að fljótprjónaða lopapeysan með hringlaga munsturbekknunum í náttúrulegu sauðalitunum var á þessum tíma farin að taka á sig fastmótað útlit og vöruheitið „Íslensk lopapeysa“ að verða til.

Í kringum 1962 voru iðnframleiðendur mjög bjartsýnir með stækkandi sölumörkuðum, bæði hér heima og erlendis og talið að vaxtarskilyrði og samkeppnisstaða væru hagstæðust hjá ullariðnaðinum fyrir sölu á alþjóðlegum mörkuðum þar sem íslenska ullin var talin sérstæð gæðavara. Var þetta breyting frá því sem áður var þegar íslenskar vörur voru ekki taldar

⁵¹⁰ „Merkilegt brautryðjendastarf útgefenda *Iceland Review*“, *Frjáls verslun*, 4-5 1965, bls. 9-10.

⁵¹¹ *Iceland Review*, nr. 2, 1978, bls. 18.

⁵¹² „Tímabært að snúa vörn í sókn“, *Á prjónunum*, 1. tbl. 1987, bls. 6.

samkeppnishæfar við erlendar vörur auk þess sem iðnaðurinn hafði verið í stöðugri baráttu við innfluttar vörur.⁵¹³

Bandarískur kaupsýslumaður sem seldi íslenskar lopapeysur þar í landi, kom hingað til lands árið 1964 og í viðtali við hann í *Morgunblaðinu* kom fram að peysurnar nyttu mikilla vinsælda og voru álitnar gæðavörur. Einnig nefndi hann að Svíar hefðu laumast til að skíra peysur frá sér, með nafni Íslands. „Nú væri fólki þó að skiljast, að Íslands-peysur frá Svíþjóð væru annað en íslenskar peysur frá Íslandi, og auðvitað vildi fólk fremur ósviknar íslenskar peysur.“ Upplýsti hann einnig að íslenskar peysur væru mjög vinsælar hjá skíðafólki úti í heimi. Sænsk verksmiðja hefði um árabil framleitt peysur, sem hún gaf nafnið „Iceland“. Öllum þykir gott að vera í „Iceland“-peysu og halda að hún sé frá Íslandi. „En nú eru íslenskar peysur komnar á markaðinn og líka mjög vel, því þær eru handprjónaðar og sérlega fallegar og vel unnar.“⁵¹⁴

Í *Morgunblaðinu* árið 1964 er fjallað um grein í *Búnaðarblaðinu* frá sama ári sem Stefán Aðalsteinsson ritaði. Segir þar að lopapeysan sé orðin mjög eftirsótt vara í Bandaríkjunum og telur hann að þær geti orðið verðmæt útflutningsvara. Rætt er um að selja 40 þúsund peysur á ári en til þess þyrfti 32 lestir af ull sem fengist af 26 þúsund fjár. Einnig er sagt frá því að 40 dollarar fáiist fyrir peysuna í Bandaríkjunum eða nær 1700 íslenskar krónur. Hinsvegar kosti lopapeysur út úr minjagripaverslunum hér á landi um 15 dollara stykkið. Talið er að ullin geti gefið af sé 680 milljónir króna og að fjárfestingarþörfin sé mjög lítil.⁵¹⁵

Ný atvinnustétt hafði myndast í fjöldaframleiðslu á fatnaði á sama tíma og vélar voru orðnar fullkomnari og hraðvirkari. Árið 1964 unnu um 1200-1300 manns í fataiðnaði hér á landi. Einnig var fataiðnaðurinn orðinn mikilvægur sem búbót heimilanna, það er fyrir konur sem ekki áttu heimangengt frá heimilum sínum og notuðu frístundir sínar til að prjóna lopapeysur fyrir verksmiðjurnar.⁵¹⁶

Mikill uppgangur var í íslenskum ullariðnaði árið 1965 þegar Álafoss fór af stað með nýja verksmiðju með fullkomnum spuna- og kembivélum. Áhersla var lögð á framleiðslu fyrir innlendan og erlendan markað og aðalframleiðsluvaran var ullarband og teppaframleiðsla.⁵¹⁷ Íslenska lopapeysan átti þannig mikinn þátt í að opna erlenda markaði fyrir íslenskar ullarvörur erlendis.

⁵¹³ Bragi Hannesson, „Iðnaðurinn 1961“, *Morgunblaðið*, 30. janúar, 1962, bls. 13.

⁵¹⁴ „Ísl. peysur fara sigurför meðal erl. skíðamanna“, *Morgunblaðið*, 14. mars, 1964, bls. 22.

⁵¹⁵ *Alþýðublaðið*, 11. september, 1964, bls. 7.

⁵¹⁶ Ásbjörn Björnsson, „Íslenskur fataiðnaður“, *Iðnaðarmál*, 3-4 hefti, 1966, bls. 47.

⁵¹⁷ „Ný glæsileg ullarvinnsluverksmiðja“, *Íslenskur iðnaður*, 179.-180. tbl., 1965, bls. 1.

Ég hef aldrei farið dult með það að hefði íslensku lopapeysunnar ekki notið við, væri ólíklegt að jafn öflugur ullariðnaður hefði þróast eins og hann er í dag. Íslensku lopapeysuna þekkja allir og fyrstu árin og allt fram til 1975, þegar ég hef störf í þessum iðnaði, voru kaupendur fyrst og fremst að kaupa íslenskar handprjónavörur og smávörur, en fatnaðurinn flaut með ef svo má segja.⁵¹⁸

Því til staðfestingar voru árið 1967 fluttar út 40.000 lopapeysur fyrir 20 milljónir króna og talið var auðvelt að fimmfalda þá upphæð.⁵¹⁹ Til samanburðar má nefna að árið 1979 kemur fram í viðtali við forsvarsmenn Álafoss að lopapeysan hafi ekki borið skaða af samkeppni við vélprjónafatnað og eins og orðað er í greininni: „Hún lifir aldrei betur en nú. Við flytjum út um 10 til 15 þúsund peysur á ári hverju. Þessar peysur eru allar handprjónaðar og keyptar af konum (og körlum ef og þegar þeir leggja þetta fyrir sig) sem prjóna heima. Fyrir peysuna eru borgaðar 7-8 þúsund krónur og upp í 11 þúsund krónur.“⁵²⁰

Á árunum frá 1968, þegar síldin hvarf, hafði skapast mikið atvinnuleysi hér á landi, og það ástand var viðloðandi næstu árin á eftir. Þannig að tilkoma hins mikla útflutnings á ullarvörum í tengslum við inngönguna í EFTA af handprjónuðum fatnaði, aðallega peysum, og vélprjónuðum fjöldaframleiddum fatnaði úr loðbandinu, kom sér afar vel fyrir þjóðarbúið.⁵²¹

Með hespulopnum sem fór á markað árið 1968 varð bylting í lopaprjóni hjá þeim sem ekki gátu náð tókum á plötulopnum. „Hespulopinn hér áður fyrr var aðallega miðaður við útflutning og seldur í pakkningum með uppskriftum. En hin sígilda lopapeysa er prjónuð úr plötulopnum sem er bæði ódýr, lipur og þægilegur.“⁵²²

Árið 1969 hófst annað nýtt tímabil í íslenskri ullarsögu þegar tókst að hanna loðbandið og hefja hér fjöldaframleiðslu á vélprjónuðum og kembdum tískufatnaði, aðallega til útflutnings og sem varð til þess að koma íslenskum ullariðnaði á legg og gera hann að íslenskri stóriðju. Ýfða loðbandið var mikilvægur hluti af hinni nýju vinnsluaðferð í vélprjóni þar sem prjónuðu voðinni var gefin mjúk og létt áferð. Vandamálið hafði verið að hanna viðeigandi band sem slitnaði ekki í prjónavélunum og við ýfingar. Hönnun bandsins gekk út á það að fitan í ullinni var látin halda sér meðan á vélprjóninu stóð, síðan var voðin þvegin og ýfð.⁵²³ Hespulopinn og loðbandið höfðu úrslitaáhrif varðandi útflutninginn á hand- og vélprjónuðum fatnaði.

⁵¹⁸ Þráinn Þorvaldsson, „Tímabært að snúa vörn í sókn“, *Á prjónunum*, 1. tbl., 1987, bls. 6.

⁵¹⁹ „Íslenzkar lopapeysur eiga mikla framtíð“, *Morgunblaðið*, 26. mars 1968, bls. 25; „160 peysur bárust í prjónakeppni Álafoss“, *Tíminn*, 23. mars. 1968, bls. 3, 14.

⁵²⁰ „Þúsund tonn af bandi á ári“, *Vísir*, 26. nóvember, 1979, bls. 5.

⁵²¹ „Fataiðnaðurinn þriðja stærsta iðngrein landsins“, *Frjáls verslun*, 3. tbl., 1973, bls. 13.

⁵²² Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

⁵²³ „Frumkvöðlarnir í vinnslu á ýfðri prjónavoð heiðraðir“, *Morgunblaðið*, 28. nóvember, 1985, bls. B 2.

11.4. Samkeppnir og sýningar

Álafoss og síðar Gefjun efndu til samkeppna í tengslum við lopapeysuuppskriftir á seinni hluta sjöunda áratugarins og í upphafi þess áttunda, sem voru sérstaklega ætlaðar til að auka fjölbreytnina í munsturgerðinni fyrir uppskriftarbæklinga sem áttu að fylgja þessum tilbúnu pakkningum. „Nokkur skortur hefur verið á því að sérstæð, auðveld og svokölluð íslensk munstur væru fyrir hendi til þess að bjóða á Norðurlöndunum, en þar þykja mörg okkar munstur vera keimlík grænlenzkum og norskum.“⁵²⁴

Árið 1968 auglýsti Álafoss samkeppni þar sem óskað var eftir nýjum munstrum á lopapeysum gerðum úr hespulopa. Markmiðið var að fá fram nýja gerð af munstrum og jafnvel, eins og fram kemur í auglýsingunni, önnur og nýstárlegri snið heldur en það sem er hefðbundið. Þau skilyrði fylgdu að Álafoss myndi endurgjaldslaust nota munstrin á peysupakkningar úr hespulopa.⁵²⁵ Í marsmánuði árið 1968 mátti sjá umfjöllun um verðlaunaafhendingu í tilefni af þrjónasamkeppni Álafoss en alls höfðu 160 peysur borist í keppnina frá jafnmörgum aðilum. Veitt voru tíu verðlaun, en fyrstu verðlaun hlaut Halldóra Einarsdóttir frá Mýrdal fyrir nýstárlega karlmannspeysu, símunstraða en þó með hringlaga herðastykki. Í tilkynningu um úrslit kemur fram að í byrjun hafi fyrirtækið notast við hefðbundin og sígild lopapeysumunstur, en að komið hefðu óskir frá erlendum aðilum um meiri fjölbreytni og tengdist það aðallega nýjungum fyrir hespulopann. Þess vegna var tekin sú ákvörðun að efna til samkeppninnar.⁵²⁶ Uppskriftirnar voru síðan gefnar út á fjórum tungumálum; ensku, þýsku, ensku og íslensku.⁵²⁷

Álafoss var í viðskiptum við bandaríska fyrirtækið Reynolds Yarns frá því að hespulopinn kom á markað 1968 en þau viðskipti hættu 2011. Mikið var lagt í markaðssetninguna og var María Guðmundsdóttir, sem starfaði sem eftirsótt ljósmyndafyrirsæta erlendis, fengin til að sitja fyrir í lopapeysunni sem tilheyrði uppskrift nr.1 fyrir hespulopann.

Íslendingar tóku í fyrsta sinn þátt í Scandinavian Fashion Week í Kaupmannahöfn árið 1969 og vöktu íslensku ullarvörurnar mikla athygli.⁵²⁸ Eftir að Íslendingar gengu í EFTA árið 1970 varð ullariðnaðurinn að stórum útflutningsiðnaði og ullarverksmiðjurnar Gefjun á Akureyri og Álafoss í Mosfellsbæ orðnar að stóriðjufyrirtækjum.⁵²⁹ Andrúmsloftið var ævintýrlegt og mikil bjartsýni ríkti. Lífið fór að snúast um öflugar og stórar verksmiðjuvélar,

⁵²⁴ „Nýstárleg samkeppni fyrir þrjónakonur“, *Morgunblaðið*, 21. janúar, 1968, bls. 2.

⁵²⁵ Álafoss hf. „1969. Samkeppni í munsturgerð á lopapeysum“, *Alþýðublaðið*, 18. október, 1968, bls. 4.

⁵²⁶ „160 peysur bárust í þrjónasamkeppni Álafoss“, *Tíminn*, 23. mars, 1968, bls. 3, 14.

⁵²⁷ „Hreinsaður lopi kominn á markaðinn“, *Vísir*, 17. ágúst, 1967, bls. 5.

⁵²⁸ „20-30 kaupendur í íslensku deildina á kaupstefnunni“, *Morgunblaðið*, 27. mars, 1969, bls. 2.

⁵²⁹ „Íðnaðurinn og EFTA“, *Morgunblaðið*, 9. nóvember, 1969, bls. 8.

ótrúlega mikið magn þrjónavoða, mikinn fjölda starfsfólks, færibandavinnu, viðskipti við útlönd, vörusýningar og tískusýningar.

Pálína Jónmundsdóttir starfaði í hönnunardeild Álafoss á þessum tíma og taldi hún að almennur áhugi hafi skapast á tísku og tískuvitund vegna slíkra tískusýninga og að vinsældir þeirra hafi aukið skilning meðal framleiðenda á sýningargildi varanna og sölumöguleikum. „Kaupstefnur og vörusýningar með glæsilegum tískusýningum voru viðburðir sem beðið var eftir.“⁵³⁰ Einnig var reynt að tískutengja ullarvörurnar með því að höfða til unga fólksins, eins og í byrjun sjöunda áratugarins, enda var það orðið einn af stærstu markhópunum á þessum tíma. „Í janúar árið 1970 hafði Ásbjörn á Álafossi samband við Kvennaskólann í Reykjavík, þar sem ég var nemandi, og Menntaskólann í Reykjavík. Einn bekkur úr Kvennó og einn strákabekkur úr MR „sátu fyrir“ vegna nýrrar fatalínu frá Álafossi.“⁵³¹

Árið 1970 var haldin samkeppni undir nafninu „Handavinna heimilanna“ á vegum Gefjunar þar sem vinna átti úr íslensku bandi og lopa frá Gefjun. Í auglýsingunni var sýndur uppdráttur af peysu og stærðarmáltafla sem fara átti eftir. Í samkeppnina barst 181 hlutur. Stig voru gefin fyrir hugmynd, listræn gæði, handbragð og verklýsingu.⁵³² Samkeppnin varð síðan upphafið að innkaupum á fatnaði frá þrjóna- og saumastofum víða um land sem framleiddu úr garni frá Gefjun. Einnig voru keyptar handunnar ullarvörur af um 600 konum víðsvegar að af landinu. Í tengslum við „Hugmyndabankann“ voru síðan fluttar út vörur undir vörumerkinu „Icelook“ sem vöktu mikla athygli.⁵³³ „Hugmyndabankinn“ varð síðan sjálfstæð deild innan Iðnaðardeildar Sambandsins á Akureyri í samstarfi við hönnunardeildina og móðelsaumastofuna.⁵³⁴

11.5. Ull verður gull

Árið 1970 hafði framleiðsluaukning tvöfaldast hjá Gefjun á Akureyri og Álafossi í Mosfellsbæ, auk þess höfðu fyrirtækin komið sér upp umboðs- og söluaðilum víða erlendis. Árið 1972 gerði Álafoss stóran samning við stórfyrirtækið American Express um framleiðslu á um 54.000 vélþrjónuðum ullarkápum sem Eva Vilhelmsdóttir hannaði.⁵³⁵ Vel efnað og meðvitað fólk sóttist á þessum tíma eftir náttúrulegum efnum og ljóst var að tenging væri milli hins íslenska hráefnis og íslenskrar hönnunar og árangurs við sölu varanna á innlendum og erlendum

⁵³⁰ Munnleg heimild, Pálína Jónmundsdóttir, desember, 2014.

⁵³¹ Munnleg heimild, Ásdís Emilsdóttir Petersen, nóvember, 2014.

⁵³² Gefjun, „Ný samkeppni! Handavinna heimilanna“, *Samvinnan*, 5. tbl., 1970, bls. 63.

⁵³³ „Glæsilegt sýnishorn af góðri hönnun úr íslenskri ull“, *Frjáls verslun*, 12. tbl., 1976, bls. 5.

⁵³⁴ Munnleg heimild, Kristinn Arnþórsson, október, 2014.

⁵³⁵ Þráinn Þorvaldsson, „Á að flytja út lítt unna vöru, eða tilbúnar flíkur?“, *Iðnaðarblaðið*, 6. tbl., 1981, bls. 61; Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 270.

mörkuðum. Vörurnar seldust vegna eiginleika íslensku ullarinnar og hins náttúrulega og þjóðlega útlits í litum og munstrum.

Katinka Swanström, sænskur ullarsérfræðingur sem var stödd hér á landi á ráðstefnu ásamt ýmsum öðrum erlendum umboðsmönnum, sagði í viðtali við *Morgunblaðið* árið 1972 að íslenska ullin væri sú besta í heimi, mýkri, sléttari og léttari. Og vegna lítillar mengunar hér væri hún einnig hvítari og fallegri en annars staðar. „Hægt er að hanna fallegri flíkur úr íslenska lopanum og sauðalitirnir gefa fallega litasamsetningu.“⁵³⁶

Verðmætasköpunin var fólgin í því að fatnaðurinn var sérstakur í útliti, bæði hvað varðaði efni, liti og snið og viðskiptavinurinn vissi að hann var að kaupa íslenska vöru og þjóðlega hönnun. Margir töldu að íslenskur fatnaður hafi verið eitt af því merkilegasta sem fram hafði komið á vestrænum mörkuðum á sviði fatnaðar á þessum tíma.⁵³⁷ Hið svokallaða „Icelandic Look“ komst í tísku erlendis, en eftirlíkingar voru þó til vandræða. Lögð var áhersla á að samræma allan fatnað sem fluttur var út, bæði varðandi gæðaflokkun, stærðir og frágang þannig að varan stæðist þær kröfur sem gerðar voru á erlendum mörkuðum. Átti þetta bæði við um handprjónavörur og vélprjónaðar vörur.

Myndir 86, 87 og 88: Gefjunaruppskriftin nr. 102 hér til vinstri er af herrapeysu sem var mjög vinsæl, en því miður er þess ekki getið hver hannaði peysuna. Í miðið er myndtaka fyrir auglýsingabækling fyrir fyrirtækið Íslenzkur markaður frá árinu 1974. Myndin til hægri er af Vígðísi Finnbogadóttur í opinberri heimsókn á Grænlandi árið 1982, íklæddri íslenskri lopapeysu.

Árið 1973 var ullariðnaður orðinn þriðja stærsta iðngrein landsins samkvæmt tímaritinu *Frjálsri verslun*.⁵³⁸ Eftir 1976 fór afkoman vaxandi og varð stöðugri, meðal annars vegna aukinnar framleiðslu og betri tækjabúnaðar.⁵³⁹ Magnaukning hafði orðið á útflutningi prjónafatnaðar, eða

⁵³⁶ „Íslenska ullin er best“, *Morgunblaðið*, 10. nóvember 1972, bls. 10.

⁵³⁷ „Grafa ullarframleiðendur eigin gröf?“, *Iðnaðarblaðið*, 4. tbl., 1977, bls. 22-25.

⁵³⁸ „Fataiðnaðurinn þriðja stærsta iðngrein landsins“, *Frjáls verslun*, 3. tbl., 1973, bls. 13.

⁵³⁹ „Haustkaupstefnan „Íslensk fót ’77““, *Morgunblaðið*, 2. september, 1977, bls. 8.

þreföld aukning frá árinu 1974.⁵⁴⁰ Útflutningsvörur voru lopi, band, unnar þrjónavörur eins og vettlingar, sokkar, peysur, og ytri þrjónafatnaður til dæmis jakkar, kápur, treflar, þrjónavoðir og ullarteppi.⁵⁴¹

Guðjón Kristinsson var ráðinn til Álafoss 1975 og var þá ævintýraljóminn í fullum gangi og yfirdrifið nóg að gera. Guðjón hafði lært textíltæknifræði í Þýskalandi og var fenginn til að sjá um stækkun verksmiðjunnar úr 2800 þúsund fermetrum í 10.000 þúsund fermetra og 1980 var sett upp þrjónastofa við verksmiðjuna.

Ástæðan var að fyrir 1980, eða frá árinu 1968 höfðu verið settar upp yfir þrjátíu þrjóna- og saumastofur víða um land og var það oftast gert í samvinnu við stóru verksmiðjurnar og sáu sveitarfélögin um að fjármagna verkið. Álafoss afhenti þeim bandið og sá um pantanir og söluna, en stofurnar sáu um að vélþrjóna og sauma fatnaðinn. Stærðir og frágangur var ekki samræmdur á milli stofanna sem skapaði erfiðleika þegar afhenda átti vörurnar. Þannig var auðveldara fyrir Álafoss að reka einnig sínar eigin þrjónastofu og ráða til sín hönnuði.⁵⁴²

Í kjölfar olíukreppunnar sem hófst árið 1973 og þeirrar uppreisnaröldu sem ríkti varðandi umhverfisþróun og afturhvarf til náttúrunnar var ullin orðin samkeppnishæfari við gerviefnin sem höfðu fyrir þann tíma tröllriðið markaðnum. Olíukreppan varð til þess að olíuverð hækkaði, sem einnig orsakaði mikla hækkun á gerviefnum, þannig að ullin varð samkeppnishæfari í verði. Tenging olíunnar við gerviefni jók mikið umtal um mengun vegna þess að gerviefnin eyddust ekki upp í náttúrunni þar sem meginuppistaðan var plastefni. Íslensku ullarvörurnar urðu táknímynd fyrir slíka umhverfisvæna hugsun, það þótti fínt að eiga lopapeysu – náttúrulegt hráefni og sauðalitirnir voru mikilvægir fyrir hina sterku ímynd vörunnar.

Mikið hafði verið flutt út af lopa og bandi og íslenskum uppskriftum á mörgum tungumálum auk þess sem vinsældir vörunnar höfðu aukist til muna á mörkuðum erlendis og var nú svo komið að framleiðsla úr íslenskri ull var víða í heiminum og eftirlíkingar á hverju götuhorni. Umræða var í gangi um hvort grípa þyrfti til þess ráðs að fullvinna alla ull hér heima og banna útflutning á lopa og bandi, en vandræðin voru þau að gott verð fékkst fyrir lopa og band og því ekki lausn í sjálfu sér. Þó voru íslensku fyrirtækin farin að tapa sölu, sérstaklega á handþrjónuðum vörum. Erlendar auglýsingar voru orðaðar eins og um íslenskar vörur væri að ræða s.s. „Icelandic tradition“, „Icelandic look“ og „Icelandic fashion“ sem segir allt sem segja þarf. Vörurnar voru einnig auglýstar

⁵⁴⁰ „Magnaukning í útflutningi þrjónaiðnaðar“, *Frjáls verslun*, 9. tbl., 1976, bls. 37.

⁵⁴¹ Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull*, 1988, bls. 278.

⁵⁴² Munnleg heimild, Guðjón Kristinsson, nóvember, 2014.

sem 100% íslenskar vörur en síðan í smáa letrinu stóð að varan væri Made in Denmark eða Puerto Rico.⁵⁴³

Þegar útflutningur var kominn í fullan gang voru gæðakröfurnar farnar að verða meiri og þurfti því að samræma stærðir og frágang á peysunum. Einnig höfðu stærstu fyrirtækin stofnað hönnunardeildir þar sem hæfileikaríkar þrónakonur og þrónahönnuðir störfuðu, sérhæfðar í annað hvort munstur- eða uppskriftagerð. Einnig voru fengnar góðar þrónakonur til að vinna módelpeysur og munstur fyrir bæklinga og uppskriftir. Fyrirtækin voru þannig sjálf farin að stýra því hvaða munstur væru eftirsóknarverð og vinsælust. Lopapeysumunstrin voru gefin út í uppskriftaformi sem einblöðungar, þrónabæklingar eða þrónabækur. Þannig að eftir 1980 má segja að hin almenna þrónakona hafi eingöngu þrónað eftir fyrirfram ákveðnum uppskriftum og þrónahönnuðir verksmiðjanna séð um að hanna munstrin og útlit peysanna.

Hin mikla peysutíska sem ríkti á árunum 1979-1982 varð mikil lyftistöng fyrir íslenskan ullarfatnað. Allt hafði lagst á eitt; gott hráefni, gamlar hefðir, þjóðlegt yfirbragð, markviss kynningar- og sölustarfsemi, góð hönnun og framleiðsla.⁵⁴⁴ Helstu afurðir til útflutnings á þessum tíma voru fatnaður, handþrónagarn, væðarvoðir og áklæði. Mikil áhersla var lögð á hönnun og gerð þrónauppskrifta sem gefnar voru út og dreift á mörgum tungumálum til margra landa.⁵⁴⁵

Mikið af sýningarfólki var notað til að kynna íslenskar ullarvörur fyrir viðskiptamönnum bæði hérlendis og erlendis.⁵⁴⁶ Einnig fór að bera á því að frægt fólk væri fengið til að auglýsa vörur en það var þekkt víða erlendis, meðal annars var frú Vigdís Finnbogadóttir, forseti Íslands öflugur kynnir á íslenskum fatnaði á ferðum sínum erlendis. Einnig voru „alheimsfegurðardrottningarnar“, þær Hólmfríður Karlsdóttir (1985) og Linda Pétursdóttir (1988) duglegar að kynna íslenskar ullarvörur.⁵⁴⁷

Ásdís Emilsdóttir Petersen starfaði í markaðs- og söludeild Álafoss á árunum 1980– 1987 og sem forstöðumaður dótturfyrirtækis Álafoss í Þýskalandi 1987-1990.

Þegar ég hóf störf árið 1980 var rifist um bæði handþrónapeysur og vélþrónaðar flikur á öllum mörkuðum. Í minningunni seldust handþrónapeysurnar þó best til Þýskalands. Peysurnar voru allar hefðbundnar með bekkjum að ofan og neðan og neðst á ermum og í sauðalitum. Ég tel að lopapeysan

⁵⁴³ „Grafa ullarframleiðendur eigin gröf?“, *Iðnaðarblaðið*, 4. tbl., 1977, bls. 22; 23; 25.

⁵⁴⁴ „Íslenzkur ullarfatnaður með glæsibrag“, *Morgunblaðið*, 22. desember, 1979, bls. 18.

⁵⁴⁵ „Takmarkið að auka verðmæti hráfnis okkar á erlendum mörkuðum með vinnslu íslenskra handa“, *Iðnaðarblaðið*, 1. tbl., 1984, bls. 29.

⁵⁴⁶ „Ný aðstaða fyrir kaupendur og seljendur“, *Frjáls verslun*, 9. tbl., 1980, bls. 26.

⁵⁴⁷ „Hátíðarsýning í Konunglega leikhúsinu í gærkvöldi“, *Morgunblaðið*, 27. febrúar, 1981, bls. 10.

hafi haft sérstaka skírskotun á þýska markaðnum vegna „grænnar“ hugsunar Þjóðverja. Einnig tel ég lopapeysuna hafa tengst álit þeirra á norrænni menningu og miklu álit þeirra á öllu norrænu. Sögurnar um Nonna eftir Jón Sveinsson lifðu ennþá sterkt meðal eldra fólksins og þeir tengdu sig við Ísland. Lopapeysan var sendiherra Íslands á margan hátt.⁵⁴⁸

11.6. Vaxandi erfiðleikar

Heimsverslunin tók breytta stefnu þegar framleiðslan í fataiðnaðinum fór að flytjast frá löndum V-Evrópu til láglaunasvæða í Asíu þar sem finna mátti ódýrt vinnuafli til að lækka framleiðslukostnaðinn. Íslenskur fataiðnaður stóð þar berskjaldaður og gat lítið aðhafst og frá árinu 1982 var afkoman erfið, útflutningur hafði minnkað, starfsfólki fækkað og mörg fyrirtæki voru hætt rekstri.⁵⁴⁹ Einnig fór að bera meira á örari breytingum á tískunni, þannig að eftir 1984 urðu vaxandi erfiðleikar.⁵⁵⁰

Á níunda áratugnum var þó reynt að færa litagleðina í lopapeysurnar, fyrst með sterkum litum en síðan með pastellitum í takt við vélprjónuðu loðflíkurnar. Lopapeysunni var reyndar ekki gerð mikil skil í nýju sölubæklingunum hjá stóru ullarútflutningsfyrirtækjunum. Sala á lopapeysum erlendis fór nær eingöngu fram í gegnum slíka bæklinga. Nú voru það aðallega minni söluaðilar sem tóku við lopapeysum beint frá prjónakonunum og voru Hilda og Álafossverksmiðjusalán (sem Pétur Einarsson starfrækti) stærst þeirra fyrirtækja. Annars voru það minjagripaverslanir eða Handprjónasamband Íslands sem keyptu beint af þeim sem prjónuðu.

Á seinni hluta níunda áratugarins voru þekktar merkjavörur farnar að tröllríða öllu framboði á markaðnum, aðrar vörur hreinlega seldust ekki, léttar Benetton bómullarpeysur voru sérlega vinsælar, einnig var orðin öflugri þróun á allskyns útivistarfatnaði. Þessi þróun átti eftir að koma mikið niður á sölu á íslenskum ullarafurðum.

Árið 1986 var haldin hugmyndasamkeppni hjá Álafossi þar sem tíu konur fengu verðlaun og viðurkenningu, en 99 peysur bárust í samkeppnina. Lögð var áhersla á að þær væru nýstískulegar, bæði er varðar liti, munstur og útlit, en keppnin var haldin vegna þess að sala á hinum hefðbundnu lopapeysum hafði dregist verulega saman og var brugðist við því með þessari samkeppni. Fyrstu verðlaun hlaut Guðrún Schmidhauser, önnur verðlaun Aðalbjörg Erlendsdóttir, en í 3.-10. sæti urðu þær Þórunn Guðmundsdóttir, Halla Einarsdóttir, Halla Bergþóra Pálmadóttir, Sigrún Eldjárn, Helga Guðmundsdóttir, Ásdís Jóelsdóttir, Lizzy Baldvinsson og Auður S. Sigurðardóttir.

⁵⁴⁸ Munnleg heimild, Ásdís Emilsdóttir Petersen, nóvember, 2014.

⁵⁴⁹ „Fatastóriðja eina vörnin gegn Asíuinnflutningnum“, *Frjáls verslun*, 3. tbl., 1981, bls. 12, 13, 16, 17.

⁵⁵⁰ „Full ástæða til bjartsýni um framtíð útflutnings ísl. ullarfatnaðar“, *Morgunblaðið*, 5. júní, 1986, bls. B 1.

Sameinaða fyrirtæki Ullariðnaðardeildar Sambandsins og Álafoss tók til starfa 1. des. 1987 undir nafni Álafoss sem þegar var vel þekkt á mörkuðum erlendis. Höfuðstöðvar voru fluttar til Akureyrar og mörgu starfsfólki í þrjóna-, sníða- og saumadeild Álafoss var sagt upp. Hönnunardeildin, fatadeildin og dúkadeildin voru einnig fluttar norður en bandaframleiðslan var fyrir sunnan. Framleitt var meðal annars undir vörumerkjunum Icewool, Hekla og LOPI.⁵⁵¹ Margar þrjóna- og saumastofur um allt land voru í samstarfi við þetta stærsta ullarvinnslufyrirtæki þjóðarinnar. Eftir að Álafoss og Gefjun sameinuðust árið 1987 minnkuðu umsvifin enn meira í kringum handþrjónavörur því megináhersla var á vélþrjónaða fatnaðinn. Íslenskar ullarvörur virtust ekki vera vinsælar á meðal Íslendinga sjálfra, ástæður voru sagðar vera þær að vörurnar væru ekki í tísku og að kynning hér innanlands hefði verið ómarkviss þar sem fyrirtækin höfðu lagt nær eingöngu áherslu á sölu á erlendum mörkuðum.⁵⁵² Þannig hafði fatnaðurinn lítið sem ekkert verið auglýstur í dagblöðum og tímaritum enda meiri áhersla á metnaðarfulla bæklingagerð fyrir markaðssetningu erlendis. Undir lok níunda áratugarins bar þó um tíma á aukinni ullarpeysutísku frá hinum ýmsu vélþrjónafyrirtækjum hér á landi, en það dugði ekki til.

Hrun Sovétríkjanna 1991 gerði það að verkum að Rússlandsmarkaðurinn brást. Stórfyrirtækið Álafoss sem svo miklar vonir höfðu verið bundnar við var horfið af sjónarsviðinu árið 1991.⁵⁵³ Hilda hætti einnig rekstri í kringum 1990. Upp úr hinu stóra sameinaða fyrirtæki, Álafoss, sem fór í gjaldþrot árið 1991, voru stofnuð tvö fyrirtæki, Folda á Akureyri og Ístex í Mosfellsbæ. Folda var með vélþrjónavinnslu en Ístex bandframleiðslu. Árið 1998 fór Folda einnig í gjaldþrot.⁵⁵⁴

11.7. Árin eftir 1990

Nafnið Ístex er skammstöfun eða stytting fyrir „Íslenskur textíliðnaður“. Þar hefur síðan 1991 verið framleitt handþrjónaband úr íslenskri ull, meðal annars plötulopi, Álafosslopi og Létt lopi. Einnig gefur Ístex út vinsælar handþrjónabækur. Eins og áður kaupir Ístex ullina beint frá bændum og vinnur úr henni band. Ullarþvottastöð er á Blönduósi en spunaverksmiðjan er rekin í Mosfellsbæ.

Hjá Ístex störfuðu fyrstu árin þrír aðilar sem mynduðu gott teymi, þær Védís Jónsdóttir, hönnuður og litasérfræðingur, sem hefur hannað mikið af lopapeysumunstrum, sígildum og

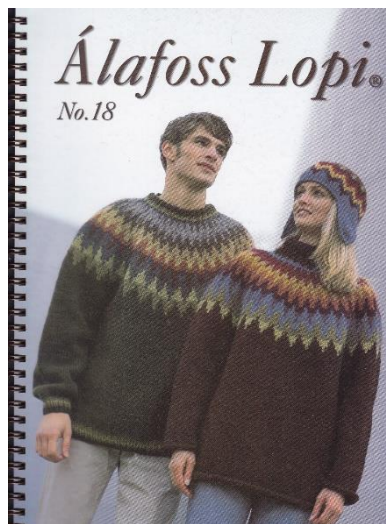
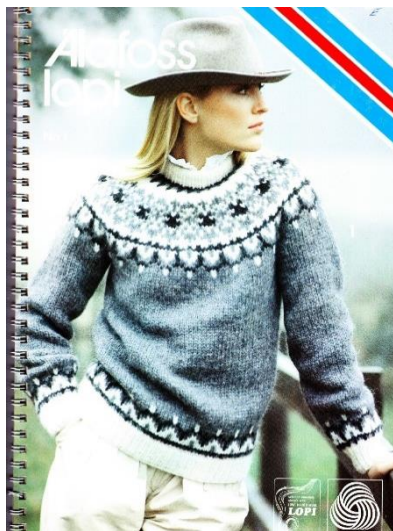
⁵⁵¹ „Sjö hundruð milljóna sparnaður á einu ári“, *Frjáls verslun*, 2. tbl., 1989, bls. 14.

⁵⁵² *Á þrjónunum*, 2. tbl., 2. árg., 1988, bls. 3.

⁵⁵³ „Fallin fyrirtæki og nýir toppar“, *Frjáls verslun*, 5. tbl., 1991, bls. 22.

⁵⁵⁴ *Morgunblaðið*, „Folda á Akureyri gjaldþrota“, sótt 2.12.2014, http://www.mbl.is/vidskipti/frettir/1998/12/16/folda_a_akureyri_gjaldthrota/

með nýju sniði, Guðríður Ásgeirsdóttir, textíl- og iðnverkfræðingur, sem sá um gæðamálin og prjónauppskriftirnar og Þrúður Helgadóttir, sem áður hafði starfað sem litunarsérfræðingur hjá Álafossi, en sá aðallega um markaðs- og sölumálin innanlands hjá Ístex. Þær Védís og Guðríður útfærðu einnig prjónabækur Ístex um árabil á þremur tungumálum.⁵⁵⁵ Mikil áhersla var lögð á að auka söluna á handprjónabandinu með nýjum og mikið endurnýjuðum peysuuppskriftum. Prjónauppskriftir höfðu fyrir þann tíma aðallega verið gefnar út sem einblöðungar á íslensku og á nokkrum tungumálum til að fylgja með í hespulopapakkingum sem seldar voru til útflutnings. Í byrjun níunda áratugarins hafði Álafoss gefið út vinsælar uppskriftabækur, Álafosslopi no. 1 og no. 2, sem gefnar voru út á nokkrum tungumálum, meðal annars hjá Reynolds-garnfyrirtækinu í Bandaríkjunum. Bækurnar voru mjög vinsælar og seldust vel. Gefjun á Akureyri hafði einnig gefið út samsvarandi bækur á svipuðum tíma.

Myndir 89, 90 og 91: Prjónabækur Álafoss og síðar Ístex hafa selst í stórum upplögum og átt mikinn þátt í að viðhalda lopapeysuhefðinni. Einnig hafa prjónaklúbbar, prjónablöð og prjónabækur verið í mikilli útbreiðslu hin síðari ár og mikil prjónabekking skapast meðal landsmanna. Lopi og band var einnig mjög vinsælt prjónablað. Sunneva Hafsteinsdóttir hannaði peysuna á forsíðunni.

Um miðjan tíunda áratuginn hafði Ístex fengið margar fyrirspurnir um að það vantaði sígildar lopapeysuuppskriftir en þær höfðu þá ekki komið út í nokkur ár. Ákveðið var að gefa út nýjar handprjónabækur sem byrjuðu á Álafosslopi no. 10, en þær sem slógu rækilega í gegn voru bækurnar no. 12 og 18. Í Álafosslopi no. 12, sem gefin var út árið 1995, voru endurvakin gömul og eftirsótt lopapeysumunstur og endurbættar uppskriftir auk þess sem þær birtust í nýjum búningi hvað varðar snið og liti.⁵⁵⁶ Bókin seldist í 40 þúsund eintökum á þremur tungumálum. Í bókinni voru birtar eldri uppskriftir sem aðallega höfðu verið gefnar út sem einblöðungar fyrir

⁵⁵⁵ Munnleg heimild, Guðríður Ásgeirsdóttir, október, 2014.

⁵⁵⁶ Munnleg heimild, Guðríður Ásgeirsdóttir, október, 2014.

almenning að þrjóna eftir eða sem fylgiblöð í hespulopapakkingar til útflutnings. Í þessum fyrrnefndu einblöðungum hafði ekki endilega verið lögð áhersla á að birta nöfn þeirra sem höfðu hannað munstrin. Þrjónakonurnar sjálfar höfðu haft orð á því, auk þess sem hönnunarvernd á munstrum var orðin viðurkennd og eðlilegt að nöfn hönnuða kæmu fram. Slíkt hafði verið gert í uppskriftabókunum *Álafosslopi* no. 1 og 2.

Ístex hafði einnig birt nöfn hönnuðanna í fyrstu þrjónabókunum no. 10 og 11. Fyrir „lopapeysubókina“ svokölluðu no. 12, var lögð mikil áhersla á að finna nöfn þeirra hönnuða sem höfðu hannað lopapeysurnar og gekk það eftir í flestum tilvikum. Einnig var mikið lagt upp úr því að allar uppskriftir væru réttar og voru módelpeysurnar þrjónaðar að minnsta kosti tvisvar sinnum af vönum og vandvirkum þrjónakönnum í samvinnu við Handþrjónasamband Íslands. Guðríður Ásgeirsdóttir hafði veg og vanda af þessari vinnu.⁵⁵⁷

Bryndís Eiríksdóttir hjá Handþrjónasambandinu staðfesti það að með þessari vönduðu bók hafi lopapeysuprjónið verið endurvakið og fest sig aftur í sessi og að það hafi haft mikla þýðingu fyrir áframhaldandi líf lopapeysunnar.⁵⁵⁸ Uppskriftabókin no. 18 var einnig mjög vinsæl, en hún kom út árið 1998. Í henni var blanda af nýjum lopapeysum sem Védís Jónsdóttir hafði hannað, einnig voru sígildari lopapeysur eftir ýmsa hönnuði. Áberandi var hversu stórar peysurnar voru, en það var samkvæmt tískustraumum þess tíma. Einnig voru áberandi síð axlastykki á peysunum og stór og grafísk munstur í sauðalitunum ásamt nýjum og djörfum litasamsetningum.⁵⁵⁹

Myndir 92, 93 og 94: Cintamani seldi handþrjónaðar, stuttar og klæðilegar lopapeysur, ókeypis uppskrift var af stuttri einfaldri lopapeysu á heimasíðu Ístex, auk þess sem lopapeysumunstur var útfært á flíspeysu hjá 66°N – nánast allt á sama tíma. Peysurnar voru gríðarlega vinsælar, hver á sinn hátt. Með þessum peysum varð til ný lopapeysubylgja, en framtak þessara fyrirtækja kveikti mikinn áhuga á handþrjónuðu lopapeysunni.

⁵⁵⁷ Munnleg heimild, Guðjón Kristinsson og Hulda Hákonardóttir, nóvember, 2014.

⁵⁵⁸ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

⁵⁵⁹ Munnleg heimild, Guðjón Kristinsson og Hulda Hákonardóttir, nóvember, 2014.

Íslenskir hönnuðir voru áberandi í byrjun aldarinnar þar sem unnið var gjarnan með íslenska þjóðararfinn, meðal annars í hönnun útivistarfatnaðar. Feðginin Skúli J. Björnsson og dóttir hans Elva Rósa Skúladóttir létu endurhanna klassísku íslensku lopapeysuna og seldu hana undir merkjum Cintamani. „Við viljum gera íslensku lopapeysuna að tískuvöru ásamt því að auka notagildi hennar. Hún á ekki bara að vera einhver peysa sem útlendingar kaupa til sönnunar um að þeir hafi verið á Íslandi, heldur notuð dags daglega við hvaða aðstæður sem er.“⁵⁶⁰ Um var að ræða stutta útivistarpeysu með einföldu hringlaga lopapeysumunstri og rennilás. Peysan var handprjónuð í samvinnu við Handprjónasamband Íslands.⁵⁶¹ Einnig má í þessu samhengi nefna flíspeysuna með lopapeysumunstri sem Bergþóra Guðnadóttir hannaði fyrir 66°N og í framhaldi í sinni eigin hönnun á peysum með lopapeysumunstri sem framleiddar eru hjá fyrirtæki hennar Farmers Market.

Árið 2003 hannaði Védís Jónsdóttir, hönnuður Ístex „litlu lopapeysuna“, stutta lopapeysu með rennilás úr tvöföldum plötulopa og með sígildum hringlaga munsturbekk en án munsturborða neðan á bol og á ermum. Teikning af peysunni var einungis birt á netinu af sparnaðarástæðum undir nafninu „stutt rennd lopapeysa“. Teiknaða peysan olli straumhvörfum og á heimasíðu Ístex má finna stutta umfjöllun, eitthvað á þessa leið: „Þessi peysa hefur verið mjög vinsæl síðustu ár. Var nokkuð byltingarkennd í sniði, þ.e. stutt og þröng“. Peysan varð sem sagt vinsæl í gegnum netmiðla og hefur aldrei verið gefin út í uppskriftarbók né í formi einblöðungs.⁵⁶²

Fyrirtækið Ístex er fyrst og fremst bandframleiðandi og því hagur þess að gefa út prjónabækur og selja fjölbreytt garn, bæði í sauðalitunum og í lituðum lopa. Védís Jónsdóttir hannaði nánast allar uppskriftir sem birtust í prjónabókum Ístex á árunum 2004-2009 og var hún þekkt fyrir einstaklega fallegar litasamsetningar, enda nutu bækurnar gífurlegra vinsælda. Prjónabækurnar frá árinu 2008 og 2009 seldust í um 20.000 þúsund eintökum.⁵⁶³ Frá því að Védís fór að hanna lopapeysur hefur hún haft eftirfarandi að leiðarljósi:

Að gera fallegar og áhugaverðar flíkur sem myndu falla að smekk margra og fylgja tiskustraumum. Að munstrin hafi gott „jafnvægi og hljóm“ og séu auðveld í prjóni (afar sjaldan 3-banda). Ég hef oft líkt þessu saman við það að yrkja með stuðlum og höfuðstöfum. Að gera betri snið, ekki bara á flíkinni sjálfri heldur einnig á axlastykkinu. Meiri mun milli dömu- og herrapeysanna (t.d. lengdir, bæði á flíkinni sjálfri sem og lengd og breidd á axlastykkjunum). Hafa jafna „graderingu“ í munstrin

⁵⁶⁰ *Vísir*, „Íslenska lopapeysan sem tiskuvara“, sótt 11.12, 2014.

<http://www.visir.is/islenska-lopapeysan-sem-tiskuvara/article/2005502240328>.

⁵⁶¹ Munnleg heimild, Bryndís Eiríksdóttir, október, 2014.

⁵⁶² Munnleg heimild, Hulda Hákonardóttir, nóvember, 2014.

⁵⁶³ Munnleg heimild, Hulda Hákonardóttir og Guðjón Kristinsson, nóvember, 2014.

(ekki aðeins á einum eða tveimur stöðum eða eina lend á axlastykkinu fyrir allar stærðir). Mismunandi munsturbekki á bol, ermum og axlastykki sem mér vitanlega tíðkaðist ekki (t.d. peysan Fugl bók 25 og Knúpur bók 29). Hanna liti sem falla vel að munsturgerð og íslensku ullinni. Nota mun fleiri liti og einnig að blanda saman lopategundum í sömu peysunni (fyrst einbl. uppsk. 9603). Stuðla að vandaðri frágangi. Einnig öðruvísi hálsmálum o.fl. (t.d. peysa nr.10 bók 14, Órói bók 27). „Héraðspeysur“ til að efla handverk og stuðla að því að hvert hérað hefði sitt munstur. Borgarfjarðarpeysurnar (1996) Rjúpan, Gæsirnar og Laxinn. Skagafjörður, Hestapeysurnar; Undir bláhimni og Undir gráhimni. Húnavatnssýsla; Hvítabirnirnir. Mér vitanlega eru þessar peysur enn í framleiðslu og aðeins framleiddar á viðkomandi svæði.⁵⁶⁴

Myndir 95, 96 og 97: Bergþóra Guðnadóttir hönnuður og eigandi Farmers Market hefur farið ýmsar nýstárlegar leiðir í að markaðssetja lopapeysuna. Peysan Morbildur er kraftmikil hönnun eftir Helgu Jónsdóttur úr þrjónasamkeppni Ístex og Landssamtaka sauðfjárbænda frá árinu 2013. Og fatahönnuðurinn Hildur Mist hefur hannað nýstárleg munstur í anda hinnar sígildu lopapeysumunstra. Það má því segja að margt sé í stöðunni í dag sem bæði örvar og hvetur okkur til að huga að lopapeysunni sem íslenski þjóðararfleifð, sérstaklega þegar hönnuðir eru farnir að sækja innblástur í form, útlit, hráefni og munstrið sem lopapeysan í öllum sínum fjölbreytileika hefur upp á að bjóða.

Það er traustvekjandi fyrir hönnuði að eiga slíkan þjóðararf – vel heppnaða frumhönnun sem sprottin er úr grasrótinni og tengir saman vélvæddan lopann og þrjónahandverkið. Þegar ferðamannaíðnaðurinn á Íslandi er slíkur sem hann er, verða til ýmis afbrigði og tilraunir til að anna mikilli eftirspurn á markaði sem í sjálfu sér er eðlileg þróun. En þá er einnig mikilvægt að huga að arfleifðinni í frumgerðinni og færa hana til bókar og varðveislu.

Í þrjónabókum Ístex frá 2010 eru þrjónauppskriftir af fjölbreyttum peysum eftir ýmsa hönnuði ásamt því sem birtar eru ýmsar uppskriftir á heimsíðu þeirra. Netið virkar í dag sem miðill fyrir þrjónauppskriftir, þrjónaklúbba, þrjónabloggara og nú eru til margar heimasíður ásamt YouTube-myndböndum sem birta kennsluleiðbeiningar um allskyns þrjón. Ístex hefur verið að birta og gera aðgengilegar nánast allar þrjónauppskriftir sínar á netinu, þar á meðal gamlar uppskriftir.⁵⁶⁵

Árið 2013 efndi Ístex til samkeppni undir yfyrskriftinni „Gengið til fjár“ og var þemað „Óveður“. Tilefnið var hið mikla óveður sem gengið hafði yfir á Norðausturlandi, en það var

⁵⁶⁴ Munnleg heimild, Védís Jónsdóttir, október, 2014.

⁵⁶⁵ Heimasíða Ístex, sótt 7.12.2014, <http://www.istex.is/>.

mun fyrr en venjulega á þessum árstíma. Margar kindur urðu úti en þó voru margar sem sýndu mikla hetjudáð og lifðu volkið af. Mikil samkennd vaknaði meðal landsmanna sem minntust nú verðmætasköpunar íslensku ullarinnar, enda sendu 140 manns inn fjölbreyttar peysur með nýjum munstrum í anda íslensks óveðurs.⁵⁶⁶

Í hruninu árið 2008 varð mikill vöxtur í handprjóninu enda var plötulopinn ódýr vara á þessum tíma.⁵⁶⁷ Einnig varð sérlega vinsælt hjá fata- og textílhönnuðum ásamt hönnuðum í mismunandi greinum að sækja innblástur í eigin hönnunarverk til lopapeysunnar, hvort sem það er ullin sjálf, áferð lopans, litirnir, munstrin eða prjöntæknin sem heillaði. Í dag er íslenska lopapeysumunstrið ekki aðeins að finna í öllum sínum fjölbreytileika á íslensku lopapeysunni, heldur sjáum við það á ótrúlegustu hlutum eins og á bolum, servíettum, kertum, innkaupapokum og þannig mætti lengi telja. Það nýjasta eru vinsældir slíkra munstra á peysum frá þekktum hönnuðum og peysum vöruhúsafyrirtækjanna sem flestar eru fjöldaframleiddar í Kína og sitt sýnist hverjum um þá þróun.

Helstu þættirnir sem hafa haft mikla þýðingu í að vekja áhuga og viðhalda hinni sígildu handprjónuðu lopapeysu á undanförunum árum er góð bandframleiðsla og útgáfa prjónabóka hjá Ístex í Mosfellsbæ, vel skipulögð starfsemi Handprjónasambands Íslands og útgáfa *Íslensku sjónabókarinnar* með yfirliti yfir íslenska munsturarfleifð sem Heimilisiðnaðarfélag Íslands stóð að. Einnig hefur mikil útgáfa prjónabóka eftir ýmsa metnaðarfulla einstaklinga haft mikið að segja sem og öflug starfsemi prjónaklúbba, hvort sem þeir hittast á kaffihúsum eða í netheimum.

Framtak og samstarfsverkefni þeirra þriggja safna sem koma að þessu rannsóknarverkefni um uppruna, hönnun og þróun lopapeysunnar hefur einnig mikið að segja um viðhald og virðingu fyrir þeirri sögu sem liggur að baki hinni sígildu íslensku lopapeysu. Lopapeysan þykir ung að árum ef miðað er við aldur þeirra hluta sem flokkast undir íslenska arfleifð, en saga lopapeysunnar er mikil reynslusaga og það er ef til vill ástæða þess að mörgum þykir lopapeysan afar gömul.

Segja má að úr því hafi ræst sem kona nokkur hvatti til í ársritinu *Hlín* árið 1931 með þessum orðum: „... við þurfum að eignast íslenska peysu, þjóðlega að lit og lögun. Það væri að mínu áliti útvalið handa íslenskum konum að keppa um að hugsa upp slíka peysu.“⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Munnleg heimild, Hulda Hákonardóttir og Guðjón Kristinsson, nóvember, 2014.

⁵⁶⁷ Munnleg heimild, Guðjón Kristinsson, nóvember, 2014.

⁵⁶⁸ „Sitt af hverju“, *Hlín*, 5. árg., 1. tbl. 1931, bls. 120.

12 Rýnt í niðurstöður

Þessari rannsókn var hvorki ætlað að sanna né afsanna nokkuð, en eitt er þó víst að íslenska lopapeysan er frumhönnun, sprottin úr náttúrulegu innlendu hráefni; ullinni, frumvinnslunni í vélvæðingunni þar sem karlmenn voru í aðalhlutverki og grasrótinni, þar sem íslenski þjóðararfurinn hefur fengið að blómstra í sjálfsbjargarviðleitninni og hugvitssemi, aðallega meðal íslenskra kvenna, mann fram af manni. Margir áhrifavaldar hafa komið við sögu sem mótað hafa tilvist lopapeysunnar, þar sem tókst að gera hana að handprjónaðri „fjöldaframleiddri“ vöru úr óspunnum lopa sem hvergi þekkist annars staðar í heiminum.

Meginmarkmiðið hefur verið að setja fram heildstæða mynd af því sem komið hefur fram í rannsókninni með það að markmiði að skapa heildræna sögu í texta- og myndaformi sem komandi kynslóðir hafa tækifæri til að rýna í og færa söguna áfram með fleiri og fjölbreyttari rannsóknum.

Hin sígilda lopapeysa hefur, ólíkt flestum öðrum fatnaði, staðið af sér alla helstu tískustrauma og þó að lopapeysan okkar sé ekki gömul hefur hún fest sig í sessi sem íslensk arfleifð og mikilvægur hluti af hönnunarsögu þjóðarinnar. Það mun ætíð verða þörf fyrir ýmis tilbrigði af henni, sem stýrist þá gjarnan af áherslum sem eiga rætur í umhverfi okkar, tengdum tísku og tíðaranda hverju sinni.

Hin eina sanna lopapeysa er hand- og hringprjónuð með sléttu prjóni úr plötulopa (tvö- eða þreföldum) í sauðalitunum með hringlaga tvíbanda munsturbekk á berustykki, helst í þremur litum sem endurtekur sig að hluta til neðan á bol og framan á ermum, hneppt eða heil. Hversu góð söluvara lopapeysan hefur orðið má vafalaust þakka því hve einföld hún er í framleiðslu og fljótunnin. Frágangsvinnan er svo lítil að segja má að peysan sé tilbúin um leið og síðasta lykkjan er tekin og búið er að fella af. Í dag er lopapeysan nefnd í samhengi við þjóðararfinn sem beri að virða í samræmi við íslensku þjóðbúningana og sem finna verður leið til að viðhalda og vernda.

Margt hefur í gegnum tíðina hjálpað til við þróun og mótun peysunnar eins og fram hefur komið í skýrslunni. Hvað varðar niðurstöður rannsóknarinnar þá er lesendum skýrslunnar ráðlagt að lesa vandlega yfir hana í heild sinni þar sem ekki er mögulegt í þessum lokaorðum að fara inn á öll þau atriði sem hún nær yfir. Í hverjum kafla má finna hvernig niðurstöður samtinnast tímaþættinum auk þess sem áhersla er lögð á að myndirnar gefi lesandanum tækifæri til að sjá heildstæðari mynd af niðurstöðum skýrslunnar.

Atriðin hér að neðan eru því aðeins stutt yfirlit og einungis hluti af þeim fjölmörgu snertifletum sem rannsóknin nær yfir og sem átt hafa þátt í að skapa íslensku lopapeysuna:

- *Prjónið barst hingað til lands á síðari hluta 16. aldar og allir gátu lært að prjóna miðað við flókinn vefnað, sem áður hafði verið aðalundirstaðan í fatagerð landsmanna.*
- *Þegar einokunarverslun Dana ríkti hér á árunum 1602-1787 urðu prjónavörur að mikilvægri útflutningsafurð – allir heimilismenn þurftu að kunna að prjóna og afkasta miklu, þar á meðal börn.*
- *Í kjölfar iðnbyltingarinnar í Evrópu á 19. öld minnkaði eftirspurn eftir handunnum prjónavörum, meðal annars frá Íslandi.*
- *Íslendingar gerðust hrávöruútflutningsþjóð sem seldi mikið magn af óunni ull úr landi en til þess að anna þeirri eftirpurn var sauðfénu fjölgað til muna - sem var svo aftur forsenda þess að hægt var að hefja hér verksmiðjuframleiðslu á ullarafurðum.*
- *Vélvæðingin í ullariðnaðinum skapaði lopastrengina og grundvallaði það upphaf og þróun lopapeysunnar.*
- *Ólympíuleikarnir sem voru endurreistir árið 1896 ýttu undir hreystivitund sem hafði mikil áhrif á fataflóruna í formi þægilegri fatnaðar. Vetrarólympíuleikarnir sem hófust árið 1924 juku áhugann á útivist og ullarpeysan varð að vinsælli útivistarflík.*
- *Í fyrri og seinni heimsstyrjöldinni var prjónað mikið magn af prjónafatnaði á hermennina þannig að prjónaþekking var mikil eftir stríð og það komst í tísku að prjóna. Mikið var gefið út af erlendum prjónabókum og hannyrðablöðum sem bárust hingað til lands um og eftir miðja öldina.*
- *Afnám vistarbandsins, aukin sjósókn, þéttbýlismyndun og vera herliðsins jók flutning úr sveit í borg og fækkaði vinnufólki til sveita sem kom niður á vinnuafköstum og þekkingu í tóvinnu eins og spuna, vefnaði og prjóni.*
- *Þróunin í frumvinnslunni í verksmiðjunum, aukinn innflutningur á tilbúnum fatnaði og ofnum efnum og notkun á sauma- og prjónavélum varð til þess að vélarnar voru smám saman að taka yfir framleiðslu fatnaðar á fyrstu áratugum 20. aldar.*
- *Hægt var að fá ullina þvegna og kembda í lopastrengi frá verksmiðjunum sem undnir eru upp í svokallaðar plötur áður en þeir eru settir í spunaferlið. Þannig gátu bændur fengið lopann tilbúinn fyrir spuna. Síðan var spunnið heima á snældur, rokka eða spunavélar.*
- *Ekki reyndist unnt að skilja að tog og þel á vélrænan hátt í íslenskri ull.*

- Vegna mannfæðar og tímaskorts til sveita var farið að nýta óspunninn lopann í vél- og handprjónið. Lopinn þótti einnig mýkri og hlýrri en spunnið band. Meira loftrými er í lopanum, auk þess sem hann stingur minna þar sem ullarhárin liggja saman í lopanum en í spunna bandinu stingast toghárin gjarnan út.
- Íslendingar virðast þeir einu sem hafa stundað þá iðju að prjóna úr óspunnum lopa og tekist að skapa úr því sérstætt handverk sem á sér ekki hliðstæðu annars staðar.
- Plötulopinn er ódýrt hráefni og því hefur lopapeysan haldist sem fremur ódýr söluvara.
- Stofnun lýðveldis árið 1944 ýtti undir þjóðlega nálgun á öllum sviðum handverks. Sú speglun kom vel fram á 50 ára afmæli lýðveldisins árið 1994 þegar sjá mátti fjölda barna á Þingvöllum veifa íslenska þjóðfánanum íklædd lopapeysum.
- Handavinna var gerð að skyldunámsgrein í grunnskólum árið 1936. Stofnun kvennaskóla, húsmæðraskóla og Handíðaskólans auk öflugrar starfsemi Heimilisiðnaðarfélags Íslands og Skrifstofunnar „Íslensk ull“ á fyrri hluta 20. aldar lagði grunninn að listiðnaðinum og almennri prjónaþekkingu.
- Lopapeysuprjónið og munsturgerðin þróaðist innan grasrótarinnar til að byrja með eða þar til útflutningurinn fór í gang og stóru ullar- og útflutningsfyrirtækin voru farin að taka við pöntunum á peysum með munstrum sem prjónahönnuðir á þeirra vegum hönnuðu.
- Kreppan og heimsstyrjaldirnar tvær gerðu það að verkum að lítið var flutt inn af erlendu garni þannig að ekki var annað í boði en lopinn og með lagni gekk að nota hann í handprjónavélarnar auk þess sem handprjóna mátti peysur úr honum.
- Þegar innflutningshöftin voru við lýði og íslensku ullarverksmiðjurnar gátu varla annað eftirspurn, auk þess sem mikið var flutt út af óunninni ull, varð að láta sér nægja lopann í handprjónið og hófst þá þróun lopapeysunnar fyrir alvöru. Lopapeysan átti sér þó ýmsa forvera auk þess sem hægt var að sækja mikilvæga reynslu, meðal annars í vélprjónið.
- Samfélagslegt og efnahagslegt ástand hér á landi hefur þannig í gegnum tíðina haft afgerandi áhrif á það hvernig ullar- og fataiðnaður hefur mótast á hverjum tíma, þ.e. hvort skortur væri á innfluttu hráefni á stríðstímum, kreppa yfirvofandi, innflutningshöft eða óheftur innflutningur. Með öðrum orðum, þegar þjóðin er tilneydd til að vera sjálfbær þá eflist frumkvæði hennar og sköpunarkraftur.
- Léttleiki og loftkennd þykkt lopans auðveldaði prjónið til muna sem fólgið var í færri og stærri prjónalykkjum þannig að hægt var að hraðprjóna lopapeysurnar.

- *Lopapeysan hafði fyrst komið fram sem vinnupeysa á karlmenn, hentaði einnig vel sem útprjónuð útivistarpeysa og var orðin vinsæl kvenpeysa á fimmta áratugnum á sama tíma og hún var orðin að mikilvægri minjavöru fyrir ferðamenn.*
- *Á fimmta áratugnum var lopapeysumunstrið farið að þróast í þá átt sem við þekkjum í dag og var það aðallega í höndum frumlegra og afkastamikilla prjónakvenna og skipulagðrar starfsemi Skrifstofunnar „Íslenzk ull“ til að byrja með.*
- *Í munsturgerðinni var lögð áhersla á að nýta þjóðararfinn og í því samhengi vísað í sjónabækur og aðrar gamlar munsturbækur, útprjónaða vettlinga og vefnaðarmunstur. Það þótti ekki við hæfi að „stæla eða herma eftir“ erlendum munstrum. Mikið var gefið út af munsturbókum á fimmta áratugnum.*
- *Lopapeysan fer að þróast eftir að byrjað var að nota sneiðingsúrtöku til að mynda hringlaga munsturbekk á berustykki peysunnar og beina munsturbekki til að mynda samfelldan hring yfir bol og „efri“upphandlegg peysunnar, þ.e. undir lok fjórða áratugarins og á fyrri hluta þess fimmta. Sneiðingsúrtakan var undanfari fyrir hringúrtökuna sem þróaðist á sjötta áratugnum en hringúrtakan fullmótaði lopapeysumunstrið á berustykki peysunnar.*
- *Tískan og tíðarandinn hefur einnig haft mikið að segja um þróunina á lopapeysunni, það á við um staðsetningu á munsturbekknun og sídd hans og hvort peysan var víð, síð eða stutt og þröng. Á fjórða áratugnum voru peysur með háum öxlum og ísettum erum. Á þeim sjötta voru axlir meira slakandi og útlínur peruformaðar sem féll vel að samfelldum hringlaga munsturbekk á berustykki peysunnar. Í byrjun sjöunda áratugarins var vinsælt að prjóna grófprjónaðar, víðar og tískulegar sportpeysur.*
- *Í rannsókninni hefur komið í ljós að víxlverkun er á munsturmyndum sem eiga rætur um allan heim, samanber áttablaðarósir, og borist hafa hingað erlendis frá. En að sama skapi eiga þær fyrirmyndir einnig rætur í íslenskri munsturhefð sem mögulega hefur dreifst víða, eins og til dæmis með uppskriftabæklingum sem fylgdu með í hespulopapakningum undir lok sjöunda áratugarins.*
- *Samræmi varð í staðsetningu munstursins á lopapeysunni undir lok sjötta áratugarins. Hér er átt við þá munsturbekki sem fylltu hringlaga berustykki peysunnar og þar sem stakir munsturbekkir endurtóku sig neðan á bol og framan á ermum.*
- *Eftir að útflutningur á lopapeysunum jókst var farið að leggja aukna áherslu á að viðhalda fremur gömlum íslenskum munsturbekkjum til aðgreiningar frá þeim*

„grænlenku“ og norsku, samanber áherslur í lopapeysusamkeppnum hjá Álafoss og Gefjun í tengslum við hespulopann og aukinn útflutning.

- Sígild lopapeysa er í sauðalitunum með tvo en oftast þrjá liti í munstri.
- Þrír litir í munstri gefa munstrinu á berustykkinu meiri dýpt.
- Fljótlegast er að þrjóna með einungis tveimur litum í hverri munsturumferð.
- Oftast var þrjónað úr þreföldum plötulopa, í dag er algengara að þrjónað sé úr tvöföldum lopa.
- Tví- eða þríundið er í hnykla eða þrjónað beint af plötunum.
- Umbætur í framleiðslu ullarfyrirtækjanna eftir miðja 20. öldina juku gæði lopans.
- Fljótþrjónuð lopapeysan þróaðist í höndum vandvirkra þrjónakvenna sem þrjónuðu bæði hratt og vel.
- Þrjónakonurnar voru frumkvöðlarnir í munsturútfærslunni.
- Þrjónahönnuðir hönnuðu fjölbreytt munstur og litasamsetningar.
- Lopapeysumunstrin voru útfærð fyrir hringúrtöku á berustykkjum.
- Þrjöntæknin var útfærð í grasrótinni og í höndum frumkvöðlanna í lopapeysuprjóninu.
- Tímaþátturinn, þrjónhraðinn og þrjöntæknin höfðu mest að segja um tilvist lopapeysuprjónsins.
- Í byrjun sjöunda áratugarins varð lopapeysan að mikilvægri útflutningsvöru og komst í tísku hjá unga fólkinu.
- Hespulopinn var ný uppfinning sem jók til muna útflutning hjá stóru ullarfyrirtækjunum á handþrjónabandi og handþrjónuðum lopapeysum.
- Mikil aukning varð í munsturhönnun og uppskriftagerð.
- Lopapeysan festi sig í sessi sem fjöldaframleidd handþrjónavara á sjöunda og áttunda áratugnum.
- Eftir að síldin hvarf og verðfall varð á sjávarafurðum á mörkuðum erlendis varð mikið atvinnuleysi hér á landi í kringum 1968.
- Með inngöngu Íslendinga í EFTA árið 1970 hófst mikil framþróun í framleiðslu ullarafurða sem átti eftir að fjölga störfum til muna hér á landi.
- Hespulopinn, handþrjónaðar lopapeysur og vélþrjónaður tískufatnaður úr loðbandi voru ástæður þess að hér þróaðist stórfelldur útflutningur á ullarvörum sem talið er einstakt í íslenskri útflutningssögu
- Samræmi varð í stærðum og þrjónfestu peysanna vegna kröfu erlendra söluaðila.
- Vöruheitin „Íslensk lopapeysa“ og „Lopi“ urðu til.

- Miklir erfiðleikar urðu á heimsmörkuðum í kjölfar lægri launakostnaðar í lágláunulöndum, örari markaðssetningar og þróunar á fjölbreyttari útivistarfatnaði sem hafði mikil áhrif á vélþjónafatnaðinn.
- Lopapeysan hélt velli vegna áframhaldandi lopa- og bandframleiðslu hjá Ístex þótt stóru ullarframleiðendurnir hafi hætt starfsemi.
- Lopapeysan hefur einnig fylgt tíðarandanum í munsturgerðinni þar sem hin sígildu munstur eru ætíð undirliggjandi, auk þess sem þykkt hennar hefur mótast af fjölbreyttu notagildi hennar; innipeysa, útivistarpeysa ein og sér eða innanundir öðrum fatnaði, vinnupeysa, sparipeysa, barnapeysa og svo lengi mætti telja.
- Lopapeysan lifði af vegna áframhaldandi bandframleiðslu og stofnun nýs fyrirtækis; Ístex, sem var arftaki Álafoss í bandframleiðslu.
- Aukin útgáfa þjónabóka með uppskriftum af lopapeysum, ásamt starfsemi Handþjónasambands Íslands, hefur stuðlað að því að viðhalda lopapeysuhefðinni.
- Aukinn ferðamannaíðnaður hér á landi og aukin notkun Íslendinga á lopapeysunni hefur fest lopapeysuna í sessi sem íslensk menningararfleifð sem ber að varðveita og viðhalda.

Handþjónasamband Íslands, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, Þjóðminjasafn Íslands, Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, Hönnunarsafn Íslands, auk minja- og héraðsskjalasafna víðsvegar um landið sem og skólasamfélagið, eru aðilar sem hver um sig og á sinn hátt geta og hafa möguleika á að taka þátt í því að viðhalda þeim merka þjóðararfi sem íslenska lopapeysan er orðin í huga og verkum íslensku þjóðarinnar.

Þjóðin sjálf hefur sýnt, sannað og ákveðið að halda merkjum hennar á lofti. Sérstaklega má rekja það til áberandi lopapeysunotkunar á Þingvöllum í tilefni af 50 ára lýðveldi Íslendinga árið 1994 en það smitaði í raun allan tíunda áratug 20. aldarinnar og þann fyrsta á nýrri öld. Allavega þótti aðilum Ístex tilefni til að gefa út sérstaka þjónabók með hefðbundnum lopapeysuuppskriftum árið 1995 og aðra nýstárlegri nokkrum árum síðar. Ástæðan fyrir því var þrýstingur frá almenningi um að mikil þörf væri á að viðhalda gömlum íslenskum lopapeysuuppskriftum, þar sem nánast ekkert var til af eldra útgefnu efni. Lopapeysur hafa einnig verið sérlega vinsælar á allskyns útihátíðum síðustu ár auk þess sem tilefni hefur þótt til að hanna sérstakar lopapeysur fyrir hina ýmsu landshluta, þar sem meðal annars dýramunstrum sem einkenna viðkomandi stað er blandað saman inn í hefðbundna munsturbekki.

Öll þau atriði sem hér hafa verið talin upp hafa gert lopapeysuna að séríslenskri frumhönnun sem þróuð var í samvinnu og með þátttöku margra aðila og áhrifavalda þar sem

samfélags- og tæknilegir þættir og framboð og eftirspurn hafa skipt sköpum. Það að hægt væri að gera úr lopapeysunni fljótunna og söluhæfa vöru þar sem margir aðilar gátu haft af því hag, er grunnurinn að því að lopapeysan hefur fest sig í sessi.

Uppruni, hönnun og þróun lopapeysunnar er mikilvægur hluti af textílsögu þjóðarinnar. Lopapeysan er einnig hluti af sögu íslenskra karla og kvenna sem með hugverki sínu lögðu grunn að einni mikilvægustu útflutningsvöru Íslendinga fyrr og síðar. Lopapeysan er þannig mikilvægur hluti af tæknibyltingu, útflutnings- og hönnunarsögu þjóðarinnar og hefur því ekki að ástæðulausu orðið eitt helsta sýnilega þjóðarstolt Íslendinga.

Samantekt

Uppruni, hönnun og þróun hinnar sígildu íslensku lopapeysu er meginviðfangsefni rannsóknarinnar. Rannsóknarverkefnið er samstarfsverkefni Hönnunarsafns Íslands, Gljúfrasteins og Heimilisiðnaðarsafnsins á Blönduósi. Höfundur rannsóknar og skýrslu er Ásdís Jóelsdóttir, lektor við Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

Rannsóknin er mikið til byggð á frumheimildum í formi munnlegra og ritaðra heimilda, bréfasafna, ljósmynda og safnmuna, einnig greinum, umfjöllunum og auglýsingum í dagblöðum og tímaritum, bæklingum og þrjónauppskriftum. Viðtöl eru við fjölmarga einstaklinga, auk þess hafa margir aðilar veitt upplýsingar og gefið ábendingar. Lögð var áhersla á að samræma og sannreyna upplýsingar sem fram komu við rannsóknina. Í því samhengi var gerður samanburður á því sem fram kom í viðtölum og frásögnum einstaklinga við greinaskrif, fréttatilkynningar og auglýsingar í dagblöðum ásamt því að útbúið var ítarlegt myndasafn í tímaröð. Rannsóknin felur í sér fjölbættar niðurstöður sem fjallað er um í ákveðinni atriða- og tímaröð í texta- og myndaformi, eða eins og niðurröðun og innhald kaflanna í skýrslunni segja til um, og skoða þarf sem eina heild.

Eins og fram kemur í niðurstöðum skýrslunnar hafa fjölmargir áhrifavaldar átt þátt í að marka upphaf, hönnun og þróun lopapeysunnar. Lopapeysan hefur fyrst og fremst mótast innan grasrótarinnar og þannig fengið sinn eðlilega framgang og þroska sem öll góð hönnun þarf að gangast undir. Lopapeysan sameinar útsjónarsemi, handverksþekkingu og meginhráefnið til fatagerðar hér á landi, þ.e. ullina. Handverkið á bak við flíkina er einstakt, það að mögulegt sé að þrjóna heila og meðalstóra peysu í einu samfelldu stykki úr óspunnum lopa með þykkum þrjónalykkjum, og þegar síðasta lykkjan er þrjónuð og búið að fella af, þá er peysan tilbúin til notkunar, eftir um að meðaltali 15 vinnustundir. Sú útfærsla hefur gert það að verkum að auðvelt var að læra að hraðþrjóna lopapeysur til útflutnings, enda varð lopapeysuprjónið hluti af lífsviðurværi fjölmargra íslenskra heimila.

Varðveisla safna á handþrjónuðum peysum og öðrum munum hefur haft mikilvægt sögulegt gildi fyrir rannsóknina. Einnig ber sérstaklega að nefna framlag og skrif Halldóru Bjarnadóttur og rannsóknir Elsu E. Guðjónssonar á uppruna þrjónsins á Íslandi.

Þrjónið barst hingað til lands á síðari hluta 16. aldar og allir gátu lært að þrjóna miðað við flókinn vefnað, sem áður hafði verið aðalundirstaðan í fatagerð landsmanna. Á tímum einokunarverslunar Dana urðu þrjónavörur að mikilvægri útflutningsafurð. Í kjölfar iðnbyltingarinnar á 19. öld minnkaði eftirspurnin eftir handunnum þrjónavörum. Íslendingar

gerðust hrávöruútflutningsþjóð sem seldi mikið magn af óunni ull úr landi en til þess að anna þeirri eftirspurn var sauðfénu fjölgað til muna hér á landi sem var svo aftur forsenda þess að hægt var að hefja hér verksmiðjuframleiðslu á ullarafurðum. Vélvæðingin í ullariðnaðinum skapaði síðan lopastrengina og grundvallaði það upphaf og þróun lopapeysunnar.

Afnám vistarbandsins, aukin sjósókn, þéttbýlismyndun og vera herliðsins jók flutning úr sveit í borg og fækkaði vinnufólki til sveita. Hægt var að fá ullina þvegna og kembda í lopastrengi frá verksmiðjunum og vegna mannfæðar og tímaskorts var farið að nýta óspunninn lopann í handprjónið, sem einnig þótti mýkri, hlýrri og ódýrari en spunnið band. Þegar lítið var flutt inn af tilbúnu garni á stríðstímum og þegar innflutningshöft voru við lýði kom sér vel að nýta lopann, enda var einnig erfitt að fá spunnið band frá verksmiðjunum sem áttu fullt í fangi með að annast eigin framleiðslu. Við erfiðar aðstæður efldust frumkvæði og sköpunarkraftur þjóðarinnar og upp úr slíkum aðstæðum má rekja upphaf lopapeysunnar.

Stofnun lýðveldisins árið 1944 ýtti undir þjóðlega nálgun á öllum sviðum handverks, í tengslum við lopapeysuna átti það helst við um munsturgerðina. Lopapeysuprjónið þróaðist innan grasrótarinnar, í fyrstu með grófprjónuðum sjómanns- og vinnupeysum, en munsturgerðin þróaðist innan listiðnaðarins, þeirra sem sóttust eftir þjóðlegu handverki. Vetrarólympíuleikarnir sem hófust árið 1924 juku áhugann á útivist og ullarpeysan varð að vinsælli útivistarflík. Útprjónaðar útivistarpeysur urðu að lúxusvörum og vinsælar meðal erlendra og innlendra menningarfrömuða sem stunduðu útivist og þar kemur framlag Auðar Sveinsdóttur Laxnes og Skrifstofunnar „Íslenzk ull“ (1939-1951) við sögu. Myndir frá fjórða, en þó aðallega frá fimmta áratugnum, sýna Auði klædda útprjónuðum peysum með hringlaga munsturbekkjum sem hún hannaði sjálf. Skrifstofan „Íslenzk ull“ stóð fyrir samkeppnum á útprjónuðum peysum, sýningum og kennslu og hvatti til vöruvöndunar og notkunar á íslensku ullinni. Eftir að lopapeysan náði vinsældum sem útivistar- og ferðamannavara á fimmta og sjötta áratugnum sameinuðust þrjú mikilvæg öfl; lopinn, munsturútfærslan og hraðprjónið.

Þróun tískunnar spilar þar einnig mikilvægt hlutverk, á fjórða áratugnum voru peysur með háum öxlum og ísettum ermum. Á þeim sjötta voru axlir meira slakandi og útlínur peruformaðar sem féll vel að samfelldum hringlaga munsturbekk á berustykki lopapeysunnar.

Íslensku prjónakonurnar tóku að sér að sjá um fjölbreytta hönnun á lopapeysumunstrum þegar lopapeysan var orðin að eftirsótttri gjafavöru fyrir ferðamenn og til útflutnings. Ekki þótti eðlilegt að herma eftir erlendum munstrum þar sem erlendir ferðamenn og söluaðilar kröfðust þess að peysurnar væru þjóðlegar og úr íslensku sauðalitunum. Þannig var sóst eftir þjóðlegum fyrirmyndum, m.a. frá eldri útprjónuðum vettlingum og peysum, íslenskum munsturbókum og ekki síst íslenskri náttúru bæði er varðar form og litasamsetningar. Íslensku sauðalitirnir höfðu

Þannig mikilvægt gildi í framsetningu munstranna. Íslensku prjónakonurnar löguðu munsturgerðina að grófleika lopans og þróuðu einnig hraðprjónið sem var forsenda þess að mögulegt var að fjöldaframleiða handprjónaðar lopapeysur til útflutnings.

Útflutningurinn jókst til muna með hespulopnum árið 1968, en hann varð til fyrir hugvit Guðjóns Hjartarsonar hjá Álafossi. Með tilkomu hespulopans fyrir handprjónið varð til færibandavinna í munsturgerð á lopapeysurnar í uppskriftaformi, sem þá var aðallega orðin í höndum prjónahönnuða sem störfuðu hjá stærstu ullarframleiðendunum Álafossi og Gefjun. Aðalbjörg Guðmundsdóttir hannaði fyrstu lopapeysuuppskriftirnar til útflutnings fyrir Álafoss. Astrid Ellingsen var einnig öflugur prjónahönnuður hjá Álafossi og Jóhanna Hjaltadóttir fyrir Gefjun og Álafoss. Íslenska prjónakonan kaus frekar að handprjóna peysur sínar úr plötulopnum, peysurnar voru léttari og loftkenndari en úr hespulopnum, auk þess sem plötulopinn var ódýrt hráefni og því hefur lopapeysan haldist sem tiltölulega ódýr söluvara.

Miklir erfiðleikar urðu á heimsmörkuðum í kjölfar lægri launakostnaðar í láglaunalöndum, örari markaðssetningar og þróunar á fjölbreyttari útivistarfatnaði sem hafði mikil áhrif á útflutning á vélprjónuðum fatnaði sem nánast lagðist niður í upphafi tíunda áratugar 20. aldar. Handprjónaða lopapeysan hélt velli í höndum íslenskra prjónakvenna og vegna áframhaldandi lopa- og bandframleiðslu hjá Ístex, en verksmiðjan var áður hluti af sameinuðu fyrirtæki Álafoss og Gefjunar undir heiti Álafoss sem starfaði á árunum 1987-1991. Aukinn ferðamannastraumur og áhugi á handprjóni, sérstaklega úr ódýrum plötulopnum þegar kreppti að í kringum 2008, hefur einnig haft afgerandi áhrif á það að lopapeysan festi sig í sessi sem mikilvægur íslenskur þjóðararfur.

Hin sígilda íslenska lopapeysa er í sauðalitunum með tvo en oftast þrjá lit í munstri og hringlaga berustykki með hringúrtöku. Þrír litir í munstri gefa því meiri dýpt og fljótlegast er að prjóna með einungis tveimur litum í hverri munstorumferð. Oftast var prjónað úr þreföldum plötulopa, en í dag er algengara að prjónað sé úr tvöföldum lopa.

Öll þau atriði sem hér hafa verið talin upp hafa gert lopapeysuna að séríslenskri frumhönnun sem þróuð var í samvinnu og með þátttöku margra aðila og áhrifavalda þar sem samfélags- og tæknilegir þættir og framboð og eftirspurn hafa skipt sköpum. Það að hægt væri að gera úr lopapeysunni fljótunna og söluhæfa vöru þar sem margir aðilar gátu haft af því hag, er grunnurinn að því að lopapeysan hefur fest sig í sessi.

Uppruni, hönnun og þróun lopapeysunnar er mikilvægur hluti af textílsögu þjóðarinnar. Lopapeysan er einnig hluti af sögu íslenskra karla og kvenna sem með hugverki sínu lögðu grunn að einni mikilvægustu útflutningsvöru Íslendinga fyrr og síðar. Lopapeysan er þannig mikilvægur hluti af tæknibyltingu, útflutnings- og hönnunarsögu þjóðarinnar og hefur því ekki

að ástæðulausu orðið eitt helsta sýnilega þjóðarstolt Íslendinga. Þess vegna er mikilvægt að varðveita og viðhalda þrjóna- og munsturhefð íslensku lopapeysunnar innan safna- og skólasamfélagsins.

Heimildaskrá

19. júní, „Heimilisiðnaður“, 7. tbl., 1919-1920.
19. júní, „Sýningar“, 4. tbl., 1928.
19. júní, Haraldur Árnason, „Námsskeið fyrir prjónakonur“, 2-3. tbl., 1922-1923.
- Alþýðublaðið*, auglýsing Kaupfélag Reykjavíkur, 46. tbl., 1922.
- Alþýðublaðið blað II*, „Úr þeli þráð að spinna“, 17. júní, 1962.
- Alþýðublaðið*, „Íslenzku peysurnar eftirsóttar“, 4. júlí, 1963.
- Alþýðublaðið*, „Prjónlessýningin var opnuð í gær í Markaðsskálanum“, 7. desember, 1938.
- Alþýðumenning á Íslandi 1830-1930*, Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson ritstýrðu, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2003.
- Anna Ásmundsdóttir og Laufey Vilhjálmsdóttir, „Orðsending frá íslenskri ull“, *Fálkinn*, 39. tbl., 1951.
- Anna Ásmundsdóttir, „Ullin – vanrækt vinnsluefni“, *Frjáls verslun*, 3. tbl., 1946.
- Anna Kristine Magnúsdóttir, „Hún innleiddi lopapeysumynstur á Íslandi!“, *Vikan*, 7. tbl., 1998.
- Anna Sigurðardóttir, *Vinna kvenna á Íslandi í 1100 ár*, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1985.
- Auður á Gljúfrasteini – fín frú, sendill og allt þar á milli, Marta Guðrún Jóhannesdóttir ritstýrði, Gljúfrasteinn, Mosfellsbær, 2014.
- Auður Sveinsdóttir Laxness, „Spjallað við Hildi Jónsdóttur“, *Hugur og hönd*, 1978.
- Auður Sveinsdóttir Laxness: „Íslenzkir minjagripir“, *Melkorka*. 1. tbl., 1950.
- Á prjónunum*, „Tímabært að snúa vörn í sókn“, 1. tbl., 1987.
- Á prjónunum*, 2. árg., 2.tbl., 1988.
- Ágúst Bjarnason, „Þjóðhagir og þjóðarmein“, *Andvari*, 1.tbl., 1905.
- Álafoss hf. „1969. Samkeppni í munsturgerð á lopapeysum“, *Alþýðublaðið*, 18. október, 1968.
- Álafoss lopi no. 12*, Ístex, Mosfellsbær, 1995.
- Álafoss lopi no. 16*, Ístex, Mosfellsbær, 1997.
- Álafoss lopi no. 18*, Ístex, Mosfellsbær, 1998.
- Ártöl og áfangar í sögu íslenskra kvenna*, Erla Hulda Halldórsdóttir og Guðrún Dís Jónatansdóttir ritstýrðu, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík, 1998.
- Ásbjörn Björnsson, „Íslenzkur fataiðnaður“, *Iðnaðarmál*, 3-4 hefti, 1966.

- Ásdís Jóelsdóttir, *Fatagerð og fatahönnun á Íslandi –framþróun frá lokum 19. aldar til byrjun 21. aldar*, Meistararitgerð, Háskólinn á Bifröst, 2008.
- Ásdís Jóelsdóttir, *Saga fatagerðar og fatahönnunar á Íslandi: frá lokum 19. aldar til byrjun 21. aldar*, Ásdís Jóelsdóttir, Kópavogur, 2009.
- Ásdís Jóelsdóttir, *Saga Fatahönnunarfélags Íslands: í tilefni af 10 ára afmæli félagsins*, sýningarrit, Gerðarsafnið í Kópavogi, 2011.
- Ásdís Jóelsdóttir, *Saga hönnunar*, Iðnú-bókaútgáfa, Reykjavík, 2013.
- Ásdís Jóelsdóttir, *Tíska aldanna*, Mál og menning, Reykjavík, 2005.
- Áslaug Sverrisdóttir, „Halldóra Bjarnadóttir og heimilisiðnaðarsýningin 1930“, *Hugur og hönd*, 2002.
- Bragi Hannesson, „Iðnaðurinn 1961“, *Morgunblaðið*, 30. janúar, 1962.
- Dagblaðið*, „Stór aðalfundur Handprjónasambands Íslands“, 8. nóvember, 1977.
- Dagur*, „Íslenzka bandið og gömlu peysurnar“, 17. maí, 1950.
- Edda Andrésdóttir, *Á Gljúfrasteini*, Vaka, Reykjavík, 1984.
- Edgren, Emil, *Dagbók frá veröld*, Mál og menning, Reykjavík, 2011.
- Eldhúsbókin*, „Lopapeysur“, 6. árg., september, 1963.
- Eldhúsbókin*, „Peysur á 10 ára“, 5. árg., nóvember, 1962.
- Elín Guðmundsdóttir Snæhólm, „Frásögn um fyrstu gerð lopaprjóns“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1975.
- Elísabet Valdimarsdóttir, *Leiðarvísir til að nema ýmsar hannyrðir og fatasaum*, Prentsmiðjan Gutenberg, Reykjavík, 1928.
- Elísabet Þorgeirsdóttir (ritstj.), *Við vefstólinn: Starfsvettvangur Guðrúnar J. Vigfúsdóttur í hálfa öld*, Kópavogur, Guðrún Jóhanna Vigfúsdóttir, 1998.
- Elsa E. Guðjónsson, „Nockrir uppdrættir þénugir til eptirsjónar“, *Húsfreyjan*, 1. tbl., 1963.
- Elsa E. Guðjónsson, „Prjónahúfur og peysuföt“, *Húsfreyjan*, 2. tbl., 1968.
- Elsa E. Guðjónsson, *Handíðir horfinnar aldar*, 1994.
- Elsa E. Guðjónsson, *Íslenzkir þjóðbúningar kvenna: Frá 16. öld til vorra daga*, Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík, 1969.
- Elsa E. Guðjónsson, *Prjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013.
- FAT, sýningarbæklingur Félags fata- og textílhönnuða, 1987.
- Fálkinn*, „Grænlenzk peysa og húfa“, 3. tbl., 1961.
- Fálkinn*, „Kvenpeysa með útprjónuðu axlastykki“, 3. tbl., 1965.

- Fálkinn*, „Landbúnaðarsýningin“, 27. tbl., 1947.
- Fálkinn*, „Tólf stúlkur sýndu sextíu klæðnaði“, 35 tbl., 1961.
- Fálkinn*, 5. tbl., 1963.
- Fjallkonan*, „Handavinnukennsla í skólum“, 3. árg., ágúst, 1886.
- Fjallkonan*, „Íslensk iðnsýning í Reykjavík 1911“, 27. árg., 11. maí, 1910.
- Fjallkonan*, „Klæðaverksmiðjan „Álafoss“, 1. tbl., 1904.
- Fjallkonan*, „Um sýningar“, 31. mars, 1884.
- Fjarðarpósturinn, „Garnbúðin Tinna í nýtt húsnæði“, 1. tbl., 1990.
- Framsókn*, „Viðurkenning um tóvinnu og hannyrðir“, 7.árg., 8. tbl., 1901.
- Freyr*, mars-apríl, nr. 3-4., 1930.
- Frjáls verslun*, „Magnaukning í útflutningi þrjónaiðnaðar“, 9. tbl., 1976.
- Frjáls verslun*, „Sjö hundruð milljóna sparnaður á einu ári“, 2. tbl., 1989.
- Frjáls verslun*, „Fallin fyrirtæki og nýir toppar“, 5. tbl., 1991.
- Frjáls verslun*, „Fataiðnaðurinn þriðja stærsta iðngrein landsins“, 3. tbl., 1973.
- Frjáls verslun*, „Fatastóriðja eina vörnin gegn Asíuinnflutningnum“, 3. tbl., 1981.
- Frjáls verslun*, „Glæsilegt sýnishorn af góðri hönnun úr íslenskri ull“, 12. tbl., 1976.
- Frjáls verslun*, „Iðnaðardeild SÍS 25 ára“, 2-1974.
- Frjáls verslun*, „Merkilegt brautryðjendastarf útgefenda Iceland Review“, 4-5 tbl., 1965.
- Frjáls verslun*, „Ný aðstaða fyrir kaupendur og seljendur“, 9. tbl. 1980.
- Frjáls verslun*, „Vaxandi markaður fyrir íslenskar iðnaðarvörur í Noregi“, 12. tbl., 1975.
- Føroysk bindingarmynstur*, Hans M. Debes safnaði saman, Føroyskt heimavirki, Tórshavn, 1986.
- G. Agnar Ásgeirsson, „Quality before Quantity“, *Iceland Review*, nr. 3, 1964.
- Gljúfrasteinn - hús skáldsins*, Símon Jón Jóhannsson ritstýrði, Vaka-Helgafell, Reykjavík, 2012.
- Grímur Ólafsson og Guðmundur Jónsson, „Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar“, *Saga*, 40. árg., 1. tbl., 2002.
- Guðjón Friðriksson, *Saga Reykjavíkur 1870-1940*, Edda útgáfa, Reykjavík, 2003.
- Guðlaugur Rósinkranz, „Ullar- og skinniðnaður“, *Samvinnan*, 7. hefti, 1937.
- Guðmundur Finnbogason, *Iðnsaga Íslands*, Reykjavík, Iðnaðarmannafélagið í Reykjavík, 1943.
- Guðmundur Hannesson. „Um fatnað“, *Skírnir*, Reykjavík, 1920.
- Guðmundur Þorsteinsson, *Horfnir starfshættir*, Örn og Örlygur, Reykjavík, 1990.

- Guðmundur Oddur Magnússon, „Munstur úr íslenskum handritum frá 17. öld til 19. aldar“, *Íslensk sjónabók*, Birna Geirfinnsdóttir og Guðmundur Oddur Magnússon ritstýrðu, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2009.
- Guðrún Hafsteinsdóttir, „Mariúklæðið á Gljúfrasteini“, *Hugur og hönd*, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1966.
- Guðrún Helgadóttir, „Lopapeysan: Til minja um Ísland“, *Rannsóknir í félagsvísindum IX*, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2008.
- Häglund, Ulla, *Bohus Stickning 1939-1969*, Föreningen Bohus Stickning, Göteborg, 1980.
- Halldór Pálsson, „Ull og ullariðnaður“, *Samvinnan*, 7. hefti, 1945.
- Halldóra Bjarnadóttir, „Heimilisiðnaður á Íslandi síðustu 10 árin“, *Hlín*, 1. tbl., 1949.
- Halldóra Bjarnadóttir, „Heimilisiðnaður í nágrannalöndum vorum“, *Hlín*, 18. árg., 1. tbl., 1934.
- Halldóra Bjarnadóttir, „Heimilisiðnaður, Landssýningin 1930“, *Hlín*, 14. árg., 1. tbl., 1930.
- Halldóra Bjarnadóttir, „Ullariðnaður á Íslandi“, *Hlín*, 1939.
- Halldóra Bjarnadóttir, *Hlín*, 1949.
- Halldóra Eggertsdóttir, „Hugleiðingar um aðsókn að húsmæðraskólunum“, *Húsfreyjan*, 5. árg., 2. tbl., 1954.
- Handiðir horfinnar aldar: Sjónabók frá Skaftafelli Þjms.Þ. og Þ. Th. 116*, Elsa E. Guðjónsson ritaði inngang, Mál og menning, Reykjavík, 1994.
- Heimilistíminn*, „Fyrr á öldum voru það karlar einir sem máttu þrjóna“, 9. nóv., 1978.
- History of the World in 1,000 Objects*, Jill Hamilton o.fl. ritstýrðu, DK Publishing and Smithsonian, New York, 2014.
- Hlín*, „Handþrjónuð karlmannspeysa“, 30. árg., 1. tbl., 1947.
- Hlín*, „Íslensk ull“, Suðurgötu 22, Reykjavík“, 1. tbl., 1942.
- Hlín*, „Kvenfjlagið „Hekla“ í Austur-Húnavatnssýslu 20 ára“, 1. tbl., 1949.
- Hlín*, „Leiðbeiningar við lopaprjón“, 1. tbl., 1942.
- Hlín*, „Molar. Eftir sveitakonu“, 1957.
- Hlín*, „Sitt af hverju“, 1941.
- Hlín*, „Um þrjónafataframleiðslu“, 1. tbl., 1951.
- Hlín*, „Öræfin“, 29. árg., 1. tbl., 1946.
- Hrefna Róbertsdóttir, *Landsins forbetran*, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2001.

- Hugur og hönd*, „Reglugerð fyrir Húsmæðraskólann á Hallormsstað“, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1984.
- Hugur og hönd*, „Um Halldórustofu“, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1982.
- Hugur og hönd*, Auglýsing frá Ullarverksmiðjunni Gefjun á Akureyri, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 1976.
- Hulda Á. Stefánsdóttir, „Halldóra Bjarnadóttir“, *Hugur og hönd*, 1982.
- Hulda Jósefsdóttir, „Norræn þrjónahefð og þrjónarannsóknir“, *Húsfreyjan*, 36. árg., 3. tbl., 1985.
- Hulda Stefánsdóttir, „Um íslenskan klæðnað“, *Hugur og hönd*, 1979.
- Húsfreyjan*, „Íslenzkur heimilisiðnaður“, 4. tbl., 1962.
- Húsfreyjan*, „Handþrjónasamband Íslands“, 1. tbl., 1978.
- Húsfreyjan*, „Heimilisiðnaðarfélag Íslands og sýningin 1956“, 7. árg., 2. tbl., 1956.
- Húsfreyjan*, „Íslenskur heimilisiðnaður“, 4. tbl., 1962.
- Húsfreyjan*, „Menntun handavinnukennara“, 8. árg., 2. tbl., 1957.
- Húsfreyjan*, „Nockrir uppdrættir þénugir til eptirsjóunar“, 3. tbl., 1963.
- Húsfreyjan*, „Okkur vantar góða heimaþvegna ull“, 3. tbl., 1958.
- Húsfreyjan*, „Svíar nefna þessa gerð af peysum Íslandspeysu“, 1. tbl., 1957.
- Húsfreyjan*, „Tvíbanda peysur“, 1. tbl., 1958.
- Húsfreyjan*, 5. árg., 2. tbl., 1954.
- Iceland Review*, Icelandic Imports Incorporated, nr. 2, vol. 7, 1969.
- Iceland Review*, nr. 2, 1978.
- Iðnaðarblaðið*, „Grafa ullarframleiðendur eigin gröf“, 4. tbl., 1977.
- Iðnaðarblaðið*, „Orðið hönnun og að hanna“, 5. tbl., 1983.
- Iðnaðarblaðið*, „Takmarkið að auka verðmæti hráefnis okkar á erlendum mörkuðum með vinnslu íslenskra handa“, 1. tbl., 1984.
- Iðnaðarmál* 5.-6. hefti, 1967.
- Iðnaðarmál*, „Félag listiðna stofnað“, 4. tbl., 1973.
- Iðnaðarmál*, „Ullariðnaður“, 3. árg., 6. hefti, 1956.
- Iðnaðarmál*, 13. árg., 3-4. hefti, 1966.
- Inga Lára Lárusdóttir, „Vefnaður, þrjón og saumur“, Guðmundur Finnbogason ritstj. *Iðnsaga Íslands*, Iðnaðarmannafélagið í Reykjavík, Reykjavík, 1943.
- Ingólfur V. Gíslason, *Bjarmi nýrrar tíðar*, Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 1994.
- Ísland í dag. Land og þjóð – atvinnuhættir og menning*, Guðmundur Jakobsson ritstýrði, Landkynning hf., Reykjavík, 1961.

- Íslensk ull: ræktun, meðferð, gæði, ýmsir höfundar*, Framleiðsluráð landbúnaðarins, (staður og ártal óskráð).
- Íslensk sjónabók*, Birna Geirfinnsdóttir og Guðmundur Oddur Magnússon ritstýrðu, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, 2009.
- Íslenskur iðnaður*, „Efnahagsbandalagið nær merkum áfanga“, 173. tbl., 1964.
- Íslenskur iðnaður*, „Íslenskur iðnaður í 20 ár“, 21. árg., 1970.
- Íslenskur iðnaður*, „Ný glæsileg ullarvinnsluverksmiðja“, 179.-180. tbl., 1965.
- Íslenskur iðnaður*, 26. tbl., 1952.
- Íslenskur iðnaður*, „Listiðnaðarsýning í París“, 102-103. tbl., 1959.
- Íslenskur iðnaður*, 49. tbl., 1954.
- Jensen, Åse Lund, *38 håndarbejder – arnanut agssagssugagssat*, Ministeriet for Grønland, Kaupmannahöfn, 1958.
- Jóhanna Kristjánsdóttir frá Kirkjubóli, „Ullin okkar – ljúfar minningar“, *Hugur og hönd*, 1978.
- Jón Hjaltason, *Saga Akureyrar 1906-1918*, Akureyrarbær, Akureyri, 2000.
- Kristinn Snæland, *Bílar á Íslandi í myndum og máli 1904-1922*, Örn og Örlygur, Reykjavík, 1983.
- Kristín Schmidhauser Jónsdóttir, „Þráðurinn langi“, *Hugur og hönd*, 2002.
- Kristján Jónasaron, „Um tóvinnu“, *Fjallkonan*, 2. árg., desember, 1885.
- Kvennablaðið*, „Iðnaður og útsala“, 2. árg., 2. tbl., 1896.
- Kvennablaðið*, „Norrena kvennasýningin“, 1. árg., 11. tbl., 1895.
- Kvennablaðið*, „Skíðaferðir o.fl.“, 1. tbl., 1898.
- Kvennablaðið*, „Frá Noregi“, 2. tbl., 1900.
- Kvennablaðið*, „Heimilisiðnaðarfélag Íslands“, 19. árgangur 7. tbl., 1913.
- Kvennablaðið*, „Heimilisiðnaður og iðnsýningin“, 17. árg., 9. tbl., 1911.
- Kvennablaðið*, „Klæðaburður o.fl.“, 12. tbl., 1897.
- Kvennablaðið*, Thomsens-Magasín, 9. tbl., 1906.
- Kvennablaðið*, Verslun Sturlu Jónssonar, 6. tbl., 1897.
- Laufey Vilhjálmsdóttir, „Frú Anna Ásmundsdóttir“, minningarorð, *Morgunblaðið*, 10. október, 1954.
- Laufey Vilhjálmsdóttir, „Íslensk ull“, Suðurgötu 22, Reykjavík, *Hlín*, 1. tbl., Akureyri, 1942.
- Laufey Vilhjálmsdóttir, „Ullarvörur seljast fyrir 13 falt ullarverð“, *Morgunblaðið*, 25. júlí, 1948.

Leó & co. „Bestu jólagjafirnar eru“, *Afturelding*, 6. tbl., 1940.

Lopi og band, „Íslenska ullin“, 1. tbl., 1. árg., Erla Eggertsdóttir ritstýrði, Garðabær, 1981.

Lýður Björnsson, *Saga verslunar á Íslandi*, Viðskiptaráðuneytið, Reykjavík, 2005.

Magnús Guðmundsson, *Ull verður gull: Safn til iðnsögu Íslendinga*, 11. bindi, Jón Böðvarsson ritstýrði, Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 1988.

Margrét Ólafsdóttir, „Júlfana Sveinsdóttir“, *Hugur og hönd*, 1967.

Margrét Þorvaldsdóttir, „Ullin var okkar gull“, *Morgunblaðið*, 29. febrúar, 1984.

Matthías Viðar Sæmundsson, *Héðinn, Bríet, Valdimar og Laufey*, JPV útgáfa, Reykjavík, 2004.

Már Jónsson (útg.): *Jónsbók, lögbók Íslendinga*, Háskólaútgáfan, Reykjavík, 2004.

McGregor, Sheila, *Traditional Scandinavian Knitting*, Dover Publications Inc, New York, 1984.

Melkorka, „Grænlenzk peysa“, 3. tbl., 1956.

Morgunblaðið, „20-30 kaupendur í íslenzku deildina á kaupstefnunni“, 27. mars, 1969.

Morgunblaðið, „Carroll Reed skíðabúðirnar selja íslenzkan varning“, 24. september, 1970.

Morgunblaðið, „Fjörtíu ára bið á enda“, 3. apríl, 1979.

Morgunblaðið, „Frumkvöðlarnir í vinnslu á ýfðri prjónavoð heiðraðir“, 28. nóvember, 1985.

Morgunblaðið, „Full ástæða til bjartsýni um framtíð útflutnings ísl. ullarfatnaðar“, 5. júní, 1986.

Morgunblaðið, „Handíðaskólinn verður Handíða- og myndlistaskóli“, 16. maí, 1942.

Morgunblaðið, „Haustkaupstefnan „Íslensk föt ’77““, 2. september, 1977.

Morgunblaðið, „Hátíðarsýning í Konunglega leikhúsinu í gærkvöldi“, 27. febrúar, 1981.

Morgunblaðið, „Heimsmet í lopapeysuprjóni?“, 8. desember, 1984.

Morgunblaðið, „Hilda flytur út ullarvörur“, 17. desember, 1970.

Morgunblaðið, „Iðnaðurinn og EFTA“, 9. nóvember, 1969.

Morgunblaðið, „Ísl. peysur fara sigurför meðal erl. skíðamanna“, 14. mars, 1964.

Morgunblaðið, „Íslenska ullin er best“, 10. nóvember, 1972.

Morgunblaðið, „Íslenskar lopapeysur í Klettafjöllunum“, 19. september, 1999.

Morgunblaðið, „Íslenzkar lopapeysur eiga mikla framtíð“, 26. mars, 1968.

Morgunblaðið, „Íslenzkur kvenfatnaður kynntur erlendis“, 20. febrúar, 1969.

Morgunblaðið, „Íslenzkur ullarfatnaður með glæsibrag“, 22. desember, 1979.

Morgunblaðið, „Kennaradeild fyrir handavinnu kvenna“, 19. ágúst, 1947.

Morgunblaðið, „Klúbbfélagar fjórtán þúsund“, 5. júní, 1987.

Morgunblaðið, „Klæðaburður fyrr á öldum“, 26. júlí, 1985.

Morgunblaðið, „Kvenþjóðin og heimilin: Ullarfötin eru tískuföt og skjólföt“, 24. des., 1939.

Morgunblaðið, „Listgrein, sem karlmenn eru ekki búnir að eigna sér“, 24. apríl, 1980.

Morgunblaðið, „Námskeið í mynsturgerð“, 14. febrúar, 1948, bls. 2.

Morgunblaðið, „Nýstárleg samkeppni fyrir þrjónakonur“, 21. janúar, 1968.

Morgunblaðið, „Reykjavíkurbref“, 23. ágúst, 1936.

Morgunblaðið, „Rétt göngulag, aukið sjálfstraust“, 28. júní, 1962.

Morgunblaðið, „Samkeppni um bezt gerða íslenska muni“, 29. desember, 1964.

Morgunblaðið, „Stefán Snæbjörnsson hlýtur heiðursviðurkenningu Form Island“, 1. febrúar, 2000.

Morgunblaðið, „Stórfelldir markaðsmöguleikar fyrir íslenskt þrjónles“, 27. september, 1938.

Morgunblaðið, „Sölusýning Íslenskrar ullar“, 21. mars, 1945

Morgunblaðið, „Ýmislegt á döfinni hjá útflutningsfyrirtækinu Hildu hf., 6. apríl, 1976.

Morgunblaðið, Haflíðabúð, „Nýkomið“, 22. september, 1957.

Morgunblaðið, Ullarvinnslan Lopi sf., Lopi, 8. september, 1985.

Mynzturbók, Útg. Íslenzk ull, Steindórsprent hf., 1944.

Nanna Ólafsdóttir, „Lestrarfélag kvenna Reykjavíkur 50 ára“, *Melkorka*, 2.-3. tbl., 1962.

Nielsen Møller, Ann, *Alverdens Strikning – historie og teknik*, Ariadne, Fredericia, 1988.

Norðanfari, „Nokkur orð um vöruvöndun og vörumat“, 39.-40. tölublað, 1880.

Nýja öldin, Thomsens-Magasín, „Vefnaðarvörubúðin“, 4. tbl., 1897.

Nýtt kvennablað, „Peysa með grænlenzku mynztri á tveggja ára“, 7. tbl., nóvember, 1956.

Nýtt kvennablað, „Grænlenzk peysa á 12-14 ára“, 7. tbl., 1962.

Nýtt kvennablað, Handavinnuútgáfan, „Getum nú afgreitt öll heftin“, 10. árg., 4.-5. tölublað, 1949.

Ólafía Jóhannsdóttir, „Viðurkenning um íslenska tóvinnu og hannyrðir“, *Framsókn*, 8. tbl., 1901.

Ólafur Sigurðsson, „Fyrir 40 árum“, *Tímarit Hinz íslenska bókmentafélags*, 15. árg., 1894.

Pagoldh, Susanne, *Nordic Knitting: Thirty-one Patterns in the Scandinavian Tradition*, A & C Black Publishers Limited, London, 1992.

Páll S. Pálsson, „Hlutur iðnaðarins í þjóðarbúskapnum“, *Morgunblaðið*, 7. mars, 1948.

Pétur Hjaltesteð, „Stál-saumavélar“, *Kvennablaðið*, 9. tbl., 1898.

Pistill ritstjóra, *Ísafold*, 2. apríl, 1881.

- Prjónabókin: Leiðarvísir um allt viðvíkjandi prjóni, með myndum og munstrum*, 1. hefti, Aðalbjörg Bjarnadóttir tók saman og þýddi, Handavinnuútgáfan, Reykjavík, 1948.
- Prjónabókin: Leiðarvísir um allt viðvíkjandi prjóni, með myndum og munstrum*, 2. hefti, Aðalbjörg Bjarnadóttir tók saman og þýddi, Handavinnuútgáfan, Reykjavík, 1948.
- Prjónað úr íslenskri ull*, Ístex, Vaka Helgafell, 2013.
- Samvinnan*, „Verðlaun fyrir beztu tillögur um ferðaföt karlanna“, 1. hefti, 1945.
- Samvinnan*, Gefjun, „Ný samkeppni! Handavinna heimilanna“, 5. tbl., 1970.
- Sara Bertha Þorsteinsdóttir og Valgerður Kristín Sigurðardóttir, „Prjón“, *Hugur og hönd*, 1984.
- Savola, Lasse, „Stærðfræðileg forgreining á munstrum í Íslenskri sjónabók“, *Íslensk sjónabók*, Birna Geirfinnsdóttir og Guðmundur Oddur Magnússon ritstýrðu, Heimilisiðnaðarfélag Íslands, Reykjavík, 2009.
- Segelcke, Nanna, *To rette og en vrang: Unn Søiland Dale-designerliv og strikkeoppskrifter*, Aschehoug, & Co, Oslo, 1994.
- Sigríður Halldórsdóttir, „Heimilisiðnaðarskólinn“, *Hugur og hönd*, 1980.
- Sigríður Halldórsdóttir, „Íslenska lopapeysan“, *Ístex prjónabók no. 12*.
- Sigríður Thorlacius, *Margar hlýjar hendur*, Kvenfélagasamband Íslands, Reykjavík, 1981.
- Sigrún Pálsdóttir, „Húsmæður og haftasamfélag“, *Sagnir*, 1991.
- Símon Jón Jóhannsson og Ragnhildur Vigfúsdóttir, *Íslandsdætur*, Örn og Örlygur, Reykjavík, 1991.
- Stefán Aðalsteinsson „Íslenska sauðféð og séreinkenni þess“, *Hugur og hönd*, 1986.
- Stefán Snæbjörnsson, „Félagið Listið 5 ára“, *Iðnaðarmál*, 4. tbl., 1978.
- Stefán Snæbjörnsson, „Listiðnaður og iðnhönnun“, *Iðnaðarmál*, 5.-6. hefti, 1967, bls. 101.
- Sumarliði Ísleifsson, *Ísland framandi land*, Mál og menning, Reykjavík, 1996.
- Sundbø, Annemor, *Kvardagsstrikk: Kulturskattar frå fillehaugen*, Det norske samlaget, Oslo, 1994.
- Sundbø, Annemor, *Usynlege tráðar i strikkekunsten*, De norske samlaget, Oslo, 2009.
- Sæunn Ólafsdóttir, *Brosað gegnum tárin*, Almenna bókafélagið, Reykjavík, 2005.
- Tímarit Hinz íslenska bókmentafélags*, „Fyrir 40 árum“, 15. árg., 1894.
- Tímarit iðnaðarmanna*, „Áhrif skömmunarinnar á verksmiðjuíðnaðinn í landinu“, 7.-8. tbl., 1947.
- Tímarit iðnaðarmanna*, „Ný viðhorf í iðnaðarmálum“, 5.-6. tbl., 1948.
- Tímarit iðnaðarmanna*, „Ullariðnaður á Íslandi“, 2. tbl., 1939.
- Tíminn*, „160 peysur bárust í prjónakeppni Álafoss“, 23. mars, 1968.

Tíminn, „Álafoss byrjar útflutning á hespulopa til Ameríku“, 31. júlí, 1968.

Tíminn, „Álafoss kynnir nýjung í íslenskum ullariðnaði“, 4. ágúst, 1967.

Tíminn, „Er ástæða til að skammta þrjónaðan fatnað úr innlendu efni?“, 15. okt., 1947.

The Best of Lopi, Elaine Rowley ritstýrði, XRX Books, Sioux Falls, 2002.

Um klæðnaðinn (P.B.), *Norðanfari*, 37.-38. tbl., 1885.

Útvarpstíðindi, „Íslensk ull“, 6. tbl., 25. nóvember, 1940.

Vigdís Pálsdóttir, „Gömul karlmannspeysa“, *Hugur og hönd*, 1979.

Vikan, „Grænlenzk peysa og húfa“, 3. tbl., 1961.

Vikan, Ullariðjan, „Framleiðir lopapeysur“, 42. tbl., 1943.

Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Íslensk verzlun*, Frjáls verzlun, Reykjavík, 1955.

Vísir, „Hreinsaður lopi kominn á markaðinn“, 17. ágúst, 1967.

Vísir, „Við verðum að efla ullariðnað landsmanna á allan hátt“, 16. mars, 1945.

Vísir, „Drýgstu konurnar“, 11. maí, 1971.

Vísir, „Fallegar lopapeysur“, 16. febrúar, 1942.

Vísir, „Íslenski heimilisiðnaðurinn er ekki í öldudal“, 30. nóvember, 1963.

Vísir, „Þrjónauppskriftir eru aðeins auglýsingar fyrir garn“, 5. október, 1971.

Vísir, „Þrjónlessýningin í Markaðsskálunum er íslenskust allra sýninga“, 7. desember, 1938.

Vísir, „Verðmæti íslenzkrar ullar“, 25. mars, 1942.

Vísir, „Það þótti ekki fínt að vera með sauðalitina“, 9. ágúst, 1968.

Vísir, „Þúsund tonn af bandi á ári“, 26. nóvember, 1979.

Vísir, Magni hf., „Lopapeysur“, 17. mars, 1941.

Vísir, Verslunin Baldursbrá, 10. ágúst, 1928.

Vísir, Verslun Sigurjóns Péturssonar, „Mjög niðursett!“, 11. árg., 95. tbl., 1921.

Vísir, Vöruhúsið, 7. árg., 181. tbl., 1917.

Þelið og þráðurinn – ullariðnaður í Mosfellssveit í 100 ár, Bjarki Bjarnason og Magnús Guðmundsson ritstýrðu, Ístex, Mosfellsbær, 1996.

Þjóðólfur, „Ávarp til Íslendinga“, mars, 1871.

Þjóðviljinn, „Félag ísl. þrjónlesframleiðenda“, 24. mars, 1950.

Þjóðviljinn, „Hugur og hönd, myndarlegt rit Heimilisiðnaðarfélagsins“, 21. janúar, 1967.

Þjóðviljinn, „Iðja og iðnaður árið sem leið“, 22. júlí, 1943.

Þjóðviljinn, „Óska eftir hugmyndum en greiða ekkert fyrir“, 20. mars, 1975.

Þorkell Bjarnason, „Fyrir 40 árum“. *Tímarit Hins íslenska bókmentafélags*, 16. árg., 1895.

Þorkell Jóhannesson, „Ullariðnaður“, Guðmundur Finnbogason ritstýrði, *Iðnsaga Íslands*,
 Iðnaðarmannafélagið í Reykjavík, Reykjavík, 1943.

Þóra Pjetursdóttir, Jarðþrúður Jónsdóttir og Þóra Jónsdóttir, *Leiðarvísir til að nema íslenskar
 hannyrðir*, Höfundar, Reykjavík, 1886.

Þórarinn Hjartarson, *Skinna - saga sútunar á Íslandi*, Hið íslenska bókmenntafélag,
 Reykjavík, 2000.

Þórdís Árnadóttir, „Ullin og heimilisiðnaðurinn“, *Morgunblaðið*, 26. nóvember, 1969.

Þráinn Þorvaldsson, „Á að flytja út lítt unna vöru, eða tilbúnaðar flíkur?“, *Iðnaðarblaðið*, 6. tbl.,
 1981.

Þráinn Þorvaldsson, „Tímabært að snúa vörn í sókn“, *Á prjónunum*, 1.tbl., 1987.

Æsa Sigurjónsdóttir, *Til gagns og til fegurðar*, Þjóðminjasafn Íslands, Reykjavík, 2008.

Öldin okkar 1901-1930, „Almenn skólaskylda“, Gils Guðmundsson ritstýrði, Iðunn,
 Reykjavík, 1950.

36 krosssaumsmynztur, Bókaútgáfan Garðarshólmi, Reykjavík, 1948.

Munnlegar heimildir - viðtöl höfundar við eftirfarandi einstaklinga:

Aðalbjörg Ingvarsdóttir, síðasti forstöðumaður Kvennaskólans á Blönduósi og formaður Vina
 Kvennaskólans, v. nóvember, 2014.

Anna Höskuldsdóttir (barnabarn Önnu Ásmundsdóttur), v. nóvember, 2014.

Ásdís Emilsdóttir Petersen, markaðs- og söludeild Álafoss hf. 1980– 1987 og forstöðumaður
 dótturfyrirtækis Álafoss hf. í Þýskalandi 1987-1990, v. nóvember, 2014.

Bára Þórarinsdóttir, prjónakona og prjónahönnuður, v. september, 2014.

Bryndís Eiríksdóttir, framkvæmdastjóri Handprjónasambands Íslands, v. október, 2014.

Brynja Guðmundsdóttir (barnabarn Guðríðar Brynjólfssdóttur), v. nóvember, 2014.

Freyja Antonsdóttir, prjónakona og prjónahönnuður, v. nóvember, 2014.

Guðjón Kristinsson, framkvæmdastjóri Ístex hf., v. nóvember, 2014.

Guðríður Ásgeirsdóttir, textíl- og iðnverkfræðingur, starfaði hjá Ístex, v. október, 2014.

Harpa Hreinsdóttir, kennari, prjónakona og prjónabloggari, v. október, 2014.

Hlín Helga Pálsdóttir (dóttir Kirsten Henriksen, dýralæknis), v. október, 2014.

Hulda Hákonardóttir, markaðs- og kynningarstjóri hjá Ístex hf., v. nóvember, 2014.

Jóhanna Hjaltadóttir, prjónakona og prjónahönnuður, v. október, 2014.

Jóhanna Pálmadóttir, framkvæmdastjóri Textílseturs Íslands, v. nóvember, 2014.

Kolbrún Sigfúsdóttir, prjónakona, v. október, 2014.

Kristinn Arnþórsson, starfaði hjá Sambandi íslenskra samvinnufélaga (SÍS), v. október, 2014.

Kristín Óskarsdóttir, prjónakona, v. nóvember, 2014.

Matthildur Einarsdóttir, prjónakona, v. október, 2014.

Pálína Jónmundsdóttir, starfaði í hönnunar- og söludeild Álafoss hf., v. desember, 2014.

Pétur Eiríksson, fyrrverandi forstjóri Álafoss hf., v. nóvember, 2014.

Sigrún Kröyer, prjónakona, v. desember, 2014.

Sigurbjörg Ólafsdóttir, prjónakona, v. nóvember, 2014.

Sigurbjörg Sigfúsdóttir, prjónakona, v. október, 2014.

Sigurður Guðmundsson (barnabarn Sigurðar Guðmundssonar), v. nóvember, 2014.

Steinunn Bergsteinsdóttir, starfaði sem hönnuður hjá Hildu hf., v. október, 2014.

Sunneva Hafsteinsdóttir, starfaði sem prjónahönnuður hjá Gefjun á Akureyri (SÍS), v. desember 2014.

Ulla Magnússon, starfaði í hönnunar- og söludeild Álafoss hf., v. nóvember, 2014

Valgerður Guðmundsdóttir, prjónakona, v. nóvember, 2014.

Védís Jónsdóttir, prjónahönnuður og starfaði sem hönnuður hjá Ístex hf., v. nóvember, 2014.

Þrúður Helgadóttir, fyrrverandi verkstjóri og litunarfræðingur hjá Álafossi hf. og markaðs- og sölustjóri hjá Ístex hf., v. nóvember, 2014.

Safnheimildir:

Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Auðar Sveinsdóttur Laxness, safnheimild, nóvember, 2014.

Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, nóvember, 2014.

Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, nóvember, 2014.

Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, október, 2014.

Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, september, 2014.

Gljúfrasteinn, óskráð fjölskylduljósmynd, safnheimild, september, 2014.

Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Auðar Sveinsdóttur Laxness, safnheimild, nóvember 2014

Gljúfrasteinn, óskráð bréfasafn Halldórs Laxness, safnheimild, nóvember 2014.

Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: 70-36, frá Skrifstofunni „Íslenzk ull“ í eigu Heimilisiðnaðarfélags Íslands, safnheimild, október, 2014.

Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: 1944:146, safnheimild, október, 2014.

Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2010-68-1 og B-2010-68-2, safnheimild, október, 2014.

Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2010-68-1, safnnr: B-2010-68-2, safnheimild, október, 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, herrapeysa óskráð, safnheimild, nóvember, 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, óskráð úr safni Halldóru Bjarnadóttur, safnheimild,

nóvember, 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HB 569, safnheimild, nóvember 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HB 611, safnheimild, nóvember 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HIS 1080, safnheimild, nóvember, 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, safnnúmer: HIS 1081, safnheimild, nóvember, 2014.

Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, „Sjómannspeysa“: umsögn Halldóru

Bjarnadóttur um peysuna, safnheimild, nóvember, 2014.

Hönnunarsafn Íslands, bréfasafn Íslenzks Listiðnaðar, safnheimild, október, 2014.

Heimildir sóttar á netinu:

„A short history of Shetland knitting“, sótt 15.11.14.

<http://www.shetland-knitwear.com/history.html>,

Handrit.is, ÍBR 64 8vo - Samtíningur; Ísland, 1700-1899, 90r og 97r, sótt 12.01.2015.

<http://handrit.is/is/manuscript/imaging/is/IBR08-0064/90r-97r#0093v>.

Heimasíða Ístex, sótt 7.12.2014.

<http://www.istex.is/islenska/uppskriftir/>.

Digitaltmuseum sótt 11.12.2014

http://www.digitaltmuseum.se/011024371236?page=10&search_context=1&query=stickad&ows=48&pos=468&js=1&sort_by=date&count=557

Lillunn, sótt 7.12.2014.

http://www.lillunn.no/marius_181.html,

Íslenska lopapeysan sem tískuvara, sótt 11.12.2014.

<http://www.visir.is/islenska-lopapeysan-sem-tiskuvara/article/2005502240328>,

Free Encyclopedia of Washington State history, „Knitting for Victory - World War I“, sótt 15.11.14.,

http://www.historylink.org/content/prINTER_FRIENDLY/pf_output.cfm?file_id=5721.

Free Encyclopedia of Washington State history, „Knitting for Victory - World War II“, sótt 15.11.14.

http://www.historylink.org/content/prINTER_FRIENDLY/pf_output.cfm?file_id=5722,

Heimilisiðnaðarfélag Íslands, „Sjónabók“, sótt 29.11.2014,

<http://www.heimilisiðnadur.is/index.php/utgafa/sjonabok>:

Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2012-19-143, sótt 11.12.2014,

<http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=556303>.

Þjóðminjasafn Íslands, safnnr: B-2012-19-144, sótt 11.12.2014,
<http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=556327>.

Þjóðminjasafn Íslands, safnnúmer: B-2012-8, sótt 11.12.2014,
<http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=358984>.

Morgunblaðið, „Folda á Akureyri gjaldþrota“, sótt 2.12.2014,
http://www.mbl.is/vidskipti/frettir/1998/12/16/folda_a_akureyri_gjaldthrota/

Morgunblaðið, „Verslunin Íslenskur heimilisiðnaður hættir“, sótt 2.12.2014.
<http://www.mbl.is/greinasafn/grein/383637/>.

Vouge, Vogue Magazine Archive, sótt 11.12.14
<http://www.vogue.co.uk/magazine/archive/issue/1925/January>

Myndbönd:

Álafoss – ull og ævintýri, Hjálmtýr Heiðdal stjórnaði framleiðslu, Seylan ehf., Reykjavík, 2014.

Stickspåret – från nödhjälpsarbete till världssuccé, handrit og leikstjórn: Kjell Andersson, Bohus Stickning, Göteborg, 2007.

Annað:

Gestabók Rögnu Þórhallsdóttur á þrjónanámskeiðum, 1981-1982.
www.harpa.blogg.is.

Aðilar sem veittu upplýsingar og komu með ábendingar:

Adolf Petersen, Aðalbjörg Ingvarsdóttir, Anna Guðrún Baldursdóttir, Anna Höskuldsdóttir, Ásdís Birgisdóttir, Ásdís Emilsdóttir Petersen, Bryndís Eiríksdóttir, Brynja Guðmundsdóttir, Elín S. Sigurðardóttir, Elsa Pétursdóttir, Eva Vilhelmsdóttir, Guðný Dóra Gestsdóttir, Hallfríður Tryggvadóttir, Harpa Hreinsdóttir, Harpa Þórsdóttir, Heiður Vigfúsdóttir, Helene Magnússon, Hildur Hákonardóttir, Hólmfríður Árnadóttir, Inga Lára Baldvinsdóttir, Jóhanna Pálmadóttir, Kristján Kristjánsson, Leó Kristjánsson, Marta Guðrún Jóhannesdóttir, Oddný Kristjánsdóttir, Pálína Jónmundsdóttir, Ragna Þórhallsdóttir, Sif Ólafsdóttir, Sigríður Vilhjálmsdóttir, Sigrún Axelsdóttir, Sigrún Jóelsdóttir, Steinunn Bergsteinsdóttir, Ulla Magnússon, Védís Jónsdóttir, Þorsteinn E. Arnórsson og Þrúður Helgadóttir.

Myndaskrá:

Forsíða. *Iceland Review*, no. 2, vol. 7, 1969, bls. 7, birt með leyfi. Myndin er af auglýsing með ungu fólki í lopapeysum frá Icelandic Imports Incorporated.

1. Ljósmyndasafn Íslands/Ljósmyndari Johannes Klein, Lpr 1995-92 (1898). (bls.14) Mynd af fólki að þrjóna í baðstofu.

2. Ljósmyndasafn Reykjavíkur, ljósmyndari óþekktur. (bls.18) Myndin er af Thomsen-Magasín í byrjun 20. aldar og ferðamönnum á hestum.

3. *Tímarit iðnaðarmanna*, 12. árg. 1939, 2. tbl., bls. 20.

<http://timarit.is/files/15043347.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 29) Myndin er frá sýningu.

4. *Útvarpstíðindi*, 1940/41, 3. árg., 6. tbl., bls. 87,

<http://timarit.is/files/25511780.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 31) Myndin er af Laufeyju Vilhjálmsdóttur og Önnu Ásmundsdóttur.

5. *Útvarpstíðindi*, 1940/41, 3. árg., 6. tbl., bls. 81 (forsíðumynd),

<http://timarit.is/files/25511747.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 31) Myndin er af peysum.

6. *Fálkinn*, 12. árg. 48.tbl. 1939, bls. 15,

http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=294463&pageId=4358423&lang=is&q=bestu%20%EDslensku%20kvensokkana, sótt 30.3.2015. (bls. 32) Myndin er af auglýsingu vegna samkeppni.

7. *Mynzturbók*, Útg. Skrifstofan „Íslenzk ull“, Steindórsprent hf., 1944, forsíða. (bls. 32)

8. Ljósmyndasafn Íslands/Ljósmyndari Sigurður Tómasson. /Sigurður Tómasson. (bls. 33) Myndin er af sýningarskála Skrifstofunnar „Íslenzk ull“ árið 1947.

9. *Frjáls verslun*, 8. árg., 3. hefti., 1946, bls. 67, birt með leyfi. (bls. 34) Myndin er frá sýningu.

10. *Húsfreyjan*, 7. árg., 2. tbl., 1956, bls. 5, birt með leyfi *Húsfreyjunnar*. (bls. 38) Myndin er frá sýningu.

11. Úr auglýsingabæklingi verslunarinnar Icelandic Arts & Crafts í New York árið 1964, birt með leyfi ættingja Kristjáns Friðrikssonar. (bls. 41)

12. *Húsfreyjan*, 9. árg., 3. tbl., 1958, bls. 18, birt með leyfi *Húsfreyjunnar*. (bls. 42) Myndin er af peysu.

13. *Húsfreyjan*, 9. árg., 3. tbl., 1958, bls. 18, birt með leyfi *Húsfreyjunnar*. (bls. 42) Myndin er af peysu.

14. Minjastofa Kvennaskólans á Blönduósi/ljósmyndari óþekktur, myndin er í eigu og birt með leyfi Minjastofu Kvennaskólans. (bls. 44) Myndin er af Kvennaskólanum á Blönduósi.
15. *Den ny strikkebok*, 1945, forsíða. (bls. 51)
16. *Prjónabókin*, 1948, forsíða. (bls. 51)
17. *Fálkinn*, 32. tbl., 1928, bls. 16,
<http://timarit.is/files/13555293.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 57) Myndin er af auglýsingu á prjónavélum.
18. Ljósmyndasafn Íslands/ljósmyndari Pétur Thomsen-Friðriksson. (bls. 57) Peysur frá prjónastofunni Hlín 1957, myndin er á Sarpi.is.
19. Ljósmyndasafn Íslands/ljósmyndari óþekktur. (bls. 63) Nærmynd af karlmanni að prjóna.
20. Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, peysa með safnnr: HB 569 í eigu safnsins. (bls. 63)
21. Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, peysa með safnnr: HB 611 í eigu safnsins. (bls. 63)
22. Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, skráð sem „sjómanns-peysa“ og er í eigu safnsins. (bls. 71)
23. *Alþýðublaðið*, 46. tbl., febrúar, 1922, bls. 3,
timarit.is/view_page_init.jsp?issId=741&pageId=3345&lang=is&q=%EDslenzkar%20peysur, sótt 30.3.2015. (bls. 71) Myndin er af auglýsingu.
24. *Morgunblaðið*, 28. nóvember, 1985, bls. B3,
<http://timarit.is/files/17283346.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. Ljósmyndari RAX. (bls. 88) Myndin er af Guðjóni Hjartarsyni og Sigurði Gunnlaugssyni.
25. Þjóðminjasafn Íslands/ljósmyndari Kristján Magnússon, (bls. 88) Hespulopi í pakka með lopapeysuuppskrift.
26. Reynolds-lopi, forsíða, birt með leyfi Ístex. (bls. 88)
27. Gjúfrasteins – hús skáldsins/ljósmyndari óþekktur, myndin er í eigu safnsins. (bls. 91) Myndin er af Auði Sveinsdóttur Laxness með Guðnýju og Sigríði Halldórsdætrum.
28. *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5, <http://timarit.is/files/9614207.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 91) Myndin er af Aðalbjörgu Guðmundsdóttur.
29. Myndin er í eigu Jóhannu Hjaltadóttur, birt með leyfi eiganda. (bls. 91) Myndin er af Jóhönnu Hjaltadóttur og fjölskyldu hennar í lopapeysum sem hún hefur prjónað,
30. *Morgunblaðið*, 8. desember, 1984, bls. 53,
<http://timarit.is/files/17158294.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 98) Myndin er af Sigurbjörgu og Kolbrúnu Sigfúsdætrum að prjóna.

31. Reykjavík Roundup, myndin birtist í Newsweek, blaðaúrklippa í eigu Kolbrúnar Sigfúsdóttur. (bls. 98)
32. *Morgunblaðið*, 20. október, 1968, bls. 21,
<http://timarit.is/files/16311688.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 102)
Myndin er af auglýsingu á lopapeysum.
33. *Morgunblaðið*, 21. janúar. 1968, bls. 25,
<http://timarit.is/files/16259747.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 102)
Myndin er af auglýsingu frá samkeppni.
34. *Vísir*, 9. ágúst, 1968, bls. 5, <http://timarit.is/files/9614207.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 107) Myndin er af Aðalbjörgu Guðmundsdóttur.
35. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 107)
36. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 107)
37. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex, (bls. 108)
38. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 108)
39. *Álafosslopi* no. 12, Ístexbók, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 108)
40. Gefjun (Sambandið) einblöðungur, lopapeysuuppskrift, hönnuður Sunneva Hafsteinsdóttir, ljósmyndari Guðmundur Ingólfsson, birt með leyfi ljósmyndara. (bls. 109)
41. Gefjun (Sambandið) einblöðungur, lopapeysuuppskrift, hönnuður Jóhanna Hjaltadóttir, ljósmyndari Guðmundur Ingólfsson, birt með leyfi ljósmyndara. (bls. 109)
42. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, hönnuður Gerd Paulsen, birt með leyfi Ístex. (bls. 109)
43. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, hönnuður Bára Þórarinsdóttir, birt með leyfi Ístex. (bls. 110)
44. Ljósmynd af Báru Þórarinsdóttur með lopapeysu, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, birt með leyfi eiganda. (bls. 110)
45. Álafoss einblöðungur, lopapeysuuppskrift, hönnuður Bára Þórarinsdóttir, birt með leyfi Ístex. (bls. 110)
46. *Álafosslopi* no. 12, Ístexbók, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 117)
47. Gefjun (Sambandið) einblöðungur, lopapeysuuppskrift, ljósmyndari óþekktur. (bls. 117)
48. *Álafosslopi* no. 18, Ístexbók, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 122)
49. *Álafosslopi* no. 18, Ístexbók, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 122)
50. Gjúfrasteinn – hús skáldsins, ljósmyndari óþekktur, mynd í eigu safnsins. (bls. 125)
Myndin er af Auði Sveinsdóttur Laxness og Halldóri Laxness.
51. Þjóðminjasafn Íslands, A-Á 10975. (bls. 125) Myndin er af útprjónuðum vettlingum.

52. *Strikkebog: Løve garn*, 1938. (bls. 125)
53. Peysa eftir Jóhönnu Hjaltadóttur, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, birt með leyfi eiganda. (bls. 126)
54. Peysa eftir Valgerði Guðmundsdóttur, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, birt með leyfi eiganda. (bls. 128)
55. Peysa eftir Sigurbjörgu Ólafsdóttur, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, birt með leyfi eiganda. (bls. 128)
56. Þjóðminjasafn Íslands, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, safnnr: B-2012-8. (bls. 130)
57. Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, safnnr: HIS; 1081 í eigu safnsins. (bls. 130)
58. Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, safnnr. HIS: 1611 a. og b. í eigu safnsins. (bls. 130) Myndin er af útrjónum vettlingum.
59. Þjóðminjasafn Íslands, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, peysu safnnr: B-2010-68-1. (bls. 131)
60. Þjóðminjasafn Íslands, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, peysu safnnr: B-2010-68-2. (bls. 131)
61. Þjóðminjasafn Íslands, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, peysu safnnr: B 1944:146. (bls. 132)
62. Heimilisiðnaðarsafnið á Blönduósi, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, peysan er óskráður safnmunur úr safni Halldóru Bjarnadóttur í eigu safnsins. (bls. 133)
63. Gjúfrasteins – hús skáldsins/ljósmyndari óþekktur, myndin er í eigu safnsins. (bls. 134) Myndin er af Auði Sveinsdóttur Laxness.
64. Gjúfrasteins – hús skáldsins/ljósmyndari óþekktur, myndin er í eigu safnsins. (bls. 134) Myndin er af Olgu Nemecék til vinstri í peysu eftir Auði Sveinsdóttur Laxness og vinkonu hennar til hægri.
65. Gjúfrasteins – hús skáldsins/ljósmyndari óþekktur, kortið er í eigu safnsins. (bls. 134) Myndin er af texta aftan á ljósmynd af Olgu Nemecék og vinkonu hennar.
66. Þjóðminjasafn Íslands, peysa úr safni Skrifstofunnar „Íslenzk ull“, safnmunur í eigu og birt með leyfi Heimilisiðnaðarfélags Íslands, safnnr: 70-36, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir. (bls. 137)
67. *Mynzturbók*, Útg. Skrifstofan „Íslenzk ull“, Steindórsprent hf., 1944, bls. 9. (bls. 137)
68. Byggðasafn Árnesinga/Sjóminjasafnið á Eyrarbakka, peysa með safnnr. B-2012-19-144, birt með leyfi safnsins. (bls. 139)
69. Byggðasafn Árnesinga/Sjóminjasafnið á Eyrarbakka, peysa með safnnr. B-2012-19-143, birt með leyfi safnsins. (bls. 139)

70. Kolbrúnar Sigfúsdóttur/ljósmyndari óþekktur, myndin í eigu Kolbrúnar og birt með leyfi eiganda. (bls. 142) Myndin er af Kolbrúnu í lopapeysu sem er vélprjónuð en með handprjónuðu og munstruðu berustykki.
71. Flík í eigu Brynju Guðmundsdóttur, ljósmynd Ásdís Jóelsdóttir, birt með leyfi eiganda. (bls. 142) Myndin er af anorak með handprjónuðu og munstruðu berustykki.
72. *Melkorka*, 3. tbl., 1956, bls. 82,
<http://timarit.is/files/20397905.pdf#navpanes=1&view=FitH&search=%22GR%C3%86NLENZK PEYSA%22>, sótt 30.3.2015. (bls. 144) Myndin er af peysu.
73. Ljósmyndasafn Íslands/ljósmyndari Ingimundur Magnússon, IM 1963-199 (bls. 148) Myndin er af ungum stúlkum á sleða í hlýlegum lopapeysum.
74. Ljósmyndasafn Íslands/ljósmyndari Ingimundur Magnússon, IM 1963-231 (bls. 148) Myndin er af tveimur ungum stúlkum að undirbúa námið í Húsmæðraskólanum á Laugarvatni.
75. *Fálkinn*, 34. árg., 3. tbl., 1961, bls. 25,
<http://timarit.is/files/13963502.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 150) Myndin er af peysu.
76. *Nýtt kvennablað*, 7. tbl., 1962, bls. 7,
<http://timarit.is/files/25944243.pdf#navpanes=1&view=FitH&search=%22Gr%C3%A6nlenzk peysa%22>, sótt 30.3.2015. (bls. 150) Myndin er af peysu.
77. *Fálkinn*, 38. árg., 3. tbl., 1965, bls. 38,
<http://timarit.is/files/14040720.pdf#navpanes=1&view=FitH>, sótt 30.3.2015. (bls. 150) Myndin er af peysu.
78. *Eldhúsbókin*, 6. árg., september, 1963, ljósmyndari Óli Páll Kristjánsson, birt með leyfi ættingja Óla Páls Kristjánssonar. (bls. 151) Myndin er af lopapeysu.
79. Ljósmyndari Kristján Kristjánsson, birt með leyfi ljósmyndara. (bls. 151) Myndin er af stúlku í lopapeysu við síldarstörf.
80. *Iceland Review* no. 2, 1969, birt með leyfi. (bls. 152) Myndin er af auglýsing með ungu fólki í lopapeysum.
81. *Iceland Review*, no. 3, 1964, birt með leyfi. (bls. 152) Myndin er af auglýsing með ungu fólki í lopapeysum.
82. Minjastofu Kvennaskólans á Blönduósi/ljósmyndari óþekktur, myndin er í eigu og birt með leyfi Minjastofu Kvennaskólans og Blönduósi. (bls. 158) Myndin er af stúlkum í lopapeysum.

83. Ljósmyndasafn Reykjavíkur/ljósmyndari Andrés Kolbeinsson, birt með leyfi safnsins. (bls. 159) Myndin er af tveimur sýningarstúlkur í lopapeysum.
84. Ljósmyndasafn Reykjavíkur/ljósmyndari Sigurður Demetz Franzson, birt með leyfi safnsins. (bls. 159) Myndin er af börnum, þar af einu í lopapeysu.
85. Ljósmyndasafn Reykjavíkur/ljósmyndari Gunnar Rúnar Ólafsson, birt með leyfi safnsins. (bls. 159) Myndin er af ungum sjómanni í lopapeysu.
86. Gefjun (Sambandið) einblöðungur, lopapeysuuppskrift, ljósmyndari óþekktur. (bls. 165)
87. Ljósmyndasafn Íslands/ljósmyndari Kristján Magnússon, KM-740315-Ísl-Markaður. (bls. 165) Myndin er af ungu fólki í lopapeysum.
88. *Iceland Review*, 1982, bls. 43, birt með leyfi. (bls. 165) Mynd af Vigdísi Finnbogadóttur í lopapeysu.
89. *Álafoss Lopi* no.1, Álafossbók, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 170)
90. *Álafosslopi* no.18, Ístexbók, lopapeysuuppskrift, birt með leyfi Ístex. (bls. 170)
91. *Lopi og band*, 1. tbl., 1. árg., 1981, forsiða. (bls. 170)
92. Íslenska lopapeysan sem tískuvara
<http://www.visir.is/islenska-lopapeysan-sem-tiskuvara/article/2005502240328>, sótt 24.3.2015.
 Birt með leyfi Cintamani. (bls. 171)
93. Hönnuður peysunnar er Védís Jónsdóttir fyrir Ístex, peysan heitir *Stutt rennd lopapeysa* og er birt á heimsíðu Ístex á <http://istex.is/islenska/uppskriftir/vara/16418/>, sótt 24.3.2015, birt með leyfi Ístex. (bls. 171)
94. „Íslensk útivistarpeysa fær góða dóma: Þykir kúl í Noregi“
http://www.pressan.is/ferdapressan/Lesa_Utivist/islensk-utivistarpeysa-faer-goda-doma-thykir-kul-i-noregi?img=41ac615f-0f35-4ee5-b4d6-4d29794c91d2#img, sótt 24.3.2015. Birt með leyfi 66“N. (bls. 171)
95. Hönnuður peysunnar er Bergþóra Guðnadóttir (Farmers Market), peysan heitir *Stóra Fljót*, birt með leyfi hönnuðar og eiganda. (bls. 173)
96. Hönnuður peysunnar er Helga Jónsdóttir, peysan heitir *Morbíldur*. Peysan er úr samkeppni undir heitinu *Óveður* og er birt á heimsíðu Ístex þar sem finna má valdar uppskriftir úr hönnunarsamkeppninni um óveðurspeysuna sem haldin var haustið 2013, <http://www.istex.is/prjonabok/IstexOvedur.html>, sótt 24.3.2015, birt með leyfi Ístex. (bls. 173) Myndin er af lopapeysu.
97. Hönnuður peysunnar er Hildur Mist, ljósmyndari er Íris Björk, módel er Mark Fuller, hár og förðun er eftir Suze Smethurst. Munstrið er unnið út frá verki eftir listamanninn Ingimar Einarsson, birt með leyfi. (bls. 173)